ACADEMIA ROMÂNĂ

MEMORIILE SECȚIUNII LITERARE

SERIA III, TOMUL VI

MONITORUL OFICIAL
ŞI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAȚIONALĂ

DEPOZITUL GENERAL
CARTEA ROMÂNEASCĂ
B-DUL ACADEMIEI 3—5

BUCUREŞTI
1932—1934

ACADEMIA ROMÂNĂ

MEMORIILE SECȚIUNII LITERARE

SERIA III, TOMUL VI

MONITORUL OFICIAL ȘI IMPRIMERIILE STATULUI IMPRIMERIA NAȚIONALĂ | DEPOZITUL GENERAL CARTEA ROMÂNEASCĂ B-DUL ACADEMIEI, 3—5

BUCUREȘTI

1932—1934

CUPRINSUL

ALEXANDRU HASDEU ŞI ACADEMIA ROMÂNĂ

DE

LIVIU MARIAN

DIRECTORUL LICEULUI « BOGDAN P. HASDEU »
DIN CHIŞINĂU

Şedinţa dela 11 Noemvrie 1931

Regulamentul pentru formarea « Societăţii literare române » din Bucureşti, care aveà să se transforme cu timpul în actuala « Academie română », a fost aprobat şi promulgat de « Locotenenţa domnească a Principatelor unite » în urma raportului No. 582 din 1 Aprilie 1866 al ministrului Cultelor şi instrucţiunii publice C. A. Rosetti. La articolul IV el prevedeà că noua societate, până la constituirea ei definitivă în baza unui statut special, se va compune din 21 membri numiţi, cari vor reprezentà toate provinciile româneşti. Intre aceştia urmà să fie şi trei Români basarabeni [1]).

Cu decretul No. 698 din 22 Aprilie 1866 sunt numiţi, în urma raportului susamintitului ministru, cei 21 de membri şi printre ei următorii trei basarabeni: cavalerul Costachi Stamati, Alexandru Hasdeu şi Ioan Străjescu.

Alexandru Hasdeu a primit numirea [2]), dar a fost împiedicat de autorităţile ruseşti de a se prezentà la prima adunare constitutivă a membrilor, convocată pe ziua de 1 August 1867.

Neparticiparea lui A. Hasdeu la prima adunare a nouei societăţi se explică foarte simplu prin refuzul autorităţilor ruseşti de a-i eliberà paşaportul necesar pentru ieşirea din Basarabia, la care s'a adăugat apoi şi interzicerea de a face parte din numita societate.

Cu privire la această tristă întâmplare din viaţa sbuciumată a lui A. Hasdeu nu se cunoşteà până acum altceva decât următoarea laconică informaţie, trecută în « protocollulu sedintiei a XIV a societatei litterarie romane din 28/9 Augustu 1867 »:

---

[1]) Vezi copia Regulamentului la Anexe I. Primii trei basarabeni, numiţi în S. l. r., au fost: Costachi Stamati, Alexandru Hasdeu şi Ioan Străjescu. Toţi trei la 22 Aprilie 1866. Ştefan Gonata a fost numit abia la 2 Iunie 1867, după moartea (12 Sept. 1869) lui C. Stamati. In Septembrie 1870 Academia Română proclamă pe A. Hasdeu, Străjescu şi Gonata membri onorari.

[2]) Vezi copia numirii la Anexe II.

« D-l ministru al instrucțiunii publice și al cultelor comunică refuzul d-lui guvernator al Basarabiei, Kotzebue, de a liberà d-lui A. Hasdeu pașaport de intrare în România, spre a luà parte la lucrările societății. Se ia spre știință cu adâncă durere » [1]).

Neputând luà parte la lucrări, A. Hasdeu se vede nevoit a anunțà în scris, că demisionează din societate [2]). Cu această ocazie dânsul face societății o comunicare importantă, pe care o redăm după procesul-verbal al ședinței din 2 August 1869:

« D-l A. Hasdeu în scrisoarea sa arată că în Rossia, la Moscova, se află în manuscris două diferite lexicoane de limba română, unul dela finele secolului XVII și altul dela începutul secolului XVIII; cel dintâiu în biblioteca societății imperiale de istoria și antichitățile rusești la Universitatea din Moscova, iar cel al doilea în biblioteca fostă a grafului Tolstoi, iar acum a guvernului. Amândouă aceste manuscrise le presupune a fi autografele renumitului român din Moldova, spătarul Nicolae Milescu și al neuitatului părinte Dositeiu, fostul arhiepiscop al Sucevei. Apoi arată că în biblioteca Academiei de teologie dela Moscova se află în limba latină manuscrisul operei lui Dimitrie Cantemir, intitulată « Descrierea Moldovei ». In urmă recomandă societății a procurà copia acestor opere atât de prețioase pentru români prin trimiterea unui anume membru din societate la Moscova. Conferința, discutând această chestiune, află cu cale de a cere prin mijlocirea guvernului trimiterea originalelor înseși la societate pentru un timp determinat, spre a se copià chiar aici» [3]).

Se vede din această comunicare, ce prețios concurs ar fi putut da A. Hasdeu nouei societăți, dacă ar fi putut luà parte activă la lucrările ei ca membru.

In ședința dela 12 Septemvrie 1870 a « Societății academice române » A. Hasdeu împreună cu Ion Străjescu sunt proclamați cu unanimitate de voturi membri onorari [4]). Dar A. Hasdeu n'a supraviețuit lung timp acestui omagiu, adus patriotismului său românesc de către frații săi liberi de peste Prut, deoarece moare la Hotin în 2 Noemvrie 1872 [5]).

Moartea lui A. Hasdeu, întâmplată în acelaș an cu a Domnitorului Alexandru Ioan Cuza (membru fondator al societății) și a

---

[1]) Vezi «Analele Societății Academice Române», tom. I (1869), pag. 65. Kotzebue nu erà guvernator al Basarabiei în Chișinău, ci guvernator general pentru guberniile Novorossiisk și Basarabia cu reședința în Odessa.

[2]) A. Hasdeu demisionează abià la 23 Ianuarie 1869. Tot atunci demisionează și Ion Străjescu, dar nu cunoaștem motivele demisiunii sale.

[3]) Vezi « Analele Soc. Acad. Rom. », tom. I (1869), pag. 203. Operele lui Dimitrie Cantemir s'au publicat de Academie în 8 volume între anii 1872—1901.

[4]) Vezi « Analele Soc. Acad. Rom. », tom. III, pag. 130.

[5]) Vezi B. P. Hasdeu « Sic cogito » (1892), pag. 81. Aceasta este data exactă a a morții lui A. Hasdeu.

mitropolitului ardelean Andrei Şaguna (membru onorar), a trezit un dureros ecou în sinul societăţii.

In şedinţa Societăţii academice române din 1/13 August 1873, când s'a deschis noua sesiune a acelui an, se aminteşte în darea de seamă anuală şi despre aceste trei decesuri. Cu privire la A. Hasdeu citim:

« Alte pierderi egalmente dureroase pentru societate avurăm dintre membrii săi onorari. Nu mai este Alexandru Hasdeu al Basarabiei! Dară ecourile fidele ale Nistrului vor spune etern Prutului şi Dunărei vorba patriotică a nemuritorului efor din Hotin! » [1]).

* * *

Alexandru Hasdeu doreà fierbinte să vină la Bucureşti din două motive puternice: întâi, pentru a-şi puteà închide ochii lângă fiul său iubit, Bogdan; apoi pentru a puteà contribuì şi el cu ceva la lucrările nouei « Societăţi literare române ».

Aceste două motive se repetă adeseori ca un jalnic refren în cele câteva scrisori tipărite ale sale, cari fac parte din întinsa corespondenţă (nepublicată până acum) cu fiul său Bogdan şi cu soţia acestuia Iulia [2]).

Iată câteva fragmente duioase din aceste scrisori, pline de dorul de copiii săi dragi şi de pământul scump al României libere:

« Socotesc d'a venì la Românie şi să nu mă mai întorc d'acolo, c'îi mai dulce să moriu pe lăngă copiii mei. Dee D-zeu mai (de)grabă! » [3]).

« Vedea-ne-vom oare în curând? Eu tocmai la aceasta mă gândesc, ca înaintea morţii să sărut pământul strămoşesc şi fiul meu să-mi închidă ochii. La sfârşitul lui Mai socotesc să plec neapărat, chiar de aş merge şi pe jos şi totuşi mă voi întinde la drum: omnia mea mecum porto! Gândul acesta îi acum a vieţii mele » [4]).

La acest dor, de ţara liberă română şi de copiii săi, se adaugă dorinţa nu mai puţin fierbinte de a se vedeà la Academie.

Câteva fragmente din susamintitele scrisori ne dovedesc şi aceasta. Iată-le:

« Privitor la Academia Română, guvernul vostru să trimeată o invitaţie oficială, cu iscălitura primului ministru, prin poştă, cu numele meu: « în Hotin, prin Austria ». In însăşi invitaţia să fie următoarea

---

[1]) Vezi Analele, tom. VI, pag. 8.

[2]) Vezi Iuliu Dragomirescu: *Ideile şi faptele lui Bogdan Petriceicu Hasdeu*, unde se publică în anexe 5 scrisori traduse din ruseşte în româneşte, iar în facsimil fragmentul unei scrisori, adresată de A. Hasdeu nurorei sale Iulia.

[3]) Vezi Iuliu Dragomirescu, *op. cit.*, scrisoarea în facsimil.

[4]) Vezi acelaş, scrisoarea II.

1*

frază: « după porunca Inălţimii sale Domnitorului Principatelor Unite » şi după aceasta poate să urmeze iscălitura şi ruseşte:

« Domnului Alexandru Tadeevici Hasdeu, fost supraveghetor de onoare al şcoalelor din ţinutul Hotinului ». Eu atunci mă voiu duce degrabă în Odessa, la generalul Kotzebue şi voiu primì paşaportul pentru plecare prin Bucovina şi Transilvania, voiu vorbì cu fratele meu Boleslav despre veniturile moşiei şi în luna lui Mai voi sosì în Bucureşti şi voi remâne acolo pentru totdeauna, ca să mor în sfântul pământ al lui Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul » [1]).

« Mi-am format iar biblioteca, am mai mult de 2000 volume, pe cari le voi aduce pentru Academia română. Ea are toate materialurile slavone pentru istoria românească » [2]).

«. . . Chemarea guvernului român o aştept cu nerăbdare; stărueşte, ca să nu întârzie, deoarece pentru scoaterea paşaportului vor trebuì cel puţin şase săptămâni. Cu ce plăcere voi sburà în pământul sfânt, ca să mor lângă copiii mei, bucurându-mă îndeajuns de gloria fiului meu! » [3]).

« Adresa mi s'a trimis cu poşta austriacă, dar aş fi dorit să-i văd dinnainte cuprinsul, ca s'o fi putut înfăţişà slobod generalului nostru poliţmaistru pentru primirea paşaportului. Să fie (scrisă) în franţuzeşte iar nu în româneşte, fiindcă Lieders şi Kotzebue nu ştiu limba noastră. Grăbeşte-te, de-mi trimite copia; şi să nu fie nimic înţepător pentru Rusia. Eu în aceeaşi clipă voiu răspunde — să expediezi! » [4]).

« Eu voi venì înainte de întâiu August; pe cine mai chiamă încă din Basarabia? Bătrânul Stamati, care a trecut de mult de optzeci de ani, se pregăteşte să moară şi m'a rugat să nu-l mai cheme. Nu cumva se chiamă în adevăr Streţchi? [5]). Asta-i un flecar, fără orice ştiinţă; ar fi o ruşine pentru Academie. Eu aş sfătuì ca, în locul aceluia, să cheme pe valorosul Stamati, fiul lui Constantin [6]); el e un bun patriot, cu iubire cătră ştiinţa Patriei, care are în sufletul său toate elementele trebuitoare pentru progres. Vorbeşte despre aceasta acolo, căci de! o Academie nu-i scenă pentru saltimbanci şi adunările de învăţaţi nu sunt arenă pentru paieţe! » [7]).

Fragmentele de mai sus arată suficient interesul mare, ce-l purtà A. Hasdeu Academiei şi nerăbdarea sa, de a puteà participà cât mai

[1]) Vezi acelaş, scrisoarea I.
[2]) Vezi acelaş, scrisoare I.
[3]) Vezi acelaş, începutul scrisorii ruseşte în facsimil.
[4]) Vezi acelaş, scrisoarea IV.
[5]) Vezi acelaş, scrisoarea IV. Să fie o greşeală de transcriere sau este o poreclă dată de Al. Hasdeu lui Ion Străjescu?
[6]) Cavalerul Constantin Toma Stamati a fost căsătorit de două ori. La început cu Ecaterina Ciurea. Din această căsătorie s'a născut cavalerul Constantin de Stamati-Ciurea. Cu a doua soţie Susana cavaler de Gafencu a avut 3 copii: Mihail, Nicolae şi Elena. A. Hasdeu se referă la Constantin, care a fost literat.
[7]) Vezi acelaş, scrisoarea IV.

curând la lucrările ei. Dacă ne gândim încă și la biblioteca sa de peste 2000 volume, cuprinzând materialuri slavone privitoare la istoria Românilor, și pe care intenționà s'o dăruiască Academiei, putem aprecià pe deplin aportul prețios, pe care l-ar fi putut aduce istoriografiei române din acel timp.

Soarta vitregă însă n'a voit ca Alexandru Hasdeu să strângă la Academie mânile « tuturor bunilor Români, cunoscuți lui după nume », nici ca fiul său iubit să-i închidă ochii în clipa morții!

* * *

Dacă se cunoșteà până în prezent cauza materială a neparticipării lui A. Hasdeu la lucrările « Societății literare române » din București în 1867 — refuzul eliberării unui pașaport pentru străinătate, — în schimb rămăseseră necunoscute motivele politice ale acestui refuz.

Astăzi le putem cunoaște detaliat și pe acestea, datorită dosarului secret rus al acestei afaceri « politice ».

Pe pagina întâia a copertei numitului dosar stă scrisă în rusește următoarea însemnare, pe care o redăm în traducere:

« No. 41. Anul 1867. Dosarul din masa secretă a cancelariei guvernatorului Basarabiei. Despre înființarea în Principatele Unite a Societății literare române. (Gonatà și Hasdeu). Inceput la 21 Iulie. Sfârșit la . . . Pe . . . . foi ».

Dosarul acesta prețios, care se păstrează la secția regională din Chișinău a « Arhivelor Statului », cuprinde 112 foi și 57 piese, din cari ultima (o scrisoare a lui A. Hasdeu) poartă data de 27 Ianuarie 1869.

Piesele, cari formează voluminosul dosar, sunt în număr de 57, aproape toate compuse în rusește, din cari o parte în original iar cealaltă în copii (ciorne).

In original sunt următoarele 32 piese:

1. 7 scrisori și 3 adeverințe dela Alexandru Hasdeu;
2. 1 scrisoare și 1 petiție dela Ștefan Gonatà;
3. 2 decrete de numire (unul în românește pentru Ștefan Gonatà; altul în franțuzește pentru A. Hasdeu);
4. 8 adrese dela guvernatorul general din Odessa;
5. 2 adrese dela consulul rus din București;
6. 1 ordin dela guvernatorul Basarabiei;
7. 7 rapoarte dela ispravnicul (prefectul) județului Hotin;

Restul de 25 piese este compus din: 23 copii depe adresele, rapoartele și ordinele guvernatorului Basarabiei [1]); 1 copie a unei scrisori,

[1]) In cursul celor 18½ luni, cât a durat corespondența secretă, s'au perindat în postul de guvernator al Basarabiei la Chișinău două persoane: întâiu Platon Alexandrovici Antonovici, apoi din Februar 1868 Egor Egorovici Gangart. In tot acest

adresată de A. Hasdeu Consulului rus din București și 1 copie legalizată, în românește, a « Regulamentului pentru formarea societății literare române » din București.

Prima piesă a dosarului poartă data de 12 Iulie 1867 iar ultima de 27 Ianuarie 1869: deci abià după 18 luni și jumătate ia sfârșit această îndelungată corespondență secretă, care trebuie să fi fost un adevărat supliciu moral pentru bătrânul, părăsitul și bolnavul patriot român basarabean, care abià mai puteà ține în mâna-i slăbită condeiul, pentru a așterne cu ajutorul ochelarilor, ce-i întăriau vederile foarte slăbite, acele slove de cerere demnă și apărare diplomatică, caligrafice, citețe, dar așà de mărunte, încât pentru descifrarea lor trebuie să recurgi la lupă.

* * *

Erà în vara anului 1867, la începutul lui Iulie, când guvernatorul general de Novorossiisk și Basarabia, general-adiutantul Kotzebue își stabilise reședința de vară pe coasta fermecătoare de azur a Crîmului (Crimeei), în pitoreasca localitate Ialta, unde Țarul rus obicinuià să-și petreacă vilegiatura de vară. Acolo dânsul primește o misivă secretă cu data 1 Iulie dela consulul general și agentul diplomatic al Rusiei la București, baronul Henrih Henrihovici Offenberg. In ea consulul arătă că în capitala Principatelor Unite a luat ființă, din inițiativa « guvernului radical » al lui Ion Brătianu, o societate literară, menită să servească unor interese de propagandă națională-politică. El citează o informație apărută în organul partidului radical « Românul » (din 22 Iunie 1867), în care se dau și numele celor trei membri basarabeni ai nou înființatei societăți: Alexandru Hasdeu, proprietar din județul Hotin, care aveà la București un fiu « literat »; proprietarul Ștefan Gonată și emigrantul Ion Străjescu, fost ofițer rus, care ocupase o slujbă în serviciul public al Principatelor.

Offenberg este convins, că scopul societății este de a-și apropià masele populare și de a răspândì între Românii de peste hotare ideile politice democratice ale bărbaților politici, cari guvernează Principatele.

Hasdeu și Gonată au fost numiți, după părerea consulului, probabil fără să li se fi cerut în prealabil asentimentul lor [1]).

---

interval de timp a fost guvernator general de Novorossiisk şi Basarabia, cu reşedinţa în Odessa, Kotzebue. Acesta nu pare a fi altul decât Wilhelm Kotzebue (1813—1887), cunoscutul consul rus din 1850 dela Iaşi şi autor german al unor lucrări cu subiecte din viaţa Moldovei. La 1 Aprilie 1884 Academia Română îl alege membru onorar al ei. O ironie a sorţii: Kotzebue, duşmanul lui A. Hasdeu, ajunge membru al A. R., unde Bogdan P. Hasdeu era membru activ!

[1]) Nu ştim, dacă tânărul Ştefan Gonata şi-a dat în prealabil consimţimântul său la numirea, care i s'a făcut cu decretul No. 892, comunicat cu adresa No. 5435 din 12 Iunie 1867 a Ministerului Instrucţiunii Publice din Bucureşti. Alexandru Hasdeu însă, care primise decretul de numire No. 698 cu adresa No. 3416 din 6 Mai 1866 a M. I. P., îşi dăduse cu siguranţă asentimentul său, dealtfel n'ar fi dat fiului său Bogdan din Bucureşti instrucţiuni amănunţite de modul, cum să fie redactată şi

Guvernatorul general, alarmat, trimite o lungă adresă guvernatorului Basarabiei din Chișinău, general-maiorul și cavalerul Platon Alexandrovici Antonovici, în care îl roagă să ceară celor doi basarabeni explicații: pe ce bază și cu ce intenții au intrat într'o societate străină, fără a aveà autorizația respectivă a autorităților locale? [1]). Kotzebue vreà să mai afle dela guvernator: informații despre cei doi, părerea guvernatorului despre afacerea aceasta, precum și relații despre Hasdeu fiul, stabilit în București.

Până a primì adresa lui Kotzebue [2]), guvernatorul din Chișinău erà deja în posesiunea petiției lui A. Hasdeu, de a i se eliberà un pașaport pentru străinătate [3]), întrucât în adresa confidențială No. 286 din 21 Iulie 1867 către A. Hasdeu guvernatorul, după ce-i cere informațiile dorite de Kotzebue, îi comunică că eliberarea pașaportului deocamdată este oprită.

In aceeaş zi expediază guvernatorul ordinul secret No. 287 către ispravnicul (prefectul) județului Hotin, din care se vede că la 19 Iulie se trimisese lui A. Hasdeu prin prefectura de poliție Hotin pașaportul cerut de acesta, pe care guvernatorul se grăbește să-l oprească telegrafic, până la alte dispoziții.

După cum vedem a fost la mijloc numai o zi sau poate numai câteva ore, ca A. Hasdeu să poată intrà în posesiunea pașaportului dejà expediat la Hotin, pentru a trece prin vama Noua-Suliță în Bucovina, și de acolo prin Transilvania la Viena (la fratele său Boleslav) și apoi în urmă la București (la fiul său Bogdan).

Guvernatorul cere ispravnicului în acelaș ordin informații despre Tadeu (adică Bogdan) Hasdeu și relațiile lui cu tatăl său.

Din adresa No. 288 din 22 Iulie 1867 a guvernatorului din Chișinău către Consulul din București [4]) se vede că, zece zile înainte de primirea adresei lui Kotzebue (deci la 11 Iulie!), Hasdeu ceruse guvernatorului să-i elibereze un pașaport pentru străinătate, spre a pleca la București, ca să-și viziteze pe fiul său, care este grav bolnav [5]).

Hasdeu trimite apoi guvernatorului și o scrisoare particulară, rugându-l să se grăbească cu eliberarea pașaportului, exprimându-și

trimisă invitația, ce urmà să i se adreseze din Bucureşti, instrucţiuni trimise la Bucureşti cu un an înainte de a fi fost sesizat Kotzebue de numirea sa.

[1]) Ştefan Gonata fusese numit cu adresa No. 5435 din 12 Iunie 1867 a M. I. P. din Bucureşti. Vezi Anexa III. El adresează la 20 Iulie 1867 o petiţie (Anexa IV) pentru acordarea dreptului de a primì numirea de membru al S. l. r. Merită o menţiune lăudabilă sentimentele frumoase româneşti, pe cari a avut curajul să le aştearnă în petiţia sa.

[2]) Vezi la Anexe V, copia adresei No. 6710 din 12 Iulie 1867.

[3]) Vezi la Anexe VI, scrisoarea lui Al. Hasdeu din 3 Iulie 1867, care însoţeà petiţia amintită.

[4]) Vezi la Anexe VII, copia acestei adrese.

[5]) Boala lui Bogdan P. Hasdeu, invocată de Alexandru Hasdeu în petiţiile, scrisorile şi telegramele sale, a fost numai o invenţie, un pretext, pentru a puteà scoate mai repede paşaportul, cu care să poată plecà la Academie.

sentimente de bun și îngrijorat părinte, împrejurare care l-a făcut pe guvernator să-i trimită la 19 Iulie pașaportul dorit. Acesta însă nu parvenise încă în mâinile lui Hasdeu, care la 20 Iulie telegrafiază guvernatorului: «Pentru Dumnezeu, trimiteți pașaportul. Fiecare clipă este scumpă, când boala e gravă. Rog, implor, pentru Dumnezeu!».

Dar telegrama sosește, din nenorocire pentru Hasdeu, odată cu adresa secretă a lui Kotzebue, în care se explicau insistențele disperate ale lui Hasdeu pentru eliberarea grabnică a pașaportului.

Adresa sus amintită (No. 288) a guvernatorului către consul se termină cu rugămintea, ca acesta să adune informațiuni despre Hasdeu fiul: ce fel de viață duce, ce ocupațiune are și dacă este în adevăr bolnav, cum afirmă tatăl său, care insistă pentru eliberarea pașaportului pe acest motiv.

Intre timp sosește dela ispravnicul județului Hotin, Scrivano, grec de origină, raportul No. 25 din 24 Iulie 1867 [1]), în care acesta comunică guvernatorului că Tadeu (Bogdan) Hasdeu a trecut din Chișinău în Moldova înainte de anul 1860, dar nu poate spune cu ce fel de documente și că nu are relații cu tatăl său, lucru neadevărat, întrucât ambii erau în corespondență [2]). Se dau relații sumare despre primele ocupațiuni ale lui Bogdan Hasdeu în Iași și se afirmă cu un dispreț birocratic, care a dat ulterior de rușine naivitatea ridicolă a ispravnicului, că trecerea lui Bogdan Hasdeu în Moldova nu va aduce foloase acesteia și nu va fi în paguba Rusiei [3]).

La adresa lui Kotzebue (No. 6710 din 12 Iulie 1867) guvernatorul Basarabiei răspunde foarte pe larg în raportul său No. 340 din 5 August 1867 [4]). Este documentul cel mai întins din dosar și foarte prețios pentru noi, întrucât în el se cuprinde nu numai un rezumat al întregei afaceri cât și părerea guvernatorului despre ea, dar și bogate amănunte biografice despre Ștefan Gonată și în special Alexandru și Bogdan Hasdeu.

Dacă luăm în considerare faptul, că guvernatorul Basarabiei de atunci Platon Alexandrovici Antonovici fusese, după mărturia lui

---

[1]) Vezi la Anexe VIII, copia raportului.

[2]) Al. Hasdeu corespondà cu fiul său Bogdan din București prin poșta austriacă peste punctul vamal Noua-Suliță dela granița bucovineană, aceasta probabil pentru a se puteà mai ușor sustrage cenzurei poliției ruse. Directorul poștei din Hotin, un domn Bielotercovschi, coleg de liceu și camarad de oaste al lui Bogdan Hasdeu, îi înlesneà probabil această corespondență tainică. Alexandru Hasdeu aveà la Cernăuți un librar cunoscut, pe Heinrich Pardini, care îi trimeteà cărți românești. Se prea poate ca și acesta să-i fi înlesnit corespondența. Tot la Cernăuți trăià prietenul lui Al. Hasdeu, profesorul Aron Pumnul.

[3]) Părerea aceasta a ispravnicului, cu toată ironia ei, este naivă, întrucât la 1867 se puteau cunoaște bine sentimentele Hasdeilor. Inclinăm a crede că ironia ispravnicului mască o realitate, fie din simpatie pentru Hasdeu, fie din cauză că n'aveà curajul să recunoască așà de târziu o situație, de care aveau acum cunoștință toți șefii săi erarhici.

[4]) Vezi la Anexe IX, copia acestui raport.

Alexandru Hasdeu, coleg al acestuia la Universitatea din Harcov şi « mult inferior » acestuia şi că după venirea sa în fruntea administraţiei din Basarabia relaţiile dintre ei s'au stricat şi au degenerat până la duşmănie şi ură, — trebuie să considerăm această piesă din dosar, împreună cu scrisoarea din 24 Iulie 1867 adresată de Al. Hadseu guvernatorului, ca o culminaţie dramatică a duelului surd şi cu arme inegale, ce se dădeà între cei doi rivali.

Piesa de faţă, ca să vorbim în termeni judecătoreşti, constituie rechizitoriul procurorului într'un proces, este însă subiectiv şi pătimaş, întrucât cuprinde şi o deghizată pledoarie pro domo a guvernatorului mândru şi atotputernic, care totuş n'o poate scoate la capăt cu tenacitatea, inteligenţa şi abilitatea acestui advocatus diaboli, care îl eclipsase încă în timpul studiilor sale universitare.

Guvernatorul raportează că a primit dela Ştefan Gonatà o petiţie, prin care acesta îi cere aprobarea de a face parte din « Societatea literară română » din Bucureşti. Chemat de guvernator, Gonatà declară că nu i s'a cerut oficial şi de nimeni asentimentul de a face parte din societate, şi că numirea de membru i-a fost trimisă de către Al. Hasdeu, care îşi680 oficial oferea serviciile sale, la caz că dânsul (Gonatà) ar întâmpinà dificultăţi cu trimiterea răspunsului la Bucureşti.

Se vede din aceasta că A. Hasdeu nu erà străin de numirea lui Gonatà şi că erà omul de încredere al Bucureştilor în chestiunea privitoare la Societatea literară, de vreme ce îl îndemnà pe Gonatà să primească demnitatea oferită şi îi propuneà chiar serviciile sale.

Guvernatorul mai raportează că în baza ordinului No. 6710 a oprit telegrafic eliberarea paşaportului lui A. Hasdeu, întrucât se îndoià de motivul, pentru care insistà A. Hasdeu să i se elibereze paşaportul [1]), şi că a cerut relaţii dela consulul Offenberg.

Până să-i sosească aceste relaţii, guvernatorul comunică informaţiile ce le-a putut culege în Basarabia.

Despre tânărul Gonatà, pe care l-a convins personal să renunţe la numirea sa ca membru al S. l. r. [2]), guvernatorul spune că « s'a ocupat foarte serios cu studiul limbii moldoveneşti » şi că cu câţiva ani în urmă « erà considerat ca unul dintre tinerii romănofili, cari discutau despre posibilitatea unirii tuturor ramurilor poporului român într'un stat românesc independent ».

Guvernatorul afirmă că aceste idei n'au găsit ecou în populaţia moldovenească din Basarabia, « deşi poate mai sunt în regiune câţiva tineri visători, cari cred în posibilitatea unui stat român ! ».

Mult mai bogate şi preţioase sunt informaţiile din acest raport asupra lui Alexandru Hasdeu.

---

[1]) Vezi la Anexe X, copia scrisorii adresate de A. Hasdeu la 24 Iulie 1867 guvernatorului.

[2]) Vezi la Anexe XI, copia scrisorii de renunţare a lui Ştefan Gonata.

Despre el se spune că « fiind din naștere foarte capabil, a învățat foarte bine » la Universitatea din Harcov; că după terminarea studiilor universitare a servit câtva timp în Chișinău [1]), apoi ca profesor la liceul din Camenița Podoliei, din care post a demisionat în urmă. La 1850 a fost adus în patria sa, escortat de doi jandarmi « din cauza unui fel de viață condamnabil » și în urma ordinului comandantului jandarmeriei, contele Orlov. Nu se precizează în ce constà vina lui Hasdeu, se adaugă însă o altă cauză a repatrierii forțate: A. Hasdeu se ocupà cu compunerea, pentru particulari, de petiții pline de neexactități și calomnii, o îndeletnicire, care, după cum vom mai vedeà, îi plăceà foarte mult advocatului Hasdeu și care i-a adus foarte multe și mari neplăceri. Una din acestea este d. e. darea sa afară din serviciul, ce-l aveà în cancelaria guvernatorului din Chișinău (probabil în anul 1841).

Vedem deci, cum neastâmpăratul A. Hasdeu dă de lucru autorităților ruse din chiar tinerețea sa și cum acestea, avându-l trecut în lista neagră, nu l-au slăbit din vedere până la moarte.

In Basarabia, la Chișinău, nobilul A. Hasdeu pare să se fi manifestat mai cu seamă în cercul nobilimii basarabene, dar tot așà de turbulent și nesuferit, încât să-l silească pe șeful regional al nobilimii basarabene, să-l reclame în 7 Aprilie 1854 ca pe un « calomniator și tulburător al ordinei publice ».

Cu privire la această activitate turbulentă a lui A. Hasdeu guvernatorul amintește de raportul No. 6283 din 19 Aprilie 1854, care a fost înaintat guvernatorului general de către fostul guvernator al Basarabiei, raport în care caracterul și temperamentul lui A. Hasdeu fuseseră prezentate în culorile cele mai negre: A. Hasdeu s'ar ocupà intens cu compunerea de petiții pline de neexactități și plângeri pentru particulari, împovărând cu ele activitatea diferitelor autorități; ar abuzà de încrederea clienților, cari i-au încredințat afacerile lor, fiind lipsit de corectitudine; ar influențà chiar nefast asupra liniștei societății.

Ca exemplu de tulburare a liniștei se dau alegerile nobilimii din primăvara anului 1854, o întâmplare foarte neplăcută, care l-a făcut pe fostul guvernator să ajungă la concluzia, că A. Hasdeu nu s'a corectat după exilarea sa forțată din Camenița (pentru aceleași apucături rele!) și că « exilarea lui Hasdeu din Basarabia, pentru care intervine și șeful nobilimii ținutului, este nu numai folositoare dar chiar absolut necesară pentru păstrarea liniștei publice în provincia dela hotar ».

De atunci (1854!), când s'au semnalat primele apucături ale lui A. Hasdeu, continuă guvernatorul, a trecut vreme îndelungată și totuș actualul guvernator nu poate decât să repete cele spuse de

[1]) Al. Hasdeu servise chiar în cancelaria guvernatorului Basarabiei, după cum rezultă din alt pasaj al raportului No. 340, reprodus în copie la Anexe IX.

predecesorul său: « Alexandru Hasdeu mereu caută, iar dacă nu găseşte, inventează prilejul, pentru a-şi satisface patima sa de a denunţà calomnià şi intrigà ».

Este interesantă observaţia, ce o face guvernatorul în caracterizarea acestei activităţi de pamfletar a lui A. Hasdeu, că acesta în jalbele sale numeroase « introduce fapte străine de chestiune şi se foloseşte de ele, ca să linguşească sau să facă spirite, sau pur şi simplu să insulte o instituţie oficială sau alta, o persoană oficială sau alta ».

Cu toate că de regulă nu se dădea curs petiţiilor sale pamfletare, totuş « scopul lui erà ajuns: denunţul sau calomnia lui treceau prin toate instanţele, se citeau acolo, provocau discuţii, poate chiar îndoeli despre o persoană sau alta ».

Guvernatorul se arată neliniştit faţă de activitatea anarhică, distrugătoare de autoritate, a acestui inteligent şi impertinent pamfletar, întrucât ea găseşte admiratori, cari s'o aplaude şi poate chiar s'o imite.

Deaceea guvernatorul crede că o nouă exilare a lui A. Hasdeu din Basarabia « ar fi indiscutabil folositoare pentru provincie, dar totodată şi o nedreptate faţă de localitatea, în care el ar fi exilat şi care ar devenì un nou teren pentru nefasta lui activitate ».

In potriva unui astfel de « specimen rău » ar trebuì să se reacţioneze drastic, chiar în mediul, care l-a născut şi nărăvit. Şi reacţiunea ar puteà venì numai din partea persoanelor şi instituţiilor de stat, cari au a face cu el.

Am spus mai sus că acest raport al guvernatorului Basarabiei către şeful său ierarhic este şi o deghizată pledoarie pro domo: el acuză pe A. Hasdeu, arată de cine şi cum trebuie să se reacţioneze în potriva sa, şi totuşi. . . se plânge ca un neputincios faţă de atacurile acestui adversar al său.

Aducând vorba de reputaţia lui A. Hasdeu în societatea basarabeană, guvernatorul menţionează despre adunarea generală a nobilimii basarabene din 11 Februarie 1854, când s'a luat hotărîrea cu 144 contra 22 voturi, ca A. Hasdeu să fie eliminat pentru totdeauna din sala adunării [1]).

Din faptul că guvernatorul găseşte numai accente de revoltă şi tânguială în potriva lui A. Hasdeu, că nu este categoric pentru exilarea sa din Basarabia, că 22 de membri ai Adunării nobilimii au fost de partea lui şi că nu i se aduce nici o învinuire concretă, — pare a rezultà, că erà ceva putred în administraţia rusească din acea vreme a Basarabiei şi că prin urmare jalbele, denunţurile şi pamfletele nobilului advocat din Hotin erau oarecum îndreptăţite, în orice caz o reacţiune firească în potriva administraţiei rele.

Cu privire la atitudinea politică a lui A. Hasdeu, guvernatorul declară că « până în prezent proprietarul Hasdeu n'a dat nici un prilej

---

[1]) Vezi la Anexe XII, copia procesului-verbal din 11 Februarie 1854 al Adunării generale a nobilimii basarabene.

pentru a fi bănuit de necorectitudine politică », cu toate că relevă « duplicitatea » acestuia, când se consideră « ca Rus în sens politic și ca Român curat, în sens istoric », atitudine pe care dânsul n'o poate înțelege și deci judecă.

Revenind după aceste lungi divagații la « obiectul, care a provocat această corespondență », guvernatorul, părăsind atitudinea vădit părtinitoare și dușmănoasă de rival și adversar al lui Hasdeu, caută să plaseze o ironie veninoasă, afirmând că motivul principal, care l-a determinat pe Hasdeu, să accepte numirea sa de membru al Societății literare române din București și să ceară în consecință eliberarea unui pașaport, ar fi: cei 80 de galbeni cheltueli de drum la București și cei 2 galbeni diurnă zilnică pe timpul sesiunii societăți), oferiți de Ministerul de Instrucție român membrilor de peste hotare ai Societății.

Alexandru Hasdeu, proprietar bogat în județul Hotinului; cu un fiu și mulți prieteni buni la București, cari l-ar fi putut ușor găzduì și chiar întreține; cu o bibliotecă foarte prețioasă de peste 2000 volume, pe cari intenționà să le facă « dar » Academiei, — să fie insultat că își vinde patriotismul său înflăcărat pentru 80 de galbeni!

Această insultă gratuită, venită din partea unui atotputernic așà de neputincios, ni se pare cea mai mare laudă inconștientă, ce i se puteà aduce conștientului patriot român basarabean!

Guvernatorul este de părerea că moldovenii basarabeni nu pot face parte din Societatea literară română, întrucât ea servește scopuri de propagandă națională și politică și nu scopuri pur științifice.

La sfârșitul raportului său guvernatorul dă relații și asupra lui Bogdan Hasdeu, fiul. Ele prezintă o deosebită importanță biografică prin noutatea lor.

La 5 August 1867 cu No. 7099 guvernatorul Basarabiei înaintează guvernatorului general din Odessa un nou raport în aceeaș chestiune, întrucât Hasdeu se plânsese, că guvernatorul Basarabiei nu voește să-i elibereze pașaportul cerut cu petiția din 3 Iulie 1867. In urma acestei reclamații guvernatorul raportează cauza întârzierii: lipsa sa din Chișinău, fiind în inspecție administrativă în județe, dela 7 la 16 Iulie. După înapoierea sa, găsind scrisoarea lui Hasdeu, i-a trimis în 19 Iulie la Hotin pașaportul cerut, iar cu telegrama din 21 Iulie a oprit eliberarea pașaportului conform ordinului No. 6710 al guvernatorului general, despre care am vorbit mai sus.

Guvernatorul afirmă că reclamația lui Hasdeu pornește din dușmănie, întrucât n'a fost reavoință din partea sa, cum afirmă Hasdeu.

Cu această ocazie guvernatorul ține să lămurească și relațiile dintre el și reclamant (Hasdeu): relații, în afară de cele impuse de serviciu, nu are cu Hasdeu. Relații amicale, de coleg, deasemenea n'au existat între ei, deoarece guvernatorul a urmat la universitatea din Harcov numai zece luni și la altă facultate. Il știà pe Hasdeu, dar n'aveà cunoștință personală cu el. Guvernatorul menționează despre aceasta,

întrucât Hasdeu mereu vorbeşte despre relaţiile ce le-ar fi avut cu guvernatorul.

Pentru a puteà da relaţii complete guvernatorului general, guvernatorul Basarabiei se adresase cu No. 1867 din 22 Iulie 1867 consulului rus din Bucureşti, care-i răspunde cu adresa confidenţială No. 69 din 4 August 1867, adresă care completează informaţiile de până atunci despre Tadeu (Bogdan) Hasdeu. In ea se găsesc unele contribuţii preţioase la biografia lui Hasdeu.

Pentru cazul de faţă, care ne interesează în special, reţinem informaţia baronului Offenberg că Bogdan Hasdeu nu suferise în timpul din urmă de nici un fel de boală, cu toate că erà de o constituţie debilă. In prezent (1867) se ocupă mai mult de chestiuni ştiinţifice decât de politică.

Cu privire la nou înfiinţata societate bucureşteană baronul Offenberg raportează: « In ziua de 2 l. c. a avut loc inaugurarea solemnă a Societăţii literare. Chiar din primele cuvinte rostite de reprezentanţii guvernului se vede caracterul politic al ideei de bază. Din partea Basarabiei a participat oficial în comisiune d-l Străjescu, ofiţer rus în retragere, care încă din anul trecut s'a stabilit în Valahia ».

Guvernatorul general din Odessa, alarmat de activitatea politică a naţional-radicalilor (« roşilor ») de sub şefia lui Ion Brătianu, dă o deosebită atenţiune încercărilor acestora de a face propagandă politică naţional-democratică în afară de graniţele Principatelor, printre Români.

O dovadă despre aceasta ne oferă adresa secretă No. 7196 din 29 Iulie 1867 a sa către guvernatorul Basarabiei, în care i se atrage acestuia din urmă atenţiunea, că partidul naţional din Principate nu se mulţumeşte cu propaganda politică prin societăţi literare, ci « vreà să trimită emisari speciali în ţările învecinate, pentru a face propagandă printre elementele româneşti ». Se dă şi numele unui astfel de emisar: « căpitanul Costiescu, care aparţine partidului naţional, trebuie să vină în Basarabia, pentru a produce o răscoală între ţărani ».

In baza acestei adrese guvernatorul Basarabiei dă imediat cu No. 363—371 din 19 August 1867 un ordin circular secret către toţi (7) ispravnicii de judeţe şi cei doi ispravnici de poliţie din oraşele Chişinău şi Akerman (Cetatea-Albă).

Cu ordinul No. 7757 din 16 August 1867 guvernatorul general Kotzebue roagă pe locţiitorul guvernatorului Basarabiei să-i elibereze lui Alexandru Hasdeu un paşaport pentru străinătate, aceasta bineînţeles numai în cazul, când Consulul general din Bucureşti va confirma exactitatea motivelor, care-l silesc pe acesta să plece la Bucureşti. La caz contrar să i se explice lui A. Hasdeu că i s'a oprit eliberarea paşaportului pentru arătare de motive neadevărate.

Guvernatorul, primind dela baronul Offenberg din Bucureşti (cu No. 69 din 4 August 1867) [1]) informaţia că A. Hasdeu a pretextat

[1]) Vezi la Anexe XIII, copia acestei adrese.

numai boala fiului său, dă la 9 Septemvrie cu No. 387 ordin telegrafic ispravnicului poliției din Hotin, să-i comunice lui A. Hasdeu că nu i se poate eliberà pașaportul, fiindcă n'a arătat cauza adevărată, pentru care îl solicitase.

Cât de mult dorise A. Hasdeu să treacă Prutul, se vede și din faptul că însuș Ministerul Instrucțiunii Publice din Principate intervine pe lângă Kotzebue la Odessa pentru eliberarea pașaportului.

Acesta răspunde telegrafic că regretă a nu-i puteà permite lui A. Hasdeu ieșirea din Basarabia și comunică această hotărîre și guvernatorului Basarabiei cu adresa No. 8527 din 10 Septemvrie 1867.

Chestiunea aceasta a eliberării pașaportului lui A. Hasdeu a preocupat nu numai autoritățile rusești din București, Chișinău și Odessa, ci chiar guvernul central rus din St. Petersburg.

Aceasta rezultă din adresa secretă No. 8744 din 17 Septemvrie 1867 a guvernatorului general către guvernatorul Basarabiei, în care primul comunică celui de al doilea că Ministerul de Interne în baza relațiilor lui Offenberg despre scopurile Societății literare române este de părerea că Moldovenii din Basarabia nu pot face parte din numita societate și cere să i se propună lui A. Hasdeu să renunțe la calitatea de membru, ce i s'a oferit.

Guvernatorul aduce la cunoștința lui A. Hasdeu (adresa No. 409/410 din 9 Octomvrie 1867) prin ispravnicul poliției de Hotin hotărîrea Ministerului de interne rus, iar Hasdeu dă o adeverință de primirea acestui ordin (la 19 Octomvrie 1867) [1]), declarând că va prezentà a doua zi răspunsul cerut.

Acest răspuns a și fost înaintat, cu raportul secret No. 77 din 20 Octomvrie 1867, de către ispravnicul de Hotin guvernatorului din Chișinău.

Din nefericire nu cunoaștem acest răspuns al lui A. Hasdeu, care va fi fost înaintat probabil în original guvernatorului general. Se vede însă că răspunsul n'a satisfăcut autoritățile ruse, fiind conceput de A. Hasdeu în termeni evasivi, pentru a-și puteà rezervà posibilitatea unor nouă încercări de a-și realizà planul, la care nu voià să renunțe așà de ușor.

Aceasta rezultă dealtfel și din documentele următoare din dosar.

Așà de ex. la 16 Octomvrie 1867 (cu No. 426?) i se trimite lui A. Hasdeu de cancelaria guvernatorului o adresă secretă, în care guvernatorul declară, că nu vede necesitatea de a explicà Ministerului de Instrucție român cauzele refuzului lui Hasdeu de a primì numirea de membru al S. l. r.

Cu raportul secret No. 84 din 20 Octomvrie 1867 ispravnicul de Hotin înaintează guvernatorului răspunsul la adresa No. 426, ce i s'a înmânat lui A. Hasdeu sub luare de dovadă.

---

[1]) Vezi la Anexe XIV, copia acestei adeverințe.

La 28 Septemvrie 1867 guvernatorul general întreabă cu adresa secretă No. 478 pe guvernatorul Basarabiei: dacă a comunicat lui A. Hasdeu cauza, din care i se refuză paşaportul; dacă i s'a propus să renunţe la calitatea de membru al S. l. r. şi cum a fost primită de Hasdeu această propunere?

Guvernatorul răspunde cu adresa secretă No. 415 din 14 Octomvrie 1867 că a însărcinat poliţia din Hotin să-i explice lui A. Hasdeu cauza refuzului paşaportului şi că i-a făcut propunerea de a renunţà la calitatea de membru al S. l. r., dar până în prezent n'a primit încă răspunsul lui Hasdeu.

Privitor la propunerea, făcută lui A. Hasdeu de a renunţà la calitatea de membru al S. l. r. din Bucureşti, precum şi amânarea îndărătnică a acestuia, de a renunţà definitiv şi fără o motivare onorabilă la demnitatea ce i-a fost conferită, ne dă informaţii bogate şi interesante adresa confidenţială No. 480 din 17 Decemvrie 1867 a guvernatorului către guvernatorul general [1]).

A. Hasdeu declară că renunţă la calitatea de membru, dar: « fiindcă se cuvine a anunţà despre aceasta şi societatea, care l-a onorat cu o asemenea demnitate, d-l Hasdeu mă întreabă, ce cauză trebuie să arate, care l-a determinat să renunţe ».

Guvernatorul raportează că i-a comunicat lui A. Hasdeu că nu este necesară nici o explicaţie, dar că A. Hasdeu în scrisoarea sa din 20 Octomvrie [2]) i-a răspuns că ar fi de acord cu părerea guvernatorului, « dacă n'ar fi primit încă în anul trecut titlul de membru al Societăţii literare române » şi că în consecinţă nu consideră de prisos o motivare a renunţării la demnitatea conferită lui, « având în vedere că literatura nouă română şi-a pus ca scop răspândirea prin toate organele presei a celor mai fantastice calomnii contra Rusiei, pentru pretinsele persecuţii şi asupriri ale populaţiei româneşti, cu intenţia de a o distruge, şi că s'ar puteà întâmplà — ceeace el n'ar dorì — ca refuzul lui să fie prezentat ca o urmare a dispoziţiunilor guvernului nostru ».

Ca exemplu de o astfel de campanie calomnioasă contra Rusiei, A. Hasdeu prezintă guvernatorului discursul lui Nicolae Oncu « Trei sicrie: a cavalerului Constantin Stamati în Basarabia, a lui Aron Pumnul în Bucovina şi a lui Anastasie Panu în România », făcând câteva citate din acest discurs [3]).

---

[1]) Vezi la Anexe XV, copia acestei adrese.

[2]) Scrisoarea lui Al. Hasdeu din 20 Octomvrie 1867 nu se găseşte în dosar. A fost înaintată în original guvernatorului general.

[3]) Discursul amintit de Al. Hasdeu este de fapt o disertaţie, scrisă şi rostită la 17 Iunie 1867 în şedinţa publică a Societăţii de lectură din Oradea-Mare de Nicolae Oncu. S'a tipărit în « foişoara » ziarului « Albina » din Viena în No. 65—172, începând cu ziua de 14/26 Iunie 1867, sub titlul: «*Trei morminte*, a cavalerului Stamati în Basarabia, a lui Aron Pumnul în Bucovina şi a lui Anastasie Panu în România ».
Disertaţia poartă în frunte ca motto următorul vers al lui Andrei Mureşianu: « Dormiţi în pace, umbre, martirii Românimei! ».

In consecinţă A. Hasdeu găseşte, că ar fi mai potrivit să recurgă la mijlocirea consulului rus din Bucureşti, de a comunicà refuzul său guvernului român.

Cu privire la această propunere diplomatică, de a-şi înaintà demisia, guvernatorul observă că A. Hasdeu, când a primit acum un an decretul de numire (No. 3416 din 6 Mai 1866), nu a găsit de cuviinţă să ceară cuiva permisiunea de a primì această numire şi nici măcar o indicaţie de felul cum să-şi deà asentimentul său, cu toate că aveà cunoştinţă despre campania contra Rusiei a presei din Principatele Unite.

« Acuma însă, când trebuie să renunţe la această demnitate, d-l Hasdeu de frică, ca refuzul său să nu servească ca un prilej la atacuri nouă contra Rusiei pentru asuprirea populaţiei româneşti, propune, ca să transmită refuzul său prin consulul nostru general: adică alege tocmai acel mijloc, care ar puteà fi prezentat mai uşor ca o dispoziţie a guvernului nostru şi ar puteà chiar inspirà oratorilor români un nou discurs, asemănător aceluia, despre care vorbeşte Hasdeu în scrisoarea sa, sub titlul: « Al patrulea sicriu ».

Guvernatorul consideră de prisos a continuà corespondenţa cu A. Hasdeu şi înaintează guvernatorului general, odată cu prezentul raport, şi scrisorile ce îi adresase A. Hasdeu la 9 şi 20 Octomvrie 1867.

Trebuie să recunoaştem în cazul de faţă abilitatea, cu care combate guvernatorul propunerea lui Hasdeu, de a se eschivà dela trimiterea directă a renunţării sale la demnitatea de membru al S. l. r., lăsând această sarcină şi deci consecinţele ei morale consulului rus din Bucureşti. Nu ştià însă, de sigur, că autorul discursului rusofob, citat de A. Hasdeu, nu este un Român din Principate, ci un ardelean şi că deci nu erà îndreptăţit să vorbească despre o campanie rusofobă din Principate. Dar această armă îi fusese furnizată de chiar A. Hasdeu şi dânsul o foloseşte împotriva lui cu toată cruzimea.

După cum vedem, încercările de tergiversare şi eschivare ale lui A. Hasdeu în chestiunea delicată a renunţării nemotivate la demnitatea de membru al S. l. r., renunţare ce i se impuneà de guvernator, au rămas infructuoase. Ba mai mult! Acesta, enervat de încăpăţânarea lui A. Hasdeu, devine intransigent, categoric.

Ar păreà cel puţin curioasă, dacă nu chiar stranie atitudinea lui Al. Hasdeu de trădător al cauzei româneşti (din scrisoarea sa dela 20 Octomvrie 1867!), dacă n'am ştì, că toţi aceşti trei mari români i-au fost buni prieteni, în special primul.

Dar atitudinea lui de acuzator al acestora şi de apărător al Rusiei calomniate de Români n'a putut fi decât nesinceră şi nimic alta decât un chiţibuş advocăţesc, care să-i servească la atingerea scopurilor sale. Nu-l putem condamnà pe Al. Hasdeu, dacă l-a folosit, pentru « ca înaintea morţii să sărute pământul strămoşesc şi fiul său să-i închidă ochii ».

La fel se exprimase cândva şi prietenul său Costachi Stamati:

« Pân' la Moldova să sbor,
Oh! Şi-acolo să mor! »

Corespondenţa secretă între Odessa şi Chişinău în privinţa lui A. Hasdeu se termină la sfârşitul anului 1867 cu adresa No. 705 din 29 Decemvrie a guvernatorului general către guvernator [1]).

In ea se cere, să i se pună în vedere lui A. Hasdeu, ca « pentru declararea refuzului demnităţii de membru al S. l. r. să folosească acelaş mijloc, de care s'a folosit la darea asentimentului pentru primirea acestui titlu », iar drept cauză să declare la Bucureşti că: « este nedemn pentru un cetăţean rus » să fie membru al unei societăţi române, cât timp în Principate se duce o campanie calomnioasă contra Rusiei.

Guvernatorul Basarabiei comunică cu adresa secretă No. 4 din 12 Ianuarie 1868 cuprinsul suscitatei adrese a guvernatorului general. Adresa i-a fost transmisă prin ispravnicul de Hotin, care în raportul No. 124 din 25 Ianuarie 1868 aduce la cunoştinţa guvernatorului că a înmânat lui A. Hasdeu adresa amintită şi înaintează totodată răspunsul lui Hasdeu [2]).

Hasdeu răspunde că nu-i rămâne altceva, decât să facă declaraţia de renunţare la numire în modul, care i se indică în adresă şi că despre aceasta el vrea să publice şi un articol special pentru public în Monitorul Oficial rus, « Ruskii Wiedomosti », — lucru care totuş nu s'a întâmplat repede şi întocmai.

La acest răspuns, adresat locţiitorului guvernatorului din Chişinău, guvernatorul trimite la 4 Februarie 1868 o adresă confidenţială lui Hasdeu, în care îl roagă ca, pentru a se înlăturà orice neînţelegere, să nu trimită articolul destinat pentru « Ruskii Wiedomosti » redacţiei, înainte de a i-l prezentà şi lui.

Guvernatorul se temeà probabil, ca Hasdeu să nu se răzbune cumva pe el, mai cu seamă că ultima sa scrisoare Hasdeu nu i-o adresase guvernatorului, după cum ar fi fost firesc, ci locţiitorului acestuia, Lev Nicolaevici, o evidentă atitudine de dispreţ şi duşmănie.

Urmează după această scrisoare a lui A. Hasdeu din 24 Ianuarie 1868 încă două altele din 10 şi 11 Martie 1868, adresate noului guvernator al Basarabiei Egor Egorovici Gangart, succesorul lui Platon Alexandrovici Antonovici.

Prima din 10 Martie [3]), este un răspuns provizoriu la adresa confidenţială No. 28 din 4 Februarie 1868. Hasdeu se plânge că fiind bolnav de reumatism nu poate încă redactà articolul pentru « Ruskii Wiedomosti ».

A doua scrisoare [4]) din ziua de 11 Martie, foarte lungă şi foarte interesantă, cuprinde un şir lung de plângeri: contra fostului guvernator şi coleg al său de universitate; contra ajutorului de ispravnic din Hotin, Zancevschi, favoritul fostului guvernator, care îl persecutà;

[1]) Vezi la Anexe XVI, copia adresei No. 705.
[2]) Vezi la Anexe XVII, copia scrisorii lui A. Hasdeu din 24 Ianuarie 1868.
[3]) Vezi la Anexe XVIII, copia scrisorii lui Al. Hasdeu din 10 Martie 1868.
[4]) Vezi la Anexe XIX, copia scrisorii lui Al. Hasdeu din 11 Martie 1868.

contra fostului maior Kulikovski, un polonez, trădător și dușman al ortodoxiei; în sfârșit contra polonezului papistaș Helmițchi, apărătorul lui Kulikovski.

A. Hasdeu cere ocrotire în potriva acestor dușmani ai săi, în special contra atotputernicului favorit al fostului guvernator, ajutorul de ispravnic Zancevschi.

Merită să fie reținut din această scrisoare portretul, ce i-l face A. Hasdeu fostului guvernator:

« Dânsul a fost colegul meu de universitate, în care am avut fericirea să primesc două premii. Și ca succese și ca cunoștințe el îmi erà mult inferior, dar noi eram în relații bune. Și de sigur nimeni nu se bucurà așà de sincer ca mine de venirea la noi a lui Platon Alexandrovici. Dar o împrejurare nefericită a stricat legătura caldă a colegialității noastre universitare ».

Și Hasdeu arată cauza stricării acestei prietenii: venirea în Basarabia din Odessa a funcționarului Zancevschi « favoritul guvernatorului », un individ incult și rău, care ajungând locțiitor de ispravnic la Hotin îi făceà lui A. Hasdeu diverse șicane.

Din faptul că A. Hasdeu se grăbește, chiar a doua zi după plecarea vechiului guvernator, să se prezinte cu reclamații grave noului guvernator, pe care nici nu-l cunoaște, și că aduce acuzații precise atât fostului guvernator cât și favoritului său din Hotin și altor doi indivizi suspecți, cari își bat joc de averea și cinstea sa, — putem trage concluzia că A. Hasdeu nu erà un jălbar oarecare, de rând, ci un bărbat conștient de drepturile sale, care trebuià să se revolte în potriva administrației putrede, patronată de fostul guvernator, care îl dușmăneà și urà, fiindcă îi purtà frică.

Noul guvernator reamintește lui A. Hasdeu cu adresa No. 661 din 22 Octomvrie 1868 de promisiunea, ce i-o făcuse dânsul încă la 10 Martie 1868 că până în Aprilie acelaș an va redactà articolul său privitor la demisia sa din Societatea literară română, pe care totuș nu-l înaintase încă guvernatorului până la acea dată târzie.

Totodată îl roagă să-i comunice, dacă a făcut declarația de renunțare la demnitatea de membru al S. l. r.: când și în ce mod?

Dosarul secret, de care ne ocupăm, mai cuprinde sub No. 662 din aceeaș zi (22 Octomvrie 1868) o altă ciornă a unei adrese similare pentru A. Hasdeu, care seamănă să nu fi fost expediată, întrucât hârtia este ruptă și textul anulat cu condeiul.

Textul acestei adrese cuprinde următorul pasaj: « Rugându-vă să vă grăbiți cu împlinirea promisiunii d-voastră, mă cred dator să mai adaog, că șovăirea mai departe a d-voastră în această privință voiu considera-o ca un refuz de a renunțà la numirea d-voastră ca membru al « Societății literare române ».

Această adresă, o nouă redactare sau un adaos la adresa No. 661, fiind probabil, după părerea noului guvernator, concepută în termeni prea violenți și jicnitori, a fost anulată.

Ispravnicul de Hotin comunică guvernatorului cu raportul No. 3071 din 28 Octomvrie 1868, că a înmânat lui A. Hasdeu adresa No. 661 sub luare de dovadă [1]).

Acelaş cu raportul No. 3150 din 3 Noemvrie 1868 înaintează guvernatorului răspunsul lui A. Hasdeu la adresa No. 661 [2]).

Hasdeu comunică că boala, de care sufere, precum şi vederile slăbite nu-i permit să redacteze răspunsul, pe care îl va face însă, îndată ce se va simţì mai bine. Ce priveşte demisia sa din S. l. r., a rugat pe consulul general din Bucureşti, să o comunice Ministerului de Instrucţie Publică român.

Este demn de toată lauda pentru românismul şi cavalerismul nobilului Alexandru Hasdeu modul, în care şi-a înaintat, după atâtea amânări, tergiversări şi ezitări, demisia sa din Societatea literară română: nu direct Societăţii, pe care o iubeà şi stimà şi deci nu o puteà jicnì, întrucât nu-i putea arăta adevăratele motive ale demisiunii, ci indirect, prin consulul rus, Ministrului de instrucţie publică român şi chiar atunci pe motiv că, fiind «om bătrân şi cu vedere slabă», îi vine greu să lucreze în sânul societăţii.

Hasdeu, văzându-se în sfârşit scăpat de şicanele şi persecuţiile fostului guvernator Antonovici, colegul său invidios de universitate, care îl duşmăneà probabil pentrucă erà considerat de Hasdeu « ca succese şi ca cunoştinţe mult inferior », lucru pe care un guvernator înfumurat cu greu îl va fi putut iertà şi uità, — Hasdeu vedem că nu-şi dă demisia cerută categoric în forma şi cuprinsul pretins de Antonovici, adică: 1. direct societăţii; 2. fără arătare de motive (la început) apoi 3. pe motiv că este necuviincios pentru un cetăţean rus de a face parte dintr'o asemenea societate.

Guvernatorul Basarabiei întreabă, cu adresa confidenţială No. 745 din 18 Noemvrie 1868, pe consulul general rus din Bucureşti, dacă este adevărat că A. Hasdeu i s'a adresat cu rugămintea de a transmite Ministerului de Instrucţie Publică român declaraţia sa de renunţare la calitatea sa de membru al Societăţii literare române.

Acesta răspunde cu adresa No. 863 din 17 Decemvrie 1868 că A. Hasdeu în adevăr i-a adresat o scrisoare, pe care o alătură în copie [3]), cu rugămintea de a comunicà guvernului român că renunţă la numirea de membru al S. l. r.. Consulul Offenberg însă n'a găsit de cuviinţă să intre în relaţii cu societatea sau guvernul român în privinţa acestei chestiuni şi a lăsat scrisoarea lui Hasdeu fără răspuns.

După informaţiile primite dela consulul din Bucureşti, guvernatorul trimite lui A. Hasdeu cu No. 4 din 9 Ianuarie 1869 o adresă confidenţială, în care îi comunică cele relatate de Offenberg, « care nu află de cuviinţă să intre în relaţii diplomatice pe chestia ce vă pri-

[1]) Vezi la Anexe XX, copia acestei adeverinţe.

[2]) Vezi la Anexe XXI, copia acestei scrisori a lui Al. Hasdeu din 1—3 (?) Noemvrie 1868.

[3]) Vezi la Anexe XXII, copia scrisorii lui Al. Hasdeu din 26 Octomvrie 1868.

veşte şi care are un caracter curat particular ». Deaceea îl roagă pe A. Hasdeu, să comunice personal răspunsul său Ministerului român sau persoanei, dela care a primit propunerea de a fi membru al S. l. r. Şi apoi încheie astfel: « După ce veţi trimite renunţarea, nu văd necesitatea de a mai compune şi un articol special în această chestiune. Despre cuprinsul refuzului, pe care îl veţi trimite, aştept numaidecât înştiinţare, fiindcă observ cu regret că corespondenţa în această chestiune durează mai mult de un an şi jumătate ».

Adresa confidenţială de mai sus i s'a remis lui A. Hasdeu de către ispravnicul judeţului Hotin, în urma ordinului No. 5 din 9 Ianuarie 1869 al guvernatorului. Ispravnicul ia dela Hasdeu la 13 Ianuarie dovada de remitere [1]) a adresei şi o înaintează guvernatorului cu raportul No. 85 din 13 Ianuarie 1869.

Piesa 57-a şi ultima, cu care se încheie dosarul secret al guvernatorului din Chişinău, după un an şi jumătate de corespondenţă între Bucureşti—Odessa—Chişinău—Hotin—St. Petersburg, este o scrisoare confidenţială [2]) a lui Alexandru Hasdeu trimisă la 27 Ianuarie 1869 din Hotin guvernatorului Basarabiei.

Scrisă de o mână străină, evident sub dictarea lui, căci nici mâna nici ochii nu-l mai slujiau, Hasdeu informează pe guvernator că a comunicat în sfârşit în scris Ministerului de Instrucţie Publică român, că renunţă la demnitatea de membru al Societăţii literare române din Bucureşti, « fiind foarte slab după o boală lungă şi grea » şi că deci « nu este în stare să-şi îndeplinească îndatoririle de membru al societăţii ».

Regretă că fostul său coleg de universitate, guvernatorul Antonovici, a « provocat » o lungă, neplăcută şi « pentru mine anevoioasă » corespondenţă, nu atât pentru a folosì Statului rus, ci a-i stricà lui Hasdeu.

Arată că guvernul austro-ungar a permis la nouă supuşi ai săi români să facă parte din S. l. r., « fiindcă este foarte firesc ca ocupaţiile cu lingvistica să n'aibă nici o tendinţă politică ».

Se miră că fostul guvernator Antonovici nu i-a interzis şi lui Ion Străjescu de a face parte din S. l. r., cu toate că este proprietar în judeţul Hotin şi ofiţer rus în retragere.

Se plânge în sfârşit şi în potriva procedării necorecte a baronului Offenberg în chestiunea rugăminţii ce i-a făcut, de a transmite guvernului român demisia sa, întrucât, « după statutul consulatelor el este mijlocitorul, care intervine în toate interesele străine ale supuşilor ruşi; afară de aceasta, chestia despre care l-am rugat pe d-l Offenberg, nu mă priveşte numai pe mine şi nu are caracter absolut particular, deoarece eu n'am procedat după capul meu, ci după dispoziţiile guvernului, iar dispoziţiile guvernului, fie în formă oficială sau confidenţială, sunt la fel obligatorii ».

* * *

[1]) Vezi la Anexe XXIII copia acestei adeverinţe.

[2]) Vezi la Anexe XXIV copia scrisorii lui Al. Hasdeu din 27 Ianuarie 1869.

Astfel a luat sfârşit această lungă, enervantă şi obositoare corespondenţă secretă, care s'a terminat cu înfrângerea fizică nu însă şi morală a inimosului patriot român basarabean, care în loc să-şi vadă izbândit visul de a sburà în « pământul sfânt » al strămoşilor săi, a fost sortit, după prorocirea asupritorului său, să-şi găsească « al patrulea mormânt » în patria sa subjugată [1]), departe de fiul său iubit Bogdan şi de toţi bunii Români, pe cari îi cunoşteà numai după nume.

[1]) A. Hasdeu a murit la Hotin şi a fost înmormântat în cimitirul depe moşia sa Cristineşti, judeţul Hotin. Data şi locul morţii prietenului său C. Stamati au fost definitiv stabilite acum în urmă de d-na *Eufrosina Doicenco (« Adevĕrul » din 24 Septembrie 1931: « Mormântul scriitorului Stamate »):* la 12 Septembrie 1869 în comuna Ocniţa-Hotin, în vârstă de 72 ani.

A N E X E

I

REGULAMENT PENTRU FORMAREA SOCIETĂŢII LITERARE ROMÂNE

Art. 1. — Se va formà în Bucureşti o societate literară cu misiune specială:

a) de a determinà ortografia limbei române,
b) de a elaborà gramatica limbei române,
c) de a începe şi realizà lucrarea dicţionarului român.

Art. 2. — Societatea va ţine şedinţele sale în palatul Universităţii.
Art. 3. — Societatea va fi subvenţionată de Stat şi va aveà drepturi de a primì legaturi şi orice ofrande.
Art. 4. — Societatea se compune acum pentru întâia oară din următorii membri:

a) din 3 membri din România de peste Milcov,
b) din 4 » » » de dincoace de Milcov,
c) din 3 » din Transilvania,
d) din 2 » din Banat,
e) din 2 » din Maramureş,
f) din 2 » din Bucovina,
g) din 3 » din Basarabia,
h) din 2 » din Macedonia.

Art. 5. — Societatea îşi va alege preşedintele, vicepreşedintele şi secretari din sânul său.
Art. 6. — Societatea poate a-şi înmulţì după nevoie numărul membrilor săi.
Art. 7. — Pentru astă ună dată Ministerul Instrucţiunii Publice şi al Cultelor va invità la Societate de-adreptul pre acei bărbaţi din ţările locuite de Români, cari se deosebesc prin meritele şi lucrările lor literare.
Art. 8. — Ministerul Instrucţiunii Publice şi al Cultelor va aveà în vedere, ca la alegerea de astădată a membrilor, după art. 4, să fie reprezintate fiecare din limbile neolatine şi din limbile statelor vecine, cari au avut influenţă asupra formaţiunei limbei române.
Art. 9. — Prima întrunire a Societăţii va fi la 1 August 1866. Sesiunea aceasta va fi de două luni cel mult.
Art. 10. — Indată după întrunirea Societăţii, ea va formà statutele ei definitive, cari vor fi supuse aprobării Domneşti.
Art. 11. — In această sesiune va discutà bazele după care urmează a se elaborà dicţionarul şi gramatica; va defige modul, cum are a se adunà materialele şi formele limbei din toate ţările locuite de Români; va decide de către cine şi cum să se lucreze cele două cărţi din materialele adunat.
Art. 12. — Ministerul Instrucţiunii Publice şi al Cultelor va procurà membrilor din provinciile vecine până la formarea bugetului ei separat câte # 80 spese

de viagiu, şi câte # 2 diurna, iar membrilor din Principate câte # 30 viagiu şi # 2 diurna pe tot timpul cât vor ţine şedinţele literare.
Ministerul Instrucţiunii Publice şi Cultelor. Această copie fiind conformă cu originalul, se legalisează. Pentru Ministru (ss) Radu Ionescu.

II

Roumanie. Ministère de l'Instruction publique et des cultes. Office de l'Instruction supérieure. No. 3416. Bucarest, le 6 Mai 1866.

Monsieur,

Je me félicite de pouvoir vous annoncer que la Haute Lieutenance Princière, par son décret No. 698 et sur mon rapport No. 698 a bien voulu vous nommer et reconnaître en qualité de membre de la Société pour la culture de la langue roumaine.

J'ai la ferme conviction, que votre participation aux travaux prochains de cette Société leur assûre le plus brillant succès, que garantissent vos mérites littéraires, scientifiques et vos ouvrages dont tous les Roumains sont d'accord à reconnaître l'importance.

En joignant ci-après, d'après le règle regnise, la copie vidimée du décret mentionné et du Réglement de la Société, j'ai l'honneur de vous faire savoire, que je n'attends que la désirée réponse affirmative de votre part, pour mettre immédiatement à votre disposition, au lieu et au temps désignés, la somme de 80 ducats, prévus par le Réglement de la Société comme frais de voyage de M. Ms. les membres habitant les pays étrangers.

Veuillez bien agréer, Monsieur, les témoignages de ma plus sincère considération.

Ministre (ss.) C. A. Rosetti.
A Monsieur Alexandre de Hijdeó.

III

Romania. Ministerul Instrucţiunei Publice şi al Cultelor. No. 5435. Bucureşti, anul 1867, Iunie 12.

Domnul meu,

Cu o vie plăcere mă grăbesc a vă anunţà că Măria Sa Domnitorul prin Inaltul decret No. 892 a binevoit a Vă numì Membru al Societăţii Literare Române, convocată în Bucureşti pentru 1 August venitoriu.

Având onoare a Vă comunicà aceasta, nu mă îndoesc, Domnul meu, că răspund la o dorinţă intimă a Domniei Voastre, care e şi dorinţa tuturor Românilor, de a vedeà întruniţi pre bărbaţii eminenţi din toate părţile României, spre a conlucrà pentru stabilirea şi formarea limbei Patriei comune.

Aşteptând cu nerăbdare acea zi frumoasă, care va fi o sărbătoare naţională, am onoare a Vă transmite copia vidimată după Regulamentul Societăţii şi Vă rog, Domnul meu, să binevoiţi a-mi arătà unde şi prin ce mijloace să Vă trimit, cât se va puteà mai curând, suma necesară pentru venirea D-Voastre în Bucureşti.

Primiţi, Vă rog, Domnul meu, încredinţarea deplinei mele consideraţiuni şi stime.

p. Ministru (ss.) Radu Ionescu.
capul Divisiunii (ss.) G. Bilciurescu.
Domnului Gonata, Membru al Societăţii Literare Române, la Chişinău.

IV

Excelenţei Sale d-lui Guvernator al Basarabiei General-maior şi cavaler Platon Alexandrovici Antonovici.
Dela nobilul registrator colegial Ştefan Constantinovici Gonata.

Petiţie.

In ziua de 19 Iulie am primit dela Ministrul Instrucţiunii şi al Cultelor din Principatele Unite înştiinţarea (pe care o alăturez) că Principele României mi-a făcut onoarea numindu-mă membru în societatea întemeiată actualmente în Bucureşti, Societatea literară română, cu scopul arătat în statutul anexat.

Ocupându-mă în curs de câţiva ani cu studiul limbii române, care este o bogăţie arheologică în ştiinţa istorico-filologică a limbilor romanice, dintre cari nici una n'a păstrat aşà de multe forme şi sufixe vechi latine, ca limba română, în interesul ştiinţei, cu dorinţă de vie participare, vreau să primesc propunerea ca membru şi deci Vă rog, Domnule Guvernator, să binevoiţi a intervenì, ca să mi se acorde dreptul de a primì această propunere de membru al Societăţii literare române.

20 Iulie 1867. (ss.) registrator de colegiu Ştefan Gonata.

V

Cancelaria General-guvernatorului de Novorosiisk şi Basarabia. 12 Iulie 1867. No. 6710. Ialta. Secret.

Domnului guvernator al Basarabiei.

Consulul nostru general din Principatele Unite îmi comunică cu data de 1 Iulie:

In scop de propagandă naţională şi politică actualul minister radical din Principate a luat iniţiativa să înfiinţeze în Bucureşti o societate cu denumirea literară-română, cu scopul aparent de a desvoltà limba, de a compune o gramatică corectă, un dicţionar etc. După proiectul aprobat şi publicat în societatea aceasta, trebuie să intre reprezentanţi ai tuturor ramurilor poporului român şi anume ai Românilor din Basarabia, Transilvania, Banat, Bucovina şi Macedonia.

In organul partidului radical «Românul» din 22 Iunie se spune că membrii societăţii literare sunt aleşi conform regulamentului şi apoi se arată şi numele lor. Din partea Basarabiei sunt numiţi: Hasdeu tatăl (Alexandru, proprietar în judeţul Hotin, care are în Bucureşti un fiu literat), Gonata şi Străjescu (emigrant, care a fost în serviciul public din administraţia Principatelor).

Consulul nostru general nu se îndoeşte, că scopul aşà numitei societăţi literare este apropierea elementelor populare şi răspândirea între Românii de peste hotare a ideilor şi învăţăturilor agenţilor democratici din Principate.

La aceasta baronul Offenberg adaogă, că Hasdeu şi Gonata, cari trăesc în Basarabia, au fost numiţi probabil fără ca să-şi dea în prealabil asentimentul lor.

Dacă această ultimă presupunere a baronului Offenberg este adevărată, domnii Hasdeu şi Gonata desiguri se vor grăbì singuri să publice în ziarul «Românul» o declaraţie, că în tabloul membrilor societăţii numele lor a fost trecut fără ştirea şi asentimentul lor şi că ei refuză să fie în societate reprezentanţi din partea Basarabiei.

Iar dacă numele lor este trecut în tabloul membrilor societăţii cu asentimentul lor, Vă rog, Excelenţa Voastră, să le cereţi explicaţii: pe ce bază au intrat într'o societate străină fără autorizaţie din partea autorităţilor locale şi cu ce intenţie au făcut ei aceasta.

Explicaţiile lor să mi le comunicaţi adăogând informaţiuni despre felul de viaţă şi de gândire a acestor două persoane, asemenea şi părerea D-v. despre întreagă această afacere.

Afară de aceasta nu mă lăsaţi fără informaţia: de când şi dacă cu paşaport legal trăeşte în Bucureşti Hasdeu fiul şi ce relaţii posedaţi asupra lui.

Răspunsul D-v. îl aştept urgent ».

General-guvernator, General-adjutant,

(ss) Kotzebue

pentru şeful cancelariei,

(ss) Otmarştein

VI

Hotin, 1867, Iulie 3.

Stimate Platon Alexandrovici,

Din cauza boalei grave a unicului meu fiu, Vă trimit o petiţie pentru eliberarea unui paşaport pentru Bucureşti. Odată cu ea Vă adresez şi această scrisoare ca la un vechiu coleg, cu rugămintea, ca să-mi trimiteţi cât de urgent posibil paşaportul. Şi pe D-v. Dumnezeu V'a binecuvântat cu copii, prin urmare înţelegeţi cât de scumpă este pentru un părinte fiecare clipă în astfel de împrejurări.

Sper că-mi veţi permite să Vă scriu adese din România despre starea acelei ţări privitoare la toate direcţiile vieţii de stat şi publice, despre istoria şi statistica ei, despre economia şi politica ei, etc.

Primiţi deocamdată asigurarea adâncii mele stime şi perfectului meu devotament, cu care am onoarea a rămânea pentru totdeauna a D-v., stimate domnule, plecată slugă

(ss) Alexandru Ghijdeu

VII

Domnului Consul general al Rusiei în Principatele Unite ale Moldovei şi Valahiei. No. 288 din 22 Iulie 1867.

Stimate domnule Henrih Henrihovici,

D-l guvernator general de Novorossiisk şi Basarabia în ziua de 12/24 Iulie c. mi-a transmis comunicarea făcută de Excelenţa Voastră despre faptul, că în ziarul « Românul » din 22 Iunie se aminteşte, printre alţi colaboratori ai « Societăţii literare » înfiinţate în Bucureşti, şi Hasdeu tatăl din partea Basarabiei (Alexandru, proprietar din judeţul Hotin, care are în Bucureşti un fiu literat).

Cu vreo zece zile înainte de primirea adresei dela general-adiutantul Kotzebue, proprietarul Alexandru Hasdeu mi s'a adresat cu o petiţie, ca să-i eliberez un paşaport pentru străinătate, pentru plecarea la Bucureşti cu ocazia boalei grave a unicului său fiu, care trăeşte acolo. Apoi într'o scrisoare particulară d-l Hasdeu mă rugă să-i eliberez cât mai curând paşaportul, exprimând sentimente părinteşti, cari îl determinau să se grăbească la fiul său grav bolnav; în ziua de 19 Iulie paşaportul a fost trimis la prefectura poliţiei din Hotin, pentru a fi înmânat lui Alexandru Hasdeu, iar a doua zi, în ziua de 20 el a trimis pe numele meu următoarea telegramă:

« Pentru Dumnezeu trimiteţi paşaportul; fiecare clipă este scumpă, când boala este gravă. Vă rog, Vă implor, pentru Dumnezeu ». Telegrama aceasta am primit-o în ziua de 21 şi imediat după aceasta şi susnumita adresă a guvernatorului general, care explică scopul plecării lui Hasdeu la Bucureşti şi insistenţa, cu care el stăruià să capete cât mai curând paşaportul.

Dând dispoziţia să se oprească eliberarea paşaportului d-lui Hasdeu, — eu considerându-l un om foarte puţin ordonat sau mai bine zis desordonat, — am onoare a mă adresà Excelenţei Vostre cu respectuoasa rugăminte, să binevoiţi a găsì de cuviinţă de a însărcinà o persoană de încredere, care să adune şi apoi să-mi comunice informaţiuni despre felul de viaţă şi ocupaţiune a fiului proprietarului din judeţul Hotin Alexandru Hasdeu, care trăeşte în Bucureşti, şi dacă în adevăr dânsul este aşà de grav bolnav, cum afirmă tatăl său, insistând să i se elibereze cât mai curând paşaportul pentru plecarea la Bucureşti.

VIII

Ispravnicul judeţului Hotin. No. 25 din 24 Iulie 1867. Hotin. Secret.

Excelenţei Sale Domnului guvernator al Basarabiei. Raport.

Am onoare a Vă înaintà alăturat Excelenţei Voastre explicaţia cerută de mine dela d-l Hasdeu conform ordinului No. 287 din 21 Iulie.

Pe lângă aceasta, am onoare a Vă adăogà că fiul d-lui Hasdeu a plecat din Chişinău în Moldova înainte de 1860 şi de atunci nu s'a mai înapoiat şi după cât ştiu, între tatăl şi fiul Hasdeu n'au mai fost relaţii. Cu ce act a plecat Hasdeu fiul în Moldova, n'am putut aflà; informaţii despre aceasta trebuie să existe în cancelaria Excelenţei Voastre, ştiu numai că Hasdeu fiul a fost întâiu profesor în oraşul Iaşi, apoi redactor al uneia din revistele locale şi apoi bibliotecar al Arhivelor Statului.

Judecând în general, după convingerile şi felul de a gândì ale d-lui Hasdeu-tatăl, eu nu cred că plecarea lui în Moldova, orice motiv ar fi avut dânsul, ar fi putut fi duşmănoasă sau dăunătoare guvernului nostru şi folositoare celui moldovean sub raport politic.

D-l Hasdeu nu poate păstra secrete.

Ispravnic,
(ss) Scrivano.

IX

No. 340. 5 August 1867.

Domnului General-gubernator.

Cu adresa secretă din 12 Iulie sub No. 6.710, primită de mine în ziua de 21 a aceleiaşi luni, în care îmi comunicaţi informaţiile consulului nostru general din Principatele Unite despre faptul, că în ziarul «Românul» din 22 Iunie sunt arătaţi proprietarii din provincia Basarabia Alexandru Hasdeu, Gonata şi emigrantul Străjescu ca membri ai societăţii înfiinţate în Bucureşti sub denumirea « română-literară », — Excelenţa Voastră aţi binevoit să mă însărcinaţi a cere dela primii doi şi a Vă comunica explicaţia: pe ce bază dânşii, fără ştirea autorităţilor locale, au intrat într'o societate străină şi ce i-a îndemnat la aceasta, şi să adaug relaţii despre felul de viaţă şi gândire al susnumitelor două persoane, asemenea şi părerea mea cu privire la această chestiune.

Aproape simultan cu primirea adresei cu No. 6.710 am primit şi petiţia nobilului Constantin [1]) Gonata, care, — alăturând în original înştiinţarea, primită de el dela Ministerul Instrucţiunii şi Cultelor din Principatele-Unite, că Principele domnitor al României l-a onorat pe el, Gonata, cu numirea de membru al Societăţii literare române înfiinţate în Bucureşti, — îşi dă consimţimântul la aceasta şi exprimă dorinţa de a face parte ca membru în societate; deci mă roagă să intervin, pentru a i se acordà dreptul de a primì titlul de membru în Societatea literară-română.

---

[1]) Greşit! Ştefan al lui Constantin Gonata!! Nota mea.

Nobilul Gonata alătureazӑ la petiţie, afarӑ de înştiinţarea oficialӑ dela Ministrul de Instrucţie al Principatelor Unite, şi copia regulamentului societӑţii, — cu traducerea ambelor acte în limba rusӑ.

Intrucât proprietarul Gonata nu locueşte departe de aici, am găsit de cuviinţă să-l invit la Chişinău, pentru a discuta personal cu el; Gonata mi-a explicat că nimeni nu i-a cerut şi nici el n'a dat cuiva consimţimântul de a primì titlul de membru al Societăţii literare-române şi relaţii directe în această chestiune nu a avut cu nimeni din Bucureşti, dar că numirea sa de către Ministrul Instrucţiei din Principatele-Unite împreună cu regulamentul Societăţii literare, alăturate la petiţie, i le-a trimis proprietarul din judeţul Hotin Alexandru Hasdeu împreună cu o scrisoare, pe care d-l Gonata mi-a înmânat-o şi în care dl Hasdeu îşi propunea serviciile, în caz dacă Gonata ar fi întâmpinat dificultăţi cu trimiterea răspunsului. In aceeaşi scrisoare el mai spune, că consacrând mult timp studiului limbii moldoveneşti, a consimţit să primească această propunere, care poate să-i ajute a-şi completa cunoştinţele câştigate şi că el, nevăzând nimic ilegal în primirea titlului de membru al Societăţii literare-române, s'a şi grăbit să intervină pe lângă autorităţile superioare pentru obţinerea permisiunii.

După explicaţia personală cu mine, d-l Gonata mi-a trimis o scrisoare din 27 Iulie cu declaraţia că el refuză titlul de membru al Societăţii literare române şi că nu va întârzia să comunice aceasta Ministerului român de Instrucţie Publică.

In ceeace priveşte proprietarul Alexandru Hasdeu, trebuie să spun că la înapoierea mea în Chişinău în ziua de 16 Iulie am găsit scrisoarea lui pe numele meu, în care, spunând că a înaintat o petiţie formală, mă roagă să grăbesc cu trimiterea paşaportului pentru plecarea la Bucureşti cu ocazia boalei fiului său.

După informaţia luată din cancelarie s'a constatat că petiţia lui Hasdeu, care n'a fost datată (desigur cu intenţie), a fost primită în ziua de 11 Iulie, dar la 19 Iulie el a trimis dejà Excelenţii Voastre jalbă, că nu i se eliberează paşaportul.

Cu telegrama expediată pe numele meu la 20 Iulie proprietarul Hasdeu a cerut insistent să-i expediez cât mai repede paşaportul din cauza gravei boli a fiului său. Insă paşaportul i se trimisese în ziua de 19 Iulie prin prefectura poliţiei judeţului Hotin.

Primind în ziua de 21 Iulie adresa secretă a Excelenţei Voastre din 12 Iulie cu No. 6.710, eu m'am îndoit despre motivul adevărat, din care Hasdeu cerea aşà de insistent să i se permită plecarea la Bucureşti, şi am telegrafiat prefecturii poliţiei judeţului Hotin, să oprească eliberarea paşaportului proprietarului Hasdeu până la nouă dispoziţii din partea mea şi tot odată i-am cerut d-lui Hasdeu explicaţii, conform propunerii Excelenţii Voastre, pe ce bază a intrat dânsul fără ştirea autorităţilor locale într'o societate străină şi ce l-a îndemnat la aceasta; afară de aceasta m'am adresat în ziua de 22 Iulie consulului nostru general din Bucureşti cu rugămintea, să culeagă informaţii şi să-mi comunice, dacă fiul lui Alexandru Hasdeu este în adevăr aşà de grav bolnav, precum afirmă tatăl său, care insistă pentru eliberarea cât mai grabnică a paşaportului pentru plecarea la Bucureşti.

Dela baronul Offenberg n'am încă niciun răspuns, iar dela Hasdeu am primit în ziua de 24 Iulie explicaţii împreună cu adresa oficială No. 3.416 a Ministrului Instrucţiei Publice din Principatele Unite: şi una şi alta am onoare să Vi le înaintez, raportându-Vă că, până la primirea unui răspuns din partea baronului Offenberg şi a permisiunii Inalt Excelenţei Voastre, eliberarea paşaportului proprietarului Hasdeu se opreşte.

Privitor la felul de viaţă şi gândire al lui Gonata şi Hasdeu, am onoare a Vă raportà, că primul din ei, un tânăr, s'a ocupat foarte serios cu studiul limbii moldoveneşti şi vre-o trei ani în urmă erà considerat ca unul dintre romănofili, adecă tineri, cari discutau despre posibilitatea unirii tuturor ramurilor poporului român într'un stat românesc independent.

După cum este cunoscut Inalt Excelentei Voastre, aceste idei n'au găsit ecou în populaţia basarabeană şi au dispărut într'atât, că, după cât ştiu, nici nu mai este vorbă de ele; deşì poate mai sunt încă în regiune câţiva tineri visători, cari cred în posibilitatea unui stat român, — dar această credinţă nicăeri şi sub nici o formă nu se manifestă.

In prezent nobilul Ştefan Gonata, — căsătorit acum un an de zile, — trăeşte la ţară şi conduce, după moartea tatălui său, moşia moştenită.

In ceeace priveşte pe proprietarul Alexandru Hasdeu, încă din 3 Februar a. c. generalul-maior Staroşchevici, m'a rugat din ordinul Inalt Excelenţei Voastră, să Vă comunic relaţiuni despre personalitatea lui Alexandru Hasdeu, de când trăeşte în provincia Basarabia, de unde a venit, cu ce se ocupă şi de ce reputaţie se bucură în societate.

Eu am întârziat să îndeplinesc această cerere, mărginindu-mă să-mi arăt părerea mea despre Hasdeu numai în cazuri speciale, când aceste se prezentau; acuma Vă răspund la întrebările puse:

1. Alexandru Hasdeu, originar din Basarabia, posedă în judeţul Hotin o mică avere moştenită după moartea tatălui său, însă numai spre usufruct în timpul vieţii sale. El a învăţat în universitatea din Harcov şi fiind din naştere capabil, a învăţat foarte bine.

După absolvirea cursurilor universitare a servit câtva timp în Chişinău şi apoi ca profesor în liceul din Cameniţa Podoliei, iar după demisia din acest serviciu, s'a stabilit în Cameniţa Podoliei. In Basarabia, ca patrie natală a sa, Hasdeu a fost adus cu doi jandarmi în 1850 din ordinul comandantului jandarmeriei contele Orlov, din cauza unui fel de viaţă condamnabil şi pentrucă se ocupà cu compunerea pentru persoane particulare de cereri pline de neexactităţi şi calomnii; despre aceasta se găsesc informaţii în adresa general-guvernatorului Kievului, Podoliei şi Voliniei cu No. 8.849 din 18 Noemvrie 1850 către general-guvernatorul de Novorosiisk şi Basarabia.

Din aceeaş adresă se vede că Alexandru Hasdeu este aceeaş persoană, care, în timpul cât a servit în cancelaria guvernatorului din Basarabia, a fost învinuit că a făcut în numele doctorului Semaşco o petiţie calomnioasă către general-guvernatorul contra fostului guvernator Avèrin; dar în urma manifestului imperial din 1841 a fost amnestiat.

2. Despre felul ocupaţiunilor lui Hasdeu, după întoarcerea lui în patrie sub escorta de jandarmi, sunt dejà informaţii în dosarele cancelariei Inalt Excelenţei Voastre: general-aghiotantul baron Ostelsaken a cerut la 30 Martie 1854, — după cererea comandantului cercului 5 al corpului de jandarmi şi în urma scrisorii şefului regional al nobilimii din 7 Aprilie acelaş an, privitoare la caracterul nesuferit al calomniatorului şi al tulburătorului liniştei publice Alexandru Hasdeu, — a cerut dela şeful regiunii Basarabiei, să dea o deosebită atenţie acestui fapt şi să se grăbească a trimite informaţii.

La 19 Aprilie 1854 cu No. 6.283 guvernatorul Basarabiei a raportat locţiitorului general-guvernatorului de Novorosiisk şi Basarabia, că dosarele instituţiilor regionale şi judeţene arată că d-l Hasdeu nu s'a dedicat unei activităţi folositoare, ci ca şi înainte, se ocupă cu compunerea pentru persoane particulare de petiţii pline de neexactităţi şi plângeri, impovărând cu aceasta instituţiile şi chiar autorităţile superioare; că din plângerile făcute contra lui Hasdeu de persoanele, cari i-au încredinţat afacerile lor, se vede necorectitudinea lui faţă de înşişi clienţii săi, pentru care fapt se dau câteva exemple; că nelimitându-se la compunerea plângerilor şi cererilor neexacte şi la abuzul de încrederea acelora, cari au avut imprudenţa de a-l însărcinà cu afacerile lor, Hasdeu a influenţat nefast şi asupra liniştei societăţii, ceeace s'a văzut clar în timpul alegerilor nobilimii din Chişinău, care au avut loc chiar în anul acela 1854. Din această cauză, guvernatorul regiunii a ajuns la concluzia că, în urma apucăturilor rele a lui Haşdeu, care nu s'a corectat nici în urma exilării lui cu jandarmii din Cameniţa Podoliei, exilarea din Basarabia, pentru care intervine şi şeful nobilimii ţinutului, este nu numai folositoare dar chiar absolut necesară pentru păstrarea liniştei publice în provincia dela hotar.

Dela data, când s'a făcut primul raport, au trecut 15 ani, dar şi-acum eu nu pot spune altceva decât să repet cele spuse de guvernatorul regiunii în 1854: Alexandru Hasdeu mereu caută, iar dacă nu găseşte, inventează prilejul, pentru a-şi satisface patima sa de a denunţa, calomnia şi intriga.

Acestea sunt principalele, dacă nu chiar unicele temeiuri ale procedeurilor sale şi în afacerile proprii şi în cele ale clienţilor săi şi faţă de instituţiile judecătoreşti şi administrative şi faţă de persoanele oficiale. Impertinenţa lui merge până acolo, că el chiar în petiţiile sale către Senatorul ocârmuitor introduce fapte străine de chestiune şi se foloseşte de ele, ca să linguşească sau să facă spirite, sau pur şi simplu să insulte o instituţie de stat sau alta, o persoană oficială sau alta; la aşa fel de petiţii nu se dă curs şi ele de regulă se înapoiază cu menţiunea: pentru expresii insultătoare; Hasdeu însuş nici un moment nu se îndoià de un astfel de rezultat, dar scopul lui erà atins: denunţul sau calomnia lui treceau prin toate instanţele, se citeau acolo, provocau discuţii, poate chiar îndoeli despre o persoană sau alta, — şi rămânea fără sancţiune, fiindcă cine ar fi avut plăcere să înceapă un proces contra unei insulte din partea lui Hasdeu?

Eu numai nu sunt de părerea nici a cârmuitorului ţinutului din 1854, nici a fostului şef al nobilimii depe atunci, despre exilarea lui Hasdeu din Basarabia. Pretutindeni şi în Basarabia mai mult ca oriunde sunt persoane cu aşà fel de apucături incorecte, cum le are Hasdeu, — dar cari nu au capul, educaţia şi mai cu seamă impertinenţa lui; pentru astfel de persoane Hasdeu este o autoritate, în jurul căreia ele se grupează; în faţa lor Haşdeu pozează cu asprimea brutală a condeiului său, lor le citeşte pamfletele sale compuse în formă de plângeri, petiţii, rapoarte sau scrisori particulare, iar ei aplaudă ieşirile cu care dânsul insultă administraţia locală, tribunalele, etc.

Toate acestea au o influenţă rea, mai cu seamă că asemenea fapte dacă nu în fond, atunci în forma în care se produc, scapă de judecată şi prin urmare şi de pedeapsă; deci exilarea lui Hasdeu din ţinut ar fi indiscutabil folositoare pentru provincie, dar totodată şi o nedreptate faţă de localitatea în care el ar fi exilat şi care ar devenì un nou teren pentru nefasta lui activitate. Răul rămâne pretutindeni rău şi, dacă nu poate fi extirpat, lasă-l să se consume pe locul, care l-a născut şi în mediul, care n'a ştiut să extirpeze sau să corecteze un astfel de specimen rău. Ar trebuì numai să se reacţioneze contra denunţătorilor şi calomniatorilor de teapa lui Hasdeu şi intenţia lor de a distruge încrederea sau respectul faţă de autoritate, — fie ea o persoană sau o instituţie, — şi o astfel de reacţiune depinde numai de persoanele şi instituţiile administrative, cari primesc aceste denunţuri.

3. Reputaţia, pe care o are proprietarul Hasdeu în societate, se vede din procesul-verbal al adunării generale a nobilimii basarabene, care a avut loc în ziua de 11 Februarie 1854: în acest proces-verbal, aprobat cu 144 voturi contra 22, s'a hotărît: să fie eliminat Alexandru Hasdeu pentru totdeauna din sala adunării. Contra acestei hotărîri a adunării generale a nobilimii Hasdeu a reclamat Senatului ocârmuitor, dar ea a rămas neschimbată.

Intorcându-mă la obiectul, care a provocat această corespondenţă, trebuie să spun, că până în prezent proprietarul Hasdeu n'a dat nici un prilej pentru a fi bănuit de necorectitudine politică.

Nu mă apuc să judec despre duplicitatea, pe care şi-o însuşeşte Hasdeu ca Rus, în sens politic, şi ca Român curat, în sens istoric: această judecată Vă aparţine Inalt Excelenţei Voastre; eu însă sunt convins că, cei 80 galbeni cheltueli de drum şi câte 2 galbeni diurnă zilnică pentru tot timpul ocupaţiilor sale literare, făcând abstracţie de orice intenţii şi convingeri politice şi istorice, au fost pentru d-l Hasdeu principalul impuls de a căuta sau a primi titlul de membru àl Societăţii literare române şi a insista pentru o cât mai urgentă eliberare a paşaportului pentru plecarea sa la Bucureşti, unde este fixată adunarea membrilor Societăţii literare dela 1 August până la 1 Octomvrie.

In ceeace priveşte părerea mea despre participarea unui moldovean basarabean ca membru în Societatea literară română, eu cred că participarea aceasta n'ar prezentà nici ceva rău nici ceva primejdios, dacă activitatea acestei societăţi s'ar mărginì la scopuri pur ştiinţifice şi n'ar ieşi din cadrele fixate de regulament; dar dacă, după cum ne comunică consulul general baronul Offenberg, societatea literară înfiinţată în Bucureşti trebuie să servească scopuri de propagandă naţională şi politică, pentru răspândirea ideilor democratice între Românii de peste hotare, apoi

participarea într'o astfel de societate a Românilor din ţinutul Basarabiei eu o găsesc absolut necorespunzătoare scopurilor guvernului nostru.

In concluzie, am onoare a Vă raporta Inalt Excelenţei Voastre că informaţiile despre fiul lui Alexandru Hasdeu date în explicaţia din urmă nu sunt tocmai exacte: din dosarele din cancelaria mea se vede că fiului lui Alexandru Hasdeu, Tadeu, iunker în retragere, i s'a eliberat în anul 1857 de către guvernator un permis de plecare pe termen de 2 luni în străinătate, în partea Basarabiei cea detaşată; — în anul 1858 el a venit în Chişinău cu paşaport moldovenesc, pe numele comisului moldovean Bogdan Petriceicu Hâjdău, şi s'a înapoiat la Iaşi; apoi în 1860 aceeaşi persoană a venit la Chişinău, cu titlul de profesor al liceului din Iaşi, pentru cumpărături de cărţi. De data aceasta, poliţia l-a recunoscut şi a raportat că Bogdan Petriceicu Hasdeu nu este altcineva decât supusul rus, iunkerul în retragere Tadeu Hasdeu. Acest fapt a prilejuit o corespondenţă, care a ajuns până la dl general-guvernator contele Stroganov şi care, cu ordinele No. 210 şi 219 din 4 şi 11 August 1860 către guvernatorul Basarabiei, dispune ca lui Tadeu Hasdeu să i se permită plecarea în străinătate şi să se comunice consulatului nostru, de a pune în vedere guvernului moldovean, că el n'aveà dreptul să primească supuşenia moldoveană.

Pe lângă aceasta Vă înaintăm regulamentul Societăţii literare române împreună cu traducerea lui în ruseşte, prezentate nouă de către proprietarul Gonata.

X

Secret. 1867, Iulie 24.

Către Excelenţa Sa Domnul guvernator al Basarabiei, general-maior şi cavaler Platon Alexandrovici Antonovici.
Dela proprietarul judeţului Hotin Alexandru Ghijdeu.

Adresa DV. No. 286 din 21 Iulie mi s'a înmânat de către ispravnic în ziua de 23, după amiazi, la ora 5 şi 40 minute şi mă grăbesc să dau răspunsul cerut dela mine, spunând chiar dela început că am fost neplăcut surprins, întrucât văd că autorităţile se îndoesc de sentimentele mele cetăţeneşti, cu cari eu mă mândresc.

Credinţa devotată faţă de Tronul a toată Rusia constituie o mândrie pentru familia mea şi onoarea mea moştenită şi vai de acela, care ar îndrăznì să se atingă de mine în această privinţă cu vreo bănuială.

Eu cobor în adevăr din neamul românesc, din boeirii, cari odată erau cei mai fruntaşi şi bogaţi în Moldova.

Un strămoş al meu, Ştefan, poreclit Petriceicu, a fost Domnitor în Moldova şi el cel dintâiu şi-a arătat dorinţa de a primì supuşenia rusă, care cerere a sa, întărită de aprobarea autorităţilor laice şi bisericeşti din Voevodat, şi adresată Ţarilor Ioan şi Petru Alexeevici, a fost publicată în prima colecţie completă a legilor imperiale. De acelaş gând au fost însufleţiţi şi urmaşii săi.

Persecutaţi de Otomani, isgoniţi din patrie, strămoşii mei, după confiscarea tuturor averilor lor, au pribegit în străinătate, pentrucă în Moldova stăpâniau Fanarioţii, vrăjmaşii de moarte ai poporului românesc. Ei au sărăcit şi au căzut în mizerie. Dumnezeu a binecuvântat ţara strămoşilor mei cu ocrotirea Rusiei şi noi am reînviat. Potrivit cu testamentul lui Lupaşcu Haşdeu, ca urmaşii săi să servească în armată pentru sfânta Cruce, fratele meu cel mai mare, fost colonel, şi-a vărsat sângele şi în lupta dela Borodino şi la luarea Varşoviei. El a servit în garda imperială a regimentului de Letonia. Acesta nu este singurul exemplu în neamul meu.

Timpul nu-mi permite acuma să vorbesc pe larg; eu am voit numai să spun cu această ocazie, că iubirea către sfânta Rusie şi credinţa către Ţarul nostru sunt în familia mea o virtute firească, iar nu o mască, cu cari mulţi îşi ascund chipul lor de gândire.

In înţeles politic eu sunt după suflet Rus adevărat, Rus din cap până în tălpi; iar în înţeles istoric eu sunt Român curat în sânge şi în oase.

Amintirile mele istorice despre România, pot ele oare să nu-mi fie scumpe, când Rusia pentru conservarea poporului românesc a adus aşa de multe jertfe?

Dar pentru politica României eu sunt un străin. Văzând că tinerii români în ultimele decenii, primind educaţia în Franţa, îşi fac iluzii despre oarecari reforme, cari nu se potrivesc cu firea poporului, ca d. e. stăruinţa de a goni tot ce este slavon din limbă, din obiceiuri, din slujba bisericească, — pe mine m'au întristat asemenea rătăciri poate mai mult decât pe toţi. Dar eu nu am pierdut nădejdea în România şi în viitorul ei: aceşti tineri nu sunt mulţimea, care creiază sufletul poporului, aceştia sunt nişte fiinţe efemere, aşà numiţi « bonjurişti», cari nu cunosc istoria naţională adânc, critic şi pragmatic. Să dea Dumnezeu ca şi România să pornească pe drumul ei propriu, care i s'a destinat de Providenţă şi care îndrumă soarta popoarelor spre o viaţă internaţională. . . Dar Românii cei bătrâni sunt obligaţi, să păstreze sfântul trecut, lăsat lor moştenire de Istorie!

V'am expus sincer « crezul meu », atât cel politic, ca adevărat Rus, cât şi pe cel istoric, ca adevărat Român. După credinţa mea, poporul românesc aparţine ca fond la sistemul oriental, iar ca formă la sistemul european-apusean. Nu pe Franţa, ci pe Rusia a menit-o Dumnezeu să formeze viitorul României.

Lepădând serviciul — din care cauză am pierdut foarte mult, deoarece toţi colegii mei de universitate, între cari şi DV., de mult sunt generali — eu de 25 de ani învăţ cu egală dragoste istoria Slavilor şi pe cea a Românilor; şi restul vieţii mele vreau să-l închin slujbei adevărului, pentru onoarea Rusiei şi pentru folosul României.

Excelenţa Voastră, bazându-Vă pe informaţia din ziarul « Românul », din 22 Iunie, în care stă scris că eu sunt membru al Societăţii literare române, mă întrebaţi cu ce drept am intrat într'o societate străină, fără aprobarea autorităţilor locale, şi cu ce intenţie am făcut eu aceasta? Am onoare a Vă raportà:

1. Despre alegerea mea ca membru în Societate, care are de scop formarea limbii româneşti şi anume, după cum se arată în primul articol din regulamentul ei, stabilirea ortografiei, compunerea gramaticei şi vocabularului, — am primit o înştiinţare dela Ministerul român de Instrucţiune şi Culte, cu No. 3.416 din 6 Mai 1866, pe care V'o înaintez respectuos în original, fără ca să alăturez copia regulamentului şi lista membrilor, întrucât aceste le cunoaşteţi acum din « Românul ».

Numirea aceasta am primit-o fără ştirea autorităţilor locale, pe bază că, în calitatea mea de jurist, ştiu, că legile interzic intrarea în serviciul străin fără aprobarea guvernului (tomul IX, pagina 191), dar deloc nu există o lege, care ar opri intrarea într'o societate străină de ştiinţă. Numirea de membri în atari societăţi nu este o slujbă oficială, nu este un post în stat străin. Nu de mult au venit în Rusia învăţaţi din toate ţările străine, pentru scopuri ştiinţifice, şi au fost primiţi chiar de Majestatea Sa Impăratul cu ospitalitate curat rusească, deşi toţi erau supuşi străini. Aceasta nu constituie nici o crimă, nici un delict, nici o contravenţie.

2. Ce priveşte intenţia ce am avut: am voit să fiu de folos Societăţii, care m'a onorat, alegându-mă membru pentru scopuri ştiinţifice, cari fac programa ei de activitate. Dar nu voiu ascunde Excelenţei Voastre nici intenţiile mele personale: să persist în dreptul de încetăţenire în limba română a cuvintelor « slavone », întrucât limba slavonă a fost la început în România limba dominantă în biserică, la Curte, în judecătorii şi chiar în viaţa particulară; d. e. testamentul lui Lupaşcu Hasdeu, tipărit în tomul I al Arhivei istorice româneşti, editată de Ministerele de justiţie, interne şi instrucţiune din România, a fost compus în limba iugo-rusă. Cu « România jună » lupta nu va fi puţină: dar ficţiunea nu este istorie, iluzia nu este politică! Adevărul, mai târziu sau mai de vreme, iese pururea biruitor.

Ce priveşte pe fiul meu, care în prezent este foarte bolnav, am onoare a raportà: *a)* nu ţin minte când anume, dar în vremea general-guvernatorului Ilinschii dânsul a primit un permis, cu care kneazul Muruzi, kammerjunkerul Inaltei Curţi, l-a dus la Iaşi şi acolo l-a prezentat fostului Caimacam al Moldovei, kneazul Vogorides, care l-a numit judecător la Cahul; *b)* mai târziu, în baza tratatului de Paris, care fixa un termen pentru înapoierea în Rusia sau primirea supuşeniei moldoveneşti, dânsul a rămas pentru totdeauna în Moldova, unde fostul Domnitor Cuza l-a numit profesor de istorie şi statistică la liceul din Iaşi şi custode la biblioteca naţională; *c)* ca magistru în drept el a fost transferat cu decretul aceluiaş Domnitor la Bucureşti în calitate de membru al Comisiunii moşiilor mânăstireşti, care îşi terminase

acum lucrările, iar după aceia a fost numit director al Arhivelor naţionale şi preşedinte al Ateneului român; *d)* La Bucureşti dânsul trăeşte având slujbă la Domnitorul Carol I, ocupându-se totodată cu lucrări istorice şi politico-economice, din cari a editat acum multe în limba română, fiind considerat acolo printre primii literaţi.

Indrăznind să cred că Excelenţa Voastră veţi binevoi să consideraţi ca suficiente explicaţiile mele şi că veţi anula oprirea paşaportului meu, Vă rog să telegrafiaţi despre aceasta ispravnicului, răspunsul telegrafic fiind deja plătit de mine. Ca şef al meu, D-v. puteţi să Vă asiguraţi, încredinţându-mă supravegherii consulului nostru din Bucureşti, iar dacă găsiţi că aceasta nu este necesar, eu Vă încredinţez pe cinstea mea, ca pe un coleg al meu de Academie, că nu voiu face nimic, ce ar putea fi compromiţător pentru un loial şi bine intenţionat Rus. Eu sunt complect pregătit pentru plecare şi aştept cât de curând dela bunăvoinţa Excelenţei Voastre permisiunea de a plecà.

(ss.) Alexandru Ghijdeu.

XI

« Stimate domnule Platon Platonovici,

In petiţia mea din 20 Iunie V'am rugat, să binevoiţi a interveni, să mi se acorde dreptul de a primi propunerea de membru al Societăţii literare române din Bucureşti. In prezent, după convorbirea cu D-v., renunţ la această propunere şi voiu înştiinţa despre aceasta şi Ministerul din România.

« Primiţi etc. (ss.) Stefan Gonata ».

XII

« In ziua de 11 Februar 1854 şeful regional al nobilimii a înaintat adunării generale a nobilimii protestul, prezentat de către secretarul gubernial Al. Hasdeu cu data de astăzi.

« Acest protest nobilimea îl consideră insultător nu numai pentru d. Balş, care este reprezentantul ei, dar şi pentru toată nobilimea, care a găsit de cuviinţă să-l elimineze pentru totdeauna pe Hasdeu din sala de adunare pentru acest fapt.

« După punerea la vot, au fost pentru eliminare 144 iar contra 20. Adunarea a hotărît a trece aceasta în proces-verbal, ca să servească ca îndrumare pentru alegerile viitoare. Originalul procesului-verbal este semnat de şefii regionali şi judeţeni ai nobilimii, asemenea şi de toţi nobilii, cari au fost de faţă.

« Conform originalului, consilier titular (ss.) V. Puşcin ».

XIII

No. 69. Confidenţial. Bucureşti, 4/16 August 1867.

Excelenţa Voastră,
Platon Alexandrovici,

Primind scrisoarea Excelenţei Voastre din 22 Iulie trecut, mă grăbesc să Vă comunic că fiul proprietarului basarabean Alexandru Hasdeu, care trăeşte în Bucureşti, se află în serviciul bibliotecii publice locale şi pe lângă aceasta se ocupă cu lucrări istorice.

In ultimul timp n'a suferit de nici o boală anumită, cu toate că este de sănătate debilă. Hasdeu fiul a venit în Principate fără paşaport şi, deşi despre extrădarea sa în anii 1860—61 a avut loc o corespondenţă întinsă cu guvernul Principatelor, nu a

putut fi extradat Rusiei din cauză că noi nu avem un tratat de extradare al dezertorilor şi a criminalilor şi în afară de aceasta partidul naţional a manifestat un mare interes în chestiunea acestui emigrant.

In prezent Hasdeu se ocupă puţin cu chestiunile politice însă mai mult cu chestiuni ştiinţifice. Deşi este un înfocat patriot român, el nu împărtăşeşte părerile politice radicale ale lui Brătianu şi în genere el nu face parte din aşa numitul partid « roşu ».

In ziua de 2 l. c. a avut loc inaugurarea solemnă a « Societăţii literare ». Chiar din primele cuvinte rostite de reprezentanţii guvernului se vede caracterul politic al ideei de bază. Din partea Basarabiei a participat oficial în comisiune dl Străjescu, ofiţer rus în retragere, care încă din anul trecut s'a stabilit în Valahia.

Cu desăvârşită stimă şi acelaş devotament, am onoare a fi al Excelenţei Voastre plecată slugă.

(ss) Offenberg.

XIV

In Octombrie 19, anul 1867, dau această recipisă, precum că adresa secretă No. 426 din partea şefului ţinutului am primit-o astăzi la ora 1 şi un sfert după amiazi şi că răspunsul îl voiu prezenta mâine.

(ss.) Alexandru Ghijdeu.

XV

No. 480 din 17 Decembrie 1867. Confidenţial.

Domnului General-Gubernator.

In urma propunerei Inalt Excelenţei Voastre din 17 Septembrie cu No. 8.744, bazată pe ordinul dlui secretar general al Ministerului de Interne, am propus cu adresa No. 409 din 4 Octombrie proprietarului din judeţul Hotin Alexandru Hasdeu, să renunţe la titlul de membru al Societăţii literare române, ce i-a fost propus.

La această propunere Hasdeu mi-a răspuns că el renunţă la titlul de membru al susnumitei societăţi, — dar fiindcă se cuvine să anunţe despre aceasta şi societatea, care l-a onorat cu o asemenea demnitate, dl Hasdeu mă întreabă, ce cauză trebuie să arate, care l-a determinat să renunţe.

Cu adresa din 16 Octombrie i-am comunicat lui Hasdeu, că după mine nu este nici o necesitate să explice Ministerului de Instrucţie român cauza demisiei şi că întrebarea dlui Hasdeu în această privinţă o consider de prisos.

Apoi am primit un nou răspuns dela Alexandru Hasdeu din 20 Octombrie, în care îmi comunică că el ar fi fost de acord cu părerea mea, dacă n'ar fi primit încă în anul trecut titlul de membru al Societăţii literare române, şi că, renunţând la acest titlu, el nu consideră întrebarea sa de prisos, având în vedere că literatura nouă română şi-a pus ca scop răspândirea prin toate organele presei a celor mai fantastice calomnii contra Rusiei, pentru pretinsele persecuţii şi asupriri ale populaţiei româneşti, cu intenţia de a o distruge, şi că s'ar puteà întâmplà — ceeace Hasdeu n'ar dori deloc — ca refuzul lui să fie prezentat ca o urmare a dispoziţiunilor guvernului nostru.

Ca exemplu de o astfel de campanie contra Rusiei Hasdeu prezintă discursul lui Nicolae Oncu « Trei sicrie: al cavalerului Constantin Stamati în Basarabia, al lui Aron Pumnul în Bucovina şi al lui Anastasie Panu în România » şi face câteva citate din acest discurs.

In concluzie dl Hasdeu găseşte că e mai bine să se adreseze consulului nostru general, prin a cărui mijlocire să se comunice guvernului român refuzul lui Hasdeu.

Din această scrisoare a lui Hasdeu se vede că, primind încă în anul trecut titlul de membru al Societăţii literare române, dl Hasdeu n'a cerut dela nimeni permisiune pentru aceasta şi nici indicaţie de felul cum să-şi dea asentimentul pentru aceasta,

deşi, după cum se vede, avea foarte bine cunoştinţă despre curentul duşmănos al literaturii române în contra Rusiei; acuma însă, când trebuie să renunţe la această demnitate, dl Hasdeu de frică, ca refuzul său să nu servească ca un prilej la atacuri nouă contra Rusiei pentru asuprirea populaţiei româneşti, propune ca să transmită refuzul său prin consulul nostru general, adică: alege tocmai acel mijloc, care ar putea fi prezentat mai uşor ca o dispoziţie a guvernului nostru şi ar putea chiar inspirà oratorilor români un nou discurs, asemănător aceluia, despre care vorbeşte Hasdeu în scrisoarea sa, sub titlul: « Al patrulea sicriu ».

Considerând de prisos a continua corespondenţa cu d-l Hasdeu, am onoare a Vă înainta, pentru hotărîrea Inalt Excelenţei Voastre, în original scrisorile lui din 9 şi 20 Octombrie a. c.

XVI

Cancelaria general-guvernatorului de Novorosiisk şi Basarabia. 29 Decembrie 1867. No. 705. Odessa.

Domnului guvernator al Basarabiei,

Ca răspuns la adresa înaintată la 20 Decembrie sub No. 480, Vă rog, Excelenţa Voastră, să propuneţi proprietarului din judeţul Hotin Alexandru Hasdeu: pentru declararea rezufului demnităţii de membru al Societăţii literare române să folosească acelaş mijoc, de care s'a folosit la darea asentimentului pentru primirea acestui titlu, iar drept cauză a refuzului său să o prezinte pe cea adevărată, adecă că este nedemn pentru un cetăţean rus, să fie membru al Societăţii literare române, de vreme ce literatura de acolo este îndrumată în direcţia de a răspândi cele mai fantastice calomnii împotriva Rusiei.

General-guvernator, General-adiutant (ss) Kotzebue

Şeful cancelariei, General-maior,
indescifrabil.

XVII

Stimate domnule Lev Nicolaevici,

La adresa Excelenţei Voastre No. 4, primită de mine în 20 şi adresată atât pe plic cât şi înlăuntru către Tadeu Tadeevici, fratele meu cel mai mare, care a murit de mult, şi pe care aceasta de altfel nici nu-l priveşte, nu-mi rămâne să răspund altceva nimic mai mult decât că declaraţia refuzului numirii mele de membru al Societăţii literare române va fi făcută în modul, în care mi se arată în adresă. Despre aceasta se va tipări şi un articol special în « Ruskii Wiedomosti » pentru cunoştinţa publică.

Primiţi asigurarea profundului meu respect şi al deplinului meu devotament.

Hotin, Ianuarie 24, 1868.

(ss.) Alexandru Ghijdeu.

XVIII

Stimate domnule Egor Egorovici,

Scuzaţi Excelenţa Voastră cu mărinimie, că la plicul confidenţial No. 28 din 4 Februarie răspund aşa de târziu. Starea sănătăţii mele zdruncinată de un grav reumatizm nu mi-a permis să mă pun la scris.

Cererea D-v. voiu împlini-o cu atât mai mult, că şi eu intenţionam să trimit articolul meu la redacţia ziarului «Wiedomosti» şi nu înainte de a-l supune prealabil luminatei cenzuri a Excelenţei Voastre. El va fi gata în Aprilie următor.

Binevoiţi a primi asigurarea profundului meu respect şi a acelui devotament, pe care îl nutresc pentru D-v., şi înaltele D-v. calităţi, recunoscute de toată lumea de aici, încă depe atunci, când Excelenţa Voastră nu eraţi şeful ţinutului nostru.

Hotin, 10. III. 1868

(ss.) Alexandru Ghijdeu.

XIX

Stimate domnule Egor Egorovici,

O împrejurare şi încă una oarbă mă sileşte să-mi caut o protecţie, ca să fiu scutit de persecuţii nemeritate.

Fără a mă adresà în altă parte, am onoare a mă îndreptà direct catră Excelenţa Voastră, rugându-Vă respectuos, să-mi faceţi cinstea cu ocrotirea D-v.

Numele D-v. se bucură de aşa generale simpatii în ţinutul nostru, încât pot să-mi încredinţez fără şovăire onoarea şi averea ocrotirii Excelenţei Voastre.

Permiteţi-mi însă, ca în această scrisoare particulară, la care mă împinge sentimentul meu de profund devotament către D-v., să fiu cu desăvârşire sincer.

Predecesor al D-v. în administraţia ţinutului nostru a fost domnul general-maior P. A. Antonovici. Dânsul a fost colegul meu de Universitate, în care am avut fericirea să primesc două premii. Şi ca succese şi ca cunoştinţe el îmi era mult inferior, dar noi eram în relaţii bune. Şi desigur nimeni nu se bucura aşa de sincer ca mine de venirea la noi a lui Platon Alexandrovici. Dar o împrejurare nefericită a stricat legătura caldă a colegialităţii noastre universitare! Impreună cu dânsul a venit din Odessa un oarecare Zancevschi, un funcţionar cunoscut în Basarabia din părţile sale cele mai rele, dar care a apărut din nou în Basarabia cu porecla de « favoritul guvernatorului ».

Nu voiu repeta svonurile despre împrejurarea, care i-a apropiat într'atât, încât Platon Alexandrovici se credea par'că obligat, să facă tot ce voia Zancevschi. Ajunge să amintesc că atunci, când nemulţumirile din judeţul Iaşi şi insistenţele şefului nobilimii şi ale judecătorului de ocol cereau, ca dânsul să fie neîntârziat îndepărtat de acolo, Zancevschi a fost mutat la Hotin ca ajutor de ispravnic. Aici dânsul era de mult şi bine cunoscut, fiindcă aici îşi începuse propriu zis serviciul său. E clar că acela, care a fugit din Podolia la Hotin fără cizme (lucrul este cert) şi a început să ia mită dela vii şi dela morţi (şi aceasta este cert), din care şi-a făcut în chip necinstit un capital considerabil (este asemenea cert), iar din cauza caracterului său şi-a murdărit demnitatea sa de om şi de funcţionar într'atât, încât a fost lovit peste faţă de trei ori în cancelaria sa (este asemenea cert), — e clar că n'a putut să se aştepte la simpatii din partea societăţii.

In special pe mine Zancevschi nu mă putea suferi, eu fiind un jurist cu studii de specialitate, care înţelegeam că dânsul este un om absolut incult, şi ca pe un proprietar de pământ, care nefiind implicat în pricini penale, nu mă temeam de poliţie; iar ca om deja în vârstă eu nu vedeam necesitatea, ca schimbându-mi obiceiul, să fiu în relaţii de prietenie cu acela, pe care în sufletul meu îl dispreţuiam.

Zancevschi a căutat să-mi facă cu orice preţ un rău şi a găsit următoarea ocazie: eu am dat în judecată pe un maior demisionat Kulicovschi, fiindcă acesta a încercat să mă înşele în chipul cel mai obraznic cu 1500 ruble; reclamaţia mea fiind bazată pe dovezi, a fost recunoscută ca îndreptăţită de către autoritatea judecătorească; în consecinţă şi scrisorile mele de împrumut au fost considerate contestabile; însuşi acuzatul s'a supus acestei hotărîri, nefăcând recurs şi prin urmare, până la darea sentinţii definitive, nu s'au putut face încasări de bani dela mine. Intre timp Zancevschi l-a convins pe Kulicovschi să se adreseze poliţiei cu cererea, de a se face încasarea şi, profitând de lipsa ispravnicului, a şi pus sechestru pe averea mea, socotind în afară de orice îndoială ceeace autoritatea judecătorească considerase contestabil.

Fiindcă în potriva mea s'au luat măsuri din cele mai constrângătoare, eu, fiind în corespondenţă cu Platon Alexandrovici, l-am rugat pe cale particulară, să-l liniştească pe acesta, ca să nu fiu silit să fac reclamaţiuni oficiale.

In răspunsurile sale domnul Antonovici îl descrià pe Zancevschi în culorile cele mai negre, numindu-l deadreptul netrebnic, obraznic, etc., dar deloc nu-l potolia, iar situaţia mea nu devenia mai suportabilă. Eu am fost silit, în afară de reclamaţiunile adresate Senatului şi Ministerului de interne, la cari am anexat şi scrisorile lui Antonovici despre Zancevschi, să caut ocrotire şi la şeful superior al ţinutului, după ce i se trimisese ordin să-şi dea demisia, dacă nu vrea să fie pus în disponibilitate. Situaţia mea s'a uşurat, afacerea rău încurcată de Zancevschi a fost îndreptată de administraţia regională, dar principalul depinde încă de Senat.

Văzând căderea « atotputernicului de ordinioară din Hotin », Zancevschi, şi văzând nesuccesul său, Kulicovschi şi mandatarul acestuia Helmiţchi s'au enervat aşa de tare, încât au început să mă calomnieze şi să facă în potriva mea denunţuri. Fie, dacă ar fi cel puţin oameni cumsecade! Dar ce fel de oameni sunt ăştia? La noi, în sfânta Rusie, ei n'au nume.

Insuşi Kulikovschi este un vechiu « Trădător de Stat », pe care l-a salvat de pedeapsa cu moartea amnistia. Acest polon papistaş, deşi e foarte bătrân, păstrează sentimentul de ură naţională faţă de tot ce este rusesc şi un dispreţ fanatic faţă de tot ce e pravoslavnic. Mă voiu referi numai la un singur exemplu din noile lui manifestări: eu l-am convins pe pisarul Grozdiţchi din satul Kirstineţ (Cristineşti!) să se uniască cu sfânta noastră biserică şi deja era stabilită ziua pentru aceasta de către autoritatea bisericească; Kulicovschi l-a chemat la sine şi l-a convertit; după aceasta l-a chemat şi pe preot, căruia i-a spus o mulţime de prostii despre păcatul de a-l abate dela « adevărata » credinţă latină către rătăcirile « schismei » greceşti. Eu chiar atunci am denunţat faptul acesta ispravnicului F. E. Scrivano, dar despre rezultat n'am nici o cunoştinţă.

Acest Kulicovschi ca studii, este un seminarist cleric din Vilna. Ca apărător şi-a ales un tânăr, care n'a învăţat nicăiri nimic, dar care e hotărît la tot ce e rău, pe polonul papistaş Helmiţchi, care este fiul unui « criminal politic », exilat după hotărîrea tribunalului militar la muncă silnică... Bună familie!

Excelenţa Voastră! Ca să scap de aşa adversari, pentru cari nu există nimic sfânt Rusul pravoslavnic, eu Vă implor, să binevoiţi a mă primi sub protecţiunea D-v. Inaltei D-v. înţelepciuni, bunătăţii de inimă, înaltului caracter încredinţez soarta onoarei şi liniştii mele.

Primiţi, Excelenţa Voastră, asigurarea profundului meu respect şi a acelui nemărginit devotament, cu care am onoare a fi totdeauna a D-v. prea plecată slugă.

Hotin, 11 Martie, 1868.

(ss.) Alexandru Ghijdeu.

XX

Plicul confidenţial No. 661 trimis în 21 Octombrie pe numele meu, de cancelaria Excelenţei Sale domnului şef al ţinutului, ispravnicului judeţului, mi s'a înmânat în ziua de 28 Octombrie 1868.

(ss.) Alexandru Ghijdeu.

XXI

Confidenţial.

Stimate Egor Egorovici,

La scrisoarea Excelenţei Voastre din 17 Octombrie cu No. 661 am onoare a răspunde că:

1) Boala grea, de care sufăr de multă vreme, oprindu-mă dela orice ocupaţie serioasă, mai cu seamă cea intelectuală, şi nu mai puţin slăbirea vederii nu mi-au permis să compun articolul făgăduit;

2) Hotărîrea mea dela început n'am schimbat-o şi, având tot materialul, sper să mă apuc de lucru, când sănătatea mi se va restabili; lucrul propriu zis nu va reclama mult timp;

3) Despre renunţarea mea la calitatea de membru al Societăţii literare române eu l-am rugat pe consulul nostru general, baronul Offenberg, s'o comunice Ministerului de Instrucţiune Publică, declarând că «fiind bătrân şi având pe deasupra vederea slăbită, nu pot lua parte la lucrările acelei societăţi».

Mă cred dator să raportez Excelenţei Voastre, că fiecare pas al meu în direcţia aceasta are să Vă fie în prealabil cunoscut.

Primiţi asigurarea sincerului, profundului şi desăvârşitului meu respect pentru Excelenţa Voastră, respect nu numai faţă de şeful ţinutului dar şi faţă de un bărbat perfect ca inimă şi suflet.

(ss.) Al. Ghijdeu.

Excelenţei Sale Egor Egorovici Gangart, domnului guvernator al Basarabiei (fără dată; din primele zile (1—3) ale lunei Noembrie 1868).

XXII

(Copie după o scrisoare adresată de Alexandru Hasdeu consulului general rus din Bucureşti, baronul Offenberg, în 26 Octombrie 1868).

Ministerul Instrucţiunii Publice din România mi-a făcut cunoscut că Alteţa Sa Domnitorul Principatelor Unite, Carol I a binevoit să mă numească membru al Societăţii literare, înfiinţate la Bucureşti de guvern pentru stabilirea ortografiei româneşti pe baza tuturor dialectelor româneşti, de asemenea pentru compunerea unei gramatici şi a unui vocabular.

In acelaş timp au fost aleşi membri în Societatea aceasta, afară de învăţaţii locali, diferiţi bărbaţi români, supuşi austriaci din Ardeal, Banat, Bucovina şi teritoriile otomane, cuţovlahe şi ţinţare.

Ca român adevărat, după neam, fiindcă m'am consacrat ştiinţei, eu cu plăcere am primit această numire, pe de o parte nevăzând în ea nimic rău pentru patria mea Rusia, care totdeauna a fost binefăcătoare ţărilor de aceeaşi religie dela Dunăre, şi pe de altă parte având ocazie să fiu de folos ţării, care odinioară a fost patria strămoşilor mei şi unde strămoşul meu I. Ştefan Petru, Voevodul ţării Moldovei, a lăsat în urma sa o amintire bună în istorie.

Iar când Societatea a convocat pe toţi membrii săi în şedinţă, fostul guvernator de atunci al Basarabiei, Antonovici, colegul meu de Universitate, nu numai că mi-a interzis să plec, dar a şi provocat pe chestia aceasta o corespondenţă oficială-secretă.

Nu ştiu ce l-a îndemnat la aceasta, nici cauzele, nici cuprinsul acelei corespondenţe confidenţiale. Rezultatul a fost acela, că mi s'a ordonat, fără ca să mi se spună cauza, să renunţ la primirea acestei numiri. Prin urmare am onoare a Vă ruga, să comunicaţi guvernului român, că renunţ la numirea de membru în Societatea literară, considerând că e greu pentru mine, ca om bătrân şi cu vederea slabă, să particip la lucrările ei. Despre cele ce vor urma, Vă rog să-mi comunicaţi.

XXIII

Plicul confidenţial No. 4, trimis de şeful ţinutului pe numele meu, l-am primit şi, fiind grav bolnav, voiu înainta răspunsul la 1 Februarie.

Ianuarie 13, 1869

(ss.) Alexandru Ghijdeu.

(Notă. In această adeverinţă numai semnătura este scrisă de mâna lui A. Hasdeu).

XXIV

Confidențial.

Stimate domnule Egor Egorovici,

Implinind ordinul Excelenței Voastre No. 4 din 9 Ianuarie, am trimis prin poștă în plic recomandat domnului ministru al Instrucțiunii publice și Cultelor din Principate o declarație că fiind foarte slab, după o boală lungă și grea, eu nu sunt în stare să-mi îndeplinesc îndatoririle de membru al Societății filologice din București, înființată de guvern pentru compunerea unei gramatici și a unui vocabular pe baza unei noi ortografii cu caractere latine, că prin urmare renunț la această numire și îl rog să propună Societății aceleia să fiu scos din numărul membrilor săi. Ca dovadă am onoare a înaintà recipisa postală din 23/I cu No. 74.

Astfel, mi-se pare, s'a pus acum sfârșitul acelei neplăcute și pentru mine anevoioase corespondențe, pe care a provocat-o colegul meu de universitate, fostul guvernator Antonovici, nu atâta din motivul de a aduce folos statului, cât numai din motive personale contra mea.

In monarhia austro-ungară sunt câteva regiuni cu populație românească: Bucovina, Banatul, Transilvania, din cari au fost aleși aproximativ 10 învățați ca membri activi în acea Societate și guvernul acelei monarhii le-a permis să plece în România, fiindcă este foarte firesc ca ocupațiile cu linguistica să n'aibă nici o tendință politică. Ce este încă mai important, Antonovici n'a interzis participarea ca membru în acea Societate unui supus rus, fostului proprietar din județul Hotin, ofițerului demisionat rus Străjescu.

Refuzul domnului baron Offenberg, la care m'am adresat în calitatea sa de consul general al nostru, îl consider deasemenea incorect; după statutul consulatelor el este mijlocitorul, care intervine în toate interesele străine ale supușilor ruși; afară de aceasta chestia, despre care l-am rugat pe domnul Offenberg, nu mă privește numai pe mine și n'are caracter absolut particular, deoarece eu n'am procedat după capul meu, ci după dispozițiile guvernului, iar dispozițiile guvernului, fie în formă oficială sau confidențială, sunt la fel obligatorii.

Ce privește articolul, pe care intenționam să-l compun: ca să-l compun poate să mă silească numai faptul, dacă în publicațiile periodice românești și altele străine va apare, cu ocazia refuzului meu, ceva ce ar atinge sau persoana mea sau demnitatea guvernului nostru.

Incredințându-mă binevoitoarei atențiuni a Excelenței Voastre, respectuos Vă rog, să primiți asigurarea profundei mele stime.

(ss.) Alexandru Ghijdeu.

Hotin, 27 Ianuarie 1869.

(*Notă*. Scrisoarea este scrisă în întregime de mână străină, numai semnătura este făcută de Al. Hasdeu).

TABLOUL CRONOLOGIC AL DOCUMENTELOR DIN DOSARUL SECRET No. 41 din 1867

No.	No. dos.	Data și numărul	Felul piesei	Dela cine?	Către cine?	Cuprinsul și observațiuni
1	32	11/II 1854 fără număr	proces-verbal	V. Pușcin consilier titular	Guvernatorul Basarabiei	Copie după proc.-verb. al adunării nobilimii basarabene, în rusește
2	23	fără dată și număr	regulamentul Soc. lit. rom.	M. I. P. și C. din București	Al. Hasdeu	Copie după originalul român, legalizată de Radu Ionescu (și în traducere rusească).
3	22	6/V 1866 No. 3416	decret de numire	idem	idem	Original, în franțuzește, semnat de C. A. Rosetti.
4	6	12/VI 1867 No. 5435	decret de numire	M. I. P. și C. din București	Ștefan Gonata	Original, în românește, semnat de R. Ionescu (cu trad. în rus.)
5	11	3/VII 1867 fără număr	scrisoare	Al. Hasdeu	Guvernatorul Basarabiei	Originală, în rusește, semnată de Al. Hasdeu.
6	1	12/VII 1867 No. 6710	adresă secretă	Guvernatorul general din Odessa	Guvernatorul Basarabiei	Originală, în rusește, semnată de Kotzebue, general aghiotant.
7	5	20/VII 1867 fără număr	petiție	Ștefan Gonata	idem	Originală, în rusește, semnată de Ștefan Gonata.
8	2	21/VII 1867 No. 286	adresă secretă	Guvernatorul Basarabiei	Alex. Hasdeu	Copie, în rusește, fără semnătură.
9	3	21/VII 1867 No. 287	ordin secret	idem	Ispravnicul județului Hotin	idem

No.	No. dos.	Data și numărul	Felul piesei	Dela cine?	Către cine?	Cuprinsul și observațiuni
10	10	21/VII 1867 No. 6915	adresă	Guvernatorul general din Odessa	Guvernatorul Basarabiei	Originală, în rusește, semnată de Kotzebue.
11	4	22/VII 1867 No. 288	adresă secretă	Guvernatorul Basarabiei	Consulul general al Rusiei în Principatele Unite	Copie, în rusește, fără semnătură.
12	8	24/VII 1867 No. 25	raport secret	Ispravnicul județului Hotin	Guvernatorul Basarabiei	Original, în rusește, semnat Scrivano.
13	21	24/VII 1867 fără număr	scrisoare confidențială	Al. Hasdeu	Guvernatorul Basarabiei	Originală, în rusește, semnată de Al. Hasdeu.
14	7	27/VII 1867 fără număr	scrisoare	Ștefan Gonata	idem	Originală, în rusește, semnată de Ștefan Gonata.
15	15	29/VII 1867 No. 7196	adresă secretă	Guvernatorul general din Odessa	Guvernatorul Basarabiei	Originală, în rusește, semnată de Kotzebue.
16	13	4/VIII 1867 No. 69	adresă confidențială	Consulul rus din București	Guvernatorul Basarabiei	Originală, în rusește, semnată de Offenberg.
17	9	5/VIII 1867 No. 340	adresă-raport	Guvernatorul Basarabiei	Guvernatorul general	Copie, în rusește, fără semnătură.
18	12	5/VIII 1867 No. 7099	adresă-raport	idem	idem	idem
19	17	16/VIII 1867 No. 7757	adresă	Guvernatorul general din Odessa	Locțiitorul Guvernatorului Basarabiei	Originală, în rusește, semnată de Kotzebue.

No.	No. dos.	Data şi numărul	Felul piesei	Dela cine?	Către cine?	Cuprinsul şi observaţiuni
20	14	17/VIII 1867 No. 383	adresă-raport secret	Guvernatorul Basarabiei	Guvernatorul general	Copie, în ruseşte, fără semnătură.
21	16	19/VIII 1867 No. 363—371	ordin secret	idem	Către toţi ispravnicii de judeţe şi prefecţii de poliţie din Basarabia	idem
22	18	9/IX 1867 No. 387	ordin secret	idem	Prefectul de poliţie Hotin	idem
23	19	10/IX 1867 No. 8.527	adresă	Guvernatorul general din Odessa	Guvernatorul Basarabiei	Originală, în ruseşte, semnată de Kotzebue.
24	20	17/IX 1867 No. 8.744	adresă secretă	idem	idem	idem
25	29	28/IX 1867 No. 478	adresă secretă	idem	idem	idem
26	24	9/X 1867 No. 409—410	adresă	Guvernatorul Basarabiei	Al. Hasdeu şi ispravnicul de Hotin	Copie, în ruseşte, fără semnătură.
27	25	10/X 1867 No. 77	raport secret	Ispravnicul de Hotin	Guvernatorul Basarabiei	Original, în ruseşte, semnat de Scrivano.
28	30	14/X 1867 No. 415	adresă-raport secret	Guvernatorul Basarabiei	Guvernatorul general	Copie, în ruseşte, fără semnătură.
29	26	16/X 1867 No. 426	adresă secretă	Guvernatorul Basarabiei	Al. Hasdeu	Copie, în ruseşte, fără semnătură.

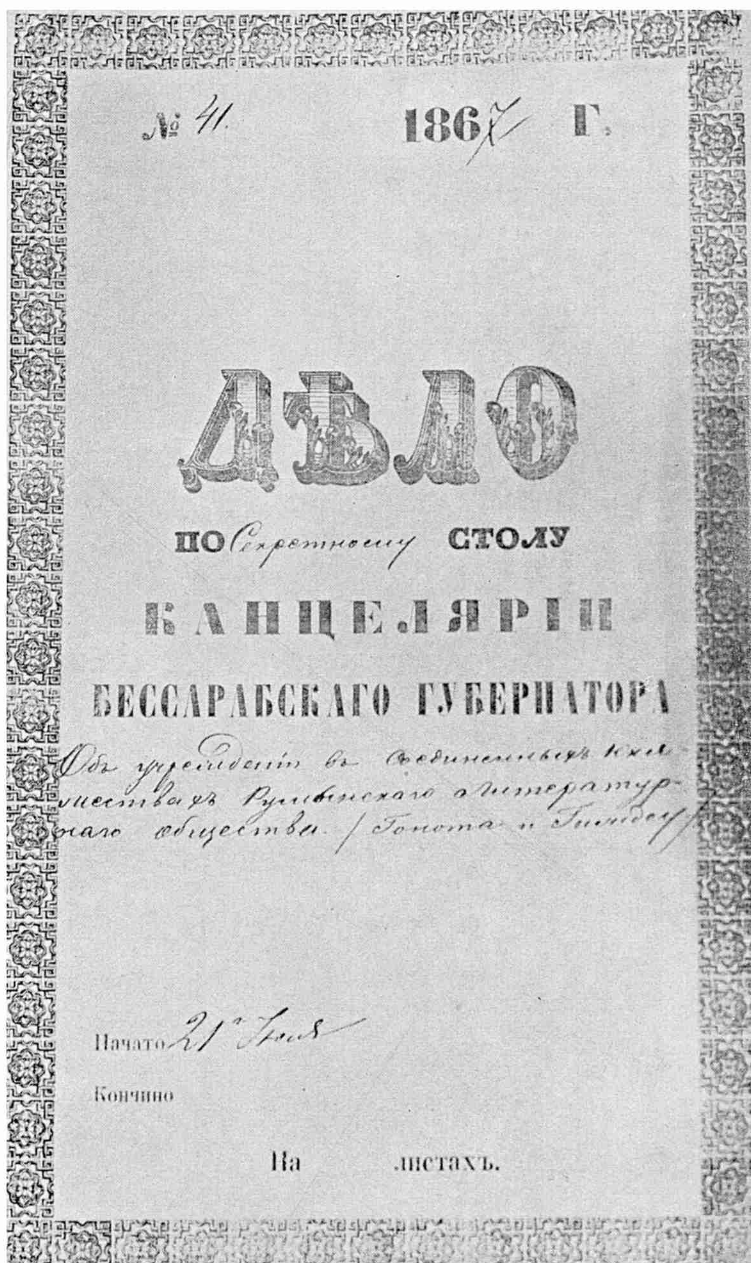
No.	No. dos.	Data și numărul	Felul piesei	Dela cine?	Către cine?	Cuprinsul și observațiuni
30	28	19/X 1867 fără număr	adeverință	Al. Hasdeu	Ispravnicul județului Hotin	Originală, în rusește, semnată de Al. Hasdeu.
31	27	20/X 1867 No. 84	raport secret	Ispravnicul județului Hotin	Guvernatorul Basarabiei	Original, în rusește, semnată de Scrivano.
32	31	17/XII 1867 No. 480	adresă-raport secret	Guvernatorul Basarabiei	Guvernatorul general	Copie, în rusește, fără semnătură.
33	33	29/XII 1867 No. 705	adresă	Guvernatorul general din Odessa	Guvernatorul Basarabiei	Originală, în rusește, semnată de Kotzebue.
34	34	12/I 1868 No. 4	adresă secretă	Guvernatorul Basarabiei	Tadeu Tadeevici Hasdeu	Copie, în rusește, fără semnătură.
35	35	12/I 1868 No. 5	ordin	idem	Ispravnicul județului Hotin	idem
36	37	24/I 1868 fără număr	scrisoare	Al. Hasdeu	Guvernatorul Basarabiei	Originală, în rusește, semnată de Al. Hasdeu.
37	36	25/I 1868 No. 124	raport	Grigoriev, ajutorul ispravnicului județului Hotin	idem	Original, în rusește, semnată de Grigoriev.
38	38	4/II 1868 No. 29	ordin secret	Guvernatorul Basarabiei	Ispravnicul județului Hotin	Copie, în rusește, fără semnătură.
39	39	4/II 1868 No. 28	adresă confidențială	idem	Al. Hasdeu	idem

No.	No. dos.	Data şi numărul	Felul piesei	Dela cine?	Către cine?	Cuprinsul şi observaţiuni
40	40	4/II 1868 No. 29	ordin secret	Guvernatorul Basarabiei	Ispravnicul judeţului Hotin	Original, în ruseşte, semnată de general-maior Gangart.
41	41	8/II 1868 No. 200	raport	Ispravnicul judeţului Hotin	Guvernatorul Basarabiei	Copie, în ruseşte semnată de Grigorovici ajutor de ispravnic.
42	41	11/III 1868 fără număr	scrisoare	Al. Hasdeu	Guvernatorul Basarabiei	Originală, în ruseşte, semnată de Al. Hasdeu
43	42	10/III 1868 fără număr	scrisoare	Idem	Guvernatorul Basarabiei	Originală, în ruseşte, semnată de Al. Hasdeu.
44	43	22/X 1868 No. 661	adresă	Guvernatorul Basarabiei	Al. Hasdeu	Copie, în ruseşte, fără semnătură.
45	44	22/X 1868 No. 662	adresă	idem	Ispravnicul judeţului Hotin	idem
46	45	28/X 1868 No. 3071	raport	Ispravnicul judeţului Hotin	Guvernatorul Basarabiei	Original, în ruseşte, semnată de Dobrojaiev.
47	46	28/X 1868 fără număr	adeverinţă	Al. Hasdeu	Ispravnicul judeţului Hotin	Originală, în ruseşte, semnată de Al. Hasdeu.
48	51	26/X 1868 fără număr	scrisoare	Al. Hasdeu	Consulul rus din Bucureşti	Copie după originalul rus, anexă la No. 51

No.	No. dos.	Data și numărul	Felul piesei	Dela cine?	Către cine?	Cuprinsul și observațiuni
49	48	1—3 (?) Noembrie 1868	scrisoare confidențială	Al. Hasdeu	Guvernatorul Basarabiei	Originală, în rusește, semnată de Al. Hasdeu
50	47	3/XI 1868 No. 3.150	raport	Ispravnicul județului Hotin	Guvernatorul Basarabiei	Original, în rusește, semnată de Dobrojaiev.
51	49	18/XI 1868 No. 745	adresă confidențială	Guvernatorul Basarabiei	Consulul general rus din București	Copie, în rusește, fără semnătură.
52	50	17/XII 1868 No. 863	adresa	Consulul rus din București	Guvernatorul Basarabiei	Original, în rusește, semnată de baron Offenberg.
53	52	9/I 1869 No. 4	adresă confidențială	Guvernatorul Basarabiei	Al. Hasdeu	Copie, în rusește, fără semnătură.
54	53	9/I 1869 No. 5	ordin confidențial	idem	Ispravnicul județului Hotin	idem
55	54	13/I 1869 No. 85	raport	Ispravnicul județului Hotin	Guvernatorul Basarabiei	Original, în rusește, semnată de Dobrojaiev.
56	55	13/I 1869 fără număr	adeverință	Al. Hasdeu	Ispravnicul județului Hotin	Scrisă de mână străină în rusește cu semnătură originală a lui Al. Hasdeu.
57	56	27/I 1869 fără număr	scrisoare confidențială	idem	Guvernatorul Basarabiei	idem

Alexandru Hasdeu
(1811—1872)
reproducere fotografică a portretului în uleiu din colecția Academiei Române

№ 41. 1867 Г.

ДѢЛО

по Секретному столу

КАНЦЕЛЯРIИ

БЕССАРАБСКАГО ГУБЕРНАТОРА

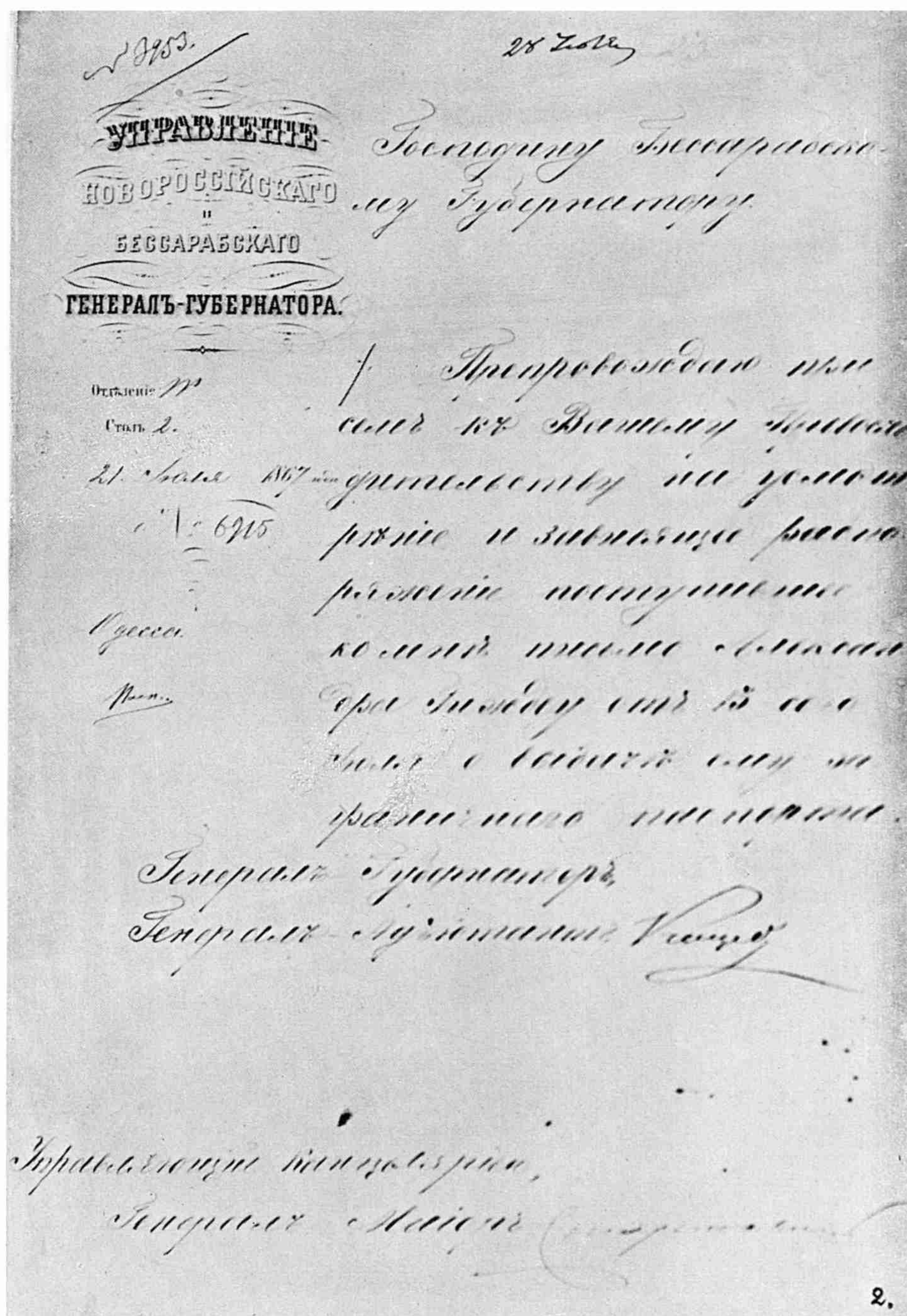
Объ учрежденiи въ Соединенныхъ княжествахъ Румынскаго литературнаго общества / Гонота и Гиждеу /

Начато 21 Февр.

Кончено

На листахъ.

Coperta dosarului secret No. 41 din 1867 din cancelaria guvernatorului Basarabiei

№ 3953.

28 Iulie

УПРАВЛЕНІЕ НОВОРОССІЙСКАГО и БЕССАРАБСКАГО ГЕНЕРАЛЪ-ГУБЕРНАТОРА.

Отдѣленіе 1.

Столъ 2.

21 Іюля 1867 года

№ 6915

Одесса.

Господину Бессарабскому Губернатору.

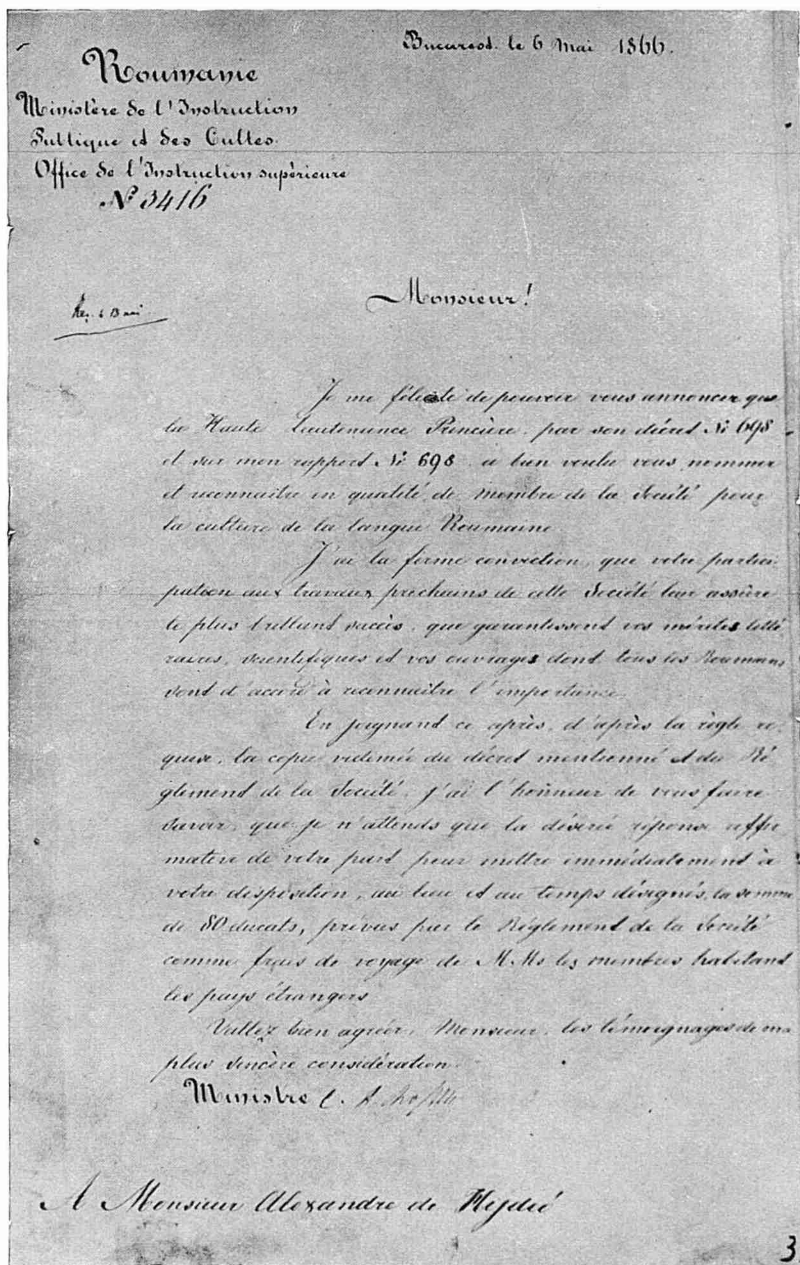
Препровождаю при семъ къ Вашему Превосходительству на усмотрѣніе и зависящее распоряженіе поступившее ко мнѣ прошеніе Александра Гиждеу объ выдачѣ ему заграничнаго паспорта.

Генералъ Губернаторъ
Генералъ-Адъютантъ Коцебу

Управляющій канцеляріею,
Генералъ Маіоръ [illegible]

2.

Adresa general-guvernatorului Kotzebue către guvernatorul Basarabiei, privitoare la Pașaportul cerut de Alexandru Hasdeu (No. 6915 din 21 Iulie 1867)

Bucarest. le 6 Mai 1866.

Roumanie
Ministère de l'Instruction
Publique et des Cultes.
Office de l'Instruction supérieure
N° 3416

Rep. à 13 mai

Monsieur!

Je me félicite de pouvoir vous annoncer que la Haute Lieutenance Princière, par son décret N° 698 et sur mon rapport N° 698 a bien voulu vous nommer et reconnaître en qualité de membre de la Société pour la culture de la langue Roumaine.

J'ai la ferme conviction, que votre participation aux travaux prochains de cette Société leur assûre le plus brillant succès, que garantissent vos mérites littéraires, scientifiques et vos ouvrages dont tous les Roumains sont d'accord à reconnaître l'importance.

En joignant ci après, et d'après la règle reçue, la copie vidimée du décret mentionné et du Réglement de la Société, j'ai l'honneur de vous faire savoir, que je n'attends que la désirée réponse affirmative de votre part pour mettre immédiatement à votre disposition, au lieu et au temps désignés, la somme de 80 ducats, prévues par le Réglement de la Société comme frais de voyage de M.Ms les membres habitant les pays étrangers.

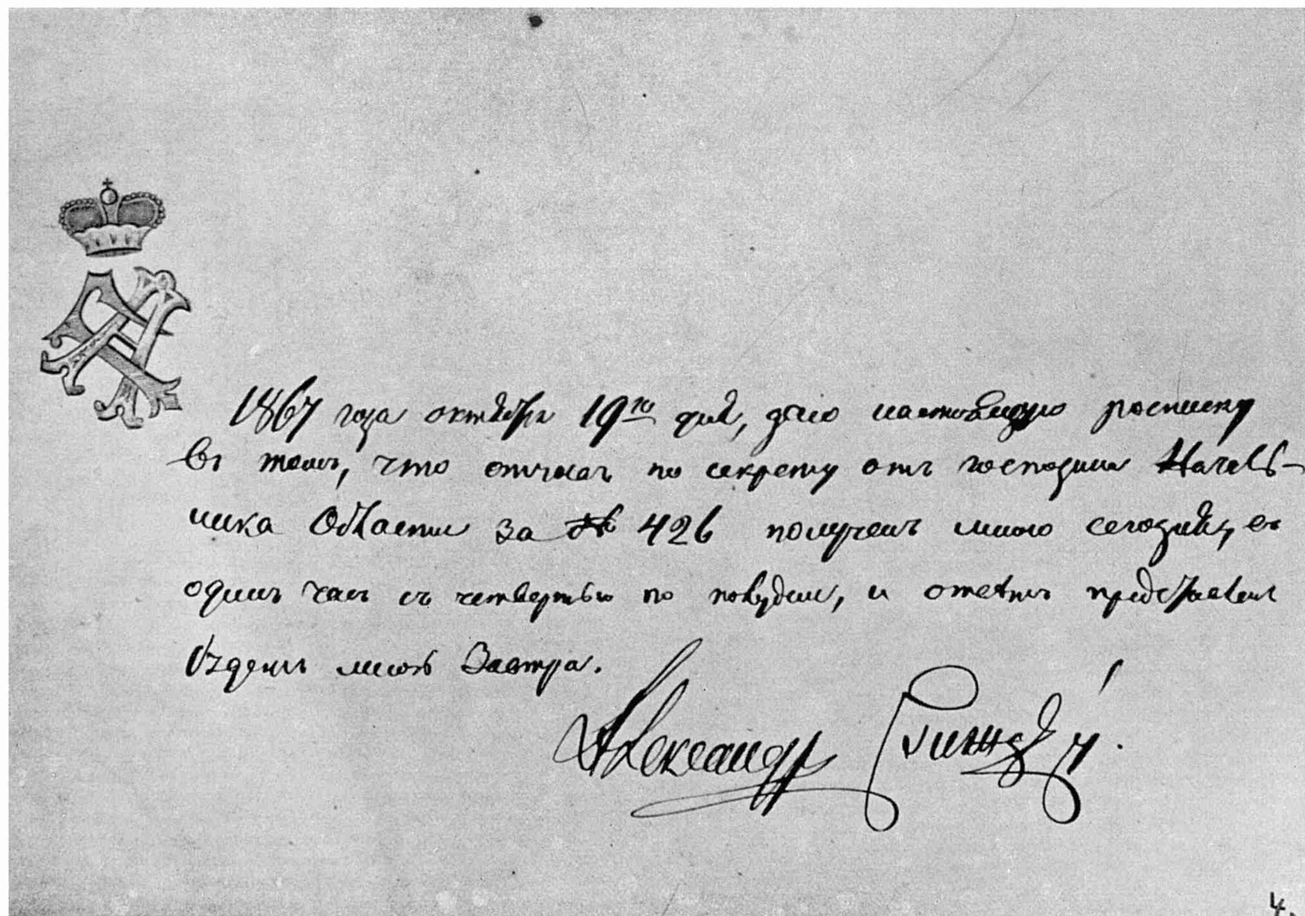
Veuillez bien agréer, Monsieur, les témoignages de ma plus sincère considération.

Ministre C. A. Rosetti

A Monsieur Alexandre de Hajdeu

3.

Decretul prin care Alexandru Hasdeu este numit membru al « Societății literare române » din București

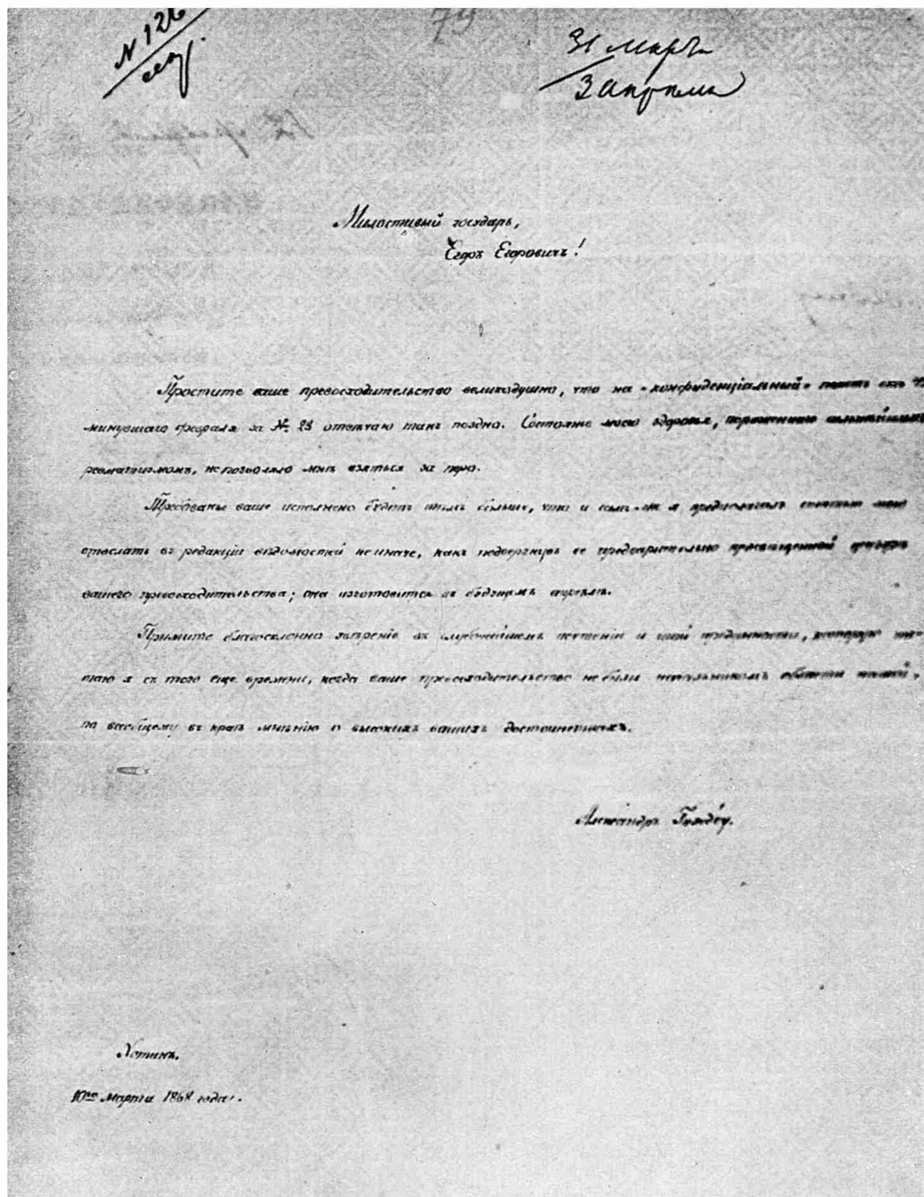

1867 года октября 19го дня, я нижеподписавшийся расписуюсь въ томъ, что отношение по секрету отъ господина Начальника Области за № 426 получено мною сегодня, въ одинъ часъ съ четвертью по полудни, и ответъ представленъ будетъ мною завтра.

Александръ Гиждеу.

4.

Adeverința lui Alexandru Hasdeu, prin care certifică primirea adresei No. 426 a guvernatorului

№ 126

21 марта
3 апреля

Милостивый государь,
Егоръ Егоровичъ!

Простите ваше превосходительство великодушно, что на «конфиденціальный» пакетъ [illegible] минувшаго февраля за № 23 отвечаю такъ поздно. Состояніе моего здоровья, [illegible] [illegible] ревматизмомъ, не позволяло мнѣ взяться за перо.

Требованіе ваше исполнено будетъ тѣмъ болѣе, что и самъ-то я предполагалъ статьи мои отсылать въ редакцію вѣдомостей не иначе, какъ подвергнувъ ее предварительно [illegible] [illegible] вашего превосходительства; она изготовится въ будущемъ апрѣлѣ.

Примите благосклонно завѣреніе въ глубочайшемъ почтеніи и моей преданности, которую питаю я съ того еще времени, когда ваше превосходительство не были [illegible] [illegible] [illegible], по всеобщему въ краѣ мнѣнію о высокихъ вашихъ достоинствахъ.

Александръ Гиждеу.

Хотинъ.
10го Марта 1868 года.

Scrisoarea lui Alexandru Hasdeu din 10 Martie 1868 către guvernatorul din Chişinău

434

М. И. Д.
РОССІЙСКОЕ
ИМПЕРАТОРСКОЕ
ГЕНЕРАЛЬНОЕ КОНСУЛЬСТВО
въ
СОЕДИНЕННЫХЪ КНЯЖЕСТВАХЪ
17 Декабря 1868 года
№ 863.
БУКАРЕСТЪ

27 Декабря

Господину Бессарабскому Губернатору.

Въ отвѣтъ на отношеніе Вашего Превосходительства отъ 12го прошлаго Ноября № 745, имѣю честь Васъ увѣдомить [illegible] Г. Гиждеу [illegible] при семъ, въ копіи письмо [illegible] Румынскому [illegible] [illegible]

Дипломатическій Агентъ
и Генеральный Консулъ: Баронъ Оффенбергъ

Adresa No. 863 din 17 Decembrie 1868 a agentului diplomatic și consul-general rus din București, baron Offenberg, către guvernatorul Basarabiei

LIMBA IRLANDEZĂ SAU GAELICĂ

DE

C. T. HARLEY WALKER

Scopul ce mi-am propus în articolul acesta este să dau o scurtă schiță despre limba irlandeză sau gaelică, pentru ca unii dintre cetitori să fie îndemnați a o studià mai adânc și ca toți, făcând o comparație între limba aceasta și celelalte limbi mai cunoscute, să fie în stare a aprecià pe cele din urmă mai bine. Limbile europene obișnuite aparțin toate aceleiași linii de desvoltare, toate au foarte multe părți comune. Fără a aveà vreo idee despre alte limbi, se presupune greșit, dar foarte ușor, că tipul acesta de desvoltare este cel mai simplu, cel mai firesc, cel mai logic, și că nu sunt, niciodată n'au fost posibilități de desvoltare în alte direcții. Nădăjduesc să pot scoate la iveală prin comparații cu o altă limbă caracterul esențial al limbilor obișnuite.

Limba gaelică se mai vorbește în Irlanda, Scoția, insula Man și în Canada în diferite dialecte de aproape un milion de oameni. Suntem obișnuiți cu comparații de cuvinte din diferite limbi indoeuropene. De pildă pentru următoarele cuvinte irlandeze găsim ușor paralele:

Croidhe irland. (*inimă*) = *καρδία* grecește, *sirt* armenește, *cor* latinește, *srdce* cehește, *herz* nemțește, *heart* englezește, *hjärta* în suedeză.

Bean irland. (*femeie*) = *γυνή* grecește (iar dialectul beoțian are *βανά*), *queen* englezește.

Bo irland (*vacă*) = *kuh* nemțește.

Aon irland. (*un*) = *ein* nemțește, *εἷς* grecește, *unus* latinește.

Mathair irland. (*mamă*) = *μήτηρ* grecește, *mater* latinește, *Mutter* nemțește.

Se mai știe în general ceva și despre elementul celtic din limba franceză, de pildă sistemul de a numărà prin douăzeci, în loc de zece.

Dar esența unei limbi se găsește în frază, nu în cuvânt. Și nu se pot aprecià însușirile nici cele fonetice nici cele sintactice altfel decât prin studiul frazei.

Mica grupă celtică la care aparține limba gaelică are o desvoltare cu totul specială, când e pusă în comparație cu celelalte grupe, cea romanică, sau cea germanică, sau cea slavă

In cultură, în arte, în literatură, înrâurirea celtică a fost foarte puternică. Sânt mulți de părere că Dante a împrumutat ceva din izvoarele celtice. In timpurile mai vechi, când imperiul roman a fost invadat de barbari, Irlanda a păstrat cultura creștină și a civilizat alte țări. Monahii irlandezi au lăsat multe manuscrise de importanță pentru literatura latinească. In timpurile mai recente, Ossian (Oisin), prin poezia tradițională gaelică, « redactată » — dar mai propriu zis *imitată* — de Macpherson — a contribuit mult la desvoltarea romantismului. Pentru a aprecià bine înrâurirea aceasta, trebuesc neapărat studiate limbile celtice originale. Va ajuta la aceasta și mișcarea națională irlandeză, ajunsă în sfârșit la izbândă și meritând să deștepte interes pretutindeni. Există mai ales în limba engleză o literatură bogată provenind din Irlanda, cu un dialect special irlandez, influențată adânc de limba strămoșească națională. Dialectul acesta n'a fost destul de bine studiat de străini. Teatrul « Abbey Theatre » la Baile Atha Cliath (Dublin) este bine cunoscut pentru producția dramatică în dialectul acesta și plecând dela școala anglo-irlandeză. Muzica irlandeză ar merità și ea să fie cunoscută în străinătate.

Mi-am propus să mă mărginesc la limba irlandeză, deși cele ce voiu zice au în parte o aplicație la întreaga grupă celtică. Limba aceasta este una din cele mai vechi limbi din Europa, și are o literatură de mai mult de o mie de ani, în mare parte existând numai în manuscrise. Se scrie cu alfabet propriu sau cu litere latine, iar în Scoția numai cu litere latine. Alfabetul propriu s'a desvoltat din manuscrise medievale, ca și în Germania.

In ce privește *fonetica*, se poate spune că irlandeza sună aspru, dar muzical, sălbatec dar frumos, cu răsuflare tare, cu

o mare varietate de sunete între bas și sopran, între sunetele cele mai închise și cele mai deschise. Sunt în fonetica irlandeză două principii dominante, care se simt pretutindeni.

Cel dintâiu. Pentru a întrebuință expresia irlandeză, se formulează așà: « *Caol le caol agus leathan le leathan* », adică « închis cu închis și deschis cu deschis ». Vrea să zică: consonantele sunt *caol* (închise) sau *leathan* (deschise), după felul vocalelor învecinate și acestea fie că preced, fie că urmează consonantele, trebue să fie și ele închise sau deschise. Iată o mare deosebire între limba irlandeză și alte limbi indogermanice, și pentru ea este nevoie de o terminologie specială. Nu suntem obișnuiți să numim consonantele deschise și închise, ci numai vocalele. Zicem sau palatale sau guturale. etc. In alte limbi, neindogermanice, cea ungurească, cea turcească, cea finlandeză este ceva asemănator, adică un sistem de a armonizà vocalele, totuş mai puțin complicat decât sistemul irlandez. In cuvinte românești ca *Mehedinți* și *Arad* ar fi o armonie vocalică analoagă, dar nu în alte cuvinte ca *Bălțătești*, *București;* pentru cele din urmă ar trebuì o scurtă vocală interpusă, făcând un fel de diftong, ca să scriem *Băilțitești* sau *Bălțuitești* și *Bucuirești*. După regula aceasta se scrie *Oisin* nu *Ossian; s* caol (închis) se pronunță *ș* (ca *s* unguresc), iar *s* leathan (deschis) ca *s* (*sz* unguresc).

Principiul al doilea. Sunt trei grade pentru fiecare tip de consonantă, sau trebuie să fie, după cum în muzică avem becar, diez, bemol. Poate fi surdă sau sonoră sau spirantă. Se schimbă pentru inflexiune de nume și de verb la început. Așà *t* devine *dt* sau *th*, *c* devine *gc* sau *ch*, *p* devine *bp* sau *ph*. In *dt*, *gc*, *bp* numai prima literă se pronunță. De pildă: *teach* = casă, *mo theach* = casa mea, *a dteach* = casa lor; *mathair* = mamă, *mo mhathair* (*mh* se pronunță ca *w* englez sau, când e închis, ca *v*) = mama mea; *tuitim* = eu cad *thuit se* = el a căzut. Când cuvântul începe cu o consonantă sonoră, poate să se producă nazalizarea. Așà avem o serie *n*, *ng*, *m*. Pentru *ng* la început găsim o paralelă în limbile africane.

Morfologia. Inflexiunea nu prezintă prea mult caracteristic. In privința aceasta limba gaelică este în genere la fel cu limbile obișnuite indogermanice. Dar sunt anumite particularități. Verbul

are o formă « autonomă » fără subiect și o formă relativă (vom revenì la acestea sub sintaxă). Pronumele cu prepozițiune face un singur cuvânt. Găsim paralele unguresti și semitice. Așà: *ag* = la, *agam* = la mine, *agat* = la tine sau la d-ta, *aige* = la el, *aici* = la ea, *againn* = la noi, *agaibh* = la d-voastră, *acu* = la ei sau la ele; din *le* (= cu) avem *liom*, *leat*, *leis*, *lei*, *linn*, *libh*, *leo*, și din *ar* (= pe) *orm*, *ort*, *air*, *uirthe*, *orainn*, *oraibh*, *ortha* (*th* se pronunță *h*, *bh*, *v*).

Sintaxa

1. Tipul de frază este mai apropiat de cel semitic decât de cel indogermanic. Felul normal de a înșira cuvintele este:

a) pentru a descrie un eveniment: verbul, subiectul, obiectul;

b) pentru a constatà un fapt sau o relațiune: copula (exprimată sau înțeleasă), predicatul, subiectul.

2. La acest principiu fundamental se alătură alte particularități, în parte urmările principiului fundamental. N'avem un stil periodic, ci o înșirare liberă. In structura de frază obișnuită în alte limbi europene totul depinde de o strânsă legătură între subiect și verb. Pe baza aceasta toate cuvintele sau clauzele subordonate sunt organizate în mod hotărît. Limba irlandeză este cu totul altfel.

3. « Infinitivul » — dacă trebuie așà zis — are mai curând caracterul de un nume abstract (*cosirea*) decât de un infinitiv adevărat (*a così*), ca un «nomen actionis» semitic. De aceea se poate construì cu genitiv dependent.

4. Avem fraze prepoziționale în loc de participii și clauze subordonate, și pentru anumite timpuri.

De pildă:

Ta me tar eis rud eigin a dheanamh (*dh* cam la fel cu *j* german)

«Sunt eu după ceva a face», adică: «eu am făcut ceva.»

Ta se ag caint

«Este el la vorbire», adică: «el vorbește» (prezent continuu).

Astfel de fraze se formează de obiceiu cu « infinitivul ».

5. Verbul are o formă « autonomă » fără subiect, când alte limbi au formă reflexivă sau pasivă. Ea se aseamănă cu formele impersonale latinești: *pugnatum est*, *dicitur* etc., dar este mai desvoltată și trebuie analizată ca activă sau neutră, nu ca pasivă. Forma aceasta e foarte comodă. Există și pentru *a fi*.

In limba gaelică subiectul depinde de verb, nu verbul de subiect. Așà avem un acord liber. Și subiectul poate lipsi. Verbe impersonale în alte limbi n'au atât de des obiect, ca forma aceasta autonomă, totuș comp. în latinește *me piget*. Câte odată avem cu verbe tranzitive forma autonomă cu obiect și cu agent cu prepozițiune, în loc de combinație obișnuită cu verb, subiect și obiect. Forma aceasta autonomă nu poate fi tradusă exact în alte limbi. Un exemplu: din *bualadh* = a lovì, avem *buailtear* = se lovește, se dă o lovitură; *tathar buailte* = se primește o lovitură (*buailte* participiu pasiv, *tathar* forma autonomă din *bheith* = a fi).

6. Pronumele relative sunt desvoltate într'un mod foarte imperfect. In limba veche un pronume relativ există numai în combinație cu prepoziții. In limba modernă avem un fel de pronume sau particulă relativă *a*, fără inflexiune. Pentru a redà inflexiunea se mai adaugă un pronume personal. Zicem: *Omul care am vorbit cu el*, nu: *Omul cu care am vorbit.* In limba arabă este la fel.

Altfel pronumele relativ este exprimat: *a)* în ordinea, numele, verbul, în loc de verb, nume; *b)* cu înșirarea: în loc de *un om care purtà un baston*, ar fi *un om și un baston în mâna lui*; *c)* mai este o formă relativă pentru verbul cu *s* la sfârșit; *d)* în fraze negative apare o formă specială relativă pentru particula negativă.

7. Ca și în l. arabă și ungurească lipsește *a aveà*. In loc de *eu am*, zicem *este la mine*. Sunt însă două verbe pentru *a fi*, a) *is*, copula pentru relațiune, b) *ta*, pentru a exprima existența.

8. Gramaticii latini ne-au dat un termen « interjecțiune », care este potrivit pentru limbile intelectuale, unde elementul acesta de frază joacă un rol relativ puțin important. Dar în limbi mai primitive, ca irlandeza, mișcările subite de suflet contează foarte mult. Și am zice mai bine « exclamațiune » decât « interjecțiune ». Poate că odată a fost un element principal de frază. Țăranul zice: *vai de mine*; orășeanul: *regret* sau *îmi pare rău.*

9. Se întrebuințează multe expresii tipice; de pildă:
is maith liom (este bun cu mine) = eu doresc;
is maith dom (este bun la mine) = este bun pentru mine;

cad ta agat orm? (ce este la tine pentru mine?) = cât vă datoresc?

ni 'l a fhios agam (nu este ştiinţa lui la mine) = nu ştiu;

ni fheadair i n-Eirinn (nu ştiu în Irlanda) = nu ştiu de loc (*fh* nu se pronunţă);

fuair se bas (el a găsit sau căpătat moarte) = el a murit.

Sunt scurte fraze chiar pentru un singur cuvânt.

Să venim la psihologia limbii. Care sunt resursele ei, ce tărie, ce slăbiciune şi lipsuri? O găsesc vioaie, intimă, naivă, expresivă, bună pentru a sublinià (mai ales cu copula *is*) şi pentru a povestì. Totul este de obiceiu în alb şi în negru. Poate că clima oceanică, cu vânt şi cu ceaţă, şi ţara, cu lacuri şi munţi, au contribuit ceva la psihologia irlandeză. Imi amintesc, odată, pe muntele Mangerton, aproape de Killarney, frumuseţea încântătoare a unei mulţimi de lacuri sclipitoare împreună cu un golf de mare departe de jur împrejur, din când în când văzută şi repede ascunsă de ceaţă. In astfel de ţară vedenia nu se prea deosebeşte de realitatea prozaică. Este un gen special de poezie irlandeză, care se chiamă *aisling*, adică «vedenie», în care poetul este întâmpinat de o femeie frumoasă. El o întreabă cine este şi găseşte că este Irlanda idealizată, care se plânge de mizerie şi nădăjdueşte mântuire. Găsesc influenţa climei în adjective poetice greu de tradus ca: *glegheal* (sclipitor, aproximativ) şi *aerach* (răcoros, aproximativ); ce lipseşte în traducere este sugestia de frumuseţe şi bucurie sufletească, nu numai naturală, exprimată de aceste cuvinte. In epocă medievală meseria barzilor erà foarte înaintată şi în vază mare: şi ei au ştiut bine să realizeze toate efectele posibile din limba lor. Limba este bogată în simţire, expresivă pentru a iubì, a lăudà, a plânge. Există o formă specială de poezie pentru a plânge pe cei morţi. Se chiamă *caoineadh*. Limba e iarăşi expresivă pentru a dispreţuì, a certà, a înjurà. Are satiră, are închipuire bogată. Este însă slabă în cugetarea abstractă şi de obiceiu nu se exprimă concis.

Să încercăm a da o privire generală şi o explicaţie a fenomenelor constatate. In majoritatea limbilor europene avem următorii factori de considerat: 1. geniul indoeuropean originar; 2. stilul de proză clasică grecească şi latinească;

3. înrâurirea științifică pentru exprimarea gândului cât se poate de concis și precis. Pentru a aprecià p. 1, putem comparà literatura grecească și latinească cu cea sanscrită și limbile indogermanice literare cu cele populare. Pentru a aprecià p. 2, putem comparà tendințele din timpul Renașterii cu tendințele medievale. Pentru a aprecià p. 3, putem studià literatura modernă și vedeà cum timpul modern se deosebește de Renaștere. Rezultatul este că limbile moderne literare au ajuns aproape, de asemenea, să fie organice și în cuvânt și mai cu seamă în frază. Dar n'au ajuns fără a sacrificà ceva în zugrăvire și mod direct de a exprimà simțirea și priceperea.

Limba gaelică nu este organică în acest grad, fiindcă n'a ajuns propriu zis la stilul periodic. Are stilul lui Herodot mai curând decât al lui Thucydide, și abià are stilul lui Herodot. Are epopei prozaice și poezie indigenă foarte caracteristică, bogată în asonanțe și aliterații, dar a rămas despărțită de tendințele principale de desvoltare în literatura europeană.

Putem zice că e primitivă, înapoiată. Totuș, prezentând evenimentele ca primare și substanțele ca secundare prin modul ei de a întocmì fraza, poate că ar fi mai de acord cu punctul de vedere al filosofiei mai recente. Substanțele sunt primare pentru Newton, evenimentele pentru Einstein.

J. Pokorny, profesorul de limbi celtice dela Berlin, dă o sugestie interesantă în sensul că irlandeza ar fi o limbă amestecată, nu curat indogermanică. El aduce paralele de departe. Irlandezii, după diferite legende, au legături cu Spania și cu Răsăritul. Nu putem spune ce temeiuri ar aveà tradiția aceasta. Dacă admitem posibilitatea unei baze neindogermanice, este mai greu de precizat ce fel de limbă ar fi fost irlandeza înainte de a fi înrâurită de contactul cu Indoeuropenii, fiindcă lipsește material suficient și destul de sigur pentru comparație. Rămâne deci să ne mulțumim a constatà faptele, fără a fi prea pretențioși sau dogmatici în ipoteze. Avem de sigur aici o desvoltare foarte originală.

BIBLIOGRAFIE

1. Pentru limbile celtice în genere:
   Zeuss, *Grammatica Celtica*, 1853.
   Lucrare fundamentală pentru gramatica comparată în domeniul acesta.
   Zimmer şi Kuno Meyer, articole în Hinneberg, *Die Kultur der Gegenwart*, I, XI, 1908.
   Reviste: « Zeitschrift für celtische Philologie ».
   « Revue celtique ».
2. Gramatici:
   a) Pentru limba irlandeză veche:
   Windisch, *Kurzgefasste irische Grammatik*, 1879.
   Vendryes, *Grammaire du vieil-irlandais*, 1908.
   Mai sunt de recomandat lucrările lui Thurneysen, Pokorny, Pedersen, Hogan.
   b) Pentru limba irlandeză modernă gramatica ideală nu există; dar sunt de folosit:
   Irish grammar, by the Christian Brothers (ed. IV, 1910).
   O' Growney, *Simple lessons in Irish*, 1907.
   O' Nolan, *Studies in Modern Irish*. Educational Company of Ireland.
   c) Pentru Insula Man:
   Kneen, *A grammar of the Manx language*, 1931. Oxford University Press.
   d) Pentru Scoţia:
   Gramatica lui Stewart, 1812.
3. Dicţionare:
   a) gaelic-englez:
   Dinneen, Irish Texts Society. Ediţie mare sau ediţie mică.
   A. Macbain, *Etymological Dictionary of the Gaelic Language*. Stirling, 1911.
   b) englez-gaelic:
   T. O' Neill Lane, Educational Company of Ireland.
4. Fonetica:
   Aids to the Pronunciation of Irish, by the Christian Brothers. Gill & Son, Dublin, 1905.
   Tomas O' Maille, *Urlabhraidheacht agus gramear na Gaedhilge*, cuid 1. (Fonetica şi gramatica limbii gaelice). Dublin, 1927.
   Au mai publicat studii despre anumite dialecte:
   Quiggin, *A Dialect of Donegal*, Cambridge, 1906; A. Somerfeld, *The Dialect of Torr Co. Donegal* Cristiania, 1922.
   Finck, *Die Araner Mun-dart*, Marburg, 1899.
5. Metrica:
   Kuno Meyer, *A primer of Irish metrics*. (Publications of the School of Irish Learning).
6. Literatura irlandeză. Texte şi documente.
   Sunt două serii:
   Irish Texts Society şi
   Irische Texte,

Scriitorul modern cel mai cunoscut est An t-Athair Peadar Ua Laoghaire (Păr. P. O' Leary). Din lucrările lui sunt de recomandat: *Seadna*, *Eisirt*, *Guaire*, toate la Browne & Nolan, Dublin.

Literatură s'a publicat şi de Connradh na Gaedhilge, Liga pentru cultură gaelică.

7. Pentru elementul presupus neindogermanic în limba gaelică:
   Julius Pokorny, în « Zeitschrift für celtische Philologie », 1927 sq.
8. Pentru cultura celtică pe Continent în timpul medieval:
   H. Zimmer, *Über die Bedeutung des Irischen Elements für die Mittelalterliche Kultur*, englezeşte: *The Irish element in Mediaeval Culture*, 1891.
   E. Gardner, *The Arthurian Legend in Italian Literature*, 1930.
   Mai este o literatură apocaliptică celtică, parte în latineşte, parte în irlandeza, unde găsim paralele pentru Virgil şi Dante; cf.
   Norden Vergil Aen. VI şi
   The Vision of Merlino, « Zeitschrift für celtische Philologie », IV.
9. Pentru Macpherson, cf.:
   Macneill, *The Literature of the Highlands*. Inverness, 1892.
10. Pentru muzica irlandeză, cf.:
   Ceol ar sinsear (muzica strămoşilor noştri). Browne & Nolan. Dublin, 1913.
   O colecţie bogată de cântece populare.
11. Printre scriitorii cunoscuţi pentru teatru anglo-irlandez amintim pe:
   Synge şi Lady Gregory.

ARTISTUL MATEI MILLO

(ÎNSEMNĂRI BIOGRAFICE)

DE

ARTUR GOROVEI

MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 16 Maiu 1932

Familia Millo, din care se trage artistul Matei Millo, este de origină străină; probabil franceză [1]).

Un Millo a venit în Moldova, pe la începutul veacului XVI, ca om de casă — poate profesor — în familia lui Grigori Alexandru Ghica Voevod.

Un fiu al acestui Millo, numit Enacachi, la 1762 este staroste de Cernăuţi. Despre el, cronicarul Enache Kogălniceanu spune: « Frânc şi acesta, însurat în Iaşi [2]) ». Boscowich, însă, în jurnalul călătoriei sale dela Constantinopol în Polonia, povesteşte că, la Cernăuţi, a întâlnit pe staroste: « Ce staroste était Monsieur Millo, Grec de naissance, qui prétend être d'origine française et que son nom dans cette langue est Mille. Sa soeur est mariée à Monsieur Ciugria, riche marchand de Raguse (mon compatriote), établi à Constantinople, où j'avais beaucoup fréquenté sa maison. Pour ce staroste, ayant trouvé en Moldavie une riche héritière, il l'épousa; elle était originaire de la famille Rossetti, sortie anciennement de l'Italie; elle possédait de grands biens, nombre de villages et vivait splendidement ».

Poate că Boscowich are dreptate când contestă origina franceză a lui Millo, deşi numele acesta de familie este cunoscut

[1]) I. Tanoviceanu, *Un poet moldovén din vécul XVIII. Mateiu Millo.* « Analele Academiei Române », Seria II, Tom. XX. « Memoriile secţiunii literare ».

[2]) Kogălniceanu, *Letopiseţi,* III, p. 246. Ediţia II.

în Franța, până în zilele noastre, și cu toate că ambasadorul Franței la Constantinopole, d-l de Castellane, erà de părerea lui Enache Kogălniceanu. Grigori Ghica Vodă, în o scrisoare către Marchizul de Bonnac, crede și el că părinții lui Millo au făcut servicii la curtea imperială a Franței. Afirmațiile acestea, însă, nu sunt sprijinite pe documente, și faptul că limba greacă a fost cultivată în familia Millo și de urmașii lui Enacachi, cum și împrejurarea că pe lângă casele domnești și acele ale boerilor mari se aciuiau de obiceiu grecii din Fanar, ar puteà să ne facă să bănuim că Enacachi Millo erà grec de origină.

Enacachi Millo s'a căsătorit, în Iași, cu Safta, fiica Marelui Logofăt Andrei Roset și a Mariei, fata Marelui Logofăt Sandul Sturza.

I. Tanoviceanu ne spune că Enacachi Millo a avut patru copii. Din testamentul acestuia, pe care l-am găsit, în copie, între documentele familiei Millo, care se păstrează în Muzeul Folticenilor, se vede lămurit că el a avut nouă copii, cărora li-a împărțit averea.

Acest testament, din care lipsește data, are următorul cuprins:

« Fiindcă după prorocescul cuvânt (care zice fă rânduiala casei tale căci vei să călătorești dintr'această lume), trebue fiecine să urmeze; pentru aceasta și noi văzându-ne cuprinși cu vârsta bătrânețelor și aproape de a plăti datoria firei, pentru ca să se urmeze o bună și liniștită rânduială între fiii și moștenitorii noștri, ce ni au dăruit Dumnezeu, și pentru a se păzi o cumpănă dreaptă și a nu asupri nici pe unul din ei, cu strâmbul, am pus la mijloc amândoi noi toate averile noastre (atâta zestre cât și moșiile ce am cumpărat, nefăcând cât de puțină deosebire), și lăsăm fieștecăruia după părinteasca noastră blagoslovenie partea ce am socotit, nevoind a urma întocma după chipul pravilei ce se numește falkidios (care hotărăște că un părinte ce va avea mai mulți de patru fii, adică cinci sau și mai mulți, jumătate din bogăția lor iau, și are voie tatăl a da partea, adecă ceilaltă jumătate de avere, unui din feciorii lui, sau și la mai mulți, sau vreunui strein, sau măcar și în apă de va voi să o arunce, nu va avea cine să-l giudece), fiindcă n'am avut îndestula avere pentru ca să li lăsăm să se poate și ei îndestulà, ce ca unuia dintre dânșii am lăsat și noi o parte puindu-ne și pe noi în numărul lor, după cum pentru toate mai gios se arată.

« Fiului nostru celui mai mare, MATEI, îi dăm moșia Budeștii și moșia Zaciojeni dela ținut Orheiului, care sânt și în stăpânirea sa date, și poroncim ca să se mulțămească cu aceste (căci după dreptate și după pravilă, ca unuia ce ni au pricinuit multe supărări, carele de toți sânt știute, trebue să-l facem apoclif), însă noi milostivindu-ne, ca niște părinți, îi lăsăm aceste moșii și blagoslovenia noastră; iar de va urma împotrivă, și se va ispiti să facă vreo supărare celorlalți frați, și nu va urmà după cum noi prin dieata aceasta îi rânduim și îi lăsăm, să fie supt părintescul blăstăm.

« Fiului nostru IORDACHE îi dăm moșia Hăbășeștii și moșia Bogdăneștii, și siliștea Giurgeștii dela ținut Romanului, unde este și așezare, și îi mai dăm și iazul dela Târgul-frumos.

« Fiului nostru, lui ANDREI, îi dăm moșia Mirceștii și Cozmeștii, dela ținut Romanului, și giumătate de parte de pod ce este pe Siret, și îi rânduim din venitul podului să deie 250 lei fiicei noastre CATRINII, după cum se va arăta la rândul ei.

« Fiului nostru celui mai mic, lui ION, îi lăsăm așezarea noastră, moșia Şcheia, din ținut Romanului, cu casa și cu toată pojijia, și giumătate de parte de pod de pe Siret, ce se cuprinde malul ce este pre Şcheia, afară de malul ce este pe moșia Mirceștii, care se arată că l-am dat fiului nostru, lui Andrei; și îi mai lăsăm și viile noastre dela Odobești, în care se cuprind zece pogoane, și iarăși îl rânduim și pe fiul nostru Ion, ca din venitul podului să deie fiicei noastre Catrinei, 250 lei, și fiindcă fiului nostru Ion îi dăm așezarea noastră, îl rânduim ca toată datoria ce va rămâne după viața noastră, să o plătească, fără a se supăra cât de puțin ceilalți fii ai noștri.

« Fiicei noastre MĂRIUŢEI îi dăm moșia Ciocârleștii, și moșia Boreștii dela ținut Vasluiului, și moșia Chișărănii dela ținut Ieșului, și șăse pogoane de vie dela Şorogari, în ținut Ieșii, și vitele, giuvaerurile, argintăriile, straie și alte, cum prin izvodul de zăstre se arată, care din ceasul ce s'au măritat i s'au dat.

« Fiicei noastre, ZOIŢĂI, îi dăm moșia Piticenii și Carauleștii, dela ținut Romanului, și moșia Vascăuții, dela ținut Orheiului, și opt pogoane vie la Şorogari, în ținut Ieșii, și vitele, giuvaerurile, argintăriile, straie și altele ce se cuprind în izvodul de zăstre, care iarăși din ceasul ce s'au măritat, i s'au dat toate.

« Fiicei noastre CATRINEI, care nevrând să se mărite, aceștiea moșii nu-i dăm, fiind la neputința ei a le cultiva ca să cunoască folos, și pentru ca să aibă unde să șază și să se odihnească, spre odihna ei o lăsăm în casa noastră, și ori în odăile de sus, ori în odăile de gios, unde îi va fi voia, volnică este a ședè, și după săvârșirea noastră nimene să fie volnic de a o scoate, ce în toată viața ei are voe să șază în care odae îi va placè, și poroncim fiului nostru, lui Ion, ca să o ție cu toată odihna și cinstea ei, și îi lăsăm, în câtă vreme milostivul Dumnezeu îi va dărui viață, să aibă a lua 500 lei din venitul podului de

pe Siret, însă: 250 lei să aibă a lua dela fiul nostru Andrei, de pe un mal ce stăpânește, și 250 lei să aibă a lua dela fiul nostru Ion, de pe alt mal ce stăpânește, după cum mai sus, la partea lor, am arătat, care bani, pe tot anul, în toată viața ei, să aibă a-i da fără a găsi vreun cuvânt de pricină că n'au îmblat podul, sau că au fost stricat, ori că vremile au fost împotrivă, sau vreo altă pricină, ci deplin, pe fieștecare an să aibă a-i da, după cum de noi sânt rânduiți; și îi mai dăm: 200 lei, 200 stupi, 10 vaci, un plug de boi, asupra cărora aceste toate lăsăm purtător de grijă și epitrop, pe fiul nostru IORDACHE, și în mânule lui să se deie toate aceste, cum și banii pe fieștecare an, și el să aibă purtare de grijă pentru cele trebuincioase, fără a fi volnică a le luà dela dânsul, ce samă curată să-i deie de apururi pentru toate, urmând datoriei cei frățăști, ce are ca să nu-i facă asuprire.

« Fiicei noastre, ROXANDREI, îi dăm moșia Hulubeștii, dela ținut Tecuciului, și giumătate moșie Dobroteștii și Goidășeștii dela ținut Putnii, și pentrucă în izvodul zăstrii am arătat că sânt și aceste două moșii dela Putna întregi, și nu sânt, pentru aceea îi mai dăm în locul lipsei aceia, și moșia Dicenii, dela ținut Cuvurluiului, și giumătate Fundenii, dela ținut Tecuciului, și giuvaerurile, argintăriile, straile și altele ce prin izvodul de zăstre se arată, care i s'au dat toate deplin.

« Fiicei noastre, ZMARANDEI, moșia Gârleștii și moșia Poiana, dela ținut Tecuciului, și toate celelante să i se împlinească după izvodul de zăstre ce-i lăsăm.

« Iar pentru noi am poprit moșia Avrămenii, care moșie o dăm și o dăruim fiului nostru lui Andrei, și îl îndatorim ca după viața noastră el să aibă a ne griji, după rânduiala creștinească, adică îngropare și celelante griji, pomene și altele, pără la al treilea an, după obiceiu, și să dè pentru sufletele noastre optzăci sărindare la biserici, și să mai dei și două sărindare la arhirei, adică câte un sărindar de suflet, pentru ca să se pomenească sufletele noastre, și nimine din fiii noștri să-l poată supăra ca să tragă părți dintru aceste moșii de sus arătate, căci fieștecăruia i-am dat partea sa, mai mult decât hotărăsc sv. pravile, nevoind a opri pentru noi giumătate de averea noastră, după cum de pravile se hotărăște.

« Iar bucatele, adecă vaci, boi, stupi și altele, le vor înpărți numai ficiorii noștri, iar fiicele noastre nu se vor înpărtăși la aceste, căci lor li am dat giuvaeruri și argintării, din care ficiorii n'au avut nici o înpărtășire. Iar țiganii se vor arăta prin deosebit izvod al nostru, iscălit de noi, cum și cui se vor da, și după acel izvod se va urma.

« Și pentru ca să fie această dieată a noastră bine întărită și nesmintită, întâi poroncim tuturor fiilor noștri ca întocma după cum întrânsa se cuprinde să urmeze, nesmintind-o cât de puțin, căci care dintre dânșii s'ar ispiti a o strămuta, și a nu o păzi, după cum de către noi s'au rânduit, pe unul ca acela nu-l înpărtășim cu părinteasca

noastră blagoslovenie, și al doilea am iscălit cu a noastre însuși mâni, și am poftit și pre Preosfinția sa (loc gol) și pe alte obraze cinstite de au iscălit-o ».

Catrina, fata lui Enacache Millo, a fost măritată cu Stolnicul *Constantin Cantacuzino*; altă fiică, *Roxandra*, cu un *Ban Donici*. Dacă informațiile ce i s'au dat lui Tanoviceanu sunt exacte, atunci *Smaranda* a fost căsătorită cu *Iancu Jora*, fiul lui *Dumitrache Jora*.

Sunt temeiuri pentru a bănuì că informațiile date de Iancu Prăjescu, un bătrân de peste 90 de ani, nu ar corespunde cu realitatea. Bătrânul spune că au fost trei frați Millo: Enacache Spătarul, Andrei Postelnicul și Matei, tata lui Vasile Millo, acesta tatăl artistului Matei Millo, pe când din documente originale, care nu pot să fie puse la îndoială, se vede lămurit că Andrei și Matei Millo au fost fiii lui Enacache Millo, și nu frați cu el.

Despre Andrei și Iordache, fiii lui Enacache, Tanoviceanu are informații că: *Andrei* a fost căsătorit cu *Safta Canano*, cu care a avut un fiu, pe Logofătul *Neculai Millo*, tata lui *Alecu* și a lui *Petrache*, iar că *Iordache Millo* a luat supușenia rusească și a trecut în Basarabia, unde la 1786 erà treti Logofăt, și în 1806 ajunsese Ban.

Este probabil că Enacache Millo, starostele de Cernăuți din 1762, să nu fie aceeaș persoană cu Enacache Millo, biv vel Postelnic, care în 1826 erà dregător la Roman [1]).

Dacă presupunem că la vârsta de 20 de ani, Enacache a putut să fie staroste, el ar fi avut vârsta de 84 de ani, la 1826, când găsim pe un alt Enacache Millo dregător la Roman, ceeace ar fi cam greu de admis.

Informațiile cari vor urmà, cu privire la genealogia familiei Millo, sunt luate din documentele menționate, păstrate în Muzeul Folticenilor, și din alte izvoare necunoscute încă.

In biserica dela Spătărești, sat la 3 kilometri departe de Folticeni, în partea dreaptă, este o piatră de mormânt, a căreia inscripție, ștearsă în parte, se citește astfel:

---

[1]) C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei* Iași, pp. 270—272.

« Supt această piatră odihneşte trupu robu lu Dumnezău MATEI MILLO .... răposat .... și lui .... Ianakaki ...... la .... la anu 1801 oct. 3 ».

Pe aceeaș piatră, la sfârșit, este adăugat:

« Si la anu 1834 iunie sau săvârșit din viață și roaba lui Dumnezău SOLTANA MILLO Spătăreasă, soţia răposatului boer ».

Faptul că piatra este deteriorată, se datorește împrejurării că mormântul a fost la început afară, și numai când s'a zidit actuala biserică, după 1803, mormântul a fost strămutat în biserică, în locul unde s'a așezat piatra. Obiceiul fiind ca un mort să se desgroape numai după trecerea de șapte ani, ne face să credem că biserica din Spătărești a fost sfințită prin 1808 sau 1809, de când și piatra aceasta este în biserică [1]).

[1]) In privința datei construirii bisericii din Spătăreşti, avem următoarea scrisoare a Mitropolitului Moldovei, către protoiereul judeţului Suceava, din 11 Maiu 1803: « Cucerniciei tale prot. Andrei dela ţinut Sucevii, blagoslovenie. Fiindcă dumneei Spătăreasa Sultana Milo voeşte a face în sat d-sale Spătăreştii o biserică din nou şi cere blagoslovenie pentru ca să înceapă lucrul, scriem Cucerniciei tale să mergi acolo şi căutând un loc cuviincios pentru punere temeliei sfântului pristol, vei face sfinţire apei şi vei cetì moliftele rânduite spre aceasta, urmând întocmai după cum învaţă piticul în molitfenic. Aceasta şi fii blagoslovit. + Mitropolit Moldaviei ». Biserica veche din satul Spătăreşti, nu a fost în locul bisericii de astăzi. Satul însuş erà în vale, spre Şomuzul Mare, alăturea cu satul Antileşti, astăzi dispărut. In 1833 satul s'a strămutat pe platoul de astăzi, în jurul bisericii, şi lângă curtea boierească. Strămutarea aceasta s'a făcut în urma unei învoeli dintre Vasile Millo şi săteni. Fiind interesantă această învoială, iată-o, în întregime: « Noi lăcuitorii din satul Spătăreşti, ce ne aflăm cu lăcuinţa pe moşia d-sale cuconului Vasile Milu Spatar, adeverim prin această scrisoare ce dăm la mâna d-sale, pentru ca să fie ştiut că satul nostru din în vechime fiind pe o vale, cu depărtare de curtea boerească şi de biserică, şi sălişte în mijlocul ţarinei, unde în toţi anii sântem siliţi a îngrădi vatra satului din pregiur, pricinuindu-ni-se şi multă păgubire în ţarină, de vitele noastre, şi plătind în toţi anii simţitoare păgubiri, şi multe pricini făcându-se între noi, osebit deapurure sântem datori a străjui casa boerească, fiind cu depărtare de sat, şi ni este foarte greu că pe toată noaptea trebue să dăm opt oameni de strajă, am căzut cu rugăminte la boierul stăpânul nostru, ca să se milostivească a ni da voie să ni mutăm toate casele şi heiurile noastre în deal, lângă curtea boierească şi lângă biserică, la care cu toate că dumnealui găsise muşterei să vândă acel loc ce-l cerem noi ca să mutăm satul, câte 25 lei pe falce, pentru ca să-l are, dar netrecând cu vederea rugămintea noastră, şi privind la sărăcia ce ni se pricinuià în toţi anii, pe de o parte cu punere de gard înprejur, şi pe de alta plătind păgubirile ce se făcea de vitele noastre în ţarină, s'au milostivit, depărtând interesul dumisale cu vânzarea acelui loc, şi ni au dat voie să mutăm satul în deal, unde am şi însămnat locul cu ţăruşi, la care ne îndatorim ca în primăvara viitoare să avem a ne muta toate casele şi heiurile în deal, şi dumnealui boierul stăpânul nostru să nu ne smintească din locurile cele vechi ale noastre, unde ne-am hrănit, din strămoşii noştri, tot acele locuri să le avem; iar când din înpotrivă nu vom urma aceştii alcătuiri, atunci să

In altar, într'o cutie cu geam, aninată pe păretele din dreapta, sunt păstrate câteva relicve și un « Novum Testamentum », tipărit în 1763, pe foile căruia sunt următoarele însemnări [1]):

1795 april 16 la 2 ceasuri de noapte sau născut fiul meu Vasile, și lau botezat Arhimandritul Kirilă egumenul Slatinei.

1725 ghenar 21 sau născut tatămeu.

1738 august 5 sau născut maica mea.

1756 fevruar 8 sau însurat.

1813 septembre 22 mam însurat eu fiul dumisale Vasile și am luat pe Zamfirița.

1799 fevruar 13 sau măritat fiică mea Catinca după Stolnicul Constantin Cantacuzino.

La 1834 iunie 2 au răposat milostiva şi iubita mea maică la 5 ceasuri de noapte.

La sfârșitul acestor însemnări este iscălit Vasile Millo, deși unele dintre însemnări sunt ale tatălui său, Matei.

Enacache Millo a murit înainte de 1800.

Cu data de 1 ianuarie 1800, Safta Millo, soția lui Enacache, dă scrisoarea următoare:

« Fiindcă prin dieata ce rămâne, moșia Nemțănii nu este pomenită, aflându-se rătăcită și în străină stăpânire supt alt nume, am hotărît și am dat-o fiului meu lui Mateiu, ca să o caute și să o dizbată, luând-o îndată supt a lui stăpânire, iar despre ceilalți fii ai mei să fie nesupărat, neputând face vreunul nicio cerere asupra acestei moșii, și spre încredințare adeveresc cu a mea însuși iscălitură ».

---

fim îndatoriţi a răspunde dumisale boierului câte douăzeci şi cinci lei pe falce, pe câte fălci se vor cuprinde de pe tot anul, îngrădind noi şi locul acela, ca să nu rămâie stărp. Şi pentru credinţă scriindu-ni-se numele, am pus şi degetele, iar cei ce am ştiut a scrie, ne am iscălit însuşi. 1833, noenvre 30 ». Urmează 43 de iscălituri prin punere de deget; iscălituri proprii sunt numai patru, şi anume: Erei Vasile duhovnic; Vasile Lupea; Erodiacon Ioniţă şi Toader Grigoriţă. Actul e întărit de Giudecătoria ţinutului Sucevei, sub No. 186, la 13 decembrie 1833. O piatră de mormânt, dela vechea biserică din vale, a fost găsită de d-l George Vârnav, actualul proprietar al moşiei Spătăreşti, şi am desgropat-o împreună. Are o inscripţie slavonă, ştearsă tare, şi nu se poate descifrà. E aşezată lângă zidul actualei biserici.

[1]) Venerata doamna Natalia Vârnav, dela Spătăreşti, în vârstă de 86 ani împliniţi, ultima descendentă a familiei Başotă, îmi spune că Başoteştii ar fi fost catolici. D-sa afirmă că, în copilărie, a văzut, într'o poiană pe dealul din faţa curţii dela Şoldăneşti (sat la bariera Folticenilor), urmele unei biserici şi pietre de mormânt cu inscripţii latine. Aceasta ar puteà să explice acea carte « Testamentum novum », păstrată între relicviile din cutia dela biserica din Spătăreşti, întrucât Sultana Millo, soţia lui Matei Millo, fusese căsătorită mai întâi cu Iordache Başotă dela Şoldăneşti, dela care va fi rămas această carte, în care şi-a însemnat şi câteva date genealogice.

Dintre urmașii lui Enacache Millo, acela care ne interesează pentru biografia artistului Matei Millo, și despre care avem diferite informații, este Matei.

Matei Millo s'a născut la 21 Ianuarie 1725. După cum se obișnuià, pe vremurile acelea, încă de tânăr a fost dat la curtea Domnitorului Grigori Ghica, unde slujise și tatăl său.

Tanoviceanu crede că Matei Millo a făcut studii la Petersburg. Presupunerea și-o întemeiază pe faptul că într'un Calendar rusesc, ce se află în biblioteca dela Stolnicenii-Prăjescului, din județul Suceava, (astăzi județul Baia), este o însemnare, scrisă de mâna lui Matei, în care spune: « 1775. ghenarie 6. am purces dela Peterburgu la Moldova, împreună cu beizade Dumitrașcu a răposatului Grigorie Alexandru Ghica Voevod ».

Presupunerea aceasta este cu neputință de admis. Dacă Matei Millo s'a născut la 1725, ar urmà că în 1775, la vârsta de 50 de ani, el să fi făcut studii.

Cu neputință.

Rămâne o singură ipoteză de admis: el a fost trimes, de curtea domnească, să aducă pe beizade Dumitrașcu dela Petersburg, și a fost ales, spre această însărcinare, din două motive: el trăià în Basarabia, în ținutul Orheiului, și trebuie să fi avut oarecare cunoștinți printre Rușii dela graniță, cari puteau să-i înlesnească, întrucâtva, călătoria, și apoi se pare că avea și o fire aventuroasă care se îmbină cu misiunea ce i se încredință. In testamentul lui Enacache Millo, această interpretare putem să o dăm dispoziției lui, prin care lăsându-i două moșii, îi zice: « și poroncim ca să se mulțămească cu acestea », iar în parantez se arată motivele care au îndemnat pe bătrân să ordone acestea: « Căci după dreptate și după pravilă ca unui ce *ni au pricinuit multe supărări*, *carele de toți sânt cunoscute*, trebuie să-l facem apoclis ». S'ar fi cuvenit mai multă asprime unui fiu neascultător, « însă noi, milostivindu-ne, ca niște părinți, îi lăsăm aceste moșii și blagoslovenia noastră ».

Matei Millo a avut diferite slujbe. In 1770 erà vătaf de aprozi, slujbă pe care o ocupă și la 1780, în domnia lui Constantin Moruzi. La 21 Iulie 1783, Alexandru Mavrocordat îl face Sulger, și la 14 Iulie 1784, Stolnic. La 1 Mai 1787, Alexandru Ipsilante îl rânduiește ispravnic la Dorohoi, și la 12

ghenar 1788, capătă rangul de Ban; în 26 April 1788 erà ispravnic la Neamțu.

La 1784 a murit Aga Iordache Bașotă, proprietarul moșiei Șoldănești, pe o parte din care s'a înființat, peste câțiva ani, orașul Folticeni, și proprietar al unor părți din moșiile Antilești și Spătărești.

Iordache Bașotă fusese însurat cu Sultana, născută la 5 August 1738; Sultana, care trebuie să fi avut zestre moșia Soldănești, s'a despărțit de Banul Bașotă, și la 25 Octomvrie 1782 s'a căsătorit, la vârsta de 46 de ani, cu Matei Millo, care erà și el în vârstă de 57 de ani. Astfel, Matei Millo se stabilește la Spătărești, și îndată începe judecăți pentru moșie.

La 6 August 1783 se dă anaforaua în judecata pornită de Matei Millo, împotriva lui Vasile și Toader Bașotă, pentru o parte din moșia Antilești, pe care Dumitrașcu Bașotă, fratele mai mic, a făcut-o danie fratelui său Iordache Bașotă, cerând să se strice dania din 13 Iulie 1778.

La 14 Octomvrie 1784 intervine o învoială între Sultana, giupâneasa Stolnicului Matei Millo, și între Iordache Bașotă, frate cu David Călugărul, pentru clironomia ei, și la 19 Fevruarie 1785 Toader Bașotă și Matei Millo se învoiesc pentru stăpânirea în Spătărești și Antilești. In urma acestei învoieli, la 18 Noemvrie 1786 se face hotarnica prin care Matei Millo rămâne stăpân pe satul întreg Spătărești și jumătate din Antilești, care — după cum arată documentele — fuseseră cândva ale lui Vasile Bașotă, Postelnicul. In moșia Antilești, Matei Millo aveà și o parte proprie a lui, căci la 23 Aprilie 1786 el cumpără a patra parte baștină, din tot satul Antilești, dela Pătrașcu Tăutul, Alexandru Tăutul și Constantin Tăutul, rude cu Volcenski din Cernăuți, care aveà și el părți în Antilești.

Matei Millo a fost unul dintre puținii Moldoveni cu oarecare cultură, potrivită timpului și mediului în care a trăit. Cunoșteà limba grecească și cea franceză; cunoșteà poate și limba rusă, de oarece în biblioteca rămasă dela el s'au găsit și cărți rusești [1]).

[1]) Oarecare îndoială asupra afirmărei lui Tanoviceanu că biblioteca bătrânului Iancu Prăjescu, din satul Stolnicenii-Prăjescului, ar fi biblioteca lui Matei Millo. E greu de explicat cum ar fi ajuns acolo cărțile acestuia, de oarece Vasile Millo, fiul

Inzestrat cu inteligență, dacă nu și cu talent, Matei Millo a scris versuri, despre care a făcut o monografie interesantă I. Tanoviceanu.

Pe caietul de poezii, cunoscut de Tanoviceanu, este o însemnare făcută de Alecu V. Millo, nepotul poetului, în care se spune:

« Poesii făcute de Matei Millo, bunul artistului Matei Millo și Alecu Millo. Mort în 1796, în vârstă de 45 ani. N'a fost niciodată funcționar. A locuit totdeauna la Spătărești, ținutul Sucevei; a făcut studii în Rosia; a rămas după dânsul o bibliotecă care a fost arsă de Turci. S'a ocupat și cu matematecile, compunând o aritmetică la 1795 ».

Insemnarea aceasta cuprinde greșeli inerente lipsei de informații.

Că Matei Millo n'a făcut studii în Rusia, s'a văzut mai sus. Că nu a murit la 1796, în vârstă de 45 ani, rezultă din documentele menționate. Născut la 21 Ianuarie 1725, Matei Millo a murit la 3 Octomvrie 1801, deci în vârstă de 76 de ani [1]). Soția sa Sultana, născută la 5 August 1738, a murit la 2 Iunie 1834, în vârstă de 96 de ani.

* * *

Matei Millo, poetul, a avut un fiu, Vasile, născut la 16 Aprilie 1795, și la 22 Septemvrie 1813 s'a căsătorit cu Zamfirița Prăjescu, sora lui Răducanu și a lui Iancu Prăjescu.

Vasile Millo, în așezarea tatălui său din Spătărești, s'a ținut de gospodărie, dar a cunoscut și zile mai grele, și a fost nevoit să recurgă la slujbele Statului. Lucrul acesta i l-au înlesnit înrudirea lui cu familiile mari boierești din Iași, care aveau legături la Curtea domnească. Grație acestora, Vasile Millo, la 1823, a fost numit ispravnic la Roman; la 1825

---

lui Matei, care a fost căsătorit cu o soră a lui Iancu Prăjescu, a trăit tot timpul la Spătărești, unde s'au născut și au trăit și urmașii lui. O singură explicare ar fi posibilă: Iancu Prăjescu a fost epitrop copiilor cumnatului său Vasile Millo, și ar fi dus, la casa lui din Stolniceni, cărțile dela Spătărești.

[1]) A mai existat un Matei Millo, probabil descendent al altei ramuri din această familie, un Matei Millo care, la 1827, erà Postelnic, și la 1828 erà vel Logofăt (Erbiceanu, *o. cit.*, pp. 432 și 435).

dregător la Dorohoi, în locul Hatmanului Costache Jora, ca să fie împreună cu Spătarul Ioniță Krupenski, iar la 1833 Noemvrie 11, Departamentul trebilor din lăuntru îi scrie că-l numește « vechil », să ție locul ispravnicului de Suceava, Spătarul Grigori Codreanu, care, fiind deputat al județului, trebuià să se ducă la Iași.

S'ar păreà însă că Vasile Millo a indispus pe unii dintre prietenii cari l-au ajutat la nevoi. O scrisoare a lui Andronachi Donici, ni-ar confirmà această părere.

Sub adresa: « Cinstit dumisale K. Vasilică Milu, Spătar, cu plecăciune. La Spătărești », la 29 Maiu 1841, Andronachi Donici îi scrie:

« Cu plecăciune, K. Vasilică! Am priimit o scrisoare a Dtale și cu alta a socru meu în alăturare cu o scrisoare a Dtale către dumnealui, prin care Dta arăți că ai fi plătit banii toți după vecsel. Imi pare foarte rău, K. Vasilică, că cu facere de bine ce ți-am făcut Dtale îmi câștig catigorie din partea Dtale. Rămâne ca pentru viitorime să mă sârguesc a cunoaște mai bine oamenii cu cari voiu avea a face, ca în loc de mulțămire să nu-mi câștig nemulțămire. Giuvaerurile Dtale stau siguripsite, însă a le încredința D-tale nu putem fără deslegarea Comisiei epitropicești, pentrucă D-ta le-ai înstrăinat odată și poți și de al doilea să le mai dai cuiva, iar așa se păstrează pentru prea iubita fiica D-tale, care poate va fi mai recunoscătoare decât părintele său.

« A Dumitale plecată slugă
A. Donici ». [1])

Este vorba în scrisoarea aceasta de juvaerurile rămase dela Zamfirița, soția lui Vasile Millo, care murise în Aprilie 1836.

Deși proprietar al moșiei Spătărești, cu o întindere de aproape 800 hectare, în măsura de astăzi, date fiind condițiunile economice de pe atunci, când agricultura propriu zisă nu erà un mare izvor de bogăție, Vasile Millo, urmând obiceiul pământului, și-a trimes la mânăstire pe cele șase fete, născute din căsătoria cu Zamfirița, pentru ca averea să rămâie celor doi fii ai săi: Matei și Alecu.

Matei Millo, fiul lui Vasile, este viitorul marele nostru artist dramatic.

* * *

[1]) Andronache Donici, celebrul jurisconsult, erà însurat cu Elisabeta Dimachi.

Matei Millo s'a născut la 25 Noemvrie 1814, la Spătărești. Despre copilăria lui Matei Millo știm prea puține amănunte. Probabil că primele noțiuni de carte le-a căpătat în casa părintească, unde va fi avut ca profesor pe vreun străin, dela care a învățat, în special, limba franceză.

Unul din acești profesori pare să fi fost *Dimitrachi Zgoura Katziko*, grec, care a stat puțină vreme în casa lui Vasile Millo, și la 10 Iulie 1829, când a plecat, se vede că i-a rămas dator, asupra sumei luată anticipat din leafă, și-i lasă amanet « două lexicoane franțuzești de Academie » și o gramatică de Ketas.

Documentul acesta, foarte interesant, are următoarea cuprindere:

« Din toată socoteala ce am avut cu Dumnealui K. K. Vasile Milu Spatar, pentru puțină vreme ce am fost în casa Dumisale, i-am rămas drept dator cu 51 lei 25 parale, adică cincizeci și unu lei și douăzeci și cinci parale, și neavând acum bani ca să dau dumisale, i-am făcut rugăminte ca să mă aștepte de astăzi în două săptămâni, și pentru siguranția dumisale că-i voi plăti banii la numita vadè, i-am lăsat amanet două lexicoane de Academie [1]) și o gramatică de Ketos, care cărți vor stà la dumnealui păr la vădeaua însemnată, ce dator sânt eu negreșit a da dumisale banii, când atuncia dând eu banii dumisale, îmi voi luà amanetul, iară dacă din întâmplare eu nu voi fi următor cu plata banilor la vadè, atuncia cărțile aceste vor rămâne de istov a dumisale K. Vasile, ne mai fiind eu volnic a le mai pretendarisî și dumnealui va face ce va voì ca « oun » drept lucru a dumisale. Iară alte lucruri ce am avut le am luat păr întru « oun » fir de păr, nerămânându-mi altă nemică decât numai aceste trei cărți pe care le am lăsat amanet și pentru siguranția dumisale urmează a mea iscălitură ».

1829 în iulie 10.

Dimitrachi Zgoura-Katziko [2]).

In 1834, Matei Millo erà elev în pensionul francezului Cunez [3]) din Iași, în care învățau fiii boierilor din Moldova.

[1]) Cuvântul « Academie » e scris cu frumoase litere latine.

[2]) In iscălitură, cuvântul « Dimitrachi » este scris cu kirilice, celelalte două cu litere latine.

[3]) In privința ortografiei numelui adevărat al acestui francez, nu avem date precise. Burada îl scrie « Quinem »; în « Albina Românească » este « Kiunem »; în scrisorile lui Matei Millo, găsim: « Kiunet », « Chiune », iar în o scrisoare a lui Alecu Millo din 26 noembrie 1836, dă cuvântul în litere latine: « Mr Cuneż », care cred că este acel adevărat.

La 26 August 1834, cu ocazia încoronării Domnitorului Mihai Sturza, s'a organizat o reprezentație extraordinară, în Teatrul de Varietăți din Iași, când diletanții moldoveni au jucat drama eroică « Dragoș, întâiul Domn suveran al Moldovei », compusă de Aga Asaki, cu muzică de d-na E. A., iar în ziua de Sf. Mihai, onomastica Domnitorului, Victor Cunez a ținut să joace, cu elevii pensionatului lui, o piesă în românește. Despre reprezentația aceasta, în care s'a distins tânărul Millo, al cărui talent a atras atenția tuturora, și Domnitorul i-a dăruit un ceasornic, gazeta « Albina Românească » din 18 Noemvrie 1834, scrie:

« Elevii pensionatului D. Kiunem, au dat cu prilejul serbărei Sf. Mihail, la Teatrul Varietăților, o reprezentație în limba franceză, la care a fost de față o numeroasă adunare. Această petrecere s'a încheiet cu o mică piesă în limba românească întitulată: *Serbarea militară*, cu cântece, alcătuită și jucată de d. *Matei Millo*, elev acestui pensionat. Aplaudisiri conglăsuitoare și înoite însoțea aluziile (asemănările) și vădea plăcerea ce avea privitorii de a vedea pe fiii lor făcându-se organi a simțirilor de dragoste cătră un Domn iubit.

« In privirea îngrijirei ce hărăzește d. Kiunem pentru creșterea tinerimei, pre I. Domn au binevoit a-i mărturisi a sa mulțămire, trimețându-i și un frumos ceasornic de aur, cu acest înscris săpat: *Ingrijirea hărăzită educației pregătește viitorimea societății*. Și un alt ceasornic tânărului Millo, pe carele o educație desăvârșită, îl va face folositor și plăcut societății ».

Dragostea artei dramatice și talentul lui Millo, erau prea puternice pentru ca el să fi putut rezistà ispitei. La vârsta de 21 de ani, călcând peste toate prejudecățile timpului, care considerau teatrul ca o decădere pentru un om distins, pentru un boier, Matei Millo, a organizat el singur un teatru de societate, jucând piese originale, compuse de el însuș: *Poetul romantic* și *Postelnicul Sandu Curcă*, obținând un mare succes.

Visul lui Matei Millo erà să studieze cu temeiu arta dramatică, în străinătate. Tatăl său nu dispuneà de mijloace, ca să poată face cheltueli așà de mari. Boierimea din Iași a încercat să adune un fond care să-l ajute pe Millo.

Burada spune următoarele, despre această încercare:

« Fața cu talentul timpuriu ce-l arătà cu prisosință Matei Millo, mai mulți prieteni dintre tinerii nobili ai epocei, fură entuziasmați de calitățile arătate de acesta, și se hotărîră să înlesnească și să contribuie pentru a trimite pe Millo în străinătate, ca să se instruiască cât mai mult în arta dramatică, spre a putea mai apoi pune o temelie serioasă teatrului moldovenesc. Așa, acei tineri prieteni au hotărît să contribuiască la organizarea mai multor reprezentații și venitul ce ar produce acestea, să fie dat lui Millo spre a merge în străinătate și a se instrui, drept care se și tipări următoarea înștiințare în foi răzlețe care se împărțiră în public:

« Tinerii noștri nobili ce cunosc râvna spre învățătură și împotrivitoarele încungiurări al prietenului lor Domnul Millo, negăsind alt chip spre înlesnire isprăvii acei învățături în țări străine, au socotit să deie vr'o zece reprezentațiuni în folosul său; urmare de laudă ce nu poate jigni întru nimică cinstea acestui tânăr, și nu îndoiesc a crede că toată noblesa nu va răspunde la îndemănătoare îmbrățoșare la un așa noblu țăl ».

Eși, în 9 noenvri 1837.

Incercarea aceasta nu a reușit.

In 1835 îl găsim pe Matei Millo elev în Academia Mihăileană din Iași, făcând o cură de « salsaparină ». La 20 Martie 1835, el scrie părinților, la Spătărești, următoarea scrisoare:

Cu multă fiească plecăciune
închinându-mă sărut cinstită mâna.

Priimind cu cea mai mare bucurie scump mie răvașul Dmvs, nu pot a vă descrie ce au simțit sufletul meu, mai vârtos înțelegând că, din mila Domnului, vă aflați cu toții sănătoși. Mulțămirea ce am a vă vedea, îi nespusă, dar nu pot a veni dela Eși acasă. Intăi, că dela 12 martie am început a lua *salsaparina*, cu cea mai mare pază, în casă la D-lui Gheorghi Tomuzii, om a Thiței Zoiții Miclescu [1]), a cărui femeie știe a o da cum trebuie, și singură au luat-o, și au folosit. Toate cele ce-mi trebuie, îmi trimete Thița, fiind casa Dsale Tomuzii tare aproape de Dumneei. Saparina trebuie să o iau în douăzeci zile, apoi am să fac în zece zile, zece feredeie de pucioasă, și încă după aceea două sau trei săptămâni nu pot ieși din casă afară. Al doilea, deschiderea Academiei, după sărbătorile Paștelor, iar mă oprește. La această Academie silit mă văz a intra, după voia Inălțimei sale. Dumnealui Hatmanul Costachi Mavrocordat [2]) m'au poftit a ședea, la Academie,

[1]) « Thița » adică mătușa Zoița Miclescu, erà soția lui Costache Miclescu.
[2]) Hatmanul Const. Mavrocordat erà însurat cu Casandra Balş.

într'o odaie cu fiul Dsale, unde m'au încredințat că voiu fi prea bine trahtarisit, ca unul ce iaste epitrop Academiei. Aice, la Academie, se vor învăța deosebite limbi streine, dar a Patriei va fi cea mai « Dominante [1]) ». Un Academist (după așezământul nou și obșteasca Adunare), are drit, după ce va isprăvi și va ști bine pravilele, a intra în orice slujbă politicească, după a lui vrednicie. Deci nădăjduesc, cu ajutorul a vro câțiva boeri mari ce mă « iobesc », a păși înnainte. Academia este în casele Kazimiroaei, « vis-à-vis » [2]) Petreburschi Tractir, care și el, mai în urmă, se ia de Academie. Apoi dar, babacă și neneacă, nu pot a veni să vă văz; aceasta tare mă măhnește, dar ce voiu face. Vă rog dar triimeteți-mi vro șase cămeși de acele ce v'am rugat și de pânză asemenea, prostiri, cerceavuri, fețe perine, izmene, colțuni, că n'am nici unele. Asemine vă rog pentru straie de vară, trimeteți-mi și de pantaloni ceva. Eu am dat jalobă Măriei sale lui Vodă, arătându-i neputința în care sânteți Dumnvstr a mă înlesni cu straie, ca să-mi facă o leafă, să mă înlesnesc; acea jalobă, K. K. Alecu Roset au zis s'o fac, după cum și moșu Scarlat [3]), și acum, de când sânt închis în casă, nu știu ce ispravă au făcut; cu toate aceste nădăjduiesc că babaca Mihalache [4]) nu mă va lăsa gol. Dar păr atunce, tot la babaca cel adevărat, la babaca Vasile și la neneaca Zamfira alerg, ca să-mi trimiteți aceste de sus zise, că ni-or trebuì intrând la Academie. Am primit « on » irmilic și o carboavă, pentru care nu sânt vrednic să vă mulțămăsc; cu al doile ocazion mai triimeteți-mi, mă rog, că-mi trebuie acù cu boala mai mult de toate. Pentru Alecu, iubitul meu frățior, dela toamnă poate venì la Iași, că i-am găsit loc bun. Dascălul Kiune iese din casele unde șede și ia, prin a mea mijlocire, casele moșului Scarlat, nu care lăcuește, ci altele, ce sânt alăture, lângă ogradă, și mi-au zis Chiune că pentru mine a face tot chipul și a lua pe Alecu, cu tare puțin lucru, știind greutatea noastră, și poate să șadă la moșu Scarlat, sau la dânsu, unde i-a plăcea; însfârșit s'a învoi Chiune cu Dmnvstr prea bine, și așa s'a putea; iar la Academie, pentru dânsul nu-i. Thița Zoița, moșul Scarlat și Tița Paraschiva frățește se închină Dmnvstr, iar eu sânt

A Dmnvstr prea plecat și supus fiu *Matei Millo*

20 mart 835.

Mă rog iertați-mă că n'am putut scrie bine, aflându-mă în așternut. Pe iubiții mei frățiori [5]) dulce îi sărut.

---

[1]) Cuvântul « Dominante » e scris cu litere latine și cu majusculă.

[2]) Cuvântul « vis-à-vis » e scris cu litere latine.

[3]) Scarlat Krupenski erà fiul lui Iordache Krupenski, căsătorit cu Maria Milu. Scarlat aveà de soție pe Paraschiva Rosetti.

[4]) Babaca Mihalache, adică Mihalache Sturza, Domnitorul.

[5]) Matei Millo a mai avut un singur frate, pe Alecu; prin « iubiții mei frățiori » se înțeleg și cele șase surori ale sale.

In 1836, Zamfirița, mama lui Matei Millo, moare. El, care știà numai că mama lui erà «bolnavă foarte», a aflat vestea tristă abia după două săptămâni, când scrie acasă o scrisoare jalnică:

Mult scumpul meu Băbăcuță.

Ah! vai nouă! de mii de ori! ce grozavă nenorocire au cuprins trista noastră familie! Vestea morții prea iubitei mele maici, ca o lovitură de trăsnet au zdrobit inima mea; sufletul meu înnecat în lăcrămi de abia poate răsufla. In zădar îmi frâng mâinile, în zădar mă zbucium, în zădar ochii mei varsă pohoae de lacrămi, amăgitul meu duh nu-mi arată niciun fel de mântuire, niciun fel de leac, sau meremet la prăpastia nenorocirei în care cruda soartă ne au aruncat. O vai! o vai! o amar mie! Unde voi mai afla pe maica mea? Unde voi mai afla o gingășie ca a ei? Sau unde pe pământ eram mai fericit decât în brațele ei? Cine îmi va mai zimbi așa de dulce ca dânsa, cine va mai gândi tremurând la viitorimea mea, sau cine îmi va mai zice: *Dragul mamii*... Ah! Băbăcuță, de câte ori, scriind acest răvaș, mâna mea au zvârlit condeiul ca să șteargă înfocații mei ochi. In zadar ați vrut (se vede) a-mi ascunde nenorocirea mea, ea m'au urmărit în tot locul și m'au lovit fără milă. Cât mi se va bate în piept sufletul, n-oi puteà uita o așa duioasă maică, ce au trăit pentru noi, și au murit iarăși ca o jertfă gingășiei părințăști. Pierderea ei adânc au rânit sufletul meu; această rană, nici locul, nici vremea, nici cele mai mari fericiri a lumei nu-s destoinice a o șterge, afară de cruda moarte, care darmă toate. Și cum oare ași putea uita pe aceea căreia îi sânt cu totul dator? Măhnirile ce simțea când eram bolnav, grijile ce neîncetat avea pentru mine, sfaturile ce din adâncul inimei îmi da, în veac îmi vor fi de față. Purtările de grijă ce această maică au avut pentru fiii ei, fac rușine a multor maice. Ah! Băbăcuță, Băbăcuță, ce soție ai pierdut, și ce maică au râpit cerul copiilor matale.

Dar, vai nouă! Ce să facem, spune-mi, te rog, ce să facem; oare sântem noi vrednici a o mai dobândi, oare lacrămile, oare tânguirile noastre pot a o mai învia? Ah! de ași ști că plângând, că zbuciumându-mă, ași mai putea-o avea, ce n'ași cuteza, ce n'ași face! Cine oare ar plânge mai mult decât mine, cine ar vărsa mai multe lacrămi. Dar ah! ah! și iarăși ah! Toate sânt zădarnice! Se vede că Dumnezeu, care purure iubește pe cei drepți, i-au fost milă de dânsa, și n'au voit a mai lăsa «on» așa de înbunătățit suflet să sufere năcazurile lumei aceștie, și negreșit în «menuntul» acesta, ea se odihnește în cereștile lacașuri, rugându-se pentru noi. Datoria noastră către dânsa de acum este a-i face după chipurile stărei noastre grijile căzute sufletului ei.

Cât pentru noi, Băbăcuță, siliți ne videm a ni înnăduși plânsurile, a ni șterge lacrămile și a face aceea ce purure ea dorea să facă:

punerea la cale a familiei noastre. Pe surorile mele, și fiicele matale, ca partea cea slabă, să li purtăm de grijă, cât se poate de bine, încât să ne lăsăm pe noi pentru dânsele, și pe Aleco asămine să-l punem la cale.

Eu acum aș zbura în brațele matale, dar eczamenul și șefii mei nu mă iartă, deci eu păr pe luni, marți, n'oi putea purcede; dar atunce cu căruță de poștă voi alerga cu cât mai îngrabă.

Băbăcuță, Băbăcuță, în numele lui Dumnezeu acelui drept, mângăitor și tată tuturor « sirimanilor », în numele acei duioasă soție ce ai pierdut, fie-ți milă de copiii matale, nu-i diznădăjdùì, prin a matale lacrămi, înbărbătează-i, mângâe-i, ca un părinte, întrarmează-te de filozofie, cruță-ți sănătatea, atât de scumpă copiilor matale, păstreazăți-o, de nu pentru mata, macar pentru copiii matale, cărora li ai rămas singurul adăpost pe pământ.

A matale prea plecat și supus fiu *Matei Millo.*

Prea iubitelor Thiță, de mai sânt pe la Spătărești, li sărut « mănușățăle ».

In scrisoarea aceasta se vede influența culturii franceze asupra lui Matei Millo. Fraza așà de lamentabilă: « Pierderea ei adânc au rânit sufletul meu; această rană nici locul, nici vremea, nici cele mai mari fericiri a lumei nu-s destoinice a o șterge, afară de cruda moarte, care darmă toate », este o adaptare a unei poezii, foarte cunoscută, pe vremurile acelea, și întrebuințată și mai târziu, de tinerele fete, care o scriau în albumurile prietenelor lor:

Ni du lieu la distance,
Ni du temps la longueur,
N'auront pas la puissance
De t'effacer de mon coeur.

Tot ca o manifestare a acestei influențe, sunt și unele cuvinte scrise de el direct în franțuzește, neologisme pe care nu știà cum să le românizeze. Așà, în scrisoarea din 20 Martie 1835, spune că la Academia din Iași se vor învăță mai multe limbi străine, « dar a Patriei va fi cea mai Dominante », și ultimul cuvânt e scris exact franțuzește. In aceeaș scrisoare întrebuințează cuvântul « vis-à-vis », tot în franțuzește.

Peste câteva zile, după scrisoarea de mai sus, Matei Millo scrie Spătarului din nou, ca răspuns la răvaşul ce primise dela el, dar în care se vede că i se tăinuià moartea mamei lui:

Cu multă fiească plecăciune
închinându-mă, sărut cinstită mâna.

Mult dorit ravaşul matale priimind, am aflat că Dumvr vă aflaţi bine. Dar ah! nu-mi scrii de nineaca de cât că-i bolnavă foarte, în vreme ce eu acum de două săptămâni am aflat, prea cu siguranţie, moartea dumisale, şi nenorocirea mult întristatei noastre familii. Şi, vai mie, Băbăcuţă, câtu-i de zdrobită inima mea, şi câtu-i de adânc întristat sufletul meu, ce lacrămi nu am vărsat, ce suspinuri şi ce vaiete. Dar, vai! toate-s în zadar. Eu, îndată ce am aflat, neputând veni singur, am scris matale pe poştă o carte cu totul însuflată de deznădăjduirea sufletului meu, care cred că ai fi priimit-o acum. Eu iarăşi zic matale, după cum în acea carte, că Dumnezeu au vrut a ne pedepsi pe noi, şi a mântui pe acel suflet (înbunătăţì) de năcazurile lumei aceştie ticăloasă. Ea nu-i de plâns pe cât sântem noi.

Eu, Băbăcuţă, nu pot a-ţi prescrie dorinţa ce aşi fi avut să te văd pe mata, şi pe frăţiorul şi iubitele surioare, dar ce să fac, în minutul acesta îi cu neputinţă; pentru aceasta am şi ţinut trăsură, nădăjduind că poate voi putea scapa, dar în zadar, nici C. C. Gheorghe Asachi, nici însuşi K. K. Costache Mavrocordat, la care şed în casă, nu m'au lasat, fiindcă tocmai acum se aşteaptă să se facă, din zi în zi, eczamenul la Academie, unde va fi Măria Sa, împreună cu Preosfinţitul Mitropolit şi toată boierimea, şi dar ca unul ce am fost unul din cei întăi, şi la clasele mai înalte dator sânt a rămâne. Apoi mata ştii prea bine că toată fericirea mea atârnă dela Preaînălţatul Domn şi din ocrotirea K. K. Costache Mavrocordat şi Aga Asachi; îndată ce eu voi lipsi, îmi atrag asupră-mi ura tuturor acestora. Şi după toate altele, nădăjduesc că Vodă, mulţămit fiind de mine, va face ceva pentru mine sau pentru fraţii mei.

Dar îndată după eczamen voi veni; eu te voi înştiinţà pe poştă, şi-mi vei triimete trăsura, şi cu mare râvnă şi grăbire voi veni.

Moşul Iancu [1]) te va pliroforisi de neputinţa în care mă aflu să vin, arătându-ţi toate înprejurările.

Asemine şi pentru punerea la cale a lui Alecu, a frăţinimeu, te va pliroforisi cât de bine pentru dânsul ar fi să se aşeze aice, cu chipul acela. Pentru aceasta şi eu, Babacă, te rog cu lacrămi, fie-ţi milă de dânsul, nu-l ţine lângă mata, că niciodată, măcar să ai chip, nu-i putea să-i dai creşterea ce ar putea să aibă aice.

Aşteptând fericitul minut a ne vedea, am norocire a fi al matale cel mai prea plecat fiu

Millo.

[1]) Iancu Prăjescu, frate cu Sultana Millo.

Vedem că Matei Millo erà unul dintre elevii distinși ai Academiei Mihăilene, și aveà ambiția să-și păstreze locul și în clasele superioare: « ...ca unul ce am fost unul din cei întăi, și la clasele cele mai înnalte dator sânt a rămâne ».

Matei Millo se arată, deși tânăr, cu judecată matură și cu intenții pentru viitor, pe care știe bine că nu și le-ar puteà îndeplinì fără concursul și protecția oamenilor mari. « Apoi mata știi bine », spune el, în această scrisoare, « că toată fericirea mea atârnă dela Preaînnălțatul Domn, și din ocrotirea cuconului Costache Mavrocordat și Aga Asachi ».

De frate-său mai mic, de Alecu, de educația lui, se preocupă fratele mai mare, și-i dă, tatălui, sfaturi prielnice: « te rog, cu lacrămi, fie-ți milă de dânsul, nu-l ține lângă mata, că niciodată, măcar să ai chip, nu-i puteà să-i dai creșterea ce ar puteà să aibă aice ».

Se pare că asupra Spătarului, fiul său mai mare aveà oarecare ascendent. A ținut seamă de sfat, a trimes pe Alecu la Iași, de unde, la 29 Iunie 1836, scrie « Scumpului meu părinte D. Vasăle Millo Spatar. La Spătărești »:

Sărut mâna matale, scumpul.

Nu poate mintea omenească închipui ce bucurie au simțit sufletul meu, spuindu-mi Toader cum că te afli după a mea dorință, dar m'am întristat văzând că mata nu mă înștiințezi nimic pentru a D. mult mie scumpă întregimea sănătății, ca să-mi pot dobândi potolire nespusei dorinți ce este aprinsă de focul fieștei dragosti. Cât pentru a D. întristare, ce ți-au pricinuit « proțăsul », mă crede că asemine m'au cuprins săgeata măhniciunii, macar că mata îmi scrii cum că m'am unit cu moșul nostru; dar eu mă jur, pe numele neprețuitei noastre maici, cum că nici n'am știut pără în ziua de sfântul Ilie, unde și atunce mi-au spus moșu Răducanu [1]). Și cum socotești cum că am putea noi macar gândi asupra unui așa drag părinte. Pentru mine vei ști, scumpul meu, că mă aflu în cea mai rea poziție, la moșu Scarlat Krupenski, fără nici o învățătură, lipsit de toate cele trebuincioase. Am priimit postav de un surtuc și de o păreche pantaloni, pentru care foarte mulțămesc. Te rog, scumpul meu, înlesnește-mă cu cele ce ți-a spune Toader din gură, fiindcă sânt

prea plecat fiu

29 iunie. *A. Millo.*

[1]) Răducanu Prăjescu, frate cu Iancu.

In toamna lui 1836, Matei Millo scrie: « Iubitului meu părinte D-lui biv vel Spătar « Vasăle » Millo, cu fiească plecăciune »:

Cu multă fiească plecăciune
închinându-mă, sărut cinstita mână.

Cu prilejul acesta a venirei moșului Gligori pe aice, nu lipsesc a cerceta pentru mult mie scumpă întregime sănătății matale, care de se păzește după cum sufletele noastre doresc, să dăm laudă Preaînaltului, din a căruiași milă și noi sănătoși ne aflăm. Băbăcuță, Aleco din mila Domnului acum se află foarte bine, dar are nevoie de multe, și mai ales de o blăniță. Eu am socotit că mai bine să-i faci o șubă de cât un surtuc blănit, pentru că te va costisî mai puțin, și-i putea să o faci acolo; măsură îți trimet de lungă, iar de largă, fie oricât de largă, că-i mai bună. Triimete, mă rog matale, vro două batiste negre, de sânt, o păreche mănuși, niște curele de pantaloni, vro două părechi colțuni de lână, și parale de ciubote, că n'are nicicum. Mai triimete-i, mă rog, două șervete, că n'are de schimb la masă, și șuba, cât se poate mai îngrabă. Aleco ți-ar fi scris singur, dar se află la școală și n'a putut.

Cât pentru jalobă, eu voi face-o și-i voi da-o K. K. Kostachi, care sânt sigur că va face totul, numai Innălțimea Sa să voiască, și să nu mai asculte minciunile. Babacă, triimete-mi și făgăduința mea, după cum și o păreche papuci ce au luat Ioniță de aice, când s'au dus, urmând să le descarce din brișcă, luându-o iar acasă. Așteptând « menuntul » a te videa și însuși sânt

a matale prea plecat fiu
Millo.

La sfârșitul acestei scrisori, Vasile Millo scrie: « I-am trimes on guler de samur bun ».

Vasile Millo, pe care-l vedem așà de strâmtorat, cereà să i se deà o slujbă, și prin Constantin Mavrocordat, înaintase o cerere către Domnitorul Mihalache Sturza. Despre intervenția aceasta îi vorbește fiul său, în scrisoarea din 12 Noemvrie 1836:

Scumpul meu babacă,

Priimind mult dorit ravașul matale, nu puțină bucurie au simțit sufletul meu, înțelegând că Domnul atot puternic te păstrează întru deplinătatea sănătății. Eu asemenea, din mila aceluiași, mă aflu bine. Pentru guler nu sânt vrednic a-ți mulțămi, și Alecu asemenea pentru șubă și paralele de ciubote. Dar de mii de ori te rog, babacă, îngrijește-te pentru acei 25 galbeni al câștiului al doilea plății pensionului

lui Alecu, căci tremur să nu-mi facă vreo grosiertà Chiune sau madama lui. Pentru jalobă, te înștiințez că este o lună de când am făcut-o, și dând-o K. K. Costache, știu foarte bine că singur au dat-o lui Vodă, adăugând și dânsul multă rugăminte, dar nici o lucrare n'au făcut Vodă, cu toate făgăduințele ce i-au dat. Astăzi am spus K. K. Costache acele ce-mi scrii D-ta, și mi-au zis să-ți scriu că dumnealui au umblat și va umbla să te agiute, ca pe însuși fiul său, dar că te poftește să nu te superi pe dumnealui, dacă Vodă, încungiurat de măgulitori, va asculta minciunile și nu te va întrebuința. Eu sânt mai mult ca sigur de cât sigur, căci Vodă, după cum îl văd, nu caută de cât să sature pe cei sătui și să mângâie pe cei ce râd; apoi supt acest fel de ocârmuitor nu-i nădejde de trăit. Babacă, vină și mata la Eși, și pentru gazdă, viind aice, vei găsi. Chitri [1]) ți-ași fi triimes, dar n'au venit.

A D-tale prea plecat fiu
M. Millo.

Sub protecții așà de alese, fiii lui Vasile Millo aveau acces și la Curtea domnească. Alecu, în scrisoarea din 12 Noemvrie 1836, adresată: « Prea scumpului meu babacă « Vasăle » Millo biv vel Spătar cu fiească plecăciune. La Spătărești »; îi spune:

Scumpul meu băbăcuță.

Mult mie scump ravașul matale priimindu-l, prin care înțelegând că te afli acum mai binișor, am lăudat Pronia, supt a cărueș umbrire și eu mă aflu bine, avansarisând în învățătură. Șuba, precum și cincizeci lei am priimit, pentru care sărut mânușițele, și crede că mult bine mi-au prins. Imi scrii mata că nu ți-am scris, pe celalt fecior, eu cu mâna mea; dar mă crede că eu singur ți-am scris, că niciodată n'oi pune să scrie cu altă slovă unui așa fraged părinte. Lui Mr Cunez [2]) precum și madamii sale, i-am arătat închinăciuni din partea matale. Mă rog matale să-mi triimeți postav de « on » frac și două părechi pantaloni de postav, însă de o păreche poate să fie și mai prost postavul, fiindcă oi să-i am de purtat, iar frac, nu pentru alta, de cât că mă duc câteodată la Curte, unde câteodată sânt mulți, și pără acuma m'am împrumutat dela vărul Ionică Negri. Mă rog, băbăcuță, și pentru paralele doftoriilor, să mi le triimeți, cum și ceva de cheltuială, că m'ași duce și eu câteodată la « theatru », dar dacă n'am cu ce, răbd. Mă rog pentru frac, căci tare îmi este de trebuință, că surtucile de

[1]) Chitri, un fruct exotic, din care se făceau dulceți.
[2]) « Mr Cunez » e scris în litere latine.

acolo nu-mi sânt de altă trebuință decât numai de purtat prin școală, fiindcă sânt foarte rău făcute; însă mă rog fracul să nu cumva să mi-l faci acolo, că nici de o treabă nu mi-a fi, de cât să mi-l triimeți că mi l-oi face eu aice. Pe surioare dulce le sărut, iar eu am norocire a mă numi

A matale iubit fiu

836 noen. 12. *A. Millo.*

Despre interesul pe care Matei Millo îl puneà pentru fratele său, se vede din scrisoarea acestuia, din 13 Fevruarie 1837, adresată: « Cinstit al meu neprețuit părinte, D-msale biv vel Spatar Vasile Millo cu fiească plecăciune. La Spătărești »:

Sărut mănușițele matale scumpul meu Băbăcuță.

Neprețuitul matale răvașul priimimdu-l, prin care îmi vestești că acum te afli mai binișor, din suflet bucurându-mă, am înălțat rugăciune cătră înnalta Pronie, ca deapururea să te păzească supt a ei umbrire, în cea mai fericită sănătate, supt a căries adăpostire mă aflu și eu bine.

Dar sânt măhnit văzând că de atâta vreme nicicum nu te îngrijești; al doilea că ții a lui Mr [1]) 25 galbeni pentru care sânt sigur că tare bine știi mata, care mă și rog, ca cât se poate mai de îngrabă să-i triimeți, ca nu cumva să-mi facă vreo grobienie.

Cât pentru învățătură eu te încredințez că mă voi silì a fi următor bunelor « santementuri » a scumpului meu frățior, ca prin aceasta să pot aduce cea mai mare bucurie, atât matale, cum și toatei familii noastre. Scumpul meu te rog ca să-mi potolești văpaia ce arde deapururi în inima mea, prin venirea matale aice, fiindcă de atâta vreme nu te au văzut ochii mei, macar deși prin ravașe mă înștiințăz că te afli sănătos. Dar tot nu se îndestulează inima mea, nevăzând în ființă pe acel neprețuit odor. Am priimit postavul de un surtuc și pantaloni, cum și 60 lei, pentru care nu sânt vrednic să-ți mulțămesc părinteștii matale dragosti. Mă rog, scumpul meu, să-mi triimeți postav de o păreche pantaloni și de un surtuc de purtat, că am rămas numai în « ghetu » [2]) surtucul cel care-i prefăcut dintr'a matale, fiindcă toate straiele mi s'au rupt, că altul a fost strâmt, altul scurt, din pricină că au fost foarte rău făcute. Mă rog, scumpul meu, și pentru parale de șapcă, și de o basma de gât, și de cheltuială, cum și pentru paralele doftoriilor, care sânt încă de astă vară rămase neplătite, care sânt patruzeci și mai bine de lei, și mi-i rușine, că știi

[1]) Scris cu litere latine.
[2]) Ghetu, în loc de bietul.

mata că ţi-am scris matale încă de astă vară. Pentru Vasile a Preutesei mă crede, scumpul meu, că din inimă m'am supărat, dar nu ne putem înpotrivì puterilor cereşti, şi nenorociţii rămaşi trebuie să se mângâie, rămăindu-li a lor cea mai de pe urmă scumpă scânteie de nădejde, biata bătrână. Pe scumpele mele surori dulce le sărut, iar matale am norocire

a mă adresarisî cu cea mai adâncă supunere
prea plecat fiu
1837 februarie 17. *A. Millo.*

Alecu duceà zile grele, la Iaşi. Cunez, în pensionul căruia îşi făceà studiile, ameninţă să-l dea afară, dacă nu i se va plătì pensiunea. Matei intervine din nou, către tatăl său, prin scrisoarea din 18 Fevruarie 1837:

Scumpul meu părinte,

Priimind atât dorită scrisoarea D-tale, nu de puţină bucurie s'au simţit sufletul meu pătruns, înţelegând că acum, din mila Domnului, te afli bine. Noi, slavă Domnului, cu toate boalele şi morţile ce au fost pe aice, ca şi peste tot, am fost sănătoşi. Babacă, pentru numele lui Dumnezeu, şi dacă iubeşti în adevăr pe Alecu, triimete fără cât de puţină întârziere acei douăzeci şi cinci galbeni a lui Kiune, căci la sfârşitul lui fevruar se înplinesc şase luni, şi Chiume mi au hotărît că, de nu-i vei triimete banii păr la sfârşitul lunei aceştie, el silit se vede, în nevoia ce se află, a da pe Alecu afară din « pansion ». Mă rog, băbăcuţă, fie-ţi milă de bietul Alecachi, şi nu-l silì să se vadă părăsit pe uşile creştinilor, căci singur eu şed la streini, şi n'am unde să-l iau cu mine. Eu ştiu foarte bine că n'ai de unde aveà niciun fel de închipuire de bani, dar ce să facem, la o aşà vajnică trebuinţă face tot ce poate omul; împrumută-te, pune amanet orice-i aveà, ca să poţi asigurà cinstea şi fericirea copiilor D-tale; în sfârşit, dragostea ce ai pentru Alecachi, nelăsându-te să-l părăseşti, te va însuflà, fără îndoială, ce trebuie să urmezi.

Fracul şi pantalonii lui Alecu, după bunătatea ce ai avut a-i triimete postav a se face. Pentru ciumă, îs toate minciuni; nici n'a fost la Galaţi, nici nu-i; ciuma urmează la Ţarigrad de mult, dar şi acolo acum s'au mai potolit. Pentru soru-mea Sofia [1]) îmi pare foarte rău de ce-mi scrii D-ta; ca un părinte fă ce-i socoti de cuviinţă, fără ca să superi pe făcătoarea de bine mătuşa ce o ţine în casă. Alecu, fără a-l lăuda, dar învaţă prea bine, şi se poartă după plăcerea profesorilor;

[1]) Sofia, fiica lui Vasile Millo, erà la mănăstirea Agapia.

acum dela D-ta atârnă de vrei, când vei veni la Eși, să-l găsești învățând, sau izgonit pe ușile streinilor. Incredințându-vă de supunerea și dragostea ce vă păstrează, în sufletul său,

A D-tale prea plecat și supus fiu
M. Millo.

18 fevr. 1837.

Matei Millo erà un ajutor al părintelui său, sprijinindu-i pricinile pe care le aveà pe la autoritățile din Iași. La 21 Octomvrie 1839, îi scrie:

Sărut mânile Babacă,

Mult dorit ravașul matale cu cea mai mare bucurie l-am priimit, înțelegând că, din mila Domnului, acum vă aflați mai binișor. Noi asemine ne aflăm sănătoși și bine.

Babacă, eu sânt acum vro patru sau cinci zile de când v'am scris pe un ocazion, dela Stolniceni [1]), în pricina cea cu Topor [2]), că adică, pricina aceasta care era să se puie în clasificație, am « cathorthosăt » ca păr în cincisprezece zile să se « tractarisască ». Deci vă rog, pentru mai bună siguranție de a câștiga pricina, după cum am bune « nedejdi » mata fă toate chipurile ca, după făgăduința ce mi-au dat și mie și matale, denainte însuși a D-msl K. K. Matei Gane [3]), dumlui Părintele Iconomu Iftimie [4]), să-mi triimată o copie întărită de acel document ce vorbește despre hotarele noastre de cătră Răciuleni [5]), care după cum însuși îmi « adeverește », poate să ni fie de o neapărată trebuință. Te rog, Babacă, fără sminteală, roagă mult pe părintele și cât de îngrabă să mi-o triimeți, căci numai zece zile mai sânt păr la tractație, și macar c'o zi înainte hărtia să-mi fie aice. Chitri, din tot sufletul v'ași triimete, dar s'au trecut și acum nu se mai află, însă se mai așteaptă să vie, și pe al doilea ocazion vă voi triimete.

A D-mle plecat și supus fiu
Millo.

---

[1]) Stolnicenii, sânt Stolnicenii-Prăjescului de astăzi, lângă Pașcani, moșia lui Iancu Prăjescu.

[2]) Alecu Botez, din Folticeni, erà poreclit și Topor.

[3]) Matei Gane, e tatăl scriitorului Nicu Gane.

[4]) Iconomul Iftimi, este Iftimie Stamati, despre care am dat informații în ale mele: « Contribuții la biografia lui Constantin Stamati », publicate în « Analele Academiei Române », Seria III, Tomul V, Memoriul 7.

[5]) Răciulenii, moșia lui Alecu Botez, sau Topor, vecină cu moșia Spătărești, a lui Millo; între dânșii erà o veche judecată, dela un hotar.

1839 octbr 21
Eșii

Alecu, cu multă fiească plecăciune, vă sărută « mănule ».
Iată scriu două răvașe, unul părintelui Iconomul, și celalt K. K. Matei Gane; mata cetindu-le, pecetluește-le și le triimete, cerând răspuns.
Pune și adresul la răvașe.

Vasile Millo erà din ce în ce mai strâmtorat; veniturile lui erau prea mici, pentru a puteà face față atâtor nevoi, câte le aveà. Moșia de zestre, Stăucenii din Basarabia, erà arendată, până la 1844, încă de răposata Sultana Millo; pentru cele șase fete dela mânăstire, trebuiau cheltuieli; pentru întreținerea fiului său, Alecu, la Iași, trebuiau cheltueli pe care nu puteà să le suporte. Ar fi putut să mai reducă din cheltuielile acestea, aducând pe Alecu, dela Iași, ca să-l dea la școala din Folticeni, și chiar încercase aceasta, dar Matei se opusese.
Răducanu Prăjescu, unul din cumnații lui Vasile Millo, îl învinuià că-i risipitor, că nu îngrijește de copii, și dăduse chiar o reclamație în acest sens la tribunalul din Folticeni. Asupra acestei reclamații s'a și dat o sentință, la 13 Ianuarie 1838, care fiind interesantă pentru biografia lui Matei Millo, o reproducem în întregime.

In numele Preaînălțatului Domn Mihail Grigoriu Sturza Voevod, stăpânitorul Prințăpatului Moldavvii.
Anul una mie opt sute treizeci și opt, luna ghenar în treisprezece zile.

Giudecătoria ținut Sucevvii.

S'au luat în tratație pricina între dumnealui Costache Ghenadiu, Sluger, formalnicul vechil din partea dumisale Agăi Răducanu Prăjescu, cu dumnealui Paharnicul Costache Romano, formalnicul vechil din partea dumisale Spătar Vasile Milu, în pretenția celui dentăi, că adică dumnealui Spătar, cumnatul dumisale, nici cum nu ar avea îngrijire, atât de avere cât nici de orfani, ci mai vârtos din împotrivă ar fi risipind puțina avere ce au rămas, după care și-au uitat și datoriile părințăști, lăsând pe orfani înprăștiați pe la străini, fără cât de puțin ajutor sau căutare, cerând pravilicească punere la cale, cu rânduire de epitrop. Deci dar luându-se pricina în tratație, s'au văzut: 1-iu, că vechilul dumisale Agăi n'au înfățoșat nicio dovadă asupra

celor jăluite, că adică dumnealui Spătarul ar fi irositor averei, și necăutător cu îngrijirea cea părințască pentru copiii dumisale, ca după aceasta, legiuit în cuprinderea § 361, să i se poată face și pravilicească punere la cale, cu rânduire de epitrop; al 2-lea, că deși dumnealui vechilul dumisale Agăi au vroit a arăta că dumnealui Spătarul, pe lângă moșia Stăucenii și altele, ar fi luat și 25.000 lei, însă din izvodul de zestre înfățoșat de dumnealui Spatarul, supt însuși slova și iscălitura socrului dumisale, se dovedește că au luat numai 20.000 lei, și aceștia pentru țigani, argintării, i giuvaeruri și straie, și din care încă și păr astăzi nu ar fi priimit 1500 lei; al 3-lea, că afară de banii ce sânt luați de dumnealui Spătarul, și cheltuiți, celelalte toate, adică icoana ferecată cu argint, moșia Stăucenii din Basarabia, 10 pogoane vie la Cruce, și altele mărunțușuri, sânt toate față, afară numai de banii de mai sus însemnați, 200 oi și 10 vaci, care lipsesc; al 4-lea, că moșia Stăucenii, de zestre, fiind contractarisită de însuși răposata soția dumnealui Spătarului, păr la anul 1844, dumnealui rămâne numai cu Spătăreștii, ce este dreaptă averea dumisale, după dovezile ce au înfățoșat, și care nu este mai mult în venit de 150 galbeni, au purtat grijile răposatei soției dumisale, după rânduiala creștinească, și au purtat și de grijă la 6 fiice, ce le are la mănăstire, prin cât putința l-au iertat, dovedind însuși «corăspundănțiile»[1]) înfățoșate de dumnealui Păharnicul; al 5-lea, asemine și pentru ceilalți doi fii a dumisale: *Matei* și Alecu, *cel întăi fiind însuși destoinic de a se schivernisî, nici au avut trebuință de ajutorul casăi*, acea care are trebuință de ajutorul altora, iar pentru cel al doilea, Alecu, dintr'o scrisoare a dumisale Spătar Iancu Prăjescu, din 837 mart 18, se dovedește că dumnealui Spătar Milu, l-au avut așezat la școală la dascalul Kiuni, și dumnealor boierii Prăjești l-au luat și l-au dat la dumnealui Banul Mihalachi Negri, de unde apoi au catadicsît a umbla din casă în casă, în adevăr de izbeliște, precum însuși dumnealui Aga Răducanu Prăjescu se tânguiește, și însfârșit vrând dumnealui de a-l trage din Eși, și a-l da la școala din Folticeni, unde și închipuirile îl agiuta, *nici cum fiul dumisale Matei nu au vroit de a-l slobozi*, precum dovedește scrisoarea sa din 1837 septembrie 22, iar pentrucă printr'acea scrisoare, *zice dumnealui Matei Milu, fiul dumisale Spătar*, că de pe Spătărești ar putea prinde 300 galbeni, fiindcă i-au avut vânduți[2]) dumisale Alecu Lazu, cu 200 galbeni pe an, și ceva producturi, aceasta este fără cuvânt, că de și i-au avut cu 200 galbeni contractarisiți Spătăreștii, însă în anul scumpetei, și nu s'au ținut mai mult decât un an, de care s'au și desfăcut.

---

[1]) Corespondența de care este vorba, se păstrează, într'un dosar șnuruit, așà cum a fost dată la judecată. Sunt 25 de scrisori, cătră Vasile Millo, din care 8 dela fiicele sale din mănăstire, 8 dela maica E. Prăjescu, 2 dela Aftanasia Miklescu și 7 dela Elisabeta Piticărița, tot dela mănăstire.

[2]) A vinde o moșie, însemnează a o arendà.

Pe aceste dar temeiuri, giudecata, cu deaproape luare aminte, s'au lămurit, pe de o parte că dumnealui Spătar Milo [1]), pre cât putința l-au iertat, totdeauna au avut îngrijire pentru fiii dumisale, iar pe de alta, că nici avere nu este, de a fi și pricină binecuvântată asupră-i ca să se poată pune supt epitropie, când moșia de zestre din Basarabia este vândută, precum mai sus s'a zis, păr la anul 1844, chiar de răposata soția dumisale, și moșia Spătăreștii nu agiunge pentru ținerea a 6 fiice a dumisale la mănăstire, hrana și înbrăcămintea dumisale Spătarul.

Pe aceste dar temeiuri, după rostirea pravilelor, § 1640—194, giudecata încheie a sa socotință:

A, că pentru 20.000 lei, ce lipsesc din izvodul de zestre, 200 oi și 10 vaci, chiar în cuprinderea articului 5—6 din capitul al 8-le, se vor prețălui de către trei boieri, să se siguripsască în moșia dumisale Spătăreștii, pentru care se va și publicarisi în tot Prințipatul;

B, pentru moșia de zestre din Basarabia, prin Marea Logofeție se va face cerere ca după înplinirea contractației, ocârmuirea de acolo să nu mai întărească niciun act pe numele dumisale Spătar, cerându-i-se cu raport pe cine însuși dumnealor boierii Prăjești or cere să se vânză prin știrea giudecătoriei de aici, și banii ce se vor prinde să fie pentru trebuința cheltuelilor orfanilor;

V, asemenea este îndatorit dumnealui Spătarul, ca pe fiicele ce le are la mănăstire, să li poarte de grijă, pe lângă 200 lei ce priimește fieștecare dela cutia milelor, să li deie de fieștecare spre înplinirea sumei alcătuirei ce are fieștecare călugăriță ce țin pe fiicele dumisale, dându-li încă de fieștecare și câte 150 lei, pentru straiele cuviincioase, asemenea și pentru fiul dumisale Alecu, dacă nu vroiește a se supune părințăștii închibzuitoarei îngrijiri, să-i deie câte 30 galbeni pe an, având îngrijire dumnealor boierii Prăjești de a-l ține în casa dumilorsale, cu privighere spre a nu se abate la niscaiva lucruri rele urmări;

G, asemenea se va publicarisi și pentru toți creditorii ce vor fi asupra casăi Spat. Milu, ca păr în 40 zile să se înfățoșeze la giudecătorie spre a se lămurì câtimea datoriei; asemenea să se înplinească și plata, iar de unde anume să se poată închipuì spre a nu se jignì starea ce trebuiește a rămâne clironomilor dumisale Spătarului, pentru care s'au încheiat acest jurnal.

Botez, Comis; Kanano. Director, Ciudin Sluger.

Izvodul de zestre al Sultanei Millo, este acesta:

Cu mila și agiutorul lui Dumnezeu, zestrea ce dau fiicei noastre Zamfiriții.

813 sept.

Una icoană ferecată cu argint, Maica Precista, carele să li fie întru agiutor

[1]) Cuvântul « Milo », e scris cu un *o* la sfârșit.

una moșie întreagă la Hotin, anume Stăucenii, cu care moșie nemulțămindu-se ginerele, să-mi dea răspuns în vadè hotărâtă la noenvre 14 a anului acestui curgător, și atuncea neplăcându-i să-i răspund moșia Teţcani, ţinut Romanului
zece pogoane vie la Cruce
douăzeci mii lei, pentru ţigani, pentru giuvaeruri și argintării și straie
una butcă cu patru cai care să-i dau acum, iar doi cai să-i dau mai pe urmă pentru buccealâcuri
un șal de una mie două sute lei
un sipet
una șcatulcă
doisprezece boi
două sute oi
zece vaci
patru tacâmuri de așternut
două rânduri straie de modă
Aceste toate de mai sus arătate se dau dela noi și blagoslovenia părintească.

Prăjescu.

In anul 1840 Matei Millo își ajunge ţinta visurilor din copilărie încă: pleacă la Paris, să facă studii speciale de teatru. La 15 Noemvrie scrie, tatălui său, o scrisoare duioasă:

Sărut mâna matale, Babacă,

Am priimit mult scump ravașul matale, înţelegând că vă aflaţi mai binișor. Eu asemenea, din mila Domnului, mă aflu sănătos, după cum și Aleco.

Niciun fel de jalobă sau de hărtie Divanul, de acum înainte, în pricina aceasta nu voiește a mai priimi. Cu toate aceste, nu te supărà, că pricina nu va rămâne așa, însă Dumta nu o poţi strica, ci rămâne ca epitropia ce are a se înfiinţa [1]), după poronca Divanului, asupra zestrei maică-mea, să înceapă iarăși această pricină, ca una ce singură au fost în putere numai, a dispozarisî de fondos, iar nu Dmta. Pentru aceasta nu vă îngrijiţi, nici vă supăraţi, că se va strica toate, însă păr în primăvară nu se poate. Eu, cu părere de rău, îmi cer iertăciune că acasă la mata nu pot veni, fiindcă Nicu Mavrocordat, cu care sânt silit a purcede, nu voiește nicicum să mă aștepte, însă eu fiindcă am

[1]) Sfatul acesta de familie al casei răposaţilor Vasile şi Zamfira Millo, înfiinţat mai pe urmă, se compuneà din: Vornicul Iancu Luca, Vornicul Scarlat Krupenski, Vornicul Neculai Millo, Vornicul Alecu Ghica, moşi de veri primari, şi Vornicul Răducanu Prăjescu, moş de soră, iar formalnic epitrop a fost ales Spatarul Iancu Prăjescu.

avut norocire a vă săruta mânule aice, nu de mult, apoi la 18 a următoarei pornesc, cu voința lui Dumnezeu și blagoslovenia D-mtale. Iartă-mă, Babacă, dacă v'am supărat vreodată cu ceva, și mă blagoslovește, și roagă pe bunul Dumnezeu ca să ne păstreze sănătoși, a ne vedea și a nu ne mai despărți, și a trăi fericiți. Dumnezeu va asculta rugăciunile mele, și vă va păstra sănătoși, ca să te bucuri. Eu vă voiu scrie de acolo și ravașele le vei priimì dela prietenul nostru Hrisoverghi, cătră care le voi adresarisî. Adieu [1]), Băbăcuță, păstrează-ți sanatatea, care ni este atât de scumpă, și nu uita pe

a matale pururi prea plecat
și supus fiu
Millo Comis.

15 noenvrie
1840. Eșii.

Hrisovul socot că nu trebuie, păr ce nu-ți vor da locul în vechea stăpânire.

Ştim, astfel că Matei Millo a plecat în străinătate, în ziua de 18 Noemvrie 1840.

Millo a plecat la Paris. Aceasta se vede din cuvintele adăugate, de Vasile Millo, la sfârșitul acestei scrisori: « Anul 1840 s'au pornit la Paris fiiul Matei, cu agiutorul lui Dumnezeu, și Domnul să-l poarte în pace și să se milostivească Ziditorul a toată lumea, să-i fie spre folos mergerea, și să mă miluiască Dumnezeu să-l văd iarăș în patria lui, cu cea mai mare bucurie. 1840 Noemvrie 18, priimit « pin » Toader ficior, la moșia mea Spătărești ». Urmează iscălitura: « Vasile Milu Spatar », și apoi încă un adaus, în care se oglindește oarecare mâhnire a bătrânului, că fiul său nu ar fi pus tot interesul, pentru limpezirea afacerilor care-l supărau pe bătrân. Așà, alăturea cu iscălitura, încep aceste cuvinte: « doritorul său părinte. Voind a se duce la Paris, lăsând tot interesul, că învoiala ar fi putut strică singur, și n'au voit, și hrisovul puteà să-l scoată, și n'au voit ».

Pentru prima oară, în scrisoarea aceasta, Matei Millo iscălește cu rangul de Comis, pe care-l aveà și fratele său Alecu.

Intre documentele rămase dela familia Millo nu este nici o scrisoare a lui Matei, din Paris.

* * *

[1]) Scris cu litere latine.

Cât va fi stat Matei Millo la Paris, nu știm. Burada, vorbind despre el, spune:

« Comisului Matei Milo, tânăr nobil, care din cea mai fragedă tinereță manifestase mare pasiune și un talent deosebit pentru teatru, în urma căruia el se hotărî să meargă în străinătate și să studieze cu deosebire arta dramatică, cercetând cu deamănuntul cele mai de căpetenie teatre din principalele capitale ale Europei, și chiar *jucând ca actor în unele din aceste teatre*, i s'a încredințat lui și Principelui Neculai Șuțu, om cult care se ocupase cu diferite studii și lucrări politice și literare, direcția teatrului național din Iași ».

De aici încolo, activitatea artistului Matei Millo se poate urmărì din izvoarele cunoscute, și care se vor mai descoperì.

Intre documentele familiei Millo, din Muzeul Folticenilor, mai sunt două scrisori, în care se pomenește de Matei Millo, adresate fratelui acestuia, Alecu, de către Lascar Catargiu, cu care erà prieten și membri ai aceluiași partid conservator.

Scrisorile au următorul cuprins:

1852 iunie 28. Galați.

Iubite Alecu!

Când m'am pornit de acolo, mi-ai spus că nu ești prea bine; scrie-mi cum te afli. Eu sunt bine, mă aflu la Galați, *împreună cu Matei*. Aice îi merg trebile tare bine, până acum; după ce va mântui abonamentul aice, se duce iarăși la Ibrăila, unde i se pregătește un abonament, *căci la București nu au căpătat voie*. Nu mă uita cu totul; scrie-mi pe poștă, și rog cercetează ce s'au făcut bucătarul; sunt zece zile de când era să vie, și nu a mai venit. Dă-i groază să vie mai de grabă, sau poate că se va fi dus cu 15 galbeni ce i-am dat înainte. Sau într'un chip, sau în altul, scrie-mi, și vei îndatori pe al tău ca un frate și sincer prieten

L. Katargiu.

1852 avgust 1-iu.
Golășăi.

Iubite Alecu!

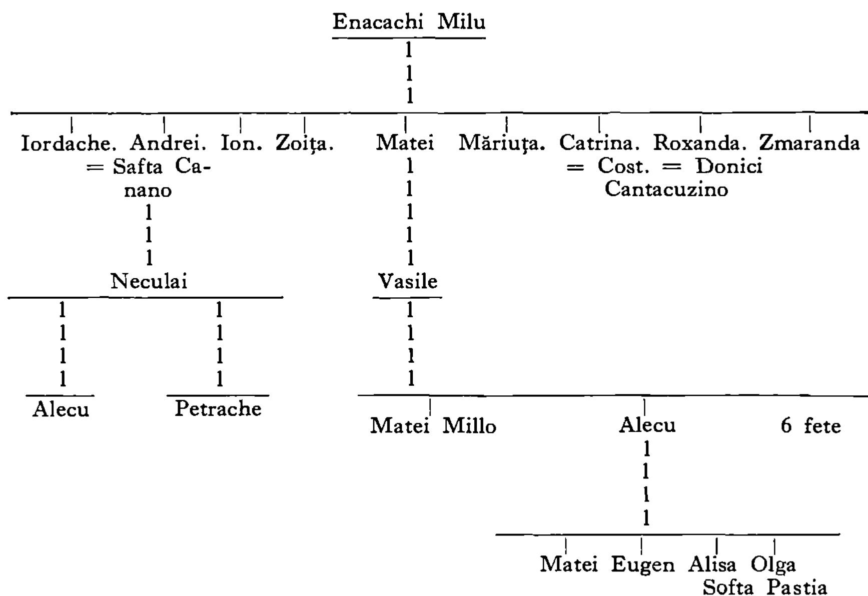
Scrisoarea ta din 21 iunie am primit-o; m'am bucurat din suflet că te afli bine; eu sânt bine, cu toată familia, care nu se compune de cât de femeia mea aice. *Scrisoarea cătră Matei am trimes-o la Galați, în așa fel că dacă Matei nu va fi acolo, să o trimeată la Ibrăila, căci precum mi-au spus, vroia să se ducă.* Pentru bani voi face toate

chipurile ca să le ai la vreme ce-mi spui; dar omul să nu-l trimeți, căci nu mă poate găsi; eu am să fiu la Uricheni [1]), pe la 15 sau 20 avgust, și voi aduce eu. Pentru bucătar, primește Dumta banii. Inbrățișându-te sânt

al tău ca un frate
și adevărat prieten
L. Katargiu.

* * *

Genealogia familiei Millo, se cuprinde în următorul tablou:

* * *

Numele familiei artistului, pe care, în 1762, Boskowich îl scrie *Millo*, susținând că adevăratul nume ar fi grecescul *Mille*, îl găsim, în toate documentele, în număr de peste 300, câte se păstrează în Muzeul Folticenilor, scris *Milu*. Tot *Milu* iscălesc toți membrii acestei familii, ale căror semnături se găsesc pe documentele menționate. Intervine, în adevăr, în unele

[1]) Urechenii, în județul Neamțului, erà moșia lui Panaite Catargiu, frate cu Lascar Catargiu cel bătrân, tata lui Lascar Catargiu, fostul șef al partidului conservator, și autorul scrisorilor de mai sus.

cazuri rari, și forma *Milo*, cu un singur *l*, dar întrebuințat precum adeseori se scriau cu un *o* multe alte nume terminate în *u*, precum: Dumitrașco, Lupașco, Iurașco, etc., dar aceasta nu erà o caracteristică a determinării originii cuvântului în alte limbi. *Milu* iscălește și Vasile, tatăl artistului, chiar pe vremea când amândoi fiii săi iscăleau *Millo*.

Forma *Milo* (cu un singur *l*) o întâlnim și într'un document scris în Spătărești, de un scriitor de prin localitate, la 18 Martie 1840. Fiind interesant, acest document, îl reproducem:

Noi, cari mai gios ni vom pune numele și degetele, drepți robi a dumisale boer Spătar Vasile *Milo*, dăm acest zapis întru cinstita mâna veșnicului nostru stăpân, că avându-ne cu hrisoave domnești din moșii, din strămoșii D-sale, atât zestre de pe maica dumisale, cât și a părintelui dumisale, drept aceasta acest zapis va rămâne de o statornică chizășie a noastră, că un băiet anume Vasile, fiul lui Drăghici, aflându-se în furtișag, prădând pivnița boerească, cum și bani din scrinul boerului, prin povățuirea a unei drepte roabe a Dsale boerului, anume Măriuța, care această roabă au prădat și pe maica dumisale, pe răposata, apoi dar noi dăm chizășie cu toții câți sântem, atât rudenii cât și străini, că, când se va mai aflà acest băiet se va mai afla în furtișaguri de bani sau spărgături de pivniță, noi sântem datori sau neascultători celui ce boerul îi va poronci, atuncea bătându-l acela cu biciul și fugind el, noi să fim datori a tocmi un moldovan sau și doi, și cu cheltuiala noastră a-l aduce orișideunde va fi, fiindcă acest țigan rob a d-sale boerului știe scrie, are pricepere și de limba nemțască, făcându-și vreun răvaș de drum și fugind cu vreun neamț, copiii noștri și femeile noastre să fie în lanțuguri, în fieră și în coarne, pără când se va găsi. Pe lângă toate acestea noi sântem datori a ne păzi unul pe altul, ca asemine să fim datori ca cu plata de moldovan a-i aduce la urma lor, și pentru mai adevărată credință ni am pus numele și degetele noastre, pentrucă noi sântem datori a fi păstrați veșnicului nostru stăpân pentru a d-sale clironomi [1]).

1840 mart 18.

---

[1]) Obiceiul acesta de a pune în coarne şi în fiere, pe robi, aveà o tradiţie, la Spătăreşti. Cu data de 28 Iulie 1834, găsim următorul document: «Adică noi cari mai gios ni vom pune numele şi degetele, dăm adevărat şi încredinţat zapisul nostru întru cinstita mâna dumisale stăpânului nostru C. C. Vasile Milu b. v. Spatar, precum să fie ştiut că Măriuţa ţiganca, dreaptă roaba dumisale, vrând întratâtea rânduri să fugă, precum şi acum, făcând şi multe alte blăstămăţii, şi boerul simţind acum de fuga ei dreaptă vinovăţie. Aşa noi mai gios iscăliţii viind la boer am căzut cu rugăminte ca să o sloboadă, şi totodată dăm chizăşie că oricând se va mai afla

Urmează 32 de iscălituri, prin punere de deget, cu mențiunea: « răspunzători unul pentru altul ». Dedesubtul acestui zapis este aplicată o pecete cu fum, cu aceste semne: doi șerpi, formând un inel, stând unul în fața altuia, și deasupra capetelor lor o coroană princiară; mijlocul inelului e despărțit prin un sul, în stânga căruia s'ar păreà că sunt două spade încrucișate, și între ele o stea, iar în dreapta un vas cu o floare. Deasupra coroanei, în litere kirilice: « Vasile Millo », iar în partea de jos, într'un cartuș oval, literele latine: « B. M. »

Pecetea aceasta, ale cărei embleme nu au numic comun cu genealogia familiei, trebuie să fi fost comandată unui pecetar din Iași, de către Matei Millo, pentru tatăl său, care iscăleà, și în 1840, tot: *Vasile Milu.*

* * *

O coincidență greu de închipuit s'a petrecut cu un urmaș al acestei familii.

Alecu Millo, fratele lui Matei, a avut un fiu, Alexandru, care a murit la Monaco, și a fost înmormântat în țintirimul de acolo. Mormântul lui s'a întâmplat să fie lângă al unui francez, pe piatra de mormânt al căruia stă și astăzi gravat numele: *Millo.*

Cine știe ce înrudire îndepărtată i-a apropiat, pe amândoi, măcar în acelaș țintirim.

în fapte nevuviincioase, sau să se întâmple să fugă, noi să fim răspunzători, și cu a noastră cheltuială să o căutăm și să o aducem înapoi, căci neaducând-o, stăpânul nostru a face cu noi cum va ști, și pentru mai adevărată credință, ni am pus numele și degetele pre semnul sfintei cruci ». (Urmează 6 iscălituri).

DESPRE „LEXICON COMPENDIARIUM LATINO-VALACHICUM"

DE

DR. CARLO TAGLIAVINI
MEMBRU CORESPONDENT AL „ACADEMIEI ROMÂNE"

Şedinţa dela 17 Iunie 1932

In anul 1908 s'a publicat în revista *Răvaşul* din Cluj (p. 187), o mică notiţă despre d-l Profesor Siegescu, care găsise la Calocea (Kalocsa), « un dicţionar latino-român şi o gramatică a limbei române ». In acelaş volum al revistei (p. 245) găsim un mic articol semnat cu P. S. R. în care se descrie, foarte sumar, manuscriptul. Profesorul Siegescu n'a publicat, pe cât ştiu, nimic despre aceste două lucrări, dar a ţinut o conferinţă la Societatea Filologică din Budapesta (13 Mai 1908) cu titlul: « Egy ismeretlen régi román szótár és nyelvtan » (cf. Egyetemes Phil. Közlöny, XXXII, 473).

După indicaţia lui P. S. R. în revista *Răvaşul*, ştirea a trecut şi în Istoria Literaturii române a lui S. Puşcariu (ed. II, 1930 p. 243).

Dela Biblioteca arhiepiscopală din Calocea mi s'a trimis, în zilele acestea, manuscriptul Dicţionarului la Budapesta, fiindcă îl cerusem pentru a-l studià. Cu toate că n'am avut destul timp pentru o cercetare mai adâncă a manuscriptului, îmi permit să supun Academiei rezultatele (care în parte vor fi numai provizorii) obţinute până acum.

Manuscriptul e un volum legat în piele şi are o mărime de cm. 21×16; e format de 10 pagini nenumerotate (titlu,

prefață) și de 266 pagini numerotate de o mână posterioară (textul); la sfârșit găsim încă 4 pagini albe.

Titlul complet e următorul:

LEXICON
COMPENDIARIUM
LATINO — VALACHICUM
COMPLECTENS
DICTIONES AC PHRASES LATINAS CUM
VALACHICA EARUM INTERPRETATIONE

Opera e dedicată canonicului Francisc Xaver Rier, al cărui nume s'a scris mai târziu și pe frontispiciu cu cuvintele următoare:

« Honoribus Reverendissimi Domini Domini FRANCISCII XAVERII RIER Abbatis B. M. V. De SAAR Venerabilis Capituli Magno-Varadiens Canonici, nec non Mediocris Zolnok Archi-Diaconi &. &. Domini Domini Gratiosissimi ».

Textul prefeții, foarte important pentru cunoașterea metodei cu care Autorul și-a alcătuit dicționarul, este următorul:

[p. III.] Reverendissime Domine, Domine Gratiosissime

Haud diu cogitandum nobis erat, cujusnam potissimum Nomini novellum hoc opus inscriberemus, unde seu lucem aliquam ac pretium seu vindicias mutuaretur; Occurrebas siquidem illico Reverendissime Domine, qui, quemadmodum ad illud suscipiendum praecipuus Author, et Svasor exstitisti; sic ad perficiendum, haud leve praesidium ac momentum contulisti. Ut adeo jure quodam suo apud Te quaeror perfugium, cujus hortatibus ac consiliis quae Imperii loco nobis semper fuêre, sua deberet cunabula. Posteaquam enim Elementa Linguae Valachicae brevi methodo adornata accepisses, Tibique cum primis probari declarasses, illud insuper pro singulari Tuo in [p. IV] publicum commodum studio egisti, ut provinciam nobis demandares, compendiarium quoddam Lexicon adornandi, quod ad faciliorem Lingua Valachica noticiam parandam commodaret. Ac huic quidem voluntati Tuae, hoc plenius a nobis satisfactum esse arbitramur, quo praesens Lexicon in brevius (uti exoptabas) compendium redactum, ac digestum Tibi offerimus. Quo illud praeterea consequimur ut si cui opus hoc non suis numeris absolutum perfectumque (quale omnino non esse lubentes ipsi confitemur) videatur, justam Imperiis Tuis parendi necessitatem, excusationes loco obtendere possimus;

Nimirum ut definitas abs Te compendii rationes sequeremur multa nobis praetereunda fuerunt, quae ad operis absolutionem minus necessaria fore videbantur. Ac idcirco in recensendis primum nominibus propriis qua Personarum, qua locorum parcissimi exstitimus propterea quod hoc parum ab Latinis discreparent. A Graecanicis pariter adferendis ut plurimum abstinuimus, quod hoc etiam fere invariata a Valachicis suum in idioma translata, ac Civitate donata sint. Denique in enumerandis compositis, uti et ejusmodi dictionibus, quae non nisi longiori paraphrasi Valachice reddi queunt, [p. V] consulto temperavimus; tum quod composita plerumque suorum primitivorum notiones obtinent: tum quod ejusmodi paraphrases nullo negotio exallatis simplicium vocum notionibus formari possint. Accedebat et illud, quod Lexicon parabile, publicoque usui accomodatum designaverimus, neutiquam vero mole vastum, quod blattis unice pascendis serviret.
Horum autem loco, quod e re magis futurum arbitrabamur, usum praecipuarum quarumdam vocum phrasiumque adjiciendum censuimus; praesertim cum sicut caeteris in Lingvis translata multa reperiuntur, sic perinde in hoc Idiomate haud pauca ejusmodi occurrant vocum significata, quae suam metaphoris debent notionem. Puritati pariter Linguae Latinae non tam arcte nosmet illigari passi sumus, ut non etiam sequiora vocabula adjiceremus; ne videlicet ejusmodi vocum, quarum usus obtinuit, significationes Valachicas desiderarentur. Denique ne quid dissimulem, cum hoc Idioma multa ex aliis Lingvis in suum adoptet, quae communi usu recepta, ac vulgo usitata sint, [p. VI] (quod aliis etiam gentibus solemne est), ea quoque non omnino praetereunda duximus; quamquam quoad fieri potuit eum delectum facere adnisi sumus, ut pleraque vocabula, non e rudis vulgi usitata loquendi ratione, sed e codicibus conquireremus, in quibus plerumque purior idiotismus, juxta ac Dialectus continentur.

Habes jam Reverendissime Domine instituti nostri abs Te ipso adumbrati et deliniati rationes, quas hoc magis Tibi probatum iri non ex vano confidimus, quod in hoc qualicumque opere, voluntatem Tuam pro norma ac regulae ejusdem potissimum constituimus. Quod si pro singulari Tua adversum nos benevolentia benigno vultu respicis, est cur haud leve opera pretium nobis fecisse videamur. Sui minus, hocce nihilominus prompto, jussis Tuis parendi studio ac conatu, facilem veniam obtenturos speramus, quod cum aliis pluribus occupationibus. [p. VII] Reverendissimae Dominationi Tuae apprime cognitis distenti, tum a Libris quorum usus comparati, ejusdem desideriis omni ex parte respodens opus exhibere non possimus. Erunt fortasse alii, qveis *[sic!]* plus otii atque adminiculorum supperit, qui hoc nostro exemplo stimulati, ad pleniora perfectioraque in lucem edenda animos adjiciant. Cape interim Reverendissime Domine levidense hoc Amplissimo Nomini Tuo dicatum munus, eo animo quo illud Tibi dicamus ac sacrumus; exilemque hanc opellam nostram aeque

bonique consule, eandemque non suo merito, sed Tibi unice obsequendi studio metire. Deus OPT. MAX. Reverendissimam Dominationem Vestram Ecclesiae suae Sanctae [p. VIII] (Cui totum Temet devovisti) incrementis, Publicae rei utilitatibus ac comodis, Bonorumque omnium solatio quam diutissime servet incolumem.

Fiindcă F. X. Rier a fost canonic la Oradea între anii 1762 și 1776 [1]), dicționarul trebuie să fi fost compus în acest răstimp. S'ar puteà spune că dicționarul ca și gramatica (compusă mai de vreme de acelaș autor) aparțin acelui curent religios dela jumătatea a doua a secolului XVIII-lea, care aveà ca scop convertirea Românilor la religiunea greco-catolică și care s'a desvoltat, prin activitatea episcopului Adam Patachich, mai ales prin părțile Bihorului. Mai mulți Iezuiți unguri (Ladislau și Iosif Dobra, Iosif Winkler și alții) au fost însărcinați cu această propagandă religioasă (v. BUNYITAY Vince, Bihar vármegye oláhjai és a vallásunió, Akad. tört. ért. 1893 XV n. 6 p. 78).

Manuscriptul a ajuns la Calocea, după cum crede Părintele Iosif Winkler, director al bibliotecii arhiepiscopale de acolo, dus de către Arhiepiscopul Kollonics (1787—1817) care, înainte de a fi fost numit la Calocea, fusese câțiva ani episcop la Oradea.

Dicționarul propriu zis e scris pe două coloane; fiecare coloană conține aproape 25 cuvinte, și așà se poate spune că dicționarul întreg conține 14.000 de cuvinte, adică e aproape jumătatea Dicționarului lui Todor Corbea. Numărul mai restrâns al cuvintelor inițiale se explică prin faptul că dintre numele proprii, autorul a admis numai acelea care se referă la Români, pe când Todor Corbea păstrează toate numele proprii din dicționarul lui Molnár (cf. GÖBL L., A magyar szótárirodalom hatása az oláhra, Budapest 1932, p. 10 urm.). Din punctul de vedere al lexicografiei române o inovație

---

[1]) Știm că Fr. X. Rier fusese numit canonic la Oradea în ziua de 12 Aprilie 1762 înlocuind pe « Georgio Kesserü, Lectori ac Generali Vicario, 20 Decembris 1761 mortalitate exuto », cf. Jos. Aloys. KERESZTURI, *Compendiaria descriptio fundationis, ac vicissitudinum Episcopatus et Capituli M. Varadinensis*, Magno-Varadini, 1806, p. 156. In aceeași lucrare, p. 169 citim: « Francisco Xaverio Rier, qui olim in legione Caroli ADucis Equitum Magistri honore excultus, ac subinde Agriae sacris initiatus, ibidemque Mathesim docens Varadinensem Canonicatum obtinuit, 27 Decembris an. 1776 (ut alias dictum) Viennae fatis cedenti, Ladislaum Kende de Költse........ etc ».

importantă este bogăția frazelor după cuvintele mai obișnuite. Partea românească e scrisă cu litere cirilice, foarte citețe, aproape fără prescurtări și fără litere aruncate. Grafia cuvintelor e foarte consecventă și de aceea putem deosebì foarte clar mâna autorului de o mână posterioară, care a adaos ici-colo traduceri nouă și corecții. Cât pentru izvoarele dicționarului, putem spune, cu siguranță, că izvorul principal trebuie să fi fost negreșit Dicționarul latin-maghiar al lui PÁRIZ-PÁPAI (1708, 1762, 1767) opera cea mai răspândită a lexicografiei maghiare pe vremea aceea. Pentru filologia română chestia principală ar fi identificarea autorului, care, nu se știe din ce pricină, nu și-a iscălit prefața. Din cele expuse în întroducerea dicționarului și din mulțimea formelor dialectale putem stabilì, că, în orice caz, autorul a fost un preot, ori un călugăr, probabil un iezuit, [1]) ardelean.

Sper că cercetările mai adânci îmi vor da prilejul să lămuresc chestiunea aceasta. Ar fi prea îndrăzneț să ne gândim la planurile lexicografice ale lui GRIGORE MAIOR? (cf. Cipariu, Acte și fragmente, Blaj 1855, p. 224). Preciziunea traducerilor ne asigură de naționalitatea autorului, care a fost de sigur un Român; cunoașterea limbii bisericești mai vechi (se găsesc acì cuvinte atestate numai la Dosofteiu, în Biblia dela 1688 etc.), dovedește cultura eclesiastică vastă a acestui preot ardelean. Importanța dicționarului e mai mare prin faptul că stilul românesc, foarte curat și chiar poporan, e ferit de latinisme și de ungurisme (cu toate acestea găsim și câteva cuvinte rare ori hapax legomena de origine ungurească ca: *călariș* «coralium» < kaláris; *ghiciiŭ* «storea» < gyékény; *șofar* «villicus» < sáfár; *hărămiție* «tricesima» < harminc (ad) + suf. *-ie* etc.).

Bogăția cuvintelor rare și de caracter regional fac din acest dicționar un izvor foarte important pentru filologia română.

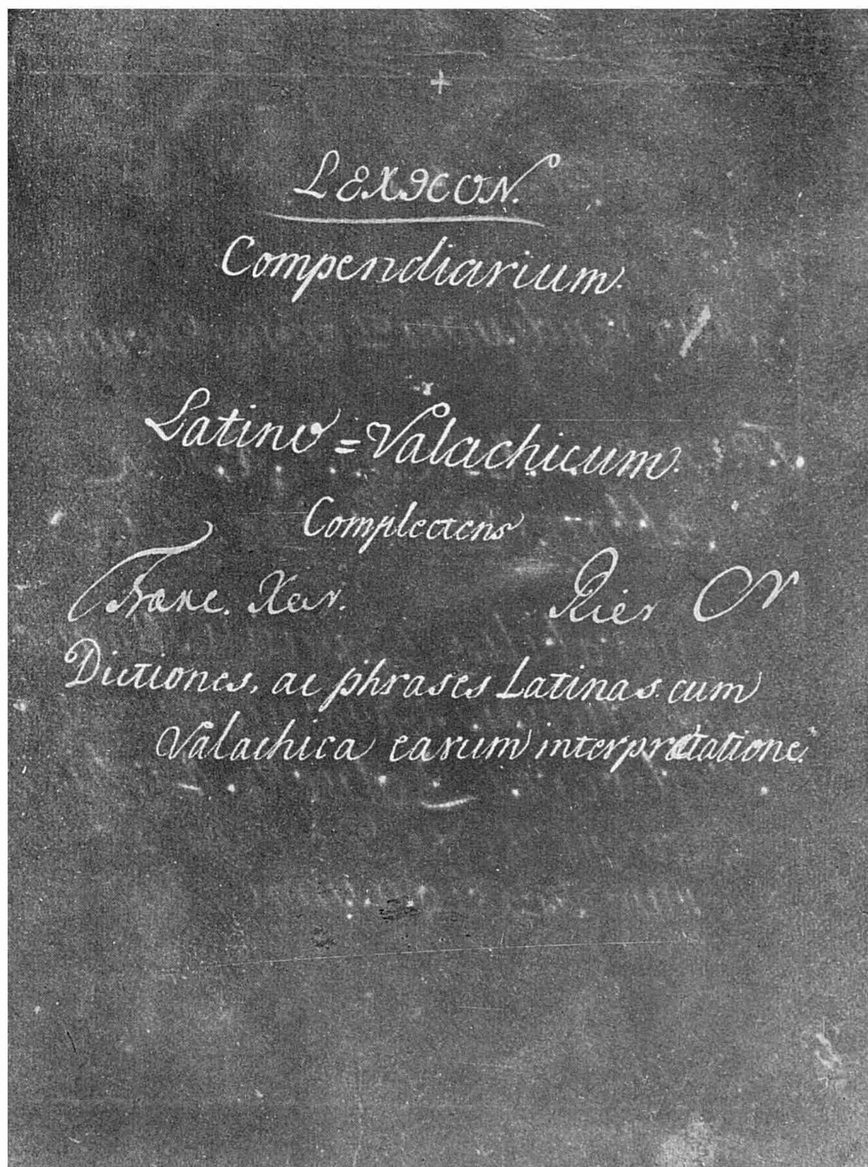
[1]) Părerea că autorul a fost un iezuit a exprimat-o dejà în 1908 răposatul Prof. Siegescu: ea este confirmată și de către Părintele Iosif Winkler, director al Bibliotecii Arhiepiscopale din Calocea, pe baza formulei *O. A. M. D. G.*, cu care se încheie dicționarul; D-sa a binevoit să-mi comunice: «véleményem szerint a Szótárt egy volt Jézus Társasági Atya irhatta, aki a rend feloszlatása után Nagyváradra került. *Erre mutat a Szótár végén levő O. A. M. D. G. jelzés, ami speciális jezsuita jelzés*».

Cred că ar fi de folos pentru cunoașterea limbii românești din secolul al XVIII-lea, o ediție completă a acestui dicționar. Intr'un format asemănător cu al « Lexiconului Marsilian » textul dicționarului ar ocupà aproape 13 ori 14 coale. Textul românesc ar puteà fi redat ori cu litere cirilice, ori în transliterație, după hotărîrea Secțiunii literare a Academiei Române. Textul ar trebuì să fie precedat de un studiu filologic asupra particularităților linguistice, la fel cu introducerea Lexiconului Marsilianum. Partea aceasta ar ocupà aproape 8 coale de tipar.

Sunt sigur că Secția Literară a Academiei Române va găsì, chiar în momentele grele actuale, mijloacele necesare pentru tipărirea unui monument atât de important pentru filologia română [1]).

---

[1]) Țin să exprim chiar de acum mulțumirile mele Sfinției sale Părintele Dr. Josif WINKLER, director al Bibliotecii Arhiepiscopale din Calocea, care a binevoit să-mi puie la dispoziție manuscriptul dicționarului la Budapesta și mi-a dat multe deslușiri de cari m'am folosit în memoriul acesta, și scumpului meu elev d-l Dr. Ladislau Göbl, care mi-a trimis dela Oradea câteva informații asupra Canonicului F. X. Rier, și care mi-a dat un prețios ajutor în analiza dicționarului.

Lexicon
Compendiarium
Latino=Valachicum
Complectens
Franc. Xav. Rier
Dictiones, ac phrases Latinas cum
Valachica earum interpretatione

« *Lexicon Compendiarium* etc. »:
Frontispiciu. (cu numele canonicului Rier scris mai târziu).

« *Lexicon Compendiarium* etc. ». Pagina 137
(Intoxico-Inventatio)
[Cuvintele: *Intuens* - прикиторю; *Inverecundia* - ѡбрѣзничїе; *Investigator* - кѣѵтѣторю, искѡадъ. sunt scrise mai târziu, de o altă mână, cu scriere şi sistem ortografic deosebit, v. p. 4].

BIBLIOTECI MÂNĂSTIREŞTI ÎN PALESTINA

DE

MARCU BEZA
MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 18 Martie 1932

Afându-mă pe câtva timp în Palestina, am căutat să cercetez bibliotecile mănăstirilor Sfântului Mormânt, Sfintei Cruci şi Sfântului Sava; aceasta din urmă fiind mai cunoscută şi mai însemnată ca vechime. Un călător englez, Robert Curzon, care a vizitat-o la 1845, a găsit în ea vreo mie de manuscripte, mai toate de natură teologică; şi, după ce ne spune de neorânduiala bibliotecii, adaugă: « Mi s'a îngăduit să cumpăr trei manuscripte şi cu ele am pornit la drum a douazi spre Marea Moartă »[1]. In cursul timpului vânători de manuscrise ca Robert Curzon, au cam sărăcit biblioteca Sfântului Sava; până ce, spre a fi puse la adăpost, restul manuscriselor au fost strămutate la Ierusalim. Acelaş lucru s'a făcut şi cu Mănăstirea Crucii; încât astăzi mai toate manuscrisele aşezămintelor ortodoxe din Palestina se află depuse în biblioteca Patriarhiei Ierusalimului sub îngrijirea Episcopului Madebei Meletie. Acestuia, cât şi secretarului general al Patriarhiei, le sunt îndatorat pentru a-mi fi înlesnit cu multă bunăvoinţă cercetarea materialului referitor la Ţările Româneşti.

Pe lângă o seamă de scrisori, privind legăturile Domnilor noştri cu locurile sfinte, şi pe care le-am transcris, am dat de următoarele manuscrise:

Un evangheliar de 40 pagini (0,17 × 0,105), dintre care două zugrăvite; iniţialele cu frumoase podoabe în colori; iar sub întâia pagină însemnarea grecească:

[1]) *Visits to Monasteries in the Levant*, ed. 1916, p. 225.

« Prezentul e dăruit de mine, Nicolae, odată Mare Spătar al Ungro-Vlahiei, sfintei biserici a Născătoarei Domnului zise Burnoțchi, la Iași, 1660, unde s'a fost scris în folosul și mântuirea sufletului [1]) ».

O evanghelie (294 pagini, 0,428 × 0,28) scrisă de caligraful Mathei la 1610 din dorința și cu cheltueala Doamnei Catalina, mare băneasă a Craiovei și s'a trimis în dar mănăstirii Sfântului Sava, după cum arată inscripția dela sfârșit. Are o mulțime de inițiale în colori și din cele două pagini ornamentate lipsește una, fiind sustrasă de cineva.

O evanghelie (234 pagini, 0,414 × 0,28) scrisă de Ieromonahul Porfirie la 1633 cu cheltueala Domnului Vasile, Mare Vornic al Moldovlahiei, care — adaugă inscripția, — a devenit Domnul întregii Moldovlahii și s'a vădit un ctitor nou de sfinte mănăstiri și fala Romeilor [2]). Foarte bogat ornamentată, cu evangheliștii în aur pe un fond de albastru viu.

A treia evanghelie din 1643 (261 pagini, 0,417 × 0,285). Inscripția dela urmă ne spune, că s'a fost scris în Ungro-Vlahia, pe când domnià Ioan Matei Voevod [3]). Are un interes deosebit prin simplitatea aproape naivă a scenelor colorate, dându-ne și pe evangheliștii Ioan, Matei și Marcu într'un cadru de strălucite împodobiri.

Mai este o evanghelie (format 0,355 × 0,25) scrisă la 1599 de caligraful Mathei, în zilele sale de stăreție la metohul Sfântului Sava din Iași. La pagina 258 sunt și trei versuri, din cari aflăm, că acest Mathei erà de obârșie Epirot și neîndoios Român:

« *Οὕτως μοναχὸς ἁμαρτωλὸς Ματθαῖος Πωγωνιακῆς ἐκ Παλαιᾶς Ἠπείρου ἔγραψε ταύτην τὴν θεόπνευτον βίβλον* ».

E vorba de Pogonicea, nu departe de satul Zița, patria mult regretatului ministru Mișu.

---

1) *Τὸ παρὸν ἀφιέρωται παρ' ἐμοῦ Νικολάου τοῦ ποτὲ Μέγα Σπαθαρίου Οὐγκροβλαχίας εἰς τὴν ἱερὰν μονὴν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς λεγομένης Μπουρνοτσκη ἐν τῷ Γιασίῳ 1660· ὅθεν καὶ ἰδιοχείρως ἐγκεχάρακται· γένοιτο δε μοι ψυχωφελὲς καὶ σωτήριον.*

2) *Ἐτελειώθη τὸ παρὸν θεῖον καὶ ἱερὸν εὐαγγέλιον, διὰ χειρὸς Πορφυρίου ἱερομονάχου συνδρομῇ δὲ καὶ δαπάνι, κυροῦ Βασιλείου τοῦ χριστιανικωτάτου καὶ εὐγενεστάτου μεγάλου βόρνικου τῆς Μολδοβλαχίας· καὶ ἀφιερώθη εἰς τὸν Ἅγιον Τάφον.*

3) *Τὸ παρὸν θεῖον καὶ ἱερὸν ἐβαγγέλιον ἐγράφη εἰς τὴν Οὐγκροβλαχίαν αὐθεντέβοντον κυ' Ἰοάννου Ματθαίου βοεβόδα.*

Apoi, după obiceiul vremilor de demult, se găsesc împrăștiate pe manuscrise însemnări ce ne privesc deaproape. Așà, un Ieromonah Ioachim notează undeva, cu data de 1629:

« Prea sfântul Patriarh Theofanie m'a hirotonisit preot în Iașii Bogdaniei, la Galata, mănăstirea lui Petru Voevod, în ziua Invierii, în fața prea cinstitului Domn *'Ιωάννου Μυρῶν Μπορνόσκη Μογγιλοβοϊβόδα* și a mamei sale Elisabeta ».

Sunt așà de strânse legăturile cu țările românești, încât, alături de pomenirea unor cutremure, Ieromonahul Ieremia dela mănăstirea Sfântului Sava însemnează pe marginea unei Antologii la 29 Iunie 1606: « A murit Ieremia Voevoda și i-a urmat fratele acestuia Simeon ».

La sfârșitul unei psaltiri, pe o foaie cu chenar roșu, găsesc însemnarea datată 1558: « Eu, Ieromonahul Evloghie din Moldovlahia, dela biserica ce se cheamă de noi Putna, am întocmit această Psaltire cât am putut mai bine ».

Pe un dicționar, scris de careva, Ioan din Zagor, la 1802, ni se spune:

« Astăzi, Sâmbătă, Iunie 22, s'a făcut mazilia Domnului Bogdaniei, fiul lui Ipsilante, beizadeaua Constantin și s'a investit Domn marele dragoman Alex. Suțu, iar mare dragoman a trecut fiul lui Calimachi, beizadeaua ».

Intâia pagină a unui codice din 1533 cuprinde următoarele:

« Această carte au găsit-o la Sfântul Sava, când s'a fost deschis Sfântul Sava, după stăruințele Domnilor Vlahiei și a venit egumenul Muntelui Sinai și-au făcut mănăstirea, egumen fiind Ioachim Vlahul și-au pus afurisenie: oricine are cărți ale Sfântului Sava, să le dee . . .»[1]).

Reiese din această însemnare, că mănăstirea Sfântului Sava s'a reclădit cu sprijinul Domnilor Valahiei și că starețul de atunci al mănăstirii erà Vlah. Aș adăugà în paranteză, că tradiția se urmează; și astăzi Arhimandritul Epifanios, Secretar General al Patriarhiei Ierusalimului cât și alți călugări ai Sfântului Sava și mănăstirii Muntelui Sinai sunt de obârșie Aromâni.

[1]) *Αὐτὸν τὸ βιβλίον ἤβραν τοῦ ἁγίου Σαβα, ὅπωταν ἠνήχθη ὁ ἅγιος Σαβας, διὰ συνεργείας τῶν ἀφεντῶν τῆς Βλαχίας καὶ ἦρθεν ὁ πρώην ἡγούμενος τοῦ ὄρους Σινὰ καὶ ἠπήασαν τὸ μοναστήριον, ἤγουν ὁ κὺρ 'Ιωακεὶμ Βλάχος καὶ ἐποίκαν ἀφωρισμόν: ἤτις ἔχει βηβλήα τοῦ 'Αγίου Σαβα νὰ τὰ δώσι....*

B. P. HASDEU CA LINGUIST

DE

SEXTIL PUŞCARIU

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 2 Decemvrie 1932

Dela depărtare B. P. Hasdeu ne apare astăzi altfel decât acum cincizeci de ani, când, în apogeu, domina istoria şi filologia română, şi decât acum douăzeci şi cinci de ani, când se stingea, aproape neştiut, în singurătatea sa dela Câmpina.

Perspectiva pe care vremea ne-a ajutat s'o dobândim, ne permite să aşezăm, cu toată admiraţia, dar fără exagerări, la locul ce i se cuvine în istoria culturii noastre, pe acest bărbat cu un talent atât de strălucit şi multilateral şi de o atât de rară originalitate, care a meritat de sigur mai mult laudele decât uitarea contemporanilor.

A venit în 1856, la vârsta celor mai cutezătoare visuri tinereşti, în mijlocul neamului său, care se găsea în plină prefacere culturală şi socială. A venit din Rusia ce răscolea prin universităţile sale până la chin curiozitatea tineretului de a se iniţia în cele mai diverse ramuri ale ştinţei şi de a se cheltui întreg, chiar şi pentru o utopie. A venit, în toiul epocei romantice, din Basarabia, unde Puşchin era poetul favorit al boerimei române şi unde era proaspătă încă amintirea lui şi a celuilalt mare poet rus răpus în duel în floarea tinereţii. Ca « eroul vremurilor noastre» din romanul lui Lermontov, Hasdeu avea spiritul de frondă, nu cunoştea teama şi se simţea atras să ia lupta cu adversarii cei mai redutabili; ca el credea — şi cu credinţa aceasta a rămas până la bătrâneţe — că dreptul omului să zmulgă vieţii cât mai mult nu trebue zăgăzuit de consideraţii convenţionale, că voinţa creatoare nu trebue

stânjenită printr'o prea mare disciplină. Planurile sale erau totdeauna vaste, proporţiile întrezărite impunătoare, dorul de a începe o operă era mai mare decât stăruinţa de a o duce la capăt.

Transformarea radicală prin care trecea cultura noastră cerea multilateralitate. Personalităţile mari ale epocei erau învăţaţi şi poeţi în acelaşi timp, editori şi şefi de şcoală, filosofi şi bărbaţi politici. Cum cultura noastră era de imitaţie, nu era prea greu să găseşti modelele străine, a căror noutate putea trece drept originalitate. Prestigiul străinătăţii era atât de mare, încât, în ştiinţă, o bibliografie bogată preţuia cât un argument, iar o recensie sau o scrisoare dela un savant apusean servea la stabilirea definitivă a unei reputaţii.

Ambianţa în care Hasdeu îşi începe activitatea era favorabilă pentru desvoltarea întreitului său talent, de poet, filosof şi cercetător. Intr'o vreme şi într'un mediu în care restrângerea voită într'un domeniu limitat, specializarea plină de sacrificiu, îngrădirea câmpului de activitate, spre a-l putea pătrunde în adâncime, era mai puţin apreciată ca astăzi, Hasdeu se putea lăsa condus de bogata sa fantazie, care stabilea legături între cele mai disociate domenii. El nu înţelegea să reziste ispitei de a se avânta în orice direcţie în spre care spiritul său de o rară elasticitate se simţea atras. Cu pătrunderea sa neobişnuită, el izbutea să se iniţieze în foarte scurtă vreme în cele mai variate discipline căutând să acopere lipsurile autodidactului printr'o păşire sigură şi orbind printr'un aparat ştiinţific impunător.

La linguistică Hasdeu a ajuns mai târziu, pornind dela studiile istorice. In cercetările sale asupra trecutului nostru, el s'a izbit de problema patriei noastre primitive şi a formaţiunii poporului român. Pentru o minte deprinsă să vadă dincolo de documentul istoric, chestiunea aceasta, care constitue una din cele mai interesante probleme ale istoriei universale şi care deschide largi porţile hipotezelor, trebuia să fie deosebit de tarăgătoare. Cu atât mai mult, cu cât tocmai atunci apăruseră faimoasele *Rumänische Studien* ale lui Rösler şi începuse propaganda hunfalvyană. Prin întreg temperamentul său de polemist Hasdeu se simţea chemat să ia lupta cu cei ce ne făceau venetici în ţara noastră. Combaterea lor

era o operă de patriotism, căci demonstrarea continuității însemna afirmarea dreptului nostru istoric și justificarea revendicărilor noastre teritoriale.

Acolo unde documentul înceta, speculațiunile linguistice aveau să spargă întunericul neștiinței. Plecând dela acest principiu just, el își caută în istoria limbii dovezile pentru stăruința poporului român în Dacia.

Inainte de toate trebuia studiat elementul autohton. Astfel Hasdeu deveni albanolog și ajunse la filologia comparată, pentru care în curând — la 1873 — i se creă o catedră la Universitatea din București. Rösler trebuia combătut cu argumentele sale; Hasdeu căută elemente vechi germane, în special gepide, pătrunse în limba română din nordul Dunării și crezu că descopere un asemenea element în Zâna Filma. Insemnătatea toponomasticei fu recunoscută de el și numirile topice fură puse la contribuție pentru demonstrarea tezei sale. Cumanii, cu care poporul nostru fusese în legătură înainte de întemeierea principatelor, fură cercetați și din punct de vedere al limbei.

Convins că adevărul răsare adesea din răsturnarea unei ipoteze, el a avut, ca marele Grimm, curajul erorii (cf. *Istoria Critică* p. 17). Știind utiliza orice argument pentru teza sa, nedându-se niciodată învins, ci apărându-se cu iscusința unui avocat dibaciu, care nu se sfiește să întrebuințeze ironia și satira în locul faptelor doveditoare, el a cunoscut succese mari. Pe când eram în liceu, Hasdeu trecea de cea mai genială minte a neamului nostru.

Tocmai această parte a activității lui, pentru care contemporanii săi îl prețuiau mai mult, e cea pe care timpul a șters-o aproape cu desăvârșire. Cursurile sale de filologie comparată nu mai pot fi cetite; teoriile sale despre originea poporului albanez n'au fost acceptate, etimologiile sale preromane și germane nu s'au putut menține. Ceea ce era clădit în mod artificial, oricât de mare ar fi fost măestria arhitectului, trebuia să se nărue cu timpul. Tot ce a rămas, sunt câteva pagini strălucite de dialectică.

Trecerea lui Hasdeu dela preocupările istorice la cele filologice a urmat și pe altă cale decât în legătură cu problema originii poporului român.

Cunoaşterea limbii ruseşti îi dădea posibilitatea să întrebuinţeze cu uşurinţă documentele istorice scrise în limba slavonă. Cercetările în direcţia aceasta făcură din el întâiul nostru slavist şi îl duseră la aprofundarea raporturilor slavo-române.

Tocmai pe atunci marele slavist Miklosich publica studiile sale fundamentale cu privire la elementul slav şi caracterul balcanic al limbii române şi tot atunci apărea dicţionarul etimologic al lui Cihac, din care se evidenţia marele număr de împrumuturi făcute de limba română din limbile învecinate, mai ales dela Slavi.

In linguistică ieşise pe atunci triumfătoare şcoala neogramaticilor, care apropia studiul limbii de ştiinţele naturale, formulând legi rigide fonetice şi stabilind statistici. Multe cuvinte, pe care filologii noştri le considerau ca elemente latine, se dovediră împrumuturi din limbi străine, căci legile fonetice se împotriveau la derivarea lor din latineşte. Numărul mare al acestor « elemente » străine era impresionant şi făcea pe statisticieni să pună la îndoială chiar romanitatea limbii noastre.

Impotriva lor se ridică Hasdeu, şi nu numai din consideraţii de ordin sentimental, ci din convingerea ce i-o dădeau tocmai cunoştinţele sale de slavist.

E interesant că o făcu mai întâiu (la 1876) cu ocazia unei recensii despre o carte a lui Baudouin de Courtenay. Acest linguist polon — descendent dintr'o familie franceză — recunoscuse — ca şi Hugo Schuchardt în Apus — exagerările contemporanilor săi neogramatici, pe care le combătea adeseori. Tocmai cu Schuchardt se simţea, între savanţii străini, înrudit sufleteşte Hasdeu, care zări într'una din cele dintâi cărţi ale tânărului învăţat polon pe marele linguist viitor Baudouin de Courtenay.

Acesta studiase dialectul interesant din mai multe puncte de vedere, al celor vreo 3000 de Slavi de lângă râul Resia în apropierea oraşului Udine. Contactul zilnic cu Italienii din vecinătate a avut de urmare intrarea unui număr mare de cuvinte italieneşti în limba acestor Slavi. Hasdeu cercetând lista italienismelor din dialectul resian, constată că ele « corespund

mai toate prin sens cuvintelor slavice din limba română » și că multe din ele se dovedesc a fi pătruns prin influența bisericii (*Baudouin de Courtenay și dialectul slavo-turanic din Italia*, Buc. 1876, p. 13 ș. u.) Hasdeu trage concluziuni analoage despre slavismele limbei noastre, arătând că ele nu trebue să implice un amestec de sânge între Slavi și Români, precum un asemenea amestec etnic n'a existat nici între Resieni și vecinii lor Italieni.

Chestiunea aceasta o reia mai târziu, stăruind asupra însemnătății circulației cuvintelor. Cu perspicacitatea care caracterizează teoriile sale, el arată asemănarea ce există între cuvântul des întrebuințat în limbă și între banul a cărui valoare economică crește cu cât e mai des întrebuințat ca mijloc de schimb. Cercetate sub acest aspect, slavismele din limba română se dovedesc a fi de o foarte mică putere de circulație în comparație cu elementele latine. Hasdeu citează o poezie populară constând numai din cuvinte moștenite dela Romani.

Cercetările moderne asupra migrațiunii cuvintelor, mai ales studiile de geografie linguistică, arată cât de mult adevăr era în argumentația lui Hasdeu.

Căci dacă de obiceiu Hasdeu adapta metoda la trebuințele sale de argumentare, el s'a dovedit capabil să ne dea și lucrări străbătute de un spirit metodic strâns. Aceste lucrări sunt cele ce au rămas și vor rămâne încă multă vreme.

In fruntea lor sunt cele două volume din « Cuvinte din bătrâni », singura lucrare mare a lui Hasdeu, dusă până la capăt.

In această operă de erudiție, plină de prețioase observații de amănunt și străbătută de un spirit critic foarte ascuțit, Hasdeu continuă opera de filolog a înaintașului său Cipariu, studiind prețioase monumente de limbă veche. Valoarea acestor probe de graiu vechiu este cu atât mai mare, cu cât ele nu sunt traduceri din scrieri bisericești, ci glose sau traduceri de opere cu caracter mai mult sau mai puțin profan, precum și acte și zapise scrise deadreptul românește. Textele rotacizante îi dau prilej lui Hasdeu să se ocupe mai întâiu cu acest fenomen interesant din limba noastră și cea albaneză. In legătură cu textele din Codicele Sturdzan dădu cel dintâiu

tratat românesc despre literatura populară scrisă şi despre marea înrâurire a bogomilismului.

Dacă în Cuvinte din bătrâni Hasdeu apare ca un filolog mare, în cea mai nobilă accepţiune a acestui cuvânt, el a fost în toate timpurile înainte de toate linguist. Imperecherea aceasta atât de fericită dintre filolog şi linguist, din ce în ce mai rară la generaţiile mai tinere de cercetători, la el se mai completa şi cu vaste cunoştinţe istorice.

Numai cu aceste calităţi de polihistor a putut concepe în proporţii atât de mari Dicţionarul etimologic, pornit după un plan vast.

Când, acum cincizeci de ani, Academia Română, la îndemnul întâiului rege al României, hotărî publicarea unui dicţionar, care să se poată înşirui între marile opere similare ale celorlalte popoare de cultură, nimeni altul decât Hasdeu nu putu fi însărcinat cu scrierea lui. Acest Magnum Etymologicum Romaniae nu trebuia însă, în concepţia lui, să fie numai o operă lexicală, ci avea să devină în acelaşi timp o enciclopedie istorică, socială şi folclorică a poporului român. Precum mai înainte compusese un chestionar despre obiceiurile juridice ale poporului român, aşa întocmi un nou chestionar, care în 206 de întrebări cuprinde o anchetă vastă asupra limbii, credinţii, obiceiurilor şi structurii sociale a poporului dela ţară. Răspândit în vechiul regat şi mai mult prin contrabandă şi în Transilvania, acest chestionar a produs 18 volume manuscrise pline de informaţii preţioase, începând cu rostirea şi cu răspândirea cutărui fenomen de limbă şi sfârşind cu bogate date despre vieaţa ţăranului român.

Această apăsare asupra graiului sătesc era un fel de protestare în contra rătăcirilor latiniste din care se născuse dicţionarul celor doi academicieni, Laurian şi Massimu, şi o luptă deschisă împotriva neologismului. Acest protest şi această luptă, la care se angajă însuş Regele Carol în discursul său memorabil din 23 Martie 1884, se încadrau în tendinţele şcoalei Junimii dela Iaşi, ce dominau mişcarea noastră literară.

Astfel vedem pe Hasdeu, care debutase în literatură cu o limbă împestriţată cu multe latinisme şi pumnulisme şi care era un adversar declarat al Junimei, angajându-se în cele două

direcții—în lupta contra puriștilor exagerați și într'o voită apropiere de limba populară și de literatura ei—pentru care milita cu deosebire gruparea strânsă în jurul lui Titu Maiorescu.

Tratând cuvintele limbii, Hasdeu căuta să le precizeze valoarea semantică, urmărea istoria lor până la originea îndepărtată, îl interesa adesea răspândirea lor geografică și mai ales puterea lor de circulație în graiu. Alături de aceste preocupări pe care trebue să le aibă orice lexicograf, el mai găsea ocazia să explice credințe, obiceiuri, elucida instituții, făcea genealogii și excursii toponimice. Considerând lucrarea aceasta ca o operă personală a sa, el publica în fruntea fiecărui volum studii asupra problemelor ce-l preocupau și găsea prilejul să-și desvolte părerile sale literare sau filosofice. Pe 200 de coloane sunt tratate următoarele 4 cuvinte: *Basarabă*, *basm*, *baștină* și *bate*. Din cele patru articole, cea mai mare întindere o are micul tratat literar-filosofic despre basme (56 coloane), apoi studiul istoric asupra Basarabilor (52 coloane), urmează considerațiile asupra termenului juridic *baștină* (46 coloane) și în sfârșit istoria cuvântului *bate* (42 coloane). Ințelegerea linguistică, talentul de lexicograf, adâncul simț pentru finețele limbii române ce se vădesc la tratarea acestui cuvânt ne fac să regretăm adânc că Hasdeu n'a înțeles, cu marele Goethe, că adevăratul maestru se arată în putința de a se restrânge. Fără spirit de sacrificiu nu s'a scris încă nici o operă care să dăinuiască sau să poată fi dusă la bun sfârșit.

Totuși chiar așa fragmentar cum ne-a rămas, Marele Dicționar Etimologic al lui Hasdeu va rămânea, nu atât pentru bogăția — mai puțină decât s'ar crede — a materialului cuprins în el, cât pentru talentul cu care a fost scris. Cel ce voește să se informeze despre sensurile exacte ale unui cuvânt sau să-i cunoască originea, nu va găsi în Etimologicul lui Hasdeu un material aranjat în mod sistematic, clasat în compartimente ce permit o ușoară orientare și o documentare repede, după metodele practice și economicoase ale celor mai mulți autori de dicționare. Hasdeu nu voia să dea o operă de consultare, ci să scrie despre fiecare cuvânt al limbii o monografie individuală, în afară de formulele rigide ale lexicografiei, incadrând cuvântul în ambianța sa, făcând excursiile ce i se păreau

interesante, deschizând parenteze de câte ori cunoştinţele sale vaste i-o permiteau şi căutând totdeauna să dea o formă atrăgătoare şi literară articolului său de dicţionar, chiar când el consta în mare parte din înşirarea unor exemple sau citaţiuni.

Numărul celor ce simt astăzi nevoia să ia din când în când în mână un mare dicţionar al limbii lor materne, pentru ca să-i cunoască bogăţia şi să pătrundă mai adânc în tainele ei pline de farmec, scade tot mai mult. Numai din faimă se cunoaşte lucrarea gigantică a celui ce a îngropat în ea zece ani ai vieţii sale şi un admirabil devotament. Şi totuşi, mai mult decât din alte opere, în acest Etymologicum Magnum Romaniae, se reflectează marele şi multilateralul său talent.

Dacă timpul a aşternut uitarea peste unele pagini din activitatea bogată a acestui erudit, cu o minte atât de ascuţită şi de originală, nu vom uita niciodată că el a arătat cel dintâiu partea însemnată constitutivă pe care a avut-o în fiinţa noastră poporul traco-dac. În opoziţie cu latiniştii, care, în frunte cu Petru Maior, susţineau un purism fiziologic şi credeau că Românii veniţi în Dacia nu s'au amestecat nici-odată cu Dacii, Hasdeu era convins că în vinele noastre curge în mare măsură sângele vitejilor noştri strămoşi autohtoni, de care avem tot dreptul să fim mândri. Astfel el a dărâmat o concepţie greşită şi a înlocuit-o cu alta, care explică multe din însuşirile noastre etnice.

Hasdeu a fost însă înainte de toate un animator, care a ştiut să pasioneze pe contimporanii săi pentru studiile istorice şi linguistice, deşteptând nu numai în cercuri largi interesul pentru ele, ci însufleţind tineretul să cerceteze cu pasiune un trecut plin de fapte glorioase şi tainele limbii armonioase şi bogate care a cimentat unitatea noastră naţiorală.

BIBLIOTECI MÂNĂSTIREŞTI IN PALESTINA, CHIPRU ŞI MUNTELE SINAI

DE

M. BEZA
MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 11 Noemvrie 1932

Pe lângă manuscrisele şi documentele, despre care am avut cinstea să comunic Academiei în şedinţa dela 18 Martie 1932, ştiam, că mai erau şi altele, păstrate în vistieria Sfântului Mormânt. Ele nu se arătau cercetătorilor. Şi a trebuit să folosesc oarecare tact şi răbdare, spre a le putea avea sub ochi, ceea ce am izbutit, nu fără ajutorul înţelegător al Arhimandritului Epifanios, secretarul general al Patriarhiei

Ele cuprind treizeci şi trei de hrisoave şi porunci domneşti; două din ele în limba sârbească: Hrisovul lui Petru Rareş din 1527, căruia se anexează şi o traducere românească, şi hrisovul din 1624 al lui Radu Voevod. După aceste hrisoave mai vechi din seria mea, vin hrisoavele din 1634 ale lui Moisie Movilă şi Vasile Lupu, şi urmează celelalte până la hrisovul lui Alexandru Moruzi din 1803, toate privitoare la danii făcute Sfântului Mormânt şi Mânăstirii Sfântului Sava.

O însemnare găsită între manuscrisele Patriarhiei Ierusalimului pomeneşte de o evanghelie (0.395×0.266), datorită episcopului Buzăului în vremea lui Mihai Viteazul, 1594, — evanghelie ce nu mai este. Am cercetat în toate părţile fără de folos. Crede-se a fi fost furată împreună cu alte documente ale Patriarhiei acum vreo zece ani. Căutând această evanghelie, am dat în schimb de alte trei:

Intâia, de acelaşi maestru caligraf care a fost episcopul Buzăului, cum arată însemnarea dela urmă:

« Această dumnezeească și sfântă evanghelie s'a fost scris de mâna mea smeritul mitroplit al Ungrovlahiei Luca în zilele prea cinstitului și de Hristos iubitorului Domn Radula Voevod la anul 7124 » [1]).

Are coperțile în aramă bătută, patru zugrăveli și pagini cu podoabe și chenare, osebit de fin stilizate. Sub chipul evanghelistului Ion se citesc rândurile:

« Gabriil Filip postelnicul dăruește această dumnezeească și sfântă evanghelie prea luminatului și de Dumnezeu ocrotitului Domn Ioan Duca, Voevod a toată Moldovlahia, la anul 1670 » [2]).

A doua este o evanghelie slavonă de 259 foi, cele șease începătoare în pergament. O însemnare la sfârșit dă numele monahului care a scris-o, Mihail, dela mânăstirea Sucevei în 1655. Iar la pagina șeasea găsim o altă însemnare, datată 1680, a Patriarhului Ierusalimului Dosoftei, spunând că în zilele Domnului Antonie Ruset a luat această evanghelie dela mânăstirea sfântului Nicolae, zisă Pobrata, și a dus-o la Sfântul Mormânt.

A treia evanghelie tot slavonă are 341 foi, dintre care trei în pergament. La pagina cincea e o podoabă de chenar colorat, în vârful căruia două figuri, Constantin și Elena, întind mâinile spre o cruce, jos două animale țin în cozile cu limbi de văpae capul unui zimbru, iar la mijloc inscripția ce spune că s'a fost scris evanghelia din porunca lui Ioan Eustatie Voevod și a Doamnei Ecaterina, la 1665. Amândouă evangheliile slavone, legate în lemn, vădesc o deosebită îngrijire; mai toți evangheliștii fiind zugrăviți pe un fond de clădiri bisericești ce nu par să fie imaginare.

Din vechi timpuri Patriarhia Ierusalimului orânduise în Macedonia un fel de epitropii, spre ajutorarea Sfântului Mormânt. Am găsit condicele unor asemenea epitropii, în care se pomenesc o seamă de centre românești: Vlahoveles, Zagor, Veleștino, Clisura. Acesta din urmă, patria unor familii

---

[1]) *Τὸ παρόν θεῖον καὶ ἱερόν Εὐαγγέλιον ἐγράφη διὰ χειρός ἐμοῦ τοῦ ταπεινοῦ μητροπολίτου Οὐγκροβλαχίας Λουκᾶ ἐν ἡμέραις τοῦ εὐσεβεστάτου καὶ φιλοχρίστου αὐθέντος ἡμῶν Κυρίου ᾽Ιωάννου ῥαδοῦλα Βοεβόδα ἐν ἔτει* 7124.

[2]) *Γαβριήλ Φιλίππου ποστέλνικος δωρεῖται τὸ παρόν θεῖον καὶ ἱερόν Εὐαγγέλιον τω ἐκλαμπροτάτω καὶ θεοφιλάκτω Αὐθέντη καὶ ἡγεμόν κυρίω κυρίω ᾽Ιωάννη Δοῦκα Βοεβάδα πάσης Μολδοβλαχίας ἐν ἔτει* 1670.

cunoscute în Țară, ca Saita, Coculescu, Darvari, Papana, Mandrini și altele, credeam a fi fost întemeiat la începutul veacului al XIX-lea. Iată acum, un document al arhivei Patriarhiei arată, că fusese în ființă încă din veacul al XVII-lea:

1660 Epitropii satului Clisura	Ioan al lui Peța, Alex. al lui Nicu, Mihu și Hristu, Maria lui Chirsa, Ioan al lui Caraghios, Gheorghe Verigra și Costa [1]).

sunt nume ce se aud și până astăzi în Clisura.

La mânăstirea Sfântului Sava am fost în mai multe rânduri. Are două biserici. Nartexul celei mai vechi, cu hramul Sfântului Nicolae, se datorește monahului Anania, de obârșie ardelean, precum spune inscripția:

« S'a zidit acest nartex cu cheltuiala al lui Anania Vlahul dintre monahi, la anul 1893 [2]».

Egumenul mi-a spus în chip sigur, fără de alte lămuriri, că trei din icoanele ce ocupă loc de frunte în biserică, înfățișând pe Iisus, Maria și Sfântul Nicolae, ar fi fost trimise din Țară. In ceea ce a rămas din cunoscuta bibliotecă a mânăstirii, am găsit între altele *Psaltirea* din 1651, tipărită în cetatea Bălgradului și *Biblia* lui Șerban Cantacuzino, din care am fotografiat o pagină cu însemnările câtorva pelerini Români, la 1761. La Sfântul Sava se referă și o scrisoare, datată 1565, în care călugării mulțumesc călduros Doamnei Ruxanda, soțului Alexandru Lăpușneanu, fiilor și fiicelor sale, pentru zelul și bunătatea vădite mânăstirii [3]).

Intre manuscrisele Ierusalimului am dat și de o scrisoare a lui Silvestru, Patriarhul Antiohiei, mulțumind Domnului Grigorie Ghica pentru dania de 500 groși făcută mânăstirii Chicu [4]). Ținând seama de acest fapt, m'am dus în Chipru și am urcat până la mânăstirea, așezată pe înălțimile apusene ale Muntelui Olimp, numit astăzi Hionistra. Lăcașul vechiu

[1]) Ms. 509.
[2]) Ἱδρύθη οὗτος ὁ νάρθηξ διὰ δαπάνης τοῦ ἐν μοναχοῖς Ἀνανίου Βλάχου ἐν ἔτει 1893.
[3]) *Ms. 46 k.* în biblioteca Patriarhiei Ierusalimului.
[4]) *Ms. 46, φ. 82a.*

a fost mistuit de incendiu, în care a pierit și hrisovul lui Grigore Ghica, privitor la dania de mai sus. Dar Sfinția Sa Chrisostomos, eforul mânăstirii, mi-a arătat un volum apărut la 1751, în care se află traducerea grecească a hrisovului [1]). O reproduc aci:

ΕΛΕΩ ΘΕΟΥ ΙΩΑΝΝΗΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΓΚΙΚΑ ΒΟΕΒΟΔΑΣ, ΑΥΘΕΝΤΗΣ ΚΑΙ ΗΓΕΜΩΝ ΠΑΣΗΣ ΟΥΓΓΡΟΒΛΑΧΙΑΣ

Οἱ ἐργαζόμενοι τὰς ψυχοφελεῖς ἀρετὰς καὶ τὰ θεάρεστα ἔργα οὐ μόνον κατὰ τὴν παροῦσαν ἐπαινοῦνται ζωὴν καὶ εὐφημίζονται, ἀλλὰ καὶ μετὰ θάνατον ἄφθαρτον αὐτῶν διαμένει τὸ ὄνομα καὶ αἰώνιον τὸ μνημόσυνον, ὧν καὶ αἱ ψυχαὶ ἐν ταῖς Μοναῖς τῶν Δικαίων συναυλίζονται. Τοιγαροῦν πολλῶν οὐσῶν τῶν ἀρετῶν, δι᾿ ὧν τις δύναται ψυχικὴν κάρποῦται σωτηρίαν τὴν πρώτην τούτων ἐπέχει τάξιν ἡ πρὸς τοὺς πένητας γινομένη καὶ ἐνδεεῖς Ἐλεημοσύνη, μάλιστα δὲ ἡ πρὸς τοὺς Θείους καὶ Ἱεροὺς Ναοὺς ἐπανατεινομένη. Διόπερ κἀγὼ ὁ δοῦλος τοῦ ἐπουρανίου Θεοῦ, δεύτερος Ἰωάννης, Γρηγόριος Γκίκα Βοεβόδας, ἔγγονος τοῦ ἐν τῇ Μακαρίᾳ τῇ λήξει γενομένου πρώτου Ἰωάννου Γρηγορίου Γκίκα Βοεβόδα, ἀπὸ Θεῖον ζῆλον ὁδηγηθεὶς, ἐξ ὅλης ψυχῆς καὶ καρδίας, ἔχωντας ὑπερβολικὴν εὐλάβειαν πρὸς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον καὶ ἀειπάρθενον Μαρίαν, ἧς ἡ μνήμη εὑρίσκεται εἰς τὸ Ἱερὸν Μοναστήριον τῷ ἐν τῇ Νήσῳ Κύπρῳ ἐπονομαζόμενον Κύκκου, εἰς τὸ ὁποῖον Μοναστήριον εὑρίσκεται καὶ ἡ παρὰ τοῦ Ἀποστόλου Λουκᾶ ἱστορηθεῖσα Ἁγία Εἰκὼν τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου, καὶ ἀκούωντας ἡ Αὐθεντεία μου, ὅτι τὸ ῥηθὲν Ἱερὸν Μοναστήριον εὑρίσκεται εἰς πολλὴν ἔνδειαν καὶ πτωχίαν, προῃρέθη ἡ ἐμὴ Αὐθεντεία καὶ εὐσπλαγχνίσθη καὶ ἔδωκα τὸ παρὸν Τίμιον Χρυσόβουλλον τῆς Αὐθεντείας μου εἰς τὸ ῥηθὲν Ἱερὸν καὶ Θεῖον Μοναστήριον, διὰ νὰ ἔχῃ νὰ παίρνῃ ἔλεος ἀπὸ τὴν ἐμὴν Αὐθεντείαν κατ᾿ ἔτος γρόσια πεντήκοντα, τὰ ὁποῖα αὐτὰ ἄσπρα διωρίσαμεν νὰ δοθοῦν ἀπὸ τὸ Αὐθεντικὸν ἅλας ἀπὸ τοὺς κατὰ καιροὺς Καμαρεσαίους τῶν Ὀκνῶν, ἔξω ἀπὸ τὴν σοῦμαν τῆς ἀγορᾶς τῶν Ὀκνῶν, καὶ διὰ νὰ μὴ κοπῇ τοῦτο τὸ ἔλεος ἢ νὰ γένῃ κανένα ἐμπόδιον εἰς τὸ νὰ ὑπάγῃ αὐτὸ τὸ ἔλεος εἰς τὸν καιρόν του ἐκεῖ εἰς τὸ ῥηθὲν Ἱερὸν Μοναστήριον, διορίζει ἡ ἐμὴ Αὐθεντεία ἐπίτροπον καὶ φροντιστὴν τὸν κατὰ καιροὺς Ἡγούμενον τῆς Ἱερᾶς Μονῆς ἐπ᾿ Ὀνόματι τιμωμένης τοῦ ἐν Ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Σπυρίδωνος Τριμυθοῦντος τοῦ Θαυματουργοῦ, ἡ ὁποία Ἁγία Μονὴ εὑρίσκεται ἐδῶ εἰς τὴν Πολιτείαν τοῦ Βουκουρεστίου, διὰ νὰ φροντίζῃ ὁ ῥηθεὶς Ἡγούμενος καὶ νὰ παίρνῃ αὐτὸ τὸ διωρισμένον ἔλεος κατ᾿ ἔτος ἀπὸ τοὺς Καμαρεσαίους

[1]) *Ἡ Περιγραφή τῆς Σεβασμίας καὶ Βασιλικῆς Μονῆς τοῦ Κύκκου*, pp. 68—71, *Ἐνετίῃσι.*

τῶν 'Οκνῶν κατὰ τὸν Μάρτιον μῆνα, καὶ διὰ μέσου χρησίμων ἀνθρώπων καὶ ἀξιοπίστων νὰ τὸ στέλνῃ εἰς τὸ 'Ιερὸν Μοναστήριον Κύκκου ἀπὸ τὴν Νῆσον Κύπρου, νὰ δοθῇ εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἐκεῖσε Πατέρων, νὰ πάρουν ἀπὸ τὰς χεῖράς των ἀπόδειξιν πρὸς τὸν 'Ηγούμενον τῆς ἐνθάδε 'Ιερᾶς Μονῆς τοῦ 'Αγίου Σπυρίδωνος τοῦ Θαυματουργοῦ.

Διὰ τοῦτο ἔδωκεν ἡ ἐμὴ Αὐθεντεία τὸ παρὸν Χρυσόβουλλιον τῆς Αὐθεντείας μου τῷ 'Ιερῷ καὶ Θείῳ Μοναστηρίῳ Κύκκου ἀπὸ τῆς Νήσου Κύπρου, διὰ νὰ παίρνῃ αὐτὸ τὸ 'Ἔλεος τὸν κάθε χρόνον ἀδιακόπως καὶ ἀνεμποδίστως, νὰ εἶναι πρὸς σύστασιν καὶ Κυβέρνησιν τοῦ 'Ιεροῦ Μοναστηρίου τῆς τ' ἐμῆς Αὐθεντείας καὶ τῶν Μακαρίων Γονέων μου καὶ Πάππων Μνημόσυνον αἰώνιον.

Λοιπὸν παρακαλοῦμεν καὶ τοὺς ἄλλους Αὐθέντας ἐν Χριστῷ ἡμῶν ἀδελφούς, οὕστινας ὁ Κύριος ἡμῶν καὶ Θεὸς ἀπείρῳ αὐτοῦ θείῳ ἐλέει ὕστερα ἀπὸ λόγου μας θέλει ἐκλέξει νὰ εἶναι Αὐθένται καὶ 'Ηγεμόνες τῆς Τζάρας ταύτης Οὐγκροβλαχίας, ἢ ἐκ τοῦ γένους ἡμῶν εἶεν, ἢ ἐξ ἄλλου γένους, καὶ ἡ αὐτῶν Αὐθεντεία νὰ ἀνανεώσουν καὶ νὰ ἐπικυρώσουν αὐτὸ τὸ ἔλεος διὰ τιμίων Χρυσοβούλλων τῆς αὐτῶν Αὐθεντείας, ἵνα καὶ τὰ ἐλέη αὐτῶν ἀπρόσδεκτα ὦσι παρὰ τῷ Θεῷ, καὶ ὑπ' ἄλλων Αὐθεντῶν κεκυρωμένα, καὶ ὅπως Κύριος ὁ Θεὸς χαρίσηται αὐτοῖς τὰς αὐτῶν 'Ηγεμονείας, εὐτυχεῖς. Καὶ ἐπεκύρωσεν ἡ ἐμὴ Αὐθεντεία τὸ παρὸν Χρυσόβουλλον μετὰ καὶ τῆς βουλῆς τῶν τιμιωτάτων καὶ πιστῶν μεγάλων 'Αρχόντων τοῦ Ντιβανίου τῆς ἐμῆς Αὐθεντείας. Ἄρχοντος Κωνσταντίνου Δεδεσκούλου μεγάλου Μπάνου. Ἄρχοντος Γρηγορίου Γρετζάνου μεγάλου Βορνίκου. Ἄρχοντος Κωνσταντίνου Μπραγκοβάνου μεγάλου Λογοθέτου. Ἄρχοντας Μπαρμπούλου Βακαρεσκούλου μεγάλου Βεστιάρη. Ἄρχοντος Κωνσταντίνου Κερετζουλεσκούλου μεγάλου Σπαθάρη. Ἄρχοντος Στεφάνου Βακαρεσκούλου Κλουτζάρη. Ἄρχοντος 'Ιωαννάκη Χρυσοσκούλου μεγάλου Ποστέλνικου. Ἄρχοντος Θωμᾶ Γουλιανοῦ μεγάλου Παχαρνίκου. Ἄρχοντος Ματθαίου 'Ρωσέτου μεγάλου Στολνίκου. Ἄρχοντος Γρηγοράσκου Γκίκα μεγάλου Κομίσου. Ἄρχοντος 'Ιωαννάκη Χαλεπλῇ μεγάλου Σλουτζιάρη. Ἄρχοντος Σταύρου μεγάλου Πιτάρη. Καὶ ἐπιστάτου ὄντος Κωνσταντίνου Μπραγκοβάνου μεγάλου Λογοθέτου. Καὶ ἐγράφη τὸ παρὸν Χρυσόβουλλον ὑπὸ τοῦ Θωμᾶ Λογοθετζέλου τοῦ Ντιβανίου, Υἱοῦ Μίλκουλ Λογοθετζέλου Μαρασέσκουλ ὑπὸ τὸν ὄλτον. κζσνζ'. 'Οκτωβρίου έ.

In Chipru mai este o mânăstire, care s'a bucurat de mărinimia domnitorilor noștri, și anume Maherà. In arhondaricul ei atârnă portretul Arhiepiscopului Chiprianos, spânzurat de Turci pentru legăturile ce le-ar fi avut cu Eteria, și al lui Haralambie Iconomul, zugrăvite în Țară, la 1801. Amândoi aceștia fuseseră trimiși cândva după milostenie în Moldova. Se păstrează încă în biblioteca arhiepiscopiei din Nicosia, capitala Chiprului, actul însărcinării ce li s'a dat. La

înapoierea lor au adus numeroase daruri mănăstirii, între care am găsit:

1. Trei codice muzicale, unul având la urmă însemnarea:

Δημητρίου Ἱερέως
Βιβλιοθέτης 1797 Ἰάση;

2. Un epitaf, luxos brodat la Iași;

3. Două cutii de moaște, una în aur, cealaltă în lemn încrustat cu sidef, având înăuntru prețioase cruci, pline de nestimate, amândouă lucrate la Iași, în 1795, când Domnul Mihail Constantin Suțu a făcut mănăstirii Maherà și o danie, cum rezultă din hrisovul său grecesc, pe care îl transcriu aci:

† Οὐδὲν οὕτως ἀτεχνῶς λυσιτελὲς τοῖς βροτοῖς ἢ τὸ εὐποιεῖν, ὅτι καὶ θεῖος ὁ ἀνθρώπινος τοῦτο παρακελεύμενος νόμος, αὐτοί τε οἱ τῆς φύσεως ὅροι τοῖς πᾶσι στεντορείῳ μανονοὺ φωνῇ ἐπιτάττοντες τρανῶς ὑποτείνουσι, καὶ ὅσον τὸ ἐκ τούτων ὄφελος, καὶ ἡ μετὰ ταῦτα ἀπόλαυσις ὑποδεικνύουσι. Τί γὰρ μᾶλλον προὖργον τοῖς πιστοῖς, ἢ τὸ αἰωνίαν προσκτᾶσθαι ἀπόλαυσιν; τί δὲ μᾶλλον ἔνδοξον ἢ τὸ τοῖς ὁμοίοις αὐτῷ συντρέχειν καὶ βοηθεῖν; καὶ διὰ τῆς ἀῤῥωγῆς ὑπέρτερον ἐκείνων ἀποκαθιστᾶν ἑαυτόν; ποία δέ γε ἡδονὴ μείζονα τῷ εὐποιοῦντι συναίσθησιν ἐμποιεῖ ἤπερ ἡ εὐποιία τοῖς εὐεργετοῦσι τὴν εὐχαρίστησιν; Ταῦτά τοι καὶ ἡμεῖς σαφῶς ἐπιστάμενοι καὶ νόμον τὸ τοῖς χρήζουσι ὅσον ἔνι ἐπικουρεῖν ἡμῖν αὐτοῖς θέμενοι, ἄλλως τε καὶ ὅσον θεάρεστον τὸ τοῖς θείοις ἐπαρήγειν σκηνώμασιν ἐπιγινώσκοντες, καὶ μὲν[1] *δὴ καὶ εὐλαβῶς περὶ αὐτὰ διακείμενοι, οὐ παρεωράκαμεν, τήν, ἧς πειρᾶται καὶ τὸ ἐν τῇ νήσῳ Κύπρῳ παρὰ τοῦ ἀοιδίμου Βασιλέως Μανουὴλ Κομνηνοῦ τοῦ πορφυρογεννήτου, καὶ Ἰσαακίου καὶ Ἀλεξίου τῶν Ἀγγέλων κτισθὲν Βασιλικὸν καὶ σταυροπηγιακὸν Ἱερὸν Μοναστήριον τῆς Ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, τῆς Κυρίας Μαχαιρᾶδος, ἄλλως πως ἐπονομαζόμενον, ἔνδειαν, καὶ τῶν ἐν αὐτῇ εὑρισκομένων πατέρων ἐσχάτην πενίαν, καὶ τοῦ ὅλου τῆς συστάσεως αὐτοῦ βαρύτατον χρέος, ὑπὸ γὰρ καιρικῶν περιστάσεων, καὶ ἄλλων ἄλλως διαφόρων καταδρομῶν εἰς ὄφλημα καταπεπτωκὸς τὸ οὐκ εὐκαταφρόνητον Ἱερὸν Μοναστήριον, αὐθεντικῆς ἐδέετο βοηθείας, καὶ κραταιᾶς χειρός, πρὸς ἀνακούφησιν τοῦ ἐπικειμένου αὐτῷ βάρους, ὅτι οὐκ ἂν ἄλλως τὰ πρὸς ζωάρκειαν τοῖς ἐν αὐτῷ πατρᾶσι προσεπορίσθη. Καὶ δὴ Διορίζομεν δίδοσθαι τῷ ἱερῷ αὐτῷ μοναστηρίῳ κατ' ἔτος πρὸς οἰκονομίαν τῶν ἐξόδων αὐτοῦ, ἀπὸ μὲν τῶν αὐθεντικῶν ἡμῶν ὀκνῶν, γρόσια πεντήκοντα, ἀπὸ δὲ τοῦ βάματος ὁμοίως πεντήκοντα, συμποσούμενα εἰς ἑκατὸν γρόσια, ἅτινα*

[1]) Vechiul Codice al Arhiepiscopiei din Nicosia, Α'. 6. 137. Vezi și cartea *Mănăstirea Maherà* de Simu Menardu, pp. 129—131, Pireu, 1929.

ἔχουσι δίδοσθαι τοῖς ἐνταῦθα διορισθησομένοις ἐπιτρόποις τοῦ ῥηθέντος μοναστηρίου κατὰ τὴν μνήμην τοῦ Ἱεροῦ σκηνόματος δηλαδὴ κατὰ τὴν κα' τοῦ νοεμβρίου· προστάττομεν οὖν ἡμῖν τοῖς βαμοσίδες καὶ καμαράσιδες τῶν ὀκνῶν ἀνεδιάστως ἐγχειρίζειν ἀναπᾶν ἔτος τοῖς ἐπιτρόποις αὐτοῖς τὸ ῥηθὲν ἡμῶν αὐθεντικὸν ἔλεος· ἀξιοῦμεν δὲ καὶ (τοὺς) μεθ' ἡμᾶς ἀδελφοὺς ἐκλαμπρωτάτους αὐθέντας, οὓς ἂν τὸ θεῖον διοικητὰς τῆς ἡγεμονίας ταύτης καταστήσετο, ἐπικυρῶσαι, καὶ ἐπαυξῆσαι εἰ δυνατὸν τὸ ἔλεος τοῦτο, πρὸς δικτεκὲς τῆς ἐκλαμπροτάτος αὐτῶν μνημόσυνον· ἐφ' ᾧ καὶ ἐξεδόθη τὸ παρὸν ἡμέτερον αὐθεντικὸν χρυσόβουλλον κατὰ τὸ τρίτον ἔτος τῆς ἐν Μολδοβλαχίᾳ ἡγεμονίας ἡμῶν ἐν τῇ αὐθεντικῇ ἡμῶν καθέδρᾳ τοῦ Ἰασίου, καὶ ἐπεκυρώθη τῇ ἰδίᾳ ὑπογραφῇ καὶ σφραγῖδι πρὸς διηνεκῆ τὴν ἀσφάλειαν, ἐν ἔτει τῷ σωτηρίῳ χιλιοστῷ ἑπτακοσιοστῷ ἐννενηκοστῷ πέμπτῳ, κατὰ μῆνα Φεβρουάριον, αψπεω Φεβρουαρίου ιγ: —

Ἰωάννης Μηχαὴλ Σούτζου Βοεβόδας: — [1])

Se cuvine să mulţumesc Prea Sfinţiei-Sale Arhiepiscopului Chiprului, Chiril al III-lea, pentru mult binevoitoarea primire ce mi-a făcut, dându-mi şi un însoţitor în cercetările mele. Adaug, că presa grecească din Nicosia şi din Alexandria a consacrat articole întregi vizitei mele, stăruind asupra legăturilor româneşti din trecut cu insula Chipru.

Acuma trec la mânăstirea Muntelui Sinai. Biblioteca-i vestită conţine 2210 manuscrise, dintre care 1230 greceşti şi restul arăbeşti şi siriene, îngrijit catalogate [1]). Însă actele şi scrisorile zac neorânduite într'un sipet vechiu. Am stat cu Arhiepiscopul Porfirios şi cu Arhimandritul Ioachim, de le-am cercetat una câte una, alegând din ele:

1. Un document rusesc, privitor la biserica Sfântului Nicolae din Galaţi;
2. Altul nemţesc, datat 1869, despre o biserică bucovineană;
3. Un hrisov al lui Ioan Grigorie Ghica Voevod;
4. Copii a două hrisoave, relative la mânăstirea Mărgineni, pe care nu le-am fotografiat, întru cât sunt reproduse într'o carte grecească de Them. P. Volidu, Atena, 1906 [2]).

---

[1]) Pentru ms. greceşti vezi Pref. Gardthausen, Victor,: *Catalogus Codicum Graecorum Sinaiticorum, Oxford, 1886;* pentru ms. arabe, Margaret Dunlop Gibson: *Catalogue of the Arabic mss. in the Convent of St. Catharine on nount Sinai,* London, 1894; iar pentru cele siriene, Agnes Smith Lewis: *Catalogue of the Syriac mss. in the Convent of St. Catharine ou Mount Sinai,* London, 1894.

[2]) *Ἱστορικὰ ἔγγραφα τοῦ Σινᾶ, περὶ τῆς ἐν Οὐγγροβλαχίᾳ Μονῆς τοῦ Μαρτζιvανίου.*

Și o seamă de alte hârtii în chestia secularizării mânăstirilor. Acestea, fiind de dată mai recentă, nu le-am copiat; ci le-am strâns pe toate într'un plic, dându-le în grija arhivarului.

Un manuscris din veacul al XVII-lea, încorporat și în volumul *Περιγραφί 'Ιερά τοῦ 'Αγίου καὶ Θεοβαδίστου "Ορους Σινᾶ*, apărut în Veneția, la 1817, aduce oarecari lămuriri asupra trecutului mânăstirii ce ne interesează în chip deosebit. Astfel, între anii 1510—1540 a egumenit aci Ioachim Vlahul. La 1565, instituindu-se arhiepiscopia, a fost ales Evghenie, care s'a adresat pentru ajutoare Impăratului Maximilian al II-lea, poate și Domnitorului nostru Alexandru Mircea; deoarece într'acest timp s'a clădit paraclisul Sfântului Prodrom, cum adaugă însemnarea: « ctitoria lui Alexandru Voevod, Principe al Valahiei, care a mai donat mânăstirii, sate, proprietăți și venituri în Valahia, către anul 7084 dela zidirea lumii ». In 1668 a fost ales Ioanichie Peloponisianul și a trăit 35 de ani. « Sub arhiepiscopia acestuia a clădit prea înălțatul Domn a toată Ungrovlahia, Ioan Constantin Basaraba, Brâncovanul, în urma prea nobilului arhonte, mare spătar Mihail Cantacuzino, sfânta și mult frumoasa mânăstire Râmnic și a dăruit-o Sinaii ». La 1749 s'a fost numit arhiepiscop Constantie, în zilele căruia « a ridicat și dăruit Sinaii mânăstirea moldovenească Fistigiu, prea înălțatul Domn al Moldovlahiei, Mihail Racovița Voevod ». După Constantie a venit la 1759 Chiril al II-lea. Acesta a mers pentru milostenii la Iași, unde a și murit, urmându-i Dorothei Vizantios, « aflător ca egumen la mânăstirea Frumoasa din Moldova ».

După un asemenea contact neîntrerupt, se înțelege, că și o seamă de odoare scumpe și-au luat drumul din Țările Românești spre mânăstirea Sinai. Am putut identifica următoarele:

1. O evanghelie, cu scoarțele de aramă împodobită, purtând stema Moldovei și rândurile în slove capitale grecești:

« Ruga Robului lui Dumnezeu, Ioan Iermia Moghila Voevod, al Doamnei și al Fiilor săi. Anul 1598 » [1]).

---

[1]) † *ΔΕΙΣΙΣ · ΤΟΥ · ΔΟΥΛΟΥ · ΤΟΥ · ΘΥ · ΙΩΑΝΝΟΥ · ΙΕΡΕΜΙΟΥ · ΜΩΓΙΛΑ ΒΟΕΒΟΔΑ · ΑΜΑ · ΣΥΜΒΙΟΥ · Κ. · ΤΩΝ ΤΕΚΝΟΥ ΑΥΤΟΥ · ΕΤΟΣ ͵α. Φ. Ψ. Η,*

După înluminate pagini, avem la sfârșit o altă inscripție grecească:

« S'a împodobit această evanghelie cu cheltuiala prea cuviosului și prea înălțatului Domn Ioan Ieremia Voevod a toată Ungrovlahia și a prea cuvioasei Doamne Elisavra și a fiului lor Ioan Constantin Voevod. Intr'anul 7106, luna Martie » [1].

2. O candelă frumoasă de argint ce atârnă și azi în biserica Sinai, cu inscripția:

« Pomenește Doamne pe robul tău Alexandru Ipsilanti Voevod, pe Doamna Ecaterina și pe fiii săi, Al. Ralu și Const. Ralu, 1785 » [2].

3. Un baston din 1856, cu mânerul de fildeș sculptat și cu inițialele A. P. S. — Arhimandrit Partenie Sinaitul, numele staretului căruia s'a trimis în dar.

4. Un portret al lui Brâncoveanu, purtând în colțul din stânga, sus, cuvintele:

Constantinus Brankovan Supremus Valachiae Transalpinae Princeps Aetis 42 Ao Dni 1696.

De n'aș fi găsit decât acest portret, el singur m'ar fi rescumpărat de toate ostenelile unei lungi și anevoioase călătorii la Muntele Sinai.

---

[1]) *'Εκοσμήθη τὸ παρόν Εὐαγγέλιον δι' ἐξόδων τοῦ εὐσεβεστάτου καὶ ἐνδοξωτάτου Αὐθέντος 'Ιωάννου 'Ιερεμίου Βοεβόδα πάσης Μολδοβλαχίας καὶ τῆς εὐσεβεστάτης Δόμνα αὐτοῦ 'Ελησάβρα καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτῶν 'Ιωάννου Κωνσταντίνου Βοεβόδα, ἐν ἔτι 7106 μηνὶ μαρτίῳ.*

[2]) *Μνίσθητι Κύριε τὸν δοῦλον σου 'Αλεξάνδρου 'Ιψηλάντι Βοεβόδα, Αἰκατερίνις Δόμνα καὶ τέκνων αὐτῶν 'Αλ. Ράλου, Κωνστ. Ράλου, 1785.*

SFÂNTA FILOTEIA DELA ARGEŞ.
LĂMURIREA UNOR PROBLEME ISTORICO-LITERARE[1]).

MONOGRAFIE HAGIOGRAFICĂ

DE

Profesor D. R. MAZILU

Şedinţa dela 13 Mai, 1932.

I. ISTORIA ŢĂRII ŞI SFÂNTA FILOTEIA.

1. **Interesul istoric al studiului.** Mulţi dintre istoricii care s'au ocupat cu întemeierea Ţării Româneşti au adus în discuţie « *vieaţa* » *Sfintei Filoteia*, ale cărei moaşte au fost aduse în ţară şi aşezate spre cinstire şi închinare în Biserica Domnească din Curtea-de-Argeş, tocmai în epoca primilor Domni munteni.

Descoperirile făcute după războiu în Biserica Domnească de către *Comisiunea monumentelor istorice* au pus în discuţie şi mai vie « *vieaţa* » *Sfintei Filoteia* în legătură cu Radu-Negru-Vodă, care a produs atâtea discuţii între toţi istoricii ţării noastre. Cu acest prilej se poate vedea întru cât sau dacă se poate pune preţ pe tradiţia populară, căci şi « *vieaţa* » *Sfintei Filoteia*, în forma actual întrebuinţată din textele bisericeşti, este scrisă târziu, la începutul sec. al XIX-lea, după tradiţie.

[1]) Acest studiu, în forma iniţială, a fost premiat de către Facultatea de filosofie şi litere din Bucureşti cu premiul P. S. Episcop Visarion Puiu. După premiere, studiul a fost completat şi verificat pe baza unor noi izvoare, astfel că se prezintă ca o monografie hagiografică, tratând chestiunea din punct de vedere istoric, literar şi folcloric.

În ceea ce privește persoana legendarului Negru-Vodă, istoricii au lămurit convingător și clar împrejurările în care a fost confundat cu Radu-Vodă (1376—1384 [1]).

Dar, oricât de ingenioase ar fi ipotezele și interpretările istoricilor, ceea ce mărește interesul istoric al studierii « *vieții* » *Sfintei Filoteia* este faptul că pentru identificarea ei se găsesc chiar izvoare contemporane cu epoca primilor Domni, necunoscute până acum de cei care s'au ocupat cu ea. De aceste izvoare ne vom servi pentru lămurirea definitivă a discuțiilor în legătură cu « *vieața* » *Sfintei* și cu Domnul care i-à adus moaștele în țară.

De altfel chiar istoricii observaseră că lămurirea vieții Sfintei Mucenițe, care a patronat epoca originilor Țării Românești, ar fi adus o bună lumină în acest domeniu al istoriei neamului [2]). Pentru d-l *V. Drăghiceanu*, « această vieață este un argument decisiv contra unui Radu-Negru pe la 1290 », iar pentru d-l *St. Nicolaescu*, « Sfânta Muceniță Filoteia este izvorul cel mai de seamă întru adeverirea și luminarea domniei lui Radu-Negru-Vodă ».

Pentru explicarea elementelor tradiției, d-l *Al. Lapedatu* a arătat că « cel mai însemnat din aceste elemente e cel al legăturii lui Radu-Negru-Vodă cu reședința domnească dela Argeș [3]) ». Această legătură se observase în urma descoperirilor din Biserica Domnească, căci Radu-Vodă, al cărui mormânt s'a aflat neatins, este cel care a terminat pictura bisericii și este deci ctitorul ei, zugrăvit în panoul dela ușa de intrare. Legătura dintre Sfânta Filoteia și ctitoria lui Radu-Vodă o arată vechile fresce din Biserica Domnească, dintre care unele cuprind scene din vieața Sfintei ce au fost lucrate « ne-

---

[1]) V. Drăghiceanu, *Curtea Domnească din Argeș*, « Buletinul Comisiunii monumentelor istorice » 1923, p. 24;
Al. Lapedatu, *Cum s'a alcătuit tradiția națională despre originile Țării Românești*, în « Anuarul institutului de istorie națională », Buc. 1924, p. 289;
I. C. Filitti, *Despre Negru-Vodă*, « Ac. Rom. Mem. secț. ist. », s. III, t. IV, Buc. 1925, pp. 34—39.

[2]) D. Onciul, *În chestia Bisericii Domnești dela Curtea-de-Argeș*, Buc., 1916, p. 14;
V. Drăghiceanu, *o. cit.*, p. 24;
St. Nicolaescu, *Adevărul asupra importantelor descoperiri arheologice dela Curtea-de-Argeș*, Buc. 1923, p. 17.

[3]) Al. Lapedatu, *o. cit.*, p. 300.

greşit după o pictură mai veche — după cum arată forma îmbrăcămintei [1]) ».

Precum se vede, Sfânta Filoteia este în legătură cu epoca primilor Domni şi cu Biserica Domnească.

În capitolul acesta al lucrării, ne propunem să dovedim *de unde*, *de cine* şi *când* au fost aduse moaştele Sfintei Mucenițe la Biserica Domnească din Curtea-de-Argeş. Dar chiar asupra originii Sfintei Filoteia au fost discuții, căci pentru identificarea ei nu se cunoşteau unele izvoare pe care le vom întrebuința în acest studiu.

2. **Cele trei Sfinte Filoteia.** Greutatea identificării Sfintei Filoteia dela Argeş, pentru a i se afla originea, provenea din faptul că se află în hagiografie trei Sfinte Filoteia, asupra cărora s'au emis păreri deosebite.

În Biserica românească, Sfânta Filoteia dela Argeş se prăznueşte la 7 Decemvrie, întrebuințându-se redacțiunea « vieții » şi a « slujbei », scrise în sec. al XIX-lea, precum se va arăta în capitolul despre *vieața Sfintei în textele bisericeşti*. După această « vieață », Sfânta Filoteia era originară din Bulgaria, din oraşul Târnova, iar moaştele ei au fost aduse în țară şi aşezate, spre cinste şi închinare, în Biserica Domnească din Curtea-de-Argeş de « Io Radul-Voevod ».

A doua Sfântă Filoteia a atras de mult interesul slaviştilor, deoarece « vieața » ei a fost scrisă către sfârşitul sec. al XIV-lea de Eftimie, vestitul Patriarh al Târnovei (1375—1393) [2]). După această « vieață », Sfânta era originară din Molivot, o localitate din Pamfilia, provincie pe coasta sudică a Asiei Mici. După martirizare, moaştele ei au fost aşezate într'o biserică de unde Țarul Ioniță Caloian (1197—1207) a pus de i le-a adus la Târnova. Moaştele Sfintei au rămas la Târnova chiar şi după ce acest oraş a fost cucerit de Turci şi Patriarhul exilat. Cucerirea oraşului Târnova s'a întâmplat la 17 Iulie, 1393 [3]).

---

[1]) D. Onciul, *o. cit.*, p. 14.

[2]) Emil Kałužniacki, *Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius*, Wien, 1901, p. 78: *Leben der Heilige Philothea.*

[3]) N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, I, Gotha, 1908, p. 274.

În anul 1395, moaştele Sfintei au fost strămutate la Vidin, cu învoirea Turcilor, din îndemnul Ţarului Sracimir, cumnatul lui Vlaicu-Vodă, cu care ocazie Mitropolitul Ioasaf al Vidinului compuse un panegiric despre Sfânta Filoteia [1]).

A treia Sfântă Filoteia este pomenită la 19 Februarie în Mineiul grecesc [2]) tipărit la Constantinopol în 1843, după care a fost îndreptat Mineiul românesc [3]) tipărit la Mânăstirea Neamţul în 1846, de unde relaţia a trecut în ediţiile următoare ale Mineielor şi în dicţionarul hagiografic al lui Timuş [4]): « Întru această zi. Pomenirea Cuvioasei maicei noastre Filothiei cei din Atena. Vezi vieaţa ei la noul limonariu » [3]).

În « *limonarele* » manuscrise din *Biblioteca Academiei Române*, n'am găsit pomenit nimic despre această Sfântă [5]). După alte izvoare, Sfânta Cuvioasă Filoteia din Atena a fost martirizată în 1589, iar moaştele ei se află în Atena [6]).

---

1) E. Kałužniacki, *Aus der panegyrischen Litteratur der Südslaven*, Wien, 1901, p. 89 şi p. 97: *Lobrede des Metropoliten von Bdin Joasaphus auf die Heilige Philothea.*

2) *MHNAION TOY ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ*, Constantinopol, 1843, p. 119.

3) *Mineiul lunii lui Fevruarie*, M. Neamţul, 1846, f. 82 a. Menţiunea nu se face din prima ediţie românească a acestui *Mineiu*, tipărită de Episcopul Chesarie la Râmnic, 1779. N'am găsit altă indicaţie despre Sfânta Filoteia dela Atena în *Mineiele* şi *Vieţile Sfinţilor* slave, greceşti şi româneşti, fie manuscrise, fie tipărituri, ce se află în *Biblioteca Academiei Române.*

4) Gh. Timuş, *Dicţionar aghiografic*, Buc. 1898, p. 298.

5) *Ms. 2481*, *Raiul nou = Limonarion = Grădină. Vieaţa sfinţilor pusnici*, 1777; idem *ms. 2485* din 1780; amândouă dela mân. Ghighiu. Idem în *ms. 1314*.

Ms. 2795, cuprinzând « vieţile » mucenicilor noi, traduse de Petre Idieru, 1817, şi *ms. 3020*, cuprinzând « vieţile » mucenicilor *(Lafsaicon)* sec. XVIII-lea, nu cuprind vreo relaţie. N'am găsit vreo informaţie nici la Agapie Landos, *Νέος Παράδεισος*, Veneţia, 1780. *Νικόδημος ʻΑγιορίτης*, *Συναξαριστὴς*, Veneţia, 1819, t. III, p. 351, coloana I, sus, indică: *Φιλοθέας ʻΟσίας (νέον Λειμωνάριον) Φεβρȣαρίȣ ιθʹ*.

6) *ΙΩΑΝΝΟΥ ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ, Ο ΟΙΚΟΣ ΤΩΝ ΜΠΕΝΙΖΕΛΩΝ ΚΑΙ Η ΟΣΙΑ ΦΙΛΟΘΕΗ*, 1420—1920, Atena, 1929. Acest studiu mi-a fost accesibil prin bunăvoinţa d-lui prof. universitar D. Russo, care mi l-a împrumutat. Voiu arăta elementele mai însemnate ale vieţii Sfintei Filoteia dela Atena, pe care d-l Stoica Nicolaescu o confundase cu cea căreia Patriarhul Eftimie îi scrisese vieaţa (St. Nicolaescu, *o. cit.* p. 17), pentru ca să curm erorile bazate pe necunoaşterea lor.

Sfânta s'a născut în anul 1522 din părinţi bogaţi, din familia care a dat actualmente pe şeful guvernului grec. Tatăl ei se chema Anghelo Benizelo, iar mama ei Siriga. Aceştia au avut copila, căreia i-au dat numele Revula, numai după ce s'au rugat mult timp lui Dumnezeu în biserică. De foarte tânără (autorul stabileşte documentar că în anul 1538), Revula a fost măritată, contra voinţei ei, care prefera călugărirea. Bărbatul i-a făcut un traiu rău timp de trei ani până când el a murit. Din acea clipă, Revula se ruga lui Dumnezeu ca să fie primită în vreo mânăstire, însă părinţii ei voiau s'o mărite a doua oară. După zece ani murindu-i părinţii, ea putu să hotărască asupra soartei ei. S'a dus la o mânăstire, schimbându-şi

3. **Identificarea Sfintei Filoteia dela Argeş.** Bazat pe identitatea numelui Sfintei Filoteia dela Argeş cu numele Sfintei din scrierile prelaţilor bulgari, precum şi pe faptul că tradiţia spune că Sfânta fusese adusă dela Târnova, d-l *V. Drăghiceanu* credea în identificarea celor două Sfinte [1]). D-l *St. Nicolaescu* crezuse întâi că Sfânta Filoteia din scrierile prelaţilor bulgari este aceaşi cu Sfânta Filoteia din Atena [2]). Renunţând apoi la această părere, d-sa contestă totuşi putinţa identificării Sfintei Filoteia dela Argeş cu Sfânta a cărei « vieaţă » este cea cunoscută din scrierile prelaţilor bulgari [3]).

Argumentele sale sunt următoarele patru:

1. moaştele Sfintei Filoteia s'ar fi aflat la Curtea-de-Argeş «cu mult înainte» de 1393, deci moaştele strămutate în 1395, dela Târnova la Vidin, erau ale altei Sfinte cu acelaşi nume [4]);

---

numele în Filotheia. Având, ca moştenire dela părinţi, o avere mare, Filotheia a făcut spitale, case de adăpost etc., pentru săraci, a căror îngrijire era supraveghiată chiar de ea.

La mânăstirea unde locuia Filotheia, veneau femeile ca să-i asculte învăţăturile. Într'o noapte de Octomvrie, pe când făceau de veghe cu prilejul prăznuirii unui sfânt, au năvălit Turcii, au închis-o şi i-au cerut să treacă la mahomedanism. Filotheia le-a răspuns că preferă să fie omorîtă ca o martiră a credinţei. Turcii au chinuit-o şi au bătut-o atât de crunt, încât au lăsat-o aproape moartă. Din această cauză după puţin timp, la 19 Februarie, 1589, Filotheia a murit, fiind în vârstă de 67 ani. După 20 de zile, tot locul unde fusese înmormântată era plin de miresme plăcute. Desgropând-o, au aflat-o nestricată ca şi când ar fi fost înmormântată chiar în acea zi.

Beatificarea Sfintei s'a făcut pe la anul 1600. Vieaţa i-a fost scrisă de Macarie dela Corint. În noul limonar i s'a tipărit vieaţa la 1819, în Veneţia.

[1]) V. Drăghiceanu, *o. cit.*, p. 24. Nu preciza însă mai de aproape timpul când s'au adus moaştele sfintei în ţară. În « Buletinul Comisiunii monumentelor istorice », 1931, p. 44, d-l V. Drăghiceanu adaugă informaţia verbală, primită dela prof. Ivanov din Sofia, că prezenţa în Valahia a Sfintei este menţionată din sec. al XV-lea într'un manuscris bulgar. Informaţia fusese semnalată, dar interpretată greşit, şi de către d-l St. Nicolaescu, *Dela întemeerea Ţării Româneşti*, « Noua revistă bisericească », an. VI (1924), nr. 7—8, p. 162. Precizări şi completări aduc în paginile ce urmează.

[2]) St. Nicolaescu, *Adevărul asupra importantelor descoperiri arheologice dela Curtea-de-Argeş*, p. 17.

[3]) St. Nicolaescu, *Dela întemeerea Ţării Româneşti*, « Noua revistă bisericească », an. VI (1924) nr. 7—8, p. 162. D-l Nicolaescu crede că « vieaţa » Sfintei întrebuinţată în Biserica românească are ca autor tot pe Eftimie, dar nu admite că cele două Sfinte sunt identice. În realitate, precum se va arăta în capitolul al II-lea din prezenta lucrare, « vieaţa » întrebuinţată în Biserica românească are ca autor un Român din sec. al XIX-lea.

[4]) *Id. ib.* p. 162 în notă.

2. originea, vieața și minunile celor două Sfinte diferă unele de altele [1]);

3. Sfânta s'ar fi născut la 1206 și i s'ar fi adus moaștele la Argeș de către Radu-Negru pe la anul 1223—1224 [2]);

4. data prăznuirii celor două Sfinte este deosebită [3]).

Primul argument contra identificării celor două Sfinte se bazează pe datarea greșită a călătoriei lui Constantin Costenețki [4]), vestit cărturar sârb, contemporan cu Patriarhul Eftimie. Costenețki, voind să-l vadă pe Eftimie în locul exilului, îl află mort. După d-l *Nicolaescu*, călătoria lui Costenețki și moartea Patriarhului Eftimie s'ar fi întâmplat în 1393 și, fiindcă în anul călătoriei moaștele Sfintei Filoteia erau deja la Argeș, nu admite identificarea cu Sfânta despre care se știe sigur că până în 1395 era încă în Bulgaria, fiind strămutată dela Târnova la Vidin [5]).

Dacă argumentul s'ar baza pe date sigure, el ar fi complet convingător.

Dacă însă Patriarhul Eftimie a murit după anul 1395, atunci călătoria lui Constantin Costenețki s'a făcut după această dată, iar argumentul d-lui *Nicolaescu* cade.

Din chiar cunoscuta scriere a lui *Kałužniacki* din 1901, se observa că data morții Patriarhului Eftimie nu se putea fixa mai devreme de anul 1396 [6]). Până în anul 1905, locul exilului și anul morții Patriarhului nu se cunoșteau. În acel an, cu ocazia unei întâmplătoare înmormântări în Mânăstirea Bacicovo, în Rodope, în apropiere de Stanimaka [7]), s'au găsit mormântul Patriarhului și o placă de metal cu inscripția sepulcrală. Acestea au dovedit deplin că Patriarhul și-a petrecut

---

1) *Id. Adevărul asupra importantelor descoperiri arheologice dela Curtea-de-Argeș*, p. 17 și *Dela întemeerea Țării Românești*, p. 162.

2) *Id. ib.* p. 160 în notă.

3) *Id. ib.*, p. 162.

4) Denumirea de Costenski, adoptată de d-l Nicolaescu nu este cea întrebuințată de slaviști pentru Constantin Filosoful, născut în Costeneț.

5) St. Nicolaescu, *Dela întemeerea Țării Românești*, p. 162.

6) E. Kałužniacki, *Aus der panegyrischen Litteratur der Südslaven*, p. 88, nr. 43: « Euthymius nicht früher als im Jahre 1396, aber auch nicht später als im Jahre 1419 gestorben sein konnte ».

7) Stanimaka este o localitate la sud de Filipopole.

ultimele zile în Mânăstirea Bacicovo și că a murit la 4 Aprilie, 1404 [1]).

Inscripția de pe placa sepulcrală, publicată și în copie fotografică [2]), are textul următor:

Св.(ѧтыѧ) мощи Є
ѵѳѵмιоѵ п
рѣос(щ)еннιом
оѵ арχ.(ïепïскωпоѵ) в. (еликого) гр(ада)
Трън.(ова) и блъг
арω(м) патрïар(χ).

*аѵд. д ап.

Fiind de metal, inscripția s'a putut conserva bine și n'a dat loc vreunei alte interpretări. Călătoria lui Constantin Costenețki, care mărturisește că s'a dus la Stanimaka după moartea Patriarhului Eftimie, se poate data astfel sigur după 4 Aprilie, 1404, iar nu 1393, cum credea d-l Nicolaescu.

Pe baza acestei datări sigure, informațiile pe care ni le aduce un vechiu sbornic bulgar, copie manuscrisă din sec. al XV—XVI-lea, a cărui descriere a fost publicată în 1915, la Sofia [3]), sunt deosebit de prețioase, căci înlătură cea mai mică îndoială în ceea ce privește identificarea Sfintei Filoteia dela Argeș cu Sfânta a cărei «vieață» este cuprinsă în cunoscuta scriere a Patriarhului Eftimie.

Pentru importanța informațiilor, dăm citatele doveditoare din manuscrisul descris:

25. «словеса сïа вь кратцѣ ізбраана ѿ книгы кѡнстантина философа костѣнечьскаго оучинена бывшаго оучителѣ срьбскаго, вь дни блгочьстиваго стефана деспота господина срьблемь». (24 p.);

---

1) Dr. Stef. Țancov, Патриархъ Евтимий, Sofia, 1906, pp. 46 și 49; V. N. Zlatarski, în Лѣтописъ на Българското книжовно дружество въ София, VI, Sofia, 1906, p. 151.

Dr. Alois Hajek, *Bulgarien unter der Türkenherrschaft*, Berlin und Leipzig, 1925, p. 11. Cf. și Dr. W. N. Slatarski, *Geschichte der Bulgaren*, Leipzig, 1918, I, p. 180.

2) Dr. S. Țancov, *o. cit.* p. 46 și V. N. Zlatarski, *o. cit.* p. 149. Inscripția în traducere: « Sfintele moaște ale lui Eftimie, preasfințitul Arhiepiscop al marelui oraș Târnova și Patriarh al Bulgarilor. 1404. 4 Ap. »

3) G. Ivanov, Исторически извѣстия и прѣдания изъ Ловешко, în „Извѣстия на историческото дружество въ София", книга IV, Sofia, 1915, pp. 207—217. Cf. și Annuaire de l'université de Sofia VI. Faculté de Théologie. Sofia, 1931, p. 355.

26. «рем и ѿ сем еже ѡбрѣтох вь кесарїи и палестинс'кои писано. пѫтьшествїа ...». (2 p.).

Urmează adausul:

«сїѧ же мы ѿ книги кѡнстандина философа, ꙗко же ре сѧ прѣписана ѡбрѣт'ше здѣ положихѡм. . . нь сего вышереченнаго костантина. мало ѡ немь коснем сѧ, ꙗже ѿ еговых сьродникь по прѣетїю навикнѫхь. глат бо ꙗко оученикꙋ быти нѣкоемꙋ андрею. ѿ оученикь еѵѳимїа бывшаго патрїар'хѡм трьнов'ском. при хртолюбивѡмꙋ црꙋ и последнемꙋ блкгаром, шишманꙋ. попоущенїемь вьсеси(л)наго ба. живота сь цртвомь ѡбнажена. ѿ измаил'тьскаго цра баазита. сна амꙋрата црѣ оубїенаго на косовꙋ мылошемь. в лтѣ *ѕца (6901 = 1393). тогда и еѵѳїмїе бѣ, вь стенимѣхь изгнанѣет сѧ. идеже и конець житїю приемь. мнѡгаа писанїа изоставивь изложена ѡ житїах стхь. црю кѡстантїю. прпдобнѣи пѧт'кы, и рилс'комꙋ іѡаннꙋ. и мегленскомꙋ іларїѡнꙋ. философее аргишкон. и стѣ недли. и ина мн(о)го црквы же, петриѡтиси падши сѧ до ѡснованїа, ѿ нечьстивых врѣмень владѫщихь. тѣм же и гробь стго невѣдомь оустрои сѧ до дне. сь же кѡнстантинь, из млада страхь бжїи себѣ припрѧгь. книжнемꙋ оученїю издаваѥт сѧ. достиг' же монастырь. идеже оученикы еѵѳїмїевы ѡбрѣть вь малѣ самаго и стѣишаго еѵѳимїа, не ѡбрѣть жива и еще...»[1]).

---

[1]) G. Ivanov, *o cit.* pp. 216—217. Autorul arată că adausul este scris de aceeaşi mână.

Citatele în traducere:

25. «cuvintele acestea sunt alese pe scurt din cartea lui Constantin Filosoful din Costeneţ, făcută de fostul învăţător al Sârbilor, în zilele binecinstitorului Ştefan Despotul, Domnul Sârbilor» (24 p.);

26. «spunem şi despre această călătorie descrisă care s'a făcut în Chesaria şi Palestina» . . . (2 p.).

Adausul:

«acestea le-am aflat din cartea lui Constantin Filosoful, scrisă precum se spune, şi aici am pus... Însă despre mai sus pomenitul Constantin, vom arăta puţin, care dintre înaintaşii săi l-au învăţat. Se spune deci că a fost ucenicul unui oarecare Andrei dintre ucenicii lui Eftimie, fostul Patriarh al Târnovei în timpul lui Şişman, ţarul de Hristos iubitorul şi cel din urmă al Bulgarilor, care, cu voia atotputernicului Dumnezeu, a fost lipsit de vieaţă împreună cu ţaratul de către împăratul turc Baiazit, fiul împăratului Amurat omorît la Cosova de către Miloş în anul 6901 [=1393]. Atunci a fost şi Eftimie izgonit la Stenimaha, unde a primit şi sfârşitul vieţii. Multe scrieri a făcut povestind despre vieaţa sfinţilor, a împăratului Constantin, a preacuvioasei Paraschiva şi a lui Ioan dela Ryla şi a lui Ilarion dela Meglen, a Filoteii dela Argeş şi a sfintei Nedelia [=Duminecî]. Şi a multor altor biserici

Precum se poate vedea, adausul final este făcut ca o recapitulare a cuprinsului textului lui Constantin Costenețki. Informațiile cuprinse sunt adevărate. Ele confirmă cuprinsul inscripției de pe placa sepulcrală în ceea ce privește locul exilului și mormântul Patriarhului Eftimie. Constantin Costenețki se arată bun cunoscător al scrierilor Patriarhului, căci toate textele citate sunt cunoscute și au fost editate de *Kałužniacki*. Între ele citează și vieața unei singure sfinte cu numele Filoteia, pe care o știa la Argeș. Nu-i nici un motiv să se creadă că această ultimă informație este greșită, când toate celelalte sunt adevărate. După propria lui mărturisire, Constantin s'a dus să-l vadă pe Eftimie la o dată când Patriarhul murise, deci după 4 Aprilie, 1404, nu anul 1393, cum credea d-l *Nicolaescu*.

În acest sbornic, se arată așa dar cum Constantin Costenețki («Кωнстандина Философа»), ducându-se la mânăstirea de lângă Stanimaka, n'a aflat încă în vieață pe vestitul Patriarh Eftimie, dar îi citează, dintre operele scrise, și « vieața » Sfintei Filoteia dela Argeș (« Филоѳее аргишкои » [1]).

Deci, curând după anul 1404, Sfânta Filoteia, a cărei « vieață » o scrisese Patriarhul Eftimie, se găsea în Țara Românească, la Curtea-de-Argeș. Strămutarea moaștelor la Argeș s'a făcut între anul 1395, când Sfânta e adusă dela Târnova la Vidin, și anul 1404, cam pe când Constantin Costenețki o știa la Argeș.

Al doilea argument ce s'a adus contra identificării celor două Sfinte se bazează pe observația că redacțiunile « vieții » lor sunt deosebite.

Era natural să fie deosebite, deoarece « vieața » Sfintei, în forma întrebuințată azi de Biserica românească, a fost scrisă

---

zidurile au căzut până la temelie din cauza vremurilor necredincioase, care stăpâneau și astfel mormântul sfântului s'a făcut necunoscut până astăzi. Același Constantin de mic și-a legat frica de Dumnezeu dându-se învățăturii cărții. A venit în mânăstirea unde ucenicii lui Eftimie l-au aflat de mic și pe însuși preasfințitul Eftimie nu-l aflǎ viu și încă... » [Traducerea a fost făcută cu ajutorul d-lui Damian P. Bogdan, doctorand în l. slavă].

[1]) G. Ivanov, *o. cit.*, p. 217. Costenețki, ca și toți slaviștii care s'au ocupat cu scrierile Patriarhului Eftimie, nu pomenește decât o singură Sfântă Filoteia, căreia prelatul bulgar îi scrisese « vieața ».

târziu în sec. al XIX-lea, din auzite [1]), așa că nu se poate pune bază pe ea pentru concluziuni istorice, ci ne putem servi de ea doar pentru o îndrumare vagă a cercetărilor. Această redacțiune nouă s'a făcut deoarece se pierduse vechiul text slavon, fiind luat de un boer, care nu l-a mai restituit [2]).

Argumentul al treilea este considerat ca foarte important de către d-l *Stoica Nicolaescu*, deoarece crede că îl găsește chiar în textul vieții Sfintei, în forma scrisă de autorul ei. Dacă d-l *St. Nicolaescu* ar fi știut însă că cele mai vechi texte ale «vieții» și «slujbei» nu cuprind datarea, care s'a adăugat mai târziu, numai în edițiile slujbei, n'ar mai fi încercat să se sprijine pe textul vieții Sfintei Filoteia pentru a argumenta existența unui Domn Radu-Negru înainte de anul 1300.

Necunoscând însă împrejurările recente ale redactării și deci lipsa de valoare istorică a acestor texte noi, d-l *St. Nicolaescu* afirma că « Sfânta Muceniță Filoteia s'a născut în cetatea Târnova din Bulgaria la 1206 și a fost martirizată între anii 1223—1224 [3]) ». Datările nu numai că n'au temeiu istoric, căci nici o ediție a «*vieții*» n'arată vreun an, dar sunt stabilite arbitrar, deoarece le menționează numai redacțiunile «*slujbei*» tipărite recent [4]). Ba chiar în ele anii diferă (1215 sau 1290 sau chiar 1513). Erorile datării sunt oglinda cunoștințelor vremii, către mijlocul și în a II-a jumătate a sec. al XIX-lea, bazate pe erorile tradiției în legătură cu Radu-Negru-Vodă [5]).

---

[1]) « *Vieața* » *Sfintei Filoteia* nu s'a tradus din rusește, cum credea d-l St. Nicolaescu, căci « *Viețile Sfinților* », tipărite la Mân. Neamțul (1807—1815), au avut și alte izvoare. Vezi mai departe în prezenta lucrare pp. 42—52.

[2]) Pierderea textului slavon, întrebuințat la Curtea-de-Argeș, e relatată de Mitropolitul Neofit Cretanul, în anul 1746. Cf. *ms. 2106* din Bibl. Ac. Rom. A fost tradus din grecește de Arhim. Genadie Enăceanu și publicat în « Biserica ortodoxă română », Buc. II, 1875—1876, pp. 317, 634—635. Cf. și V. Drăghiceanu, *o. cit.*, p. 24.

[3]) St. Nicolaescu, *Adevărul asupra importantelor descoperiri arheologice dela Curtea-de-Argeș*, p. 17 și *Dela întemeerea Țării Românești*, p. 160. Elemente noi în discuție nu aduce Nicolae Argeș [= N. P. Duță], *Legăturile dintre Curtea-de-Argeș și cetatea Ternovei*, în ziarul « Albina », an III, 1923, nr. 168 și 169, precum și în foiletoanele următoare; idem, *Radu-Negru-Basarabă*, Buc. 1925; deasemenea nici D. Casseli, *Biserica Sf. Niculae Domnesc din Curtea-de-Argeș*, în « Revista pentru istorie, arheologie și filologie », vol. XVI, 1922, Buc. p. 137.

[4]) Însă versiunile manuscrise ale « *slujbei* », după care s'a făcut tipăritura, n'arată vreun an. Vezi pp. 61—64 din prezenta lucrare.

[5]) Pentru tradiția greșită relativ la Radu-Negru-Vodă, cf. D. Onciul, *Originile Principatelor Române* Buc., 1889, p. 61: *Confuziune în șirul și la timpul Domnilor*; cf. și Al. Lapedatu și Filitti, *o. cit.*

Dacă Sfânta Filoteia ar fi fost la Târnova o martiră locală, nu adusă din lumea grecească, din Asia Mică [1]), cultul ei s'ar fi introdus în calendarul bisericesc al orașului Târnova, din 1272, în care sunt trecuți toți sfinții prăznuiți acolo [2]).

Dacă Sfânta Filoteia s'ar fi prăznuit la Curtea-de-Argeș încă din 1224, atunci « vieața » ei s'ar fi găsit în sbornicul slav din anul 1360, cuprinzând « vieți » de sfinte, scrise din « grija » și « din porunca » Ţariței Anca a Vidinului, soția lui Sracimir, originară dela Argeș [3]).

Ultimul argument contra identificării nu este sprijinit nici măcar pe vreo ipoteză. Datarea deosebită a prăznuirii celor două Sfinte nu este un argument deplin, deoarece nu se arată că s'ar face după același eveniment: fie data morții, fie data aducerii moaștelor etc. Datarea prăznuirii unui sfânt se poate face după oricare din aceste evenimente. Se poate ca data prăznuirii să se fi fixat în Bulgaria după unul din evenimente, iar în Ţara Românească după altul. S'au întâmplat cazuri ca prăznuirea aceluiași sfânt să se fi introdus în cultul unui popor în diferite zile ale anului. Când se observa potrivirea de nume, crezându-se că sunt sfinți deosebiți, se adăugau fiecăruia noi elemente hagiografice pentru ca să se facă diferențierea « vieților ». Așa s'a întâmplat cu Sfântul Alexe, Sfântul Mina etc.

Data de 7 Decemvrie, aleasă pentru prăznuirea Sfintei Filoteia, apare în evidentă legătură cu hramul vechiu al Bisericii Domnești, Sfântul Nicolae, prăznuit la 6 Decemvrie. Vechiul hram este ales probabil după numele lui Nicolae Alexandru Basarab (1352—1364), la începutul domniei căruia biserica era zidită, însă nezugrăvită, căci pe mortarul peretelui nordic s'a găsit sgâriat cu cuțitul cunoscuta însemnare din 1352 despre moartea marelui Basarab, tatăl său. Aducându-se moaștele Sfintei Filoteia în Biserica Domnească, aceasta a căpătat un deosebit prestigiu și s'a fixat prăznuirea Sfintei

[1]) Numele Sfintei e grecesc: Filothea = iubitoare de Dumnezeu.

[2]) Joannes Martinov, *Annus ecclesiasticus graeco-slavicus*, Bruxellis, 1863, p. 337 (Sf. Paraschiva este menționată la 14 Octomvrie).

[3]) Era fiica Doamnei Clara și a lui Alexandru-Vodă și soră a lui Vlaicu-Vodă. Despre acest sbornic, cuprinzând și « vieața » Sfintei Paraschiva, cf. N. Iorga, *Domnița Anca și patronagiul ei literar (1360)*. « Ac. Rom. Mem. Secț. Ist. », s. III, t. IV, Buc. 1925, p. 373 și St. Nicolaescu, *Păstorirea Mitropolitului primat al Ungrovlahiei Hariton*, Craiova, pp. 8—9, n. 1.

în ziua următoare vechiului hram al bisericii [1]). Din ce an datează această prăznuire a Sfintei, nici un izvor nu menționează. Având-se în vedere regulile cultului ortodox, probabil că s'a făcut chiar din anul aducerii moaștelor.

În concluzie, observăm că argumentele aduse contra identificării celor două Sfinte Filoteia n'au o bază temeinică, fiindcă nu sunt sprijinite pe informații adevărate [2]). Adevărul este deci că Sfânta Filoteia dela Argeș este identică cu Sfânta din scrierile prelaților bulgari și deci este originară din Pamfilia, provincie de pe coasta sudică a Asiei Mici. După martirizare, moaștele i-au fost așezate într'o biserică unde Țarul Ioniță Caloian (1197—1207) a trimes de i le-a adus la Târnova. În acest oraș au stat până în anul 1395, când au fost strămutate la Vidin. De acolo, moaștele au fost aduse la Curtea-de-Argeș, între 1395—1404, când Domn al Țării Românești era Mircea cel Bătrân.

4. **Împrejurările strămutării moaștelor Sfintei la Curtea-de-Argeș.** În răstimpul dintre 1395—1404, s'au întâmplat unele fapte, care ar putea lămuri împrejurările în care moaștele Sfintei Filoteia au fost strămutate în țară.

Moaștele Sfintei Paraschiva, a cărei « vieață » a fost scrisă tot de Patriarhul Eftimie, au fost și ele strămutate dela Târnova la Vidin, din cauza Turcilor [3]).

Sultanul Baiazid, cunoscând venerația creștinilor pentru sfinți, le-ar fi dăruit lui Mircea, care le-ar fi strămutat în țară. După înfrângerea creștinilor la Nicopole (1396), sultanul a trecut în Țara Românească pentru a se răsbuna pe Mircea. Cu această ocazie, ar fi luat înapoi moaștele Sfintei Paraschiva și le-a dăruit kneghinei Serbiei, care le-a strămutat la Bel-

[1]) Așa precum Sfântului Dimitrie Basarabov i s'a fixat hramul la 27 Octomvrie, a doua zi după Sfântul Dumitru.

[2]) Totuși trebue să recunoaștem că d-l St. Nicolaescu s'a ocupat cu pasiune de chestiune, aducând unele izvoare noi.

[3]) Episc. Melchisedec, *Viața și scrierile lui Grigorie Țamblac*, în « An. Ac. Rom. », s. II, vol. VI, p. 35 și *Viața și minunile Cuv. Maicei noastre Paraschivei cei nouă și istoricul sfintelor ei moaște*. Buc. 1889, p. 4. Cf. E. Kałużniacki, *Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius*, p. 433.

grad, după cum ne informează Grigore Ţamblac în panegiricul Sfintei, pe care l-a scris între 1427—1431 [1]).

Odată cu moaştele Sfintei Paraschiva se poate ca Mircea să fi primit şi moaştele Sfintei Filoteia, pe care însă Sultanul nu le va fi găsit ca să le ia înapoi.

S'ar putea face însă şi altă ipoteză. După înfrângerea creştinilor la Nicopole, Sracimir, ţarul din Vidin, îşi pierdu stăpânirea, iar Ţara Românească deveni locul de refugiu al unei « mulţimi de oameni, împreună cu boeri şi clerici [2]) ».

N'ar fi exclus ca aceştia să fi adus şi moaştele Sfintei, care vor fi fost reţinute de Mircea, ruda lui Sracimir.

Cu prilejul refugiului, s'au adus în ţară, printre multe manuscrise ale vechii literaturi slave, şi unele dintre scrierile Patriarhului Eftimie, ce ni s'au păstrat în mânăstirile noastre. Dintre aceste scrieri, « vieaţa » Sfintei Filoteia s'a păstrat în vechiul centru de cultură, care este Mânăstirea Neamţul [3]), şi în Mânăstirea Vatra-Moldoviţei [4]).

Dela Mânăstirea Neamţul, manuscrisul slav, cuprinzând « vieaţa » Sfintei Filoteia, a trecut în proprietatea Academiei Române, în a cărei bibliotecă se află [5]). Manuscrisul acesta este o copie din 1582 după un manuscris din 1441, precum se arată la sfârşit, într'o însemnare slavonă:

« Сїѧ книга понови монахꙋ Михаилъ за ѕ зл҃ и ѕ дс҃ влѣто з҂с мс҃ца ав еї ».

iar mai jos:

« Гаврїил исписа сїи съборник влѣт ѕцмд » [6]).

[1]) Melchisedec, *Viaţa şi scrierile lui Grigorie Ţamblac*, p. 35.

[2]) Const. Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, Prag, 1876, p. 356.

[3]) Episc. Melchisedec, *Catalog. Mst. Neamţ*, în « Revista pentru istorie, arheologie şi filologie », an. II, vol. III, p. 131. Cf. Kałužniacki, *Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius*, p. CVIII şi Iaţimirsckiĭ, славянскія и русскія рукописи румынскихъ библіотекъ, S. Peterburg, 1905, p. 795.

[4]) Claudio Isopescu, *L'arte religiosa Moldava della Bucovina*, în *rev. Costruire*, Roma, Iunie, 1927, anul IV, nr. 6, p. 40.

[5]) *Ms. slav. 165*, f. 189 b. « *Vieaţa* » *Sfintei* e scrisă pe 15 foi.

[6]) În traducere: « Această carte a înoit-o monahul Mihail pentru 6 zloţi şi 6 aspri, în anul 7090 (= 1582) luna August 15 » (ca indicaţie paleografică ҂Ѳ = 90); apoi « Gavriil a scris acest sbornic în anul 6949 (= 1441).

Prin ultimele cuvinte se însemna scriitorul manuscrisului după care se făcuse copia. Gavriil este vestit prin multe alte lucrări ale sale, cf. N. Iorga, *Istoria Bisericii româneşti*, I, Vălenii-de-Munte, 1908, p. 54 şi E. Kałužniacki, сборники нямецкаго монастыря No. 20 и 106, S. Peterburg, 1907, p. 3.

Din această însemnare se mai vede că monahul Mihail a fost plătit pentru munca sa de copist, deci el n'a scris manuscrisul pentru mulțumirea sa sufletească, ci fiindcă i se ceruse să-l scrie, cuprinsul lui fiind prețuit. Se știe că în mânăstirile unde erau copiști dibaci se copiau manuscrise pentru bisericile care aveau nevoie de ele.

Altul dintre manuscrisele slave dela Mânăstirea Neamțul aduce dovada că, încă din vremea patriarhatului lui Eftimie, clerul nostru îi cerea sfaturi pentru întărirea credinței. În acel manuscris se găseau corespondența Patriarhului Eftimie cu ieromonahul Nicodim, egumenul Tismanei, care îl întrebase în oarecare chestiuni teologice, și corespondența aceluiași Patriarh Eftimie cu Antim, Mitropolit al Ungro-Vlahiei, pe vremea lui Mircea [1]).

Acest manuscris a dispărut [2]), însă corespondența a fost publicată de *Kałużniacki* [3]). Însuși Constantin Costenețki scrie că Eftimie era lumina care lumina chiar și în țările române [4]).

Legăturile acestea religioase, precum și cunoscutele legături de înrudire ale Domnilor noștri cu Țarii din Târnova și Vidin, au făcut ca, în fața invaziei turcești, țările române să fie un natural loc de refugiu și deci un bun loc pentru aducerea moaștelor Sfintei Filoteia [5]).

Pentru datarea aducerii moaștelor sunt foarte interesante observațiile lui *Onciul*, care însă nu știa că Sfânta a fost adusă

---

[1]) Melchisedec, *Catalog. Mst. Neamț*, p. 130, nr. 10.

[2]) Relativ la această dispariție, d-l N. Iorga scrie: « E o adevărată rușine pentru gospodăria noastră culturală că am lăsat să se ia dela Mânăstirea Neamțului, sbornicul slavon nr. 10 » (*Ist. Bis. rom.*, I, Vălenii-de-Munte, 1908, p. 39, n. 5). « Manuscrisul l-a înstrăinat, după cât se pare, Iațimirschi » (*id. o. cit.*, p. 46, n. 3). Presupunerea pare întemeiată nu numai fiindcă Iațimirschiĭ a fost surprins odată cu o asemenea faptă (în biblioteca Academiei Române), ci pentrucă manuscrisul a fost studiat de Kałużniacki întovărășit de I. Bogdan încă din 1894 și apoi Iațimirschiĭ a cercetat manuscrisele mânăstirii Neamțul pentru a începe publicarea descrierii lor în 1898, la Moscova. În 1899, prof. Onciul n'a mai găsit manuscrisul (Kałużniacki, *Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius*, 1901, pp. XXXIII și n. 2, LXVI, CVII—CVIII și n. 1).

[3]) E. Kałužniacki, *Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius*, pp. 205—224 și 240—251. Despre influența literară bulgară și sârbă la Români, cf. P. P. Panaitescu, *La littérature slavo-roumaine (XV-e—XVII-e siècles) et son importance pour l'histoire des littératures slaves.* V Praze, 1931, p. 4.

[4]) E. Kałužniacki, *Aus der panegyrischen Litteratur der Südslaven* p. 83, nr. 29.

[5]) Este semnificativ faptul că un mare logofăt al lui Mircea, călugărindu-se, ia numele Filoteiu. Despre el, cf. P. P. Panaitescu, *o. cit.*, p. 5.

pe vremea lui Mircea: « Pe stâlpul din stânga (nord) dinaintea altarului se află în pictură mai nouă, cu inscripțiuni românești, compozițiuni ce reprezintă episoade din vieața Sfintei Filoteia și aducerea moaștelor ei la Curtea-de-Argeș, negreșit după o pictură mai veche — după cum arată forma îmbrăcămintei. Între persoanele ce asistă, sunt înfățișați: voevodul Radu-Negru, arhiepiscopul de Târnova și doi episcopi români. Țara Românească avea 2 episcopi abia *dela anul 1370*, când Vladislav I înființează « mitropolia » Severinului, ca a II-a episcopie a țării [1]».

Astfel se vede că, deși adusă în țară după moartea lui Radu-Vodă, totuși tradiția a făcut legătura cu el, prin faptul că moaștele Sfintei Filoteia au fost așezate în ctitoria lui.

În lumina contribuțiilor acestui studiu, bazat pe izvoare noi, prin care am arătat documentat de unde, de cine și când au fost aduse în țară moaștele Sfintei Filoteia, discuția în legătură cu problema originilor Țării Românești ia o nouă înfățișare. Pe bună dreptate s'a zis că « această vieață este un argument decisiv », căci, părăsind terenul ipotezelor istorice, pentru moaștele Sfintei Filoteia putem afirma cu certitudine că au fost aduse în țară în timpul domniei lui Mircea cel Bătrân. Această certitudine se sprijină chiar pe izvoare contemporane cu evenimentele și deci poate pune în evidență cât de greșită a fost tradiția, când vorbea de un Radu-Negru-Vodă înainte de 1300, pe vremea căruia s'ar fi adus în țară moaștele Sfintei.

Peste șapte secole au trecut de când moaștele Sfintei au părăsit țara înverzită ce se oglindește în valurile sclipitoare ale mării din sudul visător al verilor îndelungi. Cultul ei a deschis larg porțile armoniei cerești pentru popoarele prin mijlocul cărora trecând le-a aprins în suflete scânteia veșniciei. Stăpânitori înaurițí și umili țărani cu fața de aramă și-au plecat cucernic frunțile și genunchii la trecerea Sfintei a cărei mucenicie, din scurta vieață pământească, a fost sporită de chinurile rătăcirii spre loc de odihnă, în fața năvalei păgânești. Peste

[1] D. Onciul, *În chestia Bisericii Domnești dela Curtea-de-Argeș*, Buc. 1916, p. 14.

cinci secole au trecut de când Mircea, cavaler al credinței, a întâmpinat sfintele moaște la țărmurile Dunării, de unde le-a purtat spre freamătul brazilor din munții ce-și înalță cele mai înalte creste pe Argeș în sus.

Sfânta Filoteia, adusă în timpul când se statorniceau destinele neamului nostru, ne-a arătat în chip simbolic, prin numele și vieața ei, că numai prin iubirea de Dumnezeu ne putem menține ființa națională, iar Biserica românească a numit-o «patroană a Țării».

5. **Știri istorice despre moaștele Sfintei la Curtea-de-Argeș.** Cea dintâi informație despre prezența la Argeș a moaștelor Sfintei Filoteia ne-o dă *Constantin Costenețki*, curând după 1404, precum am văzut.

Gavriil, Protul Atosului, care a asistat la sfințirea bisericii catedrale din Curtea-de-Argeș, în August, 1517, chemat de Neagoe-Vodă, povestește vieața Patriarhului Nifon, trecut, după moarte, în rândul sfinților, parte din moaște păstrându-i-se la Curtea-de-Argeș [1]). În această scriere, cuprinzând relații prețioase despre evenimentele și bisericile din țară, Sfânta Filoteia nu este menționată, dar nici Biserica Domnească.

Pe la 1653, Patriarhul Macarie de Antiohia, vizitând țările române, secretarul său, *Paul de Alep*, face descrierea acestei călătorii, în care, relatându-ni-se vizita la Curtea-de-Argeș, ni se dau știri despre moaștele Sfintei:

«...Biserica din oraș, cu hramul Sfântului Neculai, despre care se zice a fi cea dintâi biserică zidită acolo și în care se află moaștele unei tinere fecioare martire, Sfânta Filoteia. Tatăl său se zice că fusese un mare sgârcit și, în acele vremi, fiind pe acolo o strașnică lipsă de pâine, această tânără fecioară, fără știrea tatălui ei, împărțea merinde la săraci. Într'o zi, el veni fără veste și o găsi în această ocupare și pe dată îi taie

---

1) Despre « vieața » Patriarhului Nifon, cf. Diac. Dr. Nic. M. Popescu, *Nifon II, Patriarhul Constantinopolului*, « An. Ac. Rom. », S. II, t. 36, 1914, pp. 731—798 și D. Mazilu, *Contribuțiuni la studiul vieții Sfântului Nifon, Patriarhul Constantinopolului*, București, 1928. (Ultimul studiu a fost premiat de Universitatea din București cu premiul Hillel).

capul. Trupul ei se păstrează încă; ea are un sinaxar sau un serviciu particular al său și neîncetat face numeroase minuni. Noi avurăm norocul să ne închinăm la moaștele ei [1]) ».

Din cele spuse de *Paul de Alep*, se observă că la sfârșitul domniei lui Matei Basarab, Sfânta Filoteia avea faimă prin minunile făcute. Despre starea moaștelor, Paul de Alep face însă o confuzie, căci tradiția spune că Sfânta a fost lovită la picior, iar nu la cap, care nu prezintă urmă de lovire [2]).

Neofit Cretanul (din Creta), ajuns mitropolit al Ungro-Vlahiei subt Const. Mavrocordat și păstorind dela 1738—1754, povestește impresiile călătoriei sale pastorale din 1746, într'un fel de condică:

« La Curtea-de-Argeș, am rămas până la 19 Iulie, sâmbătă, unde am oficiat și pomenit pre Ctitor, precum oficiasem și în oraș, la biserica lui Radu-Negru-Vodă, cu hramul Sfântului Nicolai, unde se află relicviile Sfintei martire Filoteia, pre care le-am văzut și sărutat, dela care lipsesc degetul din mijloc dela mâna dreaptă din încheetura din mijloc, precum și picioarele dela glesne în jos... Cea dintâi biserică creștinească, ce s'a zidit în Valahia, este aceasta unde se află relicviile Sfintei Martire Filoteia [3]) ».

În « vieața » Sfântului Nicodim de Tismana, retipărită după cea scrisă pe la 1763 de *Partenie*, Episcopul Râmnicului [4]), la care s'au făcut adăugiri de către editori după izvoare vechi, se menționează și moaștele Sfintei:

---

[1]) Emilia Cioran, *Călătoriile Patriarhului Macarie de Antiohia în Țările Române*, 1653—1658, Buc, 1900, p. 142.

[2]) Fapt întărit mie în 1924 şi de către P. S. S. Arhiereul Platon Ciosu, dela Sf. Patriarhie din Bucureşti, care a servit la Argeş, precum şi de către Eugenia şi Maria Cristescu, care au îmbrăcat, după războiu, moaştele Sfintei Filoteia.

[3]) *Ms. 2106* din Bibl. Ac. Rom. Cf. traducerea Arhim. Genadie Enăceanu, « Biserica ortodoxă română », Buc. II, 1875—1876, pp. 634—636. Cf. ibid., p. 317, titlul însemnărilor: « *Notele călătoriei ce am făcut prin eparhia noastră, în zilele prea înălțatului şi de Dumnezeu iubitorul Domn Ion Const. Nicolae Voevod* ».

[4]) N. Iorga, *Istoria Bisericii româneşti*, II, p. 152 şi n. 2. Slujba i s'a tipărit în 1767. Cf. I. C. Filitti, *o. cit.*, p. 6, n. 1.

« Radu-Negru-Voevod au adus sântele moaşte ale Sântei Filoteia, de le-au aşezat în Biserica sa cea domnească din oraşul Argeşului, care stau şi acum până astăzi [1]) ».

În prefaţa Mineiului pe Noemvrie, tipărit în 1778, la Râmnic de *Episcopul Chesarie*, se face menţiune despre moaştele Sfintei:

« Iar zidirea Mânăstirilor s'au început dela Radul-Voevod ce-i zic Negrul, întâiul Domn al ţării, carele au zidit Mânăstirea din Câmpul-lung şi Beserica din Târgul Argeşului, unde să află sfintele moaşte ale Muceniţei Filothiĭa [2]) ».

Din menţionările prelaţilor români din sec. al XVIII-lea, se observă că se formase tradiţia legăturilor între Sfânta Filoteia şi Radu-Vodă, de sigur pentrucă moaştele erau aşezate în ctitoria lui.

Într'o descriere de călătorie a unui Francez, apărută la Paris, în 1846, ni se dau impresiile culese la Argeş, în 1836:

« Corpul Sfintei Filoteia, pe care îl puturăm vedea, este culcat într'un sicriu, acoperit cu plăci de argint şi aşezat în mijlocul bisericii. Toţi credincioşii au voie să-i sărute fruntea şi mâna. Ea este închisă într'un fel de mănuşă de argint masiv, deschisă la spate, pentru ca să se poată observa după placul fiecăruia. Alăturea de sicriu se găseşte o cutie, în care se depun daruri pentru săraci. Înainte de a ne îndepărta, făcurăm ca toată lumea: sărutarăm fruntea şi mâna stângă a Sfintei Filoteia şi depuserăm în cutie umilul nostru dar [3]) ».

Subt Bibescu-Vodă (1842—1848), se făcu pentru moaştele Sfintei Filoteia « un pat monument », poruncit la Viena [4]).

În 1857, Dincă Brătianu făcea « odăile de bolnavi », pentru suferinzii ce veneau la Sfânta Filoteia.

---

[1]) *Viaţa lui Nicodim*, (ed. 1883), p. 67.

[2]) I. Bianu şi Nerva Hodoş, *Bibliografia românească veche*, vol. II, p. 227 (în prefaţa Mineiului).

[3]) Stanislas Bellanger, *Le kéroutza, voyage en Moldo-Valachie*, Paris, 1846, t. II, cap. XII, pp. 461—462.

[4]) V. Drăghiceanu *o. cit.*, p. 40.

Safta Prijbeanca dăruia pentru acele odăi venitul rămas dela părinții ei, Maria și Paharnicul Grigorie Drăgănescul [1]).

În 1867, moaștele Sfintei Filoteia au fost aduse, în procesiune de ploaie, la Ploiești, Mizil, Buzău și București, căci fusese mare secetă:

« Orășenii Ploeșteni și locuitorii districtului, în memoria acestei minuni, au zidit în numele Sfintei Filotei o biserică în Ploești și i-au îmbrăcat sicriul cu argint. Orășanii Buzeului au ridicat un monument lângă crâng, unde s'a săvârșit serviciul cu sfintele Moaște, pentru pomenirea aceștii zile [2]) ».

În anul 1893, Biserica Domnească fiind închisă, deoarece amenința să se prăbușească, moaștele Sfintei au fost « transportate și cu serviciul în biserica filială Sfântul Gheorghe... Filiala este construită de zid, în locul alteia vechi, la anul 1844, de Anghelet [3]) ». După ce biserica Sfântul Gheorghe a ars, moaștele au fost mutate la biserica cu hramul Adormirea Maicii Domnului, din Olari.

În timpul războiului (1916—1919), moaștele au fost ținute în paraclisul Bisericii Antim din București. După războiu, moaștele Sfintei Filoteia au fost readuse la Curtea-de-Argeș și așezate în catedrala lui Neagoe-Vodă. Iarna sunt ținute în capela regală [4]).

În decursul vremii, Biserica Domnească a suferit reparații, care totuși nu i-au schimbat înfățișarea. D-l prof. *N. Iorga* crede « că acel care a dres-o, trebue să fi fost Neagoe-Vodă, dela începutul veacului XVI, care, clădind frumoasa mânăstire de deasupra râului, n'a putut să lase în uitare vechea biserică, atât de apropiată, a străbunilor săi [5]) ».

Restaurările anterioare făcute Bisericii Domnești îi adăugaseră două turle.

[1]) *Id. ibid.*, p. 40.

[2]) Iconomu Petru Bărbulescu, în prefața « Către cititori » din « *Slujba Sfintei Fecioare Filotei*, Buzeu, 1868.

[3]) Econ. Stavrof. Dim. Lascăr, « *Calendar bisericesc ortodox al jud. Argeș* ». Pitești, 1899, p. 55. În « Buletinul Comisiunii monumentelor istorice », Buc. 1923, p. 78, se arată data de 9 Ianuarie, 1894, când biserica a fost închisă.

[4]) Informațiile ultime sunt culese la Curtea-de-Argeș, dela Eugenia și M. Cristescu.

[5]) N. Iorga, « *Istoria Bisericii românești* », I, p. 30, n. 2.

Restaurarea începută în 1911, din inițiativa și subt controlul Comisiunii monumentelor istorice, a redat acestei vechi biserici, în care s'au păstrat moaștele Sfintei Filoteia, patroana Țării Românești, toată măreția arhitecturii ei simple, dar impunătoare, de odinioară. Astăzi, Biserica Domnească ni se înfățișează așa cum *Gabriel Millet* i-a definit stilul, în care a fost clădită, prin următoarea expresie plastică: « o cupolă așezată peste o cruce [1]) ».

Biserica Domnească are în clopotnița nouă de lângă poartă două clopote. Pe cel mai mare se găsește următoarea inscripție românească din 1812:

« Acest clopot este al Sfintei Biserici Domnești din orașul Argeș, hramul Sfântul Nicolae, unde se află și sfintele moaște ale Mucenicei Filotheia, și care biserică este zidită de răposatul întru fericire Io Radu I Vodă Negru, întâiul Domn al țării, care au stătut la leat 6798 (= 1290) și se vede că și acest clopot să fie făcut tot de el și a stătut până la leat 1788, când a avut războiu Poarta Otomanicească cu cea Kezaricească și s'au sfărâmat urechile de ostași, iar acum leat 1812, în zilele stăpânirii marelui Împărat a toată Rusia, Alexandru Pavlovici, s'au prefăcut de Prea Sfinția Sa întâiul episcop al Argeșului Chir Iosif, mai adăugând și material prin purt[ăto]are de grijă a mea Arhimandrit Theodosie, Năstavnic Sfintei Monastiri Kozanciei. De Georg Volf. Meșt. ot Sibiu [2]) ».

Toate știrile istorice despre prezența multiseculară a moaștelor Sfintei Filoteia pe pământ românesc, în capitala Basarabilor, ne arată că Biserica Domnească devenise un loc de închinăciune pioasă, un altar de care se legau nădejdi de mântuire trupească și sufletească. Iar când natura se arăta vitregă Românului, însetând pământul de apa roditoare a cerului, Sfânta pleca la drum lung, peste drumuri prăfuite și arse de soare, până spre fumuriul zării, pentru ca, la întoarcerea-i spre locul de necurmată binefacere, să fie întâmpinată de iarba

---

[1]) G. Millet, *L'école grecque dans l'architecture byzantine*, Paris 1916, pp. 54—55, cf. N. Ghica-Budești, *Arhitectura Bisericii Domnești*, « Bulet. Comis. mon. ist. », 1923, p. 105.

[2]) C. Bilciurescu, *Mânăst. și biser. din România*, Buc. 1890, p. 239.

câmpului, înălţată de ploaie spre cer ca şi fruntea omului întărit de puterea credinţei.

II. VIEAŢA SFINTEI ÎN TEXTELE BISERICEŞTI.

1. **Ce este o «vieaţă» de sfânt.** Încă dela începutul creştinismului, tăria voinţei neşovăielnice întru a urmări virtuţile creştine a făcut din om un sfânt. Prin această trecere în rândul sfinţilor, se aducea prinosul de admiraţie pentru acela care s'a ridicat, prin vieaţa sa, deasupra oamenilor şi vremurilor. Glorificarea virtuţii aducea moralizarea maselor populare. Pentru oamenii simpli era chiar o nevoie, fiindcă ei nu puteau să se ridice până la frumuseţea înţelegerii unui Dumnezeu abstract, revelat prin subtilităţi metafizice. Fapta, care era vieaţa sfântului, vădit prin minunile sale, reliefa forţa morală din sufletul omului, care îl uneşte cu Dumnezeu mai mult decât teoria abstractă. În ceea ce priveşte cultul sfinţilor, Mitropolitul Moldovei, *Veniamin Costachi*, găseşte o frumoasă comparaţie: « Vieţile şi laudele sfinţilor să aseamănă strălucirii stelelor... al cărora numele deşi nu-l ştim, pentru mulţimea lor, însă de frumuseţea strălucirii lor ne minunăm. Într'acest chip iaste şi strălucirea vieţilor sfinţilor [1]) ».

Un studiu de ansamblu al legendelor hagiografice lipsea în literatura românească, chiar până în timpul din urmă, când d-l prof. universitar *N. Cartojan* a determinat caracteristicile distinctive ale acestui gen literar şi a arătat prin ce se leagă de literatura populară [2]). În acest studiu se arată că nu numai Biserica, dar chiar împăraţii bizantini arătau o foarte mare consideraţie pentru sfinţi, încât « ne putem închipui cu câtă veneraţie îi priveau masele naive şi credule ale poporului, care se adunau în jurul lor pentru a le cere ajutorul în boale şi nenorociri. Trupul lor era socotit ca făcător de minuni şi după moarte; şi nu odată s'au văzut cetăţile luptându-se pentru moaştele unui ascet, socotit ca sfânt [3]) ».

---

[1]) *Vieţile Sfinţilor din luna Septemvrie*, M. Neamţul, 1807, prefaţă, foaia 5. În *Vieţile Sfinţilor*, Chişinău, 1909, vol. I, p. 3, citatul este atribuit lui Metafrast.

[2]) N. Cartojan, *Cărţile populare în literatura românească*, vol. I, Buc., 1929, p. 137: *Legende hagiografice*. Cf. şi bogata bibliografie asupra literaturii universale şi române în legătură cu legendele studiate.

[3]) N. Cartojan, *o. cit.*, p. 139.

Deseori, mai ales în timpurile mai noi ale creştinismului, sfântul era dintr'o ţară străină aceleia unde i se păstrau moaştele. Era necesară această înstrăinare, deoarece în ţara sa nimeni nu este crezut sfânt şi profet. Prin necunoaşterea precisă a vieţii sfântului, i se putea adăuga un impresionant caracter mistic, prin elemente de vieţuire exotică.

Vieţile sfinţilor sau legendele hagiografice au fost scrise pentru necesitatea cultului după oarecare trecere de timp, după ce legenda se stabilise în popor, prin tradiţie orală [1]). Din această cauză, legendele hagiografice au fost înfrumuseţate cu elemente din legende populare, căci nu se mai ştia precis vieaţa adevărată a sfântului. Caracteristica principală a unei asemenea vieţi o forma miraculosul bazat pe minuni. Multe elemente ale legendelor hagiografice sunt luate din mitologia păgână a antichităţii, iar înfrumuseţarea legendei se făcea pentrucă se urmărea moralizarea poporului. Din această cauză, legendele sunt pline de frumuseţe naivă şi de duioşie, precum vedem în Vieaţa celor şapte coconi din Efes, în Vieaţa Sfântului Alexe etc.

Prin larga lor circulaţie, vieţile sfinţilor au contribuit la lărgirea orizontului imaginaţiei. Legendele hagiografice, formate din tradiţia populară creştină unită cu mituri păgâne şi contopite cu fantazia creatoare a hagiografului, au dat astfel naştere la multe legende populare, desprinse din ansamblul redactării primitive. Unele « vieţi » de sfânt au fost făcute prin contopiri de fapte luate din « vieţile » altor sfinţi. Hagiograful povesteşte toate scenele vieţii sfântului cu o puternică înlănţuire a faptelor, cu arta de a întrupa caractere, cu bogăţie de colorit stilistic şi intenţii de moralizare. Din această cauză, legendele hagiografice au un caracter retoric.

Cultul sfinţilor a dat timpurilor trecute un deosebit farmec poetic. Oamenii se simţeau uniţi şi nutreau prietenia, între

[1]) Observaţii generale asupra genului se găsesc: la Hippolyte Delehaye, *Les passions des martyrs et les genres littéraires*, Bruxelles, 1921, pp. 150, 183 şi 196 şi *Les légendes hagiographiques*, ed. III, Bruxelles, 1927, având capitolele: Notions, Le travail de la légende, Le travail des hagiogrophes, Classification des textes hagiographiques, Le dossier d'un saint, Réminiscences et survivances païennes, De quelques hérésies en matière d'hagiographie; în studiile hagiografice din revista *Analecta Bollandiana* şi la A. van Gennep, *La formation des légendes*, Paris, 1920, p. 121 — 131: *Légendes relatives aux héros civilisateurs et aux saints.*

cei mari şi cei mici, prin cultul aceluiaşi patron ceresc. În jurul locaşului bisericesc, în care se prăznuia un sfânt, oamenii obişnuiau să-şi aleagă numele sfântului drept nume de botez. Această legătură între oamenii care venerau acelaşi patron strângea legăturile între membrii societăţii, întocmai ca în cetăţile antice, care aveau fiecare zeul lor. Interesul de utilitate practică a făcut să se răspândească în popor cultul unui sfânt, căci se credea că omul, prin ajutorul sfântului, poate căpăta sprijin dela Dumnezeu şi credinţa într'un sfânt îl noroceşte în întreprinderi.

Consideraţii identice cu ale întregului Răsărit ortodox, în ceea ce priveşte venerarea sfinţilor, au făcut să se introducă şi la noi acest cult, ba chiar să ne sporim zestrea credinţei cu moaşte sfinte, încă dela începutul fiinţării de state româneşti.

În vremea introducerii creştinismului în Dacia, au fost martirizaţi Sfinţii Sava şi Ciprian. Îndată ce domniile lui Mircea cel Bătrân şi Alexandru cel Bun au garantat libertatea naţională, vieaţa religioasă a început să fie organizată temeinic. În Ţara Românească, Mircea ar fi adus moaştele Sfintei Paraschiva pentru câtva timp, iar mai târziu, Vasile Lupu, Domn mai bogat şi norocos întru creştinism, a obţinut prin daruri aceste sfinte moaşte şi le-a adus la 1641 în Iaşi, unde se păstrează până astăzi. Tot de pe vremea lui Mircea datează la noi cultul Sfintei Filoteia dela Argeş şi al Sfântului Nicodim, fostul stareţ al Mânăstirii Tismana şi organizatorul vieţii monahale româneşti. În Moldova, pe vremea lui Alexandru cel Bun s'au strămutat la Suceava moaştele Sfântului Ioan cel Nou, martirizat la Cetatea-Albă. Tot acest Domn a primit în dar dela împăratul bizantin Ioan Paleologu o « Sfântă făcătoare de minuni icoană a Maicei Domnului [1]». Din timpul lui Neagoe Basarab se păstrează capul şi o mână ale Sfântului Nifon [2]), fost Patriarh la Constantinopol şi organizator al Bisericii româneşti pe vremea lui Radu cel Mare. Moaştele Sfântului

---

[1]) *Ms. 3529*, B. Ac. Rom., f. 16 a—17 a. La începutul ms. se reproduce în frumoasă gravură această icoană.

[2]) I se păstrează aceste moaşte la Curtea-de-Argeş, unde se află şi capul Sfântului Vah împreună cu al Sfântului Sergie şi Sfânta Tatiana. Cf. Al. Odobescu, *Episcopia de Argeş*, « Conv. lit. », 1915, nr. 11—12, p. 1131.

Nifon au fost obținute dela Athos în schimbul mânei drepte a Sfântului Ioan Botezătorul, cu care acesta botezase pe Mântuitorul lumii în apa Iordanului.

În epoca lui Brâncoveanu, s'au scris vieața Sfântului Ioan Vlahul sau Românul, martirizat pe la 1662 și slujba Sfântului Grigorie Decapolitul, martirizat în primele secole ale creștinismului și ale cărui moaște se păstrează în Mânăstirea Bistrița din județul Vâlcea. Pe la 1774, s'au adus de Ruși din Bulgaria moaștele Sfântului Dimitrie Basarabov și au fost așezate în Mitropolia din București.

Între cele câteva mii de manuscrise ale Bibliotecii Academiei Române, strânse ca un tezaur național prin râvna neobosită a d-lui prof. universitar *I. Bianu*, Președintele și Bibliotecarul Academiei Române, se găsesc multe manuscrise cuprinzând vieți și slujbe ale acestor sfinți naționali. Pentru nutrirea cultului, în multe rânduri s'au tipărit viețile sfinților. Pentrucă cei mai mulți sfinți sunt de origine grecească sau rusească, Mitropolitul *Dosoftei* scria în « Viețile Sfinților », pe care le-a tipărit la Iași, între 1682—1686:

« Mulți sfinți să fac și la Rusia și până astăzi... Dar încă și din Români mulți sânt, a cărora am și văzut vieața și traiul lor, dar n'au fost căutați, fără numai Daniil de Voroneț și Rafail de Agapia, a căruia i-am sărutat și sfintele moaște... [1]) ».

O completă monografie hagiografică n'a fost încercată până acum în România, căci studiile existente în acest domeniu au fost făcute numai din anumite puncte de vedere, deci nu tratau toate chestiunile ridicate de cultul unui sfânt.

Învățatul episcop *Melchisedec* a scris istoricul moaștelor Sfintei Paraschiva, însă destule chestiuni, în legătură cu cultul ei la Români, lipsesc din studiul său. I. P. S. S. Patriarhul țării, Dr. *Miron Cristea*, a scris un prețios studiu despre icoanele sfinților din bisericile românești, încă pe când era ieromonah [2]). În același domeniu, avem un studiu al episcopului catolic

[1]) Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, t. III, Buc., 1912, pp. 54—55.

[2]) Dr. E. Miron Cristea, *Iconografia și întocmirile din internul Bisericei răsăritene*. Sibiiu, 1905.

Netzhammer despre cultul Sfântului Mina la Români [1]), iar în legătură cu un sfânt naţional avem studiul interesant al lui *Luţia* despre iconografia Sfântului Ioan cel Nou dela Suceava [2]). Vieaţa Sfântului Nifon s'a bucurat de un minunat studiu, adânc şi erudit, datorat *Diac. Dr. Nic. M. Popescu*, care a privit chestiunea mai ales subt aspectul istoric, pentru însemnătatea ei în cadrul istoriografiei bizantino-slave şi româneşti [3]). Fiind altul scopul operei sale, d-l prof. *N. Cartojan* nu s'a ocupat cu vieţile sfinţilor naţionali, ci numai cu acele legende hagiografice care au circulat în literatura românească veche ca răspândite legende populare. Despre cultul tuturor sfinţilor naţionali, ca şi în genere despre cultul sfinţilor, relaţii însemnate aduce d-l prof. *N. Iorga* prin bogăţia de informaţie care-l caracterizează [4]).

De curând, vieaţa Sfântului Constantin în literatura română a fost înfăţişată de către d-l profesor *Iulian Ştefănescu* într'un excelent studiu, în care, pe baza ei, se arată raporturile dintre diferitele colecţii româneşti de «vieţi» de sfinţi şi originalele lor slave şi greceşti [5]).

Acestea sunt studiile mai însemnate din literatura română. Scriind această încercare de monografie hagiografică într'un domeniu în care n'avem un model naţional, am căutat să tratez toate chestiunile privind cultul Sfintei Filoteia aşa cum se face în străinătate, unde studiile hagiografice au atras eruditi consacraţi în cultura europeană.

2. **Redacţiunile vechi slave.** Hagiograful sau autorul celei mai vechi redacţiuni a vieţii Sfintei Filoteia, Patriarhul Eftimie al Târnovei, în lunga sa păstorie (1375—1393), a patronat o renaştere a culturii slave religioase, nu numai prin multele scrieri ale sale, ci şi prin îndemnurile date şi prin discipolii

---

[1]) R. Netzhammer, *Die Verehrung des hieligen Menas bei den Rumänen.* Eine Skizze. Bukarest, 1922.

[2]) O. Luţia, *Legenda sfântului Ioan cel nou dela Suceava în frescurile din Voroneţ*, «Codrul Cosminului», I, 1924, Cernăuţi, 1925, p. 279—354.

[3]) Diac. Dr. Nic. M. Popescu, *o. cit.* şi D. Mazilu, *o. cit.*

[4]) N. Iorga, *Istoria Bisericii româneşti*, Vălenii-de-Munte, 1908—1909 (2 volume).

[5]) Iulian Ştefănescu, *Legende despre sf. Constantin în liturатura română*, «Revista istorică română», 1931, vol. I, pp. 251—297.

cărturari pe care i-a pregătit sau îndrumat. Activitatea lui de patronare culturală a fost întreruptă în 1393, prin cucerirea Târnovei de către Turci. După cum ne informează contemporanii săi, Grigore Ţamblac şi Mitropolitul Ioasaf al Vidinului, în scrierile lor, oraşul Târnova era de necucerit. După tradiţia populară, cetatea a căzut prin trădarea unui ovreiu, îngropat apoi subt o movilă ce se vede şi astăzi lângă oraş. Însuşi Patriarhul Eftimie, care îşi dădu toate silinţele pentru a dobândi îndurare şi cruţare pentru păstoriţii săi, trebui să meargă în exil. El îşi petrecu ultimele clipe ale vieţii în Mânăstirea Bacicovo de lângă Stanimaka şi muri la 4 Aprilie, 1404 [1]).

Patriarhul Eftimie a scris vieaţa Sfintei fiind rugat de către călugăriţele din Mânăstirea Sfânta Bogorodiţa din Târnova [2]), unde se aflau moaştele.

Pentru cuprinsul şi însemnătatea autorului textului, « vieaţa » Sfintei Filoteia a fost deseori copiată şi ni s'a păstrat în numeroase manuscrise slave din sec. al XV—XVI-lea [3]):

mss. *d* şi *e* ale Consistoriului metropolitan greco-ortodox din Cernăuţi [4]);

ms. 20, fost al Mânăstirii Neamţul [5]);

mss. 180 şi 994 din biblioteca sinodală din Moscova;

ms. 192 al Mânăstirii Sava din Moscova;

mss. 676 şi 754 ale Mânăstirii Troicko din Moscova;

ms. 631 din Mânăstirea Solovecki.

Dintre aceste 9 manuscrise, cel dela Mânăstirea Neamţul conserva mai bine caracterul redacţiunii primitive şi după el a făcut *Kałužniacki* ediţia sa cunoscută [6]). Am arătat mai înainte [7])

---

1) Ţankov, Zlatarski şi Dr. Al. Hajek, *o. cit.*, p. 11.

2) Ţankov, *o. cit.*, p. 61. Slaviştii s'au ocupat numai cu textul slav al vieţii Sfintei Filoteia, fără să ştie însă că moaştele ei au fost aduse la Curtea-de-Argeş.

3) Kałužniacki, *Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius*, p. CVI—CXX.

4) Citat şi de Claudio Isopescu, *o. cit.* p. 40.

5) Descris şi de Melchisedec, *Catalog Mst. Neamţ*, p. 131 şi Iaţimirskiĭ, *o. cit.*, p. 795.

6) Kałužniacki, *o. cit.*, p. 78—99, *Leben der Heilige Philothea*: Житїє и жизнь прѣподобныѧ матере нашѧ Фїлодеи, съписано Єѵдиміемь, патрїархомь Трьнωвскымь [Petrecerea şi vieaţa preacuvioasei noastre maici Filotheia, scrisă de Eftimie, Patriarhul Târnovei].

7) P. 13 din prezenta lucrare.

că manuscrisul slav dela Mânăstirea Neamţul a trecut în Biblioteca Academiei Române [1]).

Patriarhul Eftimie începe scrierea «vieţii» [2]) Sfintei Filoteia printr'o introducere moralizatoare, în stil de predică, în care arată motivele de ordin religios ce l-au îndemnat să proslăvească amintirea Sfintei (cap. I).

El pomeneşte fecioarele înţelepte din Evanghelie, care erau pregătite în aşteptarea mirelui, ca şi fericita Filoteia (cap. II).

«Patria acestei fericite este oraşul Molivot, astfel numit de obiceiu, aşezat în ţara Pamfiliei. Părinţii ei se numeau Ioan, tatăl, şi Irina, mama sa. Era copil din părinţi de neam bun, întotdeauna petrecând în frica lui Dumnezeu, rugându-se ziua şi noaptea în sfintele lăcaşuri, săturând pe cei flămânzi şi îndestulând pe cerşetori, numai să se îndure Cel-de-sus ca să le dea un copil». Acestor buni credincioşi, pentru lacrimile calde care au izvorît din ochii lor, nu le-a fost zădarnică nădejdea. Când aceşti sfinţi oameni au avut copila, Filoteia au numit-o, căci bucurie nespusă inimii li s'a împlinit, şi au slăvit pe Dumnezeu din toată puterea, prin cele mai pioase cântece. «Trecând al treilea an, fericita Irina a lăsat pe soţ împreună cu copila şi a trecut în veşnicele lăcaşuri». Tatăl a observat cu uimire că fata, dela vârsta cea mai fragedă, se hrănea cu pronia dumnezeiască. Ajungând vârsta de şase ani, a fost dată să înveţe cărţile sfinte şi numai cu învăţătura creştea, căci numai frumoase vorbe de ale lui Dumnezeu picurau de pe buzele ei, încât toţi se

[1]) *Ms. slav 165.* Este un sbornic cuprinzând diferite vieţi de sfinţi, în ordinea calendaristică, începând cu luna Decemvrie. Dintre «vieţile» scrise de Patriarhul Eftimie, are numai «vieaţa» Sfintei Filoteia [scrisă pe 15 foi (f. 189 b—204 b)], la ziua de 28 Mai [Маіа кн: data e scrisă deasupra textului]. Am arătat că acest sbornic este o copie din 1582 după un manuscris din 1441, scris de Gavriil. Despre Gavriil, cf. şi *ms. 3529* din Bibl. Ac. Rom.: «Istoria monastirii Neamţului» (f. 23 a şi f. 45 b). Din epoca lui C. Brâncoveanu ni s'a păstrat *ms. 2518*, copiat de Dositei erodiacon, leat 7212 [= 1704] (f. 75 a), cuprinzând între alte scrieri şi panegiricul Sfinţilor Constantin şi Elena, scris de Patriarhul Eftimie (f. 2 a — 56 b): «A lui Eftimie patriarhul dela Târnovsca lauda sfinţilor marilor şi întocmai cu apostolii Constantin şi Elena». Textul, necunoscut d-lui Iulian Ştefănescu (o. cit.), nici în versiunea slavă, nici în traducere, este cea mai veche versiune românească de panegiric slav a Sfinţilor Constantin şi Elena. Versiunea slavă a fost tipărită de Kałużniacki (Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius), care a semnalat-o şi într'o copie manuscrisă slavă păstrată în biblioteca Consistoriului metropolitan greco-ortodox din Cernăuţi (*o. cit.* p. CVI).

[2]) Rezumatul şi traducerea textului s'au făcut cu ajutorul d-lui Damian P. Bogdan, doctorand în l. slavă.

minunau și în toate părțile se răspândea vestea despre ea. Numai prin înfrânări înflorea, toată săptămâna o petrecea fără mâncare, doar Sâmbăta și Dumineca, după ce se împărtășea cu dumnezeieștile taine, gusta puțină pâine și linte fiartă. Astfel se îndeletnicea cu legea cerească și cu scrierile sfinte care îi săturau sufletul (cap. III).

Atingând vârsta de 14 ani, ea n'a voit să se unească în căsătorie trupească. Logodnicul ce i se alesese era de neam bun, în vârstă de 17 ani și întru totul asemănător Filoteii. Iubitoarea de Dumnezeu, păzindu-se pe sine și neînțelegând rostul unirii pământești, era nedumirită cum să se păstreze și se ruga lui Dumnezeu din tot sufletul și cu toată inima: «Doamne Dumnezeule, — zicând — uită-te la smerenia mea și dăruește-mi putere ca să-mi păstrez curățenia nepătată, până când mă vei primi la tine!» Totuși ea fu căsătorită și închisă în odaia nunții, unde căzu la pământ și plânse fără mângâiere, cu lacrimile udând pământul, iar cu mâinile lovindu-și fața: «Vai mie, — zicea — vai mie cum sufăr! Deschide gura, pământule, și înghite de vie pe nenorocita de mine!» Constantin, logodnicul ei, văzând-o plângând fără potolire, cu greu o ridică dela pământ și o întrebă care este cauza unui asemenea plâns sbuciumat. Filoteia îi lămuri cauza plânsului, iar Constantin încercă s'o mângâie (cap. IV).

După puțin timp, Constantin fu ales în rândul clericilor. Nu după multe zile tatăl fericitei Filoteia se stinse din vieață, ea însă continuă să împlinească poruncile dumnezeiești, hrănea pe cei săraci, îmbrăca pe cei goi, iar dela biserică nu pleca ziua și noaptea. «A trăit în chipul acesta 6 ani și Constantin se stinse din viață». Iar fericita, văzându-și bărbatul plecat întru Domnul, a orânduit bine și după rang toate cele de înmormântare și lui Dumnezeu i-a trimes cântări de slăvire și, socotind că e vremea, a slobozit pe toți robii și roabele, iar averea a împărțit-o săracilor. Bisericilor dumnezeiești și mânăstirilor le-a vărsat multe bogății și le-a împodobit în destul. «Pe una dintre roabe a luat-o cu sine, celelalte au plecat din casă» (cap. V).

Aproape de orașul Molivot era un lac, în mijlocul căruia se întâmplase să fie o insulă. Ducându-se acolo, Filoteia și-a

făcut o chiliuţă şi trăi mai departe, depărtând dela sine orice sgomot şi chinuindu-şi trupul prin post şi veghe, dormind pe pământ. Diavolul însă n'a putut-o răbda şi o încercă fie prin şarpe, fie printr'alt animal sălbatic, dar ispitele lui fură înfrânte de puterea rugăciunilor ei (cap. VI).

Mulţi credincioşi veneau la locul refugiului Filoteii şi căpătau tămăduiri. Mulţi leproşi fură vindecaţi de dânsa (cap. VII).

Când simţi că i se apropie sfârşitul, fericita Filoteia chemă clericii din împrejurimi şi le vorbi despre credinţa cea adevărată şi despre Sfinţii Apostoli (cap. VIII).

După ce-şi isprăvi predicarea, le spuse să se reîntoarcă după patru zile. «Preacuvioasa Filoteia s'a închis în chilie, a stat patru zile negustând nici o mâncare, încât toate acele zile s'au scurs în veghe, în lacrimi şi în mătănii dese». A patra zi, toţi clericii s'au reîntors şi s'au desfătat ascultând învăţăturile ei. Seara, Filoteia a murit plânsă de toţi din jurul ei (cap. IX).

Se povesteşte că un oarecare Navcratie din oraşul Amoria, voevod în Elada, care în luptă cu Agarenii păgâni căzu prizonier, fu închis într'o temniţă din Sikelia, unde cunoscu un conducător de oşti, Artavan, din oraşul Filomilia. Acesta se rugă la Sfânta Filoteia, care îi salvă pe amândoi din închisoare (cap. X).

Se spune că un lepros s'a vindecat prin rugile adresate Sfintei Filoteia (cap. XI).

Auzind despre minunile Sfintei Filoteia şi împăratul dela Târnova, Caloian, se duse la locul unde se aflau moaştele ei, se închină şi hotărî să se aducă trupul preacuvioasei în ţara sa (cap. XII).

Nu după multe zile, porunci împăratul să se aducă trupul preacuvioasei în slăvitul oraş Târnova. «Au fost rânduiţi pentru aceasta trei sute de ostaşi aleşi, conduşi de un oarecare Teodor», bărbat de seamă, care având albeaţă la ochiul stâng şi punând mâna stângă a Sfintei la acel ochiu şi l-a vindecat (cap. XIII).

În apropiere de Târnova, patriarhul cu tot clerul bisericesc şi cu întreg poporul ieşiră întru întâmpinarea Sfintei cu

lumânări și cu cădelnițe tămâietoare și sărutară cinstitele și preacuvioasele moaște. «Apoi cu greu luând trupul, l-au adus în slăvitul oraș Târnova și l-au așezat în biserica Preasfintei Născătoare de Dumnezeu (Bogorodița), adevărata Maică a Domnului și pururea fecioară Maria, numită Temnișăsca, unde chiar și până astăzi se află și unde minunata și preamărita face minuni (cap. XIV).

Pe urmele unei asemenea vieți se cade să umble și călugărițele (cap. XV).

Caracteristica redacțiunii Patriarhului Eftimie, în ceea ce privește fondul, este cea obișnuită în genere pentru viețile sfinților și anume:

a) origine exotică;
b) vieață minunată întru Domnul;
c) minuni făcute de moaște.

În ceea ce privește forma, autorul a respectat cu scrupulozitate dispozițiunile genului panegiricelor, redactând povestirea vieții Sfintei după un tipar dinainte fixat, ce se suprapune exact peste planul unor asemenea scrieri, înfățișat de *Delehaye*.

După o introducere, în care ni se arată importanța subiectului, scriitorul tratează:

1. țara, orașul, poporul cărora le revine onoarea de a fi produs sfântul;
2. familia sa;
3. nașterea sa, mai ales dacă este înconjurată de vreun semn miraculos;
4. calitățile sale naturale;
5. educația sa;
6. copilăria sa;
7. felul său de vieață, ocupațiile sale;
8. faptele sale;
9. averea sa;
10. comparațiuni [1]).

Urmând acest plan, împrumutat din modelele sale stilistice, între care de sigur scrierile vestitului hagiograf Simeon Metafrast, Patriarhul Eftimie și-a condus fantazia hagiografică în

[1]) Hippolyte Delehaye, *o. cit.*, pp. 196—197. Id. *Les légendes hagiographiques*, ed. III, Bruxelles, 1927, p. 92.

jurul izvoarelor ce le va fi avut, orale sau chiar scrise, și pe care și le va fi procurat din Mânăstirea Bogorodița din Târnova, unde erau așezate moaștele Sfintei. Stilul operei Patriarhului Eftimie este retoric, frecvent în imagini ce dau textului o savoare particulară de misticism ortodox. Autorul pune în evidență amănuntele caracterizante, fără să uite esențialul, care este prezentarea unitară și armonică a vieții Sfintei în cadru de simbol creștin.

* * *

Am amintit mai înainte [1]) că Mitropolitul Ioasaf al Vidinului compuse un panegiric despre Sfânta Filoteia, cu ocazia strămutării moaștelor ei la Vidin. Panegiricul a fost tipărit tot de *Kałužniacki* [2]) după o copie din anul 1479, aflată în așa numitul Ryler Panegyrikon scris de Ladislau, cunoscut « gramatic » al Mânăstirei Žeglĕgovo. Copia este bine păstrată, încât conținutul n'a fost atins. O copie mai veche nu se cunoaște. Dacă panegiricul Mitropolitului Ioasaf se judecă în sine și în afara tuturor legăturilor sale cu alte scrieri ale literaturii Slavilor de sud, atunci pare o operă plină de calități literare ca a unui scriitor format deplin. Altfel apare însă scrierea Mitropolitului Ioasaf, dacă este judecată în legătură cu scrierile păstrate ale literaturii panegirice a Slavilor de sud și mai ales cu operele Patriarhului Eftimie. Din comparația făcută de *Kałužniacki*, ale cărui afirmații le expun, se vede că Mitropolitul Ioasaf a alcătuit panegiricul după opera Patriarhului Eftimie, dela care a luat toate amănuntele biografice, ce i s'au părut necesare pentru realizarea efectelor retorice urmărite. Numai în trei locuri adaugă el amănunte, ce ne-ar face să credem că întrebuința poate și alte lucrări consacrate glorificării vieții Sfintei Filoteia. În capitolul I-iu,

---

[1]) P. 4 din prezenta lucrare.

[2]) E. Kałužniacki, *Aus der panegyrischen Litteratur der Südslaven*, Wien, 1901, p. 97: Похвалное слово и ѡт чести чюдес и жителства прѣподобные и трьблаженные матере наше Филодее, съписано кvрь Іѡсафѡм, митрополітѡм Бдінскымь [Cuvânt de laudă şi de cinste a minunilor şi a vieţii preacuvioasei şi de trei ori fericitei maicei noastre Filoteia, scris de Kir Ioasaf, Mitropolitul Vidinului]. Parţial, textul se tipărise şi mai înainte, cf. Kałužniacki, *o. cit.*, p. 91.

amintește chiar că a avut și alte izvoare de informație, însă fără să le menționeze. Amănuntele adăugate sunt:

1. că părinții Sfintei Filoteia au locuit mai întâi în Palestina, în apropierea Ierusalimului, de unde au plecat la Molivod, un oraș în Pamfilia, din cauza deselor jefuiri care le puneau vieața în primejdie (cap. III-lea);

2. că lacul, ce se afla în apropierea Molivotului, era numit de către locuitorii țării « Богатое [= Bogatul] » și conținea un mare număr de insule (cap. V-lea);

3. că o biserică împodobea insula, în care Sfânta Filoteia și-a căutat adăpost (cap. V-lea).

În capitolul al VI-lea al panegiricului, s'ar părea că Mitropolitul Ioasaf adaugă al IV-lea amănunt cunoscut de el, vorbind despre apariţiunea unui tânăr strălucitor, însă această adăugare este împrumutată din vieața Sfintei Paraschiva, scrisă tot de Patriarhul Eftimie [1]).

Urmărind scopul de a obține dela credincioși venerarea Sfintei, Mitropolitul Ioasaf recurge la mijloace retorice, selecționând amănuntele cele mai impresionante și adăugând altele, între care mai însemnată este atribuirea originii din Palestina, de lângă Ierusalim, ca și Domnul nostru Hristos. El lasă afară un număr de episoade, care nu i s'au părut esențiale, cum sunt cele povestite de Patriarhul Eftimie în cap. VI, XII și XIII-lea ale operei sale.

•

Strămutându-i-se moaștele la Curtea-de-Argeș, Sfânta Filoteia trebue să fi fost însoțită de « vieața » ei, în redacțiunea vreunuia dintre cei doi prelați bulgari. De sigur că redacțiunea Patriarhului Eftimie, pe care chiar o știm copiată la Mânăstirea Neamțul, după puțini ani, se potrivea mai bine cultului, și prin caracterul ei, și prin prestigiul mai mare al autorului.

Existența unei « vieți » întrebuințate la Curtea-de-Argeș este menționată în 1653 de către Paul de Alep, secretarul Patriarhului Macarie de Antiohia, în relațiile călătoriei lor [2]). El pomenește « un sinaxar sau un serviciu particular » și expune

---

[1]) E. Kałužniacki, *o. cit.*, pp. 91—92. Într'adevăr, Sfintei Paraschiva i s'a arătat un înger strălucitor, care i-a zis: « lasă pustia și te întoarce în patria ta... ».

[2]) Cf. p. 17 din prezenta lucrare.

unele elemente ale vieții Sfintei, cunoscute din grăbita privire a scenelor zugrăvite în biserică sau din auzite.

Soarta redacțiunii vieții, scrisă de sigur în limba slavonă, ne este lămurită prin informații din secolul următor.

3. **Redacțiunea modernă grecească.** Dela Mitropolitul Neofit Cretanul avem relații și asupra vieții Sfintei Filoteia, în notele călătoriei sale pastorale din anul 1746 [1]):

« Despre *vieața*, *martiriul* și *patria* martirei n'am putut să aflăm *nimic scris*, fiindcă unul din boeri, cu mulți ani înainte, mergând acolo, a luat cartea în care erau biografia și serviciul martirei, ca să o transcrie și, după împrejurările timpului, a fugit în Moldova, neapucând să o trimeată îndărăt și astfel s'a pierdut. Noi însă, întrebând pe preoții locului și pe locuitori, am aflat dela dânșii câte au auzit și ei dela strămoșii lor despre relicviile martirei. Și acestea sunt cele următoare: Sfânta aceasta este din Bulgaria, dela Târnovul-Mare, a căreia părinte a fost agricultor. Sfânta, după cum mărturisește și mărimea relicviilor ei, era *ca de 12 sau 13 ani*. Trimisă fiind ea de maică-sa ca să ducă mâncare tatălui ei, unde lucra, nu numai că mâncarea o împărțea săracilor, ce-i întâlnea pe drum, dar și hainele, ce le purta, scoțându-le de pe sine, le da săracilor. Părintele ei în urmarea acestora, rămânând nemâncat toată ziua la lucru, s'a întors mânios la casa lui, certând pe soție, pentrucă nu i-a trimes mâncare, iar soția lui, ca să îndrepte, zise că i-a trimes mâncare cu Filoteia, fiică-sa. El n'a crezut și, fiindcă Filoteia nu era acasă, a luat mâncare și s'a reîntors la lucru. Altădată iarăși maică-sa a trimes pe Filoteia cu mâncare la tatăl ei, pe care ea iarăși a împărțit-o la săracii ce i-a întâlnit. Iar tatăl ei, văzând că a trecut timpul mâncării, a lăsat lucrul și s'a dus să vadă ce face Filoteia, de nu-i aduce mâncare. Pe drumul ce mergea el, a aflat pe Filoteia împărțind mâncarea la săraci și chiar hainele cu care era îmbrăcată. Deci mâniindu-se foarte tatăl ei, a scos barda, ce o purta cu sine și, svârlind cu dânsa după Sfânta, a lovit-o în piciorul drept; din cauza sângelui celui mult, care a curs, a leșinat și și-a dat sufletul în mâna lui Dumnezeu.

Tatăl ei, văzând moartea cea grabnică a fiică-sa, a voit să ridice sfintele ei relicvii, ca să le ducă acasă; dar cu nici un chip n'a putut. Și mergând acasă, a spus soției sale, precum și celorlalte rude și împreună s'au dus, căutând să ridice sfintele relicvii, dar n'a fost cu putință. Dând de știre arhiereului, a mers cu tot clerul la locul sfintelor relicvii și nici acesta n'a putut, cu nici un preț, să miște sfintele

[1]) *Ms. 2106*, f. 8a—f. 9a și traducerea din grecește de Arhim. Genadie Enăceanu, *o. cit.*, pp. 635—636. Traducerea nu-i deplin mulțumitoare.

relicvii din loc. Începându-se rugăciuni, s'au numit pe rând toate bisericile de acolo unde Sfânta ar fi voit să fie depusă, și nici astfel nu s'a dat ridicată Sfânta ca să fie depusă în vreuna din bisericile locului de acolo. Numindu-se și biserica, pe care Radu-Negru a făcut-o la Curtea-de-Argeș, s'a lăsat Sfânta să fie ridicată și călătoreau oamenii cu sfintele ei relicvii spre Dunăre. Deci dându-se de veste lui Radu-Vodă-Negru, îndată preacredinciosul Domn a luat pe arhiereul locului și pe tot clerul cu boerii (fiindcă atunci Mitropolia era în Curtea-de-Argeș), s'a dus la Dunăre spre întâmpinarea Sfintei și-a adus-o în Curtea-de-Argeș, depunând-o în biserica lui, unde se află și astăzi. Relicviile ei, după cum am auzit din tradițiune, au vindecat pe mulți bolnavi.

Și aceste despre relicviile Sfintei martire Filoteia, a căreia tropar și condac, aflându-le noi, le-am scris aici mai jos românește:

Tropariul glas II.

Den tinerețile tale iubit-ai pre Dumnezeu și den mâinile tale ai dat milostenie săracilor, și pre cei flămânzi i-ai hrănit, pentru aceea den mâinile tătâne-tău rană ai primit și, înfrumusețându-te cu sângele tău, te-ai mutat în cămara cea cerească. Și de acolo ai luat cunună neputredă dela Hristos, mirele tău, muceniță Filotheo, roagă-te lui Dumnezeu să ne dea ertare de păcate.

Condac glas VIII.

Ca o stea prea luminoasă, trupul tău fericit strălucește și ca niște flori prea frumoase sfintele tale moaște înfloresc, ceea ce ești frumusețea fecioarelor și mucenițelor bucurie. Cu tine să laudă cetatea aceasta mică și toate părțile țării Ungro-Vlahiei ca un odor de mult preț te ține pre tine. Roagă-te lui Hristos Dumnezeu să ne izbăvească pre noi de vrăjmașii cei văzuți și nevăzuți și să să mântuiască sufletele noastre ».

Ca izvor de informație a « vieții » scrise, însuși Mitropolitul Neofit arată tradițiunea orală: preoții locului și locuitorii. Dar în anul 1746 al călătoriei sale, Mitropolitul Neofit e posibil să fi văzut și scene din vieața Sfintei zugrăvite în Biserica Domnească. Aceste fresce vor fi existat în biserică, deoarece acelea zugrăvite de Radu Zugravul pe stâlpul din fața altarului, cu ocazia restaurării din 1751, par să fi avut modele mai vechi, după cum arată forma îmbrăcămintei [1]). Comparând elementele

[1]) Cf. din prezenta lucrare p. 15 și p. 73: Iconografia.

vieţii înfăţişate de redacţiunea Mitropolitului Neofit cu elementele înfăţişate de scenele zugrăvite, se observă că există cea mai apropiată înrudire, căci sunt comune. Nu s'ar putea crede că Radu Zugravul s'a inspirat din textul Mitropolitului, deoarece acesta şi-l scrisese într'o condică, pe care o luase cu sine. Explicaţia plausibilă îmi pare că şi Mitropolitul şi Radu Zugravul au cunoscut nişte zugrăveli existente în biserică înainte de 1751. Mitropolitul Neofit s'a servit de relatările informatorilor atât cât îi era necesar pentru înţelegerea scenelor zugrăvite, din a căror descriere a redactat vieaţa Sfintei.

Redacţiunea este o expunere simplă a faptelor, mărginită într'un redus cadru epic: era mai mult o strângere de material, care se cerea prelucrat pentru a înlocui textul pierdut.

Mitropolitul Neofit a fost mai atent decât Paul de Alep, care a înţeles că Sfânta ajuta pe săraci, deoarece era « lipsă de pâine ». Prin aceasta micşora frumoasa semnificaţie morală a milosteniei Sfintei, căci aceasta nu-i ajuta pe săraci numai fiindcă vremurile vitregi i-o cereau, ci fiindcă trebuia, având cu ce, chiar dacă merindele fuseseră destinate tatălui ei sau hainele pentru ea însăşi. Paul de Alep arată sgârcenia tatălui ca explicaţie a omorîrii Sfintei, pe când Mitropolitul Neofit arată mânia momentului, fapt ce uşurează vinovăţia tatălui. Paul de Alep arată că tatăl tăiase capul Sfintei, pe când Mitropolitul Neofit, în concordanţă cu scena zugrăvită şi cu starea moaştelor, arată că Sfânta a fost lovită cu barda la picior [1]). Aruncarea bardei e un gest al mâniei şi prin aceasta nu-l înfăţişează pe tatăl Sfintei atât de vinovat cum ar fi fost, dacă ar fi avut cruzimea să-i taie capul.

După relatarea Mitropolitului Neofit, Sfintei Filoteia îi lipsesc picioarele dela glesne în jos. Este explicabilă această stare a moaştelor prin vechimea şi împrejurările multelor lor strămutări. Prin întrebuinţarea unui text slavon, neînţeles de către locuitori, ba chiar aproape nici de preoţi, pe vremea călătoriei Patriarhului Macarie şi a lui Alep, când slavonismul era la noi în plină decadenţă, şi după trecere de vreme dela pierderea acestui text, starea moaştelor a putut da uşor

[1]) Cf. p. 17 din prezenta lucrare.

naştere legendei că Sfânta a fost martirizată prin tăierea la picior. Deoarece tradiţia păstrase amintirea milosteniilor Sfintei, arătate şi în redacţiunea Patriarhului Eftimie, s'a creiat legătura între ele şi martirizare, de care a fost învinuit tatăl mânios, din al cărui avut erau ajutaţi săracii.

Dintre elementele redacţiunii vechi slavone, tradiţia nu păstra decât puţine, dar totuşi destul de importante. Astfel Mitropolitul arată oraşul Târnova ca loc de origine a Sfintei, confuzie uşor de făcut, după pierderea textului primitiv, care chiar când se întrebuinţa în biserică nu era înţeles de locuitori, fiind slavon, aşa că nu putea forma o tradiţie credincioasă [1]). La Vidin, moaştele Sfintei n'au stat decât puţin timp, înainte de a fi strămutate în ţară, pe când la Târnova ele stătuseră multă vreme, bucurându-se acolo şi de atenţia iscusitului hagiograf. Confuzia tradiţiei s'a făcut lesne, căci moaştele se adusese la Curtea-de-Argeş dela Târnova, astfel că acest oraş a apărut ca loc de origine a Sfintei. Îndeletnicirea Sfintei cu fapte bune este comună ambelor redacţiunii: a Patriarhului Eftimie şi a Mitropolitului Neofit. Deasemenea vârsta fragedă, precum o arată şi moaştele.

În concluzie, se poate spune că tradiţia n'a transmis schimbat caracteristica esenţială a redacţiunii vechi slavone.

În ceea ce priveşte relatarea Mitropolitului Neofit despre Radu-Negru ca aducător al moaştelor Sfintei la Curtea-de-Argeş, aceasta este iarăşi o confuzie care s'a făcut uşor, prin faptul că moaştele, aduse pe timpul lui Mircea, se aşezaseră în ctitoria lui Radu-Vodă cu câteva secole înaintea călătoriei Mitropolitului.

Este vrednic de remarcat faptul că prestigiul moaştelor era mare în ţară, căci condacul găsit de Mitropolitul Neofit o afirmă:

« Cu tine să laudă cetatea aceasta mică şi toate părţile ţării Ungro-Vlahiei ca un odor de mult preţ te ţine pre tine ».

Redacţiunea vieţii făcută de Mitropolitul Neofit era prea sumară, prea simplă, prea lipsită de coloritul necesar, deci era nepotrivită cu prestigiul de care se bucura Sfânta. O redacţiune

[1]) Cf. p. 95 din prezenta lucrare: greşeli ale tradiţiei recent formate.

ca a lui nu se putea răspândi printre credincioşii dornici să afle cât mai multe amănunte din vieaţa Sfintei.

4. **Redacţiunea modernă românească.** Pentru mai largă răspândire şi pentru fixarea în hagiografie a locului cuvenit, în anul 1811 s'a încredinţat tiparului, pentru întâia oară, o redacţiune nouă, mai desvoltată decât cea a Mitropolitului Neofit. Această redacţiune a fost tipărită în volumul al IV-lea din marea operă hagiografică în 12 volume, cuprinzând vieţile sfinţilor din fiecare lună a anului, ce s'au tipărit prin străduinţele cărturarilor călugări din Mânăstirea Neamţul. Volumul al IV-lea cuprinde « Vieţile Sfinţilor din luna lui Dechemvrie » şi a ieşit de subt teascurile tiparului Mănăstirii Neamţul la 29 Noemvrie, 1811, precum se arată în titlul lui [1]. Vieaţa Sfintei Filoteia este tipărită la ziua de 7 Decemvrie, urmând vieţile Sfinţilor Ambrosie şi Nil, din aceeaşi zi, iar titlul este următorul:

« Întru aceiaşi zi viiaţa şi pătimirea Sfintei Filothiei fecioarei ale căriia sfinte moaşte să află în Biserica Domnească cea din Târgul Argeşului [2] ».

Povestirea vieţii începe prin lăudarea fecioriei şi milosteniei, pentru care Sfânta Filoteia « sufletul şi-au pus şi moarte din mâinile celuia ce-au născut-o au răbdat [3] ». După această introducere, hagiograful simte nevoia unei justificări:

« cu cuviinţă şi cu cale iaste a istorisi, *dupre putere*, viiaţa, pătimirea, petrecerea ei şi aducerea sfintelor ei moaşte în Ţara Românească şi aşezarea lor în Biserica Domnească cea din Târgul Argeşului, ca după vrednicie lăsându-o celor puternici . . .».

Urmează elementele biografice:

« Fecioara şi muceniţa lui Hs. Filothia s'a născut în marea cetate a Ternovului, din părinţi cu credinţa creştini, cu neamul bulgari, cu dregătoria plugari. Maică-sa, după ce-au născut pre această stâlpare de bune roade aducătoare a Raiului, puţină vreme a mai trăit

[1]) Cf. descrierea volumului la I. Bianu şi N. Hodoş, *Bibliografia românească veche*, tom. III, Buc. 1912, pp. 54—55.
[2]) *Vieţile Sfinţilor*, Mânăstirea Neamţul, 1811, f. 90 b.
[3]) Am corectat, pe alocuri, ortografia reproducerilor textuale.

întru această vremelnică viiață, numai până când a deprins pre prea iubita sa fiică la lucrarea faptelor bune ale ei...

Deci rămâind copila, dupre cum să zise, sirimană de maică sa... nu s'a dat pre sineși la jucării copilărești împreună cu alte vârstnice ale ei... nu s'a lipit inima ei de nici una din cele lumești îndulcitoare și amăgitoare de sufletele tinerelor celor iubitoare de unele ca acestea, dupre cum să obicinuesc fetele vremii *de acum*... A început a să iscusi și a-și supțiia trupșorul ei cel crud și copilăresc cu postul, care știe a înpila și a domoli poftele cele tinerești, a merge la Biserică adeseori, a sta cu evlavie la sfintele slujbe cele bisericești... s'a întâmplat odată a auzi citindu-să Sfânta Evanghelie, aceia întru care fericește Domnul pre cei milostivi: Fericiți, zicând, cei milostivi, că aceia să vor milui. Cuvântul acesta atâta a intrat întru inima ei, cât ca din însăși Gura Domnului l-a luat... Cu totul pre sineși faptei bune afierosindu-să... a început a hrăni pre cei flămânzi, a îmbrăca pre cei goli cu hainele sale, a milui pre cei săraci cu cele ce avea și cu cele ce-i da mâna ».

Văzându-i faptele bune, dracii au început să-i îngreuieze vieața cu ispite,

« știind ei că firește au vitregile urîciune asupra fiiastrelor, și fericitei Filothiei vitregă îi era muiarea tătâne-său, că tată-său, după moartea maică-sii cei firești, s'a fost luat pre aceasta. Deci aflându-o pre dânsa așa dupre cum o arătă cuvântul și pre tatăl fericitei gros la minte și prostatec, pre dânșii pre amândoi i-au hirotonisit muncitori ai fericitei...».

Amândoi părinții o băteau pentru milosteniile ei și o chinuiau,

« până a ajuns la vârstă *ca de doisprezece ani*. Iară fericita pre toate acestea cu duh umilit, cu răbdare multă, cu mărime de suflet și cu osârdie le răbda...».

În vremea semănatului, fiind trimisă Filoteia « cu bucatele la țarină ca să le ducă tatălui său în fieștecare zi », ea miluia săracii cu parte din ele, încât tatăl ei rămânea nesăturat. Întrebându-și nevasta de ce nu-i trimete bucate destule, aceasta l-a făcut s'o bănuiască pe Filoteia că le împarte săracilor. Punându-se la pândă într'o zi, tatăl ei a văzut-o împărțind săracilor bucatele destinate lui

« și de mânie umplându-să și biruindu-să... a asvârlit într'însa cu barda cea plugărească pre care o avea la brâu și lovindu-o a rănit-o la un picior. Și îndată, o minune! și-a dat sfântul și fericitul său suflet în mâinile lui Dumnezeu...».

Văzând aceasta, dracii au plecat ruşinaţi de neizbânda lor.

« Iară sfântul ei trup, rămâind pre pământ, şi încă sânge din piciorul cel tăiat curgând, cu slavă cerească s'a strălucit, cât lumina şi locul cel de prin prejur ». Tatăl ei « s'a cuprins de spaimă şi de cutremur... şi mergând să apuce şi să râdice sfântul ei trup, nu putea nici să se atingă, încă nici să se apropie de dânsul...

Această minune deacă a văzut, a alergat în cetate şi, mergând la Arhiepiscopul şi la cei mai mari ai cetăţii, le-a spus toată pricina cum s'a întâmplat... Iară Arhiepiscopul înpreună cu toţi Arhiereii şi cu tot clirosul său şi cu toţi cei mai mari ai cetăţii, încă şi din norod nu puţină parte auzind lucrul acela minunatul, au alergat înpreună cu făclii şi cu tămâe, cu litanii şi cu rugăciuni, unde ajungând au văzut sfântul trup strălucind cu acea Dumnezeească lumină şi s'au minunat cu toţii... Apoi făcând rugăciuni şi psalmodii mult ceas şi vrând să râdice sfântul ei trup şi apropiindu-să îngropătorii... ca să-l râdice şi să-l ducă în cetate, nici decum n'au putut să-l râdice, încă măcar nici să-l mişce sau să-l clătească... Şi apropiindu-să singur Arhiepiscopul, înpreună cu ceilalţi Arhierei şi ispitindu-se a râdica sfintele moaşte, nici decum n'au putut... Apoi cunoscând toţi că nu iaste voia lui Dumnezeu şi a Sfintei a merge cu dânşii în cetate, care era patriia ei...»,

au început s'o întrebe dacă îi este voia să meargă

« la Ţarigrad ca Sfânta Parascheva, la Sofiia, la vreo Mânăstire de prin munţii aceştia ».

Sfânta nu s'a clintit din loc nici când i s'au pomenit bisericile şi mânăstirile de peste Dunăre, până când i-au pomenit

« Biserica Domnească cea în Târgul Argeşului. Şi cum i-au pomenit această sfântă Biserică, îndată s'a uşurat foarte, mai mult decât greotatea cea firească.

Întru acea vreme domnea în Ţara Rumânească cel între bine credincioşii Domni Io Radul Voevod *poate carele să poreclea Negru*, carele şi pre însăşi Biserica cea mai sus numită o zidise din temelie, de carele şi târgul s'a alcătuit şi multe alte târguri şi mânăstiri a râdicat, *pre cum şi până acum să văd* ».

Arhiereii şi însoţitorii lor,

« văzând voirea Sfintei, iară mai vârtos a lui Dumnezeu, ca să lumineze şi întru credinţa cea dreaptă să întărească pre norodul *acest* românesc, care nu de mult *Apichie* venise din Italia şi să aşăzase pre locurile *acestea* »,

au trimes scrisoare Domnului țării, înștiințându-l de vieața și voirea Sfintei, cerându-i să vie până la Dunăre ca s'o primească.

« Radul Voevod... luând pre Arhierei cu tot clirosul cel bisericesc și pre toată boerimea și din norod nu puțină parte... cu tămâe și cu făclii au eșit înainte întru întâmpinarea Sfintei la Dunăre ». Primindu-i sfintele moaște, « le-au așăzat în Biserica Domnească. Și de atuncea *până acum* să află nestrămutate dintru acea sfântă Biserică, prin toate schimbările vremilor, ale stăpânirilor și ale răscoalelor și ale bejenăriilor celor ce adeseori să întâmplă în țările *acestea*... Și dă tuturor celor ce aleargă la dânsa cu credință tămăduiri de multe feluri de boale...».

Redacțiunea se termină printr'o recapitulare sumară a momentelor vieții Sfintei, cuprinzând și unele aluziuni în legătură cu recunoștința ce autorul arată că i-o datorează Sfintei.

Caracteristica generală a redacțiunii din « Viețile Sfinților » este asemănătoare cu cea a Patriarhului Eftimie, adecă:

a) origine exotică, fiind adusă de peste Dunăre;

b) vieață minunată întru Domnul, îndeplinind cu sacrificii îndemnurile Evangheliei spre feciorie curată și milostenie nefățarnică;

c) minuni făcute de moaște, neclintindu-se din loc până la promisiunea strămutării la Biserica Domnească din Curtea-de-Argeș.

În ceea ce privește planul redacțiunii, iarăși constatăm asemănarea, căci viețile de sfinți sunt scrise după tiparul consacrat de Metafrast. Autorul redacțiunii din « Viețile Sfinților » a compus povestirea vieții din elementele următoare:

1. o introducere moralizatoare prin glorificarea sacrificiului pentru fecioria neatinsă unită cu milostenia continuă și nefățarnică;

2. patria Sfintei este Bulgaria, fiind născută în Târnova, și este de neam bulgar;

3. părinții săi erau creștini, iar tatăl se ocupa cu plugăria;

4. educația i-a fost făcută de mama ei, care a trăit până a deprins-o cu facerea faptelor bune;

5. copilăria i-a fost retrasă dela distracțiile tinerești;

6. felul său de vieaţă era simplu, preocupându-se numai de posturi, de curăţenia fecioriei, de milostenie şi de Biserică;
7. pe când era « *ca de doisprezece ani* », a împărţit săracilor mâncarea pe care trebuia s'o ducă la câmp tatălui ei;
8. tatăl, aţâţat de soţia sa, mama vitregă a Filoteii, a pândit-o şi a surprins-o;
9. fiind mâniat, a scos barda şi a asvârlit într'însa;
10. barda lovind-o la un picior, Sfânta a murit, curgându-i sânge;
11. imposibilitatea de a fi clintită din loc de către tată şi clerici, până când i s'a promis strămutarea la Biserica Domnească;
12. strămutarea moaştelor ei la Dunăre de către clerul Târnovei;
13. întâmpinarea şi strămutarea moaştelor la Curtea-de-Argeş de către Radu-Vodă, Domnul ţării;
14. minunile necurmate ce fac moaştele.

Urmând acest plan, autorul a întrebuinţat elementele biografice ca motive de predică morală, în cadrul căreia şi-a desfăşurat retorismul religios. Elementele biografice sunt puţine şi simple, însă autorul dă extindere naraţiunii prin interpretări teologico-morale a faptelor Sfintei, explicând formaţia ei sufletească de către exemplul mamei şi înălţimea învăţăturilor Evangheliei. Hagiograful plăsmueşte chiar o scrisoare a clericilor din Târnova către Domnul Ţării Româneşti, însă n'o arată autentică, fiindcă nu uită să specifice: « una ca aceasta scriind... ».

Întreaga povestire este dominată de o adâncă veneraţie către Sfânta Filoteia, căreia în final autorul arată că-i făgăduise redacţiunea din recunoştinţă de când se bucurase de binefacerea ei. Din toată povestirea vieţii Sfintei se observă clar scopul urmărit de autor: convingerea pentru păstrarea fecioriei şi săvârşirea milosteniei. Pentru scopul urmărit se întrebuinţează dese citate, unele chiar lungi, din Biblie, şi anume din psalmi, din Ecclesiast, din Evanghelia lui Matei etc.

Ortografia însă lasă de dorit, căci mai ales greşelile de interpuncţie abundă. Adesea se pun virgule unde nu trebue

sau se rupe fraza prin punct, înainte de a fi terminată, continuându-se cu majusculă. De aceasta nu poate fi însă învinuit autorul, căci atribuția ortografiei o avea corectorul, chiar menționat la sfârșitul unora dintre volumele tipărite. Observația care se poate face totuși autorului este întrebuințarea frazei prea lungi, cu paranteze explicatoare, ce îngreuiază lectura și câteodată fac textul confuz.

O chestiune importantă, pe care a prilejit-o această redacțiune tipărită la Mânăstirea Neamțul, căci de lămurirea ei depinde valoarea istorică ce i se poate atribui, este să i se stabilească *vechimea* și *autorul*.

D-l *V. Drăghiceanu* nu cunoștea redacțiunea din « Viețile Sfinților » editate la Mânăstirea Neamțul în 1811, ci copii ale redacțiunii « slujbei » din 1815, așa că fixa pentru redactarea « vieții » o dată mai târzie, luând drept original un text care nu-i decât derivat, precum voiu arăta [1]. Indicația pe care i-o dă informația sa se referă la autorul « slujbei », nu la al « vieții ». D-l *Stoica Nicolaescu* afirma, fără să facă dovadă prin vreun izvor, că « vieața Sfintei e tradusă din limba rusă în 1805 și tipărită la Mânăstirea Neamțului [2]) ». Dacă a înțeles o redacțiune tipărită în 1805, atunci afirmația sa este fără temeiu, deoarece din acel an nu există nici o asemenea tipăritură, iar tipografia dela Mânăstirea Neamțul datează abia din 1807, fiind înființată prin ajutorul Mitropolitului Veniamin Costachi [3]. Dacă a înțeles redacțiunea din « Viețile Sfinților », atunci greșește, deoarece chiar primul volum, cuprinzând « Viețile Sfinților din luna lui Septemvrie », s'a tipărit mai târziu, la 4 Iulie, 1807, iar volumul al IV-lea, cuprinzând « Viețile Sfinților din luna lui Dechemvrie », în care se găsește vieața Sfintei Filoteia, s'a tipărit abia în 1811, precum am arătat. Deci despre o datare în 1805 a tipăririi vieții nu poate fi vorba.

---

[1]) Cf. p. 56 din prezenta lucrare.

[2]) St. Nicolaescu, *Dela întemeerea Țării Românești*, p. 160. Afirmația e vagă și nu dă nici titlul tipăriturii menționate, iar ediția din 1811 nu-i era cunoscută textual.

[3]) N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, II, p. 228. Cu acest prilej semnalez strecurarea unor greșeli:

a) primul volum nu s'a tipărit la Mânăstirea Neamțul, deși poartă această indicație în titlu, ci la Iași (cf. I. Bianu, *Bibliografia românească veche*, II, p. 507);

b) traducerea operei nu s'a făcut « din grecește », ci din slavonește, în ceea ce privește structura ei principală.

Dacă prin anul 1805 s'a înţeles numai data când vieaţa Sfintei a fost « tradusă din limba rusă », aceasta se putea lua în discuţie numai când s'ar fi făcut mai întâi dovada că vieaţa Sfintei este într'adevăr « tradusă din limba rusă ». Prin ipoteza traducerii, d-l *St. Nicolaescu* voia să-şi creeze un argument în favoarea tezei sale că « vieaţa » reprezintă un text mai vechiu, deci poate servi ca mărturie istorică.

Traducerea « Vieţilor Sfinţilor » a început să se facă din îndemnul învăţatului stareţ al Mânăstirei Neamţul, Paisie, mort în anul 1794, şi apoi cu ajutorul Mitropolitului Veniamin Costachi de către Ierodiaconul Ştefan, mort în 1807 [1]). Pentru traducere s'a lucrat deci de către Ştefan dinainte de anul 1794 până în 1807, când el moare şi opera începe să fie tipărită. Pentru traducerea operei nu se poate deci fixa un an, ci un şir de ani. Într'adevăr, trebuiau mulţi ani pentru traducerea unei aşa de întinse şi însemnate opere.

În titlul primelor două volume, se menţionează că « Vieţile Sfinţilor » s'au tradus « din limba slavonească », sau « din limba rusască », precum lămuresc titlurile celorlalte zece volume [2]). Aceste menţionări ale titlurilor trebue înţelese în sensul că se referă numai la structura principală a operei, deoarece aceasta a avut şi alte izvoare, reprezentând traducerea unor vieţi de sfinţi din limba grecească, în care limbă păreau scrise mai bine sau care nu se găseau în modelul rusesc. Pe lângă un izvor grecesc al acestei opere, pe care l-am arătat cu alt prilej [3]), găsim menţionarea de izvoare greceşti chiar în titlul, prefaţa sau epilogul unora dintre volume. Astfel în prefaţa volumului al II-lea, din 1809, se menţionează:

« Încă şi întru oarecare din vieţi, care nu s'au potrivit cu cele greceşti şi s'au părut că sânt mai bune, s'au îndreptat. Mai adăogând şi patru vieţi, care acum de iznov din cele greceşti s'au tălmăcit, a Sfântului Filothei Aghioritului, a Sfântului Dimitrie al Ungro-Vlahiei,

---

[1]) *Vieţile Sfinţilor din luna lui Septemvrie*, Mânăstirea Neamţul, 1807, prefaţa stareţului Dosithei. Cf. I. Bianu, *o. cit.*, II, p. 510.

[2]) Veniamin Costachi, în prefaţa primului volum, arată că traducerea s'a făcut după ediţia Ieromonahului Dimitrie al Rostovului. Cf. I. Bianu, *o. cit.*, II, p. 510.

[3]) D. Mazilu, *Contribuţiuni la studiul vieţii Sfântului Nifon*, Buc. 1928, p. 7: Vieaţa Patriarhului Nifon, tipărită în *Vieţile Sfinţilor*, Mânăstirea Neamţul, s'a tradus din *Νέον Ἐκλόγιον*, Veneţia, 1803.

a Sfântului Athanasie al Ţarigradului şi a Sfântului Symeon noului Bogoslov [1]) ».

În titlurile volumelor al III—VI-lea (1811—1812), se face numai menţionarea traducerii din greceşte prin cuvintele : « lângă care s'au mai adăogat oarecare şi din cea grecească spre mai mult folos de Obşte [2]) », fără să se socotească necesară specificarea izvoarelor. În titlurile volumelor al VII—VIII-lea se menţionează că s'au mai adăugat « Cuvinte la praznice », traduse « din cea ellinească ».

În epilogul ultimului volum, menţionarea izvoarelor greceşti nu lipseşte, fiind citate după cele ruseşti:

« Deci noi şi îndreptătorii Vieţilor celor tălmăcite de pre limba rusască şi ai celor din cea ellinească şi ai celor din cea grecească pre prost . . .[3]) ».

Deasemenea în corpul operei, subt titlul diferitelor vieţi, se menţionează că-s traduse din greceşte.

Rămâne dar clar stabilit că « Vieţile Sfinţilor » tipărite la Mânăstirea Neamţul, n'au avut numai modelul rusesc, ci şi izvoare greceşti [4]).

Este însă vieaţa Sfintei Filoteia tradusă din limba rusă sau grecească ?

Nici într'o colecţie a « Vieţilor Sfinţilor » şi a Mineielor tipărite în ruseşte sau greceşte n'am găsit această vieaţă [5]), deci despre o traducere după un text tipărit în aceste limbi nu poate fi vorba. De cele mai multe ori, când vreun text din « Vieţile Sfinţilor » este de provenienţă rusească sau grecească, găsim această menţionare subt titlu, iar câteodată se arată chiar autorul. De exemplu Metafrast este menţionat, chiar când textul este tradus din ruseşte.

---

[1]) I. Bianu, *o. cit.*, III, p. 18.
[2]) *Id. ibid.*, III, p. 54.
[3]) I. Bianu, *o. cit.*, III, p. 133.
[4]) Pe lângă Ierodiaconul Ştefan, traducătorul din modelul rusesc, colecţia a avut deci traducători şi din greceşte.
[5]) N'am găsit-o nici în colecţia lui Dimitrie al Rostovului, după care s'a făcut traducerea colecţiei dela Mânăstirea Neamţul. Am consultat ediţia dela Moscova din 1762, aflătoare în biblioteca Seminarului Central din Bucureşti.

Nu poate fi vorba despre un text al Patriarhului Eftimie [1]), căci în acest caz numele său s'ar fi însemnat pe margine, aşa cum s'a făcut pe marginea textului cuprinzând vieaţa Sfintei Paraschiva.

Un manuscris din Biblioteca Academiei Române ne face dovadă că vieaţa Sfintei Filoteia, încă înainte de a fi tipărită în 1811, exista redactată în limba română [2]). Manuscrisul începe cu o precuvântare la sfârşitul căreia se înseamnă (f. 2 a):

« 1807. Al tuturor mai mic şi plecat şi către Dumnezeu rugător Ioachim Ierom< onahul > Schevofilax Bistriţii Bărbătescul ».

Apoi se adaugă de altă mână:

« † La 1810 Iunie 5 în zio 7 de Rusalii s'au pristăvit acest părinte ».

Din aceste însemnări se observă că textele manuscrisului, între care şi vieaţa Sfintei Filoteia, au fost copiate de către Ioachim Ieromonahul Schevofilax al Bistriţii Bărbătescul între 1807 şi 1810, anul morţii sale [3]).

---

[1]) Cum credea d-l *St. Nicolaescu*, *Dela întemeerea Ţării Româneşti*, p. 162. Redacţia este diferită, ca text, de cea a Patriarhului Eftimie, asemănându-se numai în caracteristica generală şi în plan. Ipoteza că Patriarhul Eftimie ar mai fi scris şi « vieaţa » unei *alte* Sfinte Filoteia, precum altcineva n'a mai crezut şi afirmat, a fost făcută de d-l *St. Nicolaescu* din cauza că a datat greşit călătoria lui Constantin Costeneţki (cf. p. 9 din prezenta lucrare).

[2]) *Ms. 2786*. Cuprinde diferite vieţi de sfinţi şi texte religioase, ce sunt însemnate şi la începutul manuscrisului în «Pinax, adecă însămnare de cele ce să află într'această carte » (f. 2 b-5 a): « Pentru viaţa şi petrecerea Sfintei Muceniţe Filotii » (f. 3 b);

Pentru proorocirea Simbilelor;...
Pentru pogorîrea lui Hs. la iad;...
Pentru Iuda vânzătoriul;...
Pentru întrebările Sfântului Andrei cu Epifanie;...
Pentru suflet şi pentru lume;... etc.

Titlul cărţii (f. 5 a): « Pateric sau Otăcinic: Vieţuiri şi petreceri de ale Sfinţilor Sihastri şi patimi de ale Sfinţilor mucenici şi alte învăţături adunate din multe cărţi ».

Vieaţa Sfintei Filoteia (f. 189 a—190 b) n'are menţionată ziua prăznuirii, însă urmează după vieaţa unui Sfânt prăznuit la 15 Decemvrie. Toate textele manuscrisului sunt scrise de aceeaşi mână.

[3]) Din felul cum este redactată precuvântarea, referindu-se la scopul urmărit şi la împrejurările copierii, s'ar părea că a fost scrisă chiar după copierea textelor (d. ex. f. 1 a: « ... am adunat de prin multe cărţi ... o dăruesc Sfintei mânăstiri aceştia Bistriţii şi părinţilor ... »). În acest caz, vieaţa Sfintei Filoteia a fost copiată înainte de 1807.

Redacţiunea vieţii din acest manuscris este un vădit derivat prin prescurtare după un text (originalul), care mai târziu, în 1811, s'a tipărit la Mânăstirea Neamţul, în « Vieţile Sfinţilor ». O comparaţie în paralelă documentează cele afirmate:

Ms. 2786 (1807—1810) f. 189 a:	Vieţile Sfinţilor, 1811:
« Aceasta fiind de moşie din oraşul Târnovei cei mari, fată fiind oarecăruia bolgari, şi fiind Sfânta Filothia pruncă mică, şi vindu-i ei pricepere, s'au deprins	« Filothia s'a născut în marea cetate a Ternovului, din părinţi... cu neamul bulgari... A început îndată din vârsta cea dintâiu...
a milui pre cei săraci şi înbrăca pre cei goli, şi încălţa pre cei desculţi, şi cinstia sărbătorile şi păzia posturile cu răbdare şi cu închinăciuni şi cu milostenii ce făcea în toate zilele,	a milui pre cei săraci, a înbrăca pre cei goli, a-şi supţia trupşorul cu postul... a merge la Biserică adeseori...
şi nu să grijia de ale lumii aceştia, dupre cum iaste obiceiul celor tineri ».	nu s'a lipit inima ei de nici una din cele lumeşti... dupre cum să obicinuesc fetele vremii de acum... » [1]).

În continuare, textele au numeroase părţi comune. Moartea copistului, întâmplată înainte de anul 1811, şi asemănarea textului din manuscris cu cel tipărit posterior, fac dovada că redacţiunea exista în limba română, era cunoscută şi circula mai întâi în copii manuscrise [2]), cel puţin în prescurtare, înainte de a fi tipărită la 1811, în « Vieţile Sfinţilor ».

După dovedirea că textul originalului exista în limba română, înainte de a fi tipărit, rămâne să se stabilească *vechimea* şi *autorul* lui. În această privinţă, trebue să cercetăm ce indicaţii găsim în *text*, în *limba* şi în *izvoarele* lui.

Textul ne indică dela început modestia autorului, care mărturiseşte că va « *istorisi dupre putere* viiaţa...», recunoscând cu sinceritate nevoia unei indulgenţe. În aluziunile dela sfârşitul textului, autorul ne face să înţelegem că intenţia de a scrie vieaţa Sfintei o avea de când îi datora recunoştinţă pentru binefacerea ce i se făcuse, în urma venerării ei:

1) Pentru a se vedea corespondenţa expresiilor, citatele din Vieţile Sfinţilor sunt luate de pe mai multe pagini, căci redacţia din manuscris e rezumată.

2) O copie identică a acestei vieţi prescurtate, copiată în Mânăstirea Câmpulung, se găseşte în *ms. 3553*, din 1815, din Bibl. Acad. Române, despre care va fi vorba mai departe, cf. pp. 57—58.

« Deci acesta iaste, o Sfântă Filothio, cuvântul care am făgăduit ţie, *când de blagoslovenia cea de la tine m'ai învrednicit*. Iată am înplinit făgăduinţa, nu dupre cât să cădea, ci dupre putere ».

Autorul se referă la timpul când a fost scrisă redacţiunea prin cuvintele:

« ...fetele vremii *de acum*...[1]) »,
« ...pre cum şi *până acum* să văd...[2]) »,
« ...*până acum* să află nestrămutate...[3]) » sau
« ...care întru *atâta vreme* de facerile tale de bine s'au îndulcit [4]) ».

Autorul nu putea întrebuinţa asemenea expresii decât după o lungă trecere de timp dela diferite evenimente, vrednică de menţionare pentru fiecare dintre faptele la care se referă.

Din felul cum autorul menţionează ţările române, se observă că el a scris povestirea vieţii Sfintei în ţară, căci întrebuinţează expresiile:

« ...să întărească pre norodul *acest* rumânesc...[5]) »,
« ...pre locurile *acestea*...[6]) » sau
« ...în ţările *acestea*...[7]) ».

El ştie că moaştele Sfintei n'au fost strămutate din Biserica Domnească, ba chiar cunoaşte ctitoriile Domnului Radu-Vodă:

« carele şi pre însăşi Biserica cea mai sus numită o zidisă din temelie, de carele şi târgul s'a alcătuit şi multe alte târguri şi monastiri a ridicat...».

---

[1]) Când arată vieaţa Sfintei retrasă dela distracţiile obişnuite astăzi de către fete.
[2]) Când se arată cunoscător al dăinuirii ctitoriilor lui Radu-Vodă.
[3]) Când menţionează locul păstrării moaştelor.
[4]) Când arată datoria de recunoştinţă a celor ajutaţi de Sfântă.
[5]) Când arată voinţa Sfintei de a-i fi strămutate moaştele la Biserica Domnească.
[6]) Când arată locul de baştină al Românilor.
N. Argeş, *o. cit.*, « Albina », III, nr. 169, din fraza: « norodul acest rumânesc, care nu de mult Apichie venise din Italia şi să aşezase pre locurile acestea...» înţelegea, cu totul greşit, că « norodul românesc şovăia în credinţa cea dreaptă din pricina acestei Apichie care venise din Italia ». Textul vieţii arată dimpotrivă lămurit că poporul românesc e numit Apichie (= colonizare).
[7]) Când arată nestrămutarea moaştelor Sfintei din Biserica Domnească, cu toate schimbările vremilor.

Cei care datorau recunoștință Sfintei, ca și autorul, pentru binefacerile primite, sunt menționați astfel:

« Plătind și pentru mine datoria și mulțemirea, și cea pentru *patrioții miei*, cari întru atâta vreme de facerile tale de bine s'au îndulcit și de tămăduiri s'au învrednicit și de darurile tale s'au împărtășit și *patria* cu multe ocrotiri de tine s'a apărat. . .».

Nu mai rămâne nici o îndoială că din cuvintele « patrioții miei » și « patria .... s'a apărat », se înțelege că autorul redacțiunii vieții Sfintei Filoteia este Român.

În continuare, se pare că el impută compatrioților săi că nu i-au scris vieața mai înainte de a o scrie el:

« Nici unul dintru dânșii nu s'a aflat să-ți aducă mulțemirea cea îndatorită și lauda. . .».

Limba în care este scrisă vieața Sfintei Filoteia, în formele întrebuințate și în vocabular, deși ne îndreaptă spre graiul din Muntenia, totuși nu este concludentă în privința autorului, căci este comună și altor vieți, traduse fie din rusește, fie din grecește. Forme și cuvinte întrebuințate, care ar părea particulare textului vieții Sfintei Filoteia, se găsesc totuși și în alte vieți sau în prefețele scrise pentru opere tipărite între 1800—1815 de către Episcopul Iosif al Argeșului și călugărul Gherontie dela Mânăstirea Neamțul, vestit traducător din grecește [1]) și colaborator la tipărirea « Vieților Sfinților ».

Explicația este că limba tuturor vieților a fost unificată de corectorul operei, ne mai păstrându-se caracterele particulare limbii fiecărui colaborator [2]). Corectorul a făcut unificarea în spiritul limbii literare bisericești, care are la bază graiul din Muntenia [3]).

Izvoarele textului sunt de natură a arăta și mai convingător cine ar putea fi autorul și timpul când și-a scris povestirea.

---

[1]) I. Bianu, *o. cit.*, reproduce prefețele lor.

[2]) Corector al tipăririi pare să fi fost monahul Isaac, însemnat ca atare la sfârșitul volumului al II-lea din 1809. Cf. I. Bianu, *o. cit.*, III, p. 20.

[3]) M. Gaster, *Chrestomatie română*, I, p. C. deși are aceeași părere asupra limbii textelor din Viețile Sfinților tipărite la Mânăstirea Neamțul, totuși greșește când afirmă că « au fost scoase de pe un izvod muntenesc curat » sau că « aceste vieți au fost *alcătuite* în limba bisericească », deoarece astfel se arată necunoscător al traducătorilor și al izvoarelor operei.

Comparând vieaţa Sfintei Filoteia din redacţiunea Mitropolitului Neofit din 1746 cu cea tipărită la Mânăstirea Neamţul în 1811, constatăm o perfectă identitate în elementele biografice. Nici unul dintre cele ale redacţiunii Mitropolitului Neofit nu lipseşte din redacţiunea tipărită. Astfel elementele biografice 2—3 şi 7—14 din planul constatat mai înainte [1]) al redacţiunii tipărite, sunt toate împrumutate din redacţiunea Mitropolitului Neofit. În ambele redacţiuni, Sfânta este originară din Târnova, iar tatăl ei era plugar; vârsta Sfintei era *ca de 12 ani;* într'o zi, tatăl a surprins-o împărţind săracilor mâncarea trimeasă de soţia lui şi, fiind mâniat, a asvârlit cu barda, a lovit-o în picior şi a omorît-o. Din redacţiunea tipărită la Mânăstirea Neamţul lipseşte doar specificarea că piciorul lovit este cel drept. În ambele redacţiuni se arată imposibilitatea de a fi mişcată din loc până când i s'a promis strămutarea la Biserica Domnească. Domnul ţării, care a primit-o dela clerul Târnovei şi i-a aşezat moaştele în Biserica Domnească, este Radu, însă Mitropolitul Neofit îi alătură şi numele de Negru, pe care autorul vieţii tipărite îl întrebuinţează cu rezervă, specificând: «*poate* care să poreclea Negru», arătându-se crezător al greşitei tradiţii istorice din timpul său, ce făcuse doi Domni dintr'unul.

Pentru restul planului redacţiunii tipărite, autorul a întrebuinţat şi alte izvoare. Pentru partea în care insistă asupra milosteniilor Sfintei, specificându-le, autorul a introdus în povestirea sa plusul de informaţii pe care i le puteau da primele două fresce zugrăvite în 1751 [2]).

Se pare că autorul cunoscuse şi izvoarele adăugate la vieaţa Sfântului Nicodim din slujba tipărită după ediţia din 1767, căci face menţiune despre păstrarea în Biserica Domnească a moaştelor Sfintei prin cuvintele: «stau şi acum până astăzi» [3]), într'un mod asemănător menţionării din redacţiunea tipărită.

Fiind probabil cleric, i-a fost lesne să cunoască menţionarea Sfintei, făcută de Episcopul Chesarie, în prefaţa Mineiului pe Noemvrie, tipărit în 1778, de unde se pare că a luat informaţia

[1]) Cf. pp. 40—41 din prezenta lucrare.
[2]) Cf. p. 73 din prezenta lucrare.
[3]) Cf. p. 18 din prezenta lucrare.

ctitoriilor lui Radu-Vodă [1]). Tot dela Episcopul Chesarie, din prefața Mineiului pe Ianuarie, tipărit în 1779, se pare că a luat informația și termenul de « apichii », cu care și în Mineiu [2]) și în vieața Sfintei e arătată colonizarea, din care a rezultat neamul nostru.

Ceea ce este mai mult în redacțiunea tipărită față de izvoarele menționate nu mai cuprinde elemente importante biografice, căci elementele 4—5 din planul redacțiunii tipărite nu sunt esențiale, găsindu-se și în alte vieți, precum în vieața Sfintei Varvara, sau au fost adunate de autor din tradiția necomplet folosită de Mitropolitul Neofit. Astfel o adăugare este arătarea că Sfânta Filoteia a fost învățată spre fapta bună de către mama ei, care apoi a murit, iar tatăl s'a recăsătorit cu o femeie, care-l ațâța contra Sfintei.

Restul redacțiunii este format din considerații generale asupra faptelor Sfintei sau din arătarea de analogii evanghelice, toate făcută în scopul moralizării. Unul din citatele evanghelice, cuprinzând regula milosteniei, a fost copiat de autor, cu ocazia redactării vieții Sfintei dintr'una din edițiile Evangheliei, precum se poate observa din comparația în paralelă:

Matei, cap. 6:

« Luați aminte milostenia voastră să nu o faceți înaintea oamenilor ca să vă vază ei. Iară de nu, plată nu veți avea dela Tatăl vostru, carele este în Ceriuri. Deci când faceți milostenie, nu trâmbița înaintea ta, precum cei fățarnici fac prin adunări și prin ulițe, ca să-i laude oamenii. Adevăr zic voao, că își iau plata sa. Iară tu făcând milostenie, să nu știe stânga ta ce face dreapta ta. Să fie milostenia ta într'ascuns și Părintele tău cel ce vede într'ascuns, acela va da ție la arătare » [3]).

Vieața Sfintei Filoteia:

« Luați aminte să nu faceți milostenia voastră înaintea oamenilor ca să fiți văzuți de dânșii, iar de nu, plată nu aveți înaintea Tatălui vostru celui din Ceriuri. Ci tu când faci milostenie, să nu trâmbițezi înaintea ta, precum fac fățarnicii între adunări și în ulițe, ca să se slăvească de oameni. Amin zic voaă, că își pierd plata lor. Iar tu făcând milostenie să nu cunoască stânga ta ce face dreapta ta. Ca să fie milostenia ta întru ascuns și Părintele tău cela ce vede întru ascuns va da ție la arătare ».

---

1) Cf. p. 18 din prezenta lucrare.

2) Cf. I. Bianu, *o. cit.*, II, p. 234.

3) *Sfânta și Dumnezeiasca Evanghelie*, Iași, 1762, f. 103 a. Într'altă ediție s'ar putea găsi poate chiar o apropiere și mai mare.

Şi din copierea citatului evanghelic dintr'o tipăritură românească anterioară se observă că avem o alcătuire nouă a vieţii Sfintei şi că autorul e Român, deoarece dacă vieaţa aceasta ar fi fost o traducere, atunci şi citatul s'ar fi tradus într'o formă deosebită literal de cea a tipăriturii arătate.

În rezumat, *textul*, *limba* şi *izvoarele* lui ne dau preţioase indicaţii în privinţa autorului. Acesta se arată cunoscător al împrejurărilor din ţară, a păstrării moaştelor în Biserica Domnească, pe care se pare că a vizitat-o chiar, rugându-se în faţa moaştelor Sfintei; deasemenea cunoaşte ctitoriile Domnului şi dăinuirea lor până în vremea când redacta povestirea. Din expresiile întrebuinţate se înţelege că autorul şi-a redactat povestirea în ţările române şi era Român. Izvoarele folosite pentru redacţiunea originalului sunt: redacţiunea Mitropolitului Neofit, frescele zugrăvite în Biserica Domnească, menţionările unor prelaţi români din sec. al XVIII-lea şi tradiţia.

Luând în consideraţie data izvoarelor arătate şi anul copierii textului prin mânăstiri, datarea redactării originalului vieţii Sfintei Filoteia se poate fixa cam la începutul sec. al XIX-lea. Redacţiunea era însă necesară, în primul rând, la Curtea-de-Argeş pentru prăznuirea Sfintei, deaceea alcătuirea ei nu poate fi străină de activitatea lui Iosif, primul Episcop, din 1793—1820, în reînfiinţatul episcopat al Argeşului [1]). Episcopul Iosif a tipărit în 1806, Slujba Sfântului Nifon, a cărui parte din moaşte se păstrează deasemeni la Curtea-de-Argeş, întrebuinţând un text pe care l-am găsit în copii manuscrise provenite din Mânăstirea Neamţul [2]). Tot în acest timp, între 1800—1807, se poate presupune că Episcopul Iosif s'a îngrijit şi de redactarea vieţii Sfintei. Faptul că această vieaţă a fost tipărită în « Vieţile Sfinţilor », editate la Mânăstirea Neamţul, se explică uşor, căci Episcopul Iosif a fost « un statornic patron al Nemţenilor [3]) », fiind în legătură cu mulţi dintre cărturarii călugări, de a căror activitate se interesa, încurajând-o, ba chiar cerându-le concursul pentru traducerea din greceşte a unor

[1]) N. Iorga, *Istoria Bisericii româneşti*, II, p. 366.
[2]) D. Mazilu, *o. cit.*, p. 6.
[3]) N. Iorga, *o. cit.*, II, p. 200.

14*

opere [1]). Pentrucă redacțiunea Mitropolitului Neofit era scrisă în grecește, autorul trebue să fi fost cunoscător al acestei limbi sau altcineva să-i fi tradus textul în românește. Fiindcă izvorul principal al redacțiunii a fost grecesc, se poate înțelege că izvoarele grecești menționate în titlul, prefețele și epilogul operei «Viețile Sfinților» s'au referit și la vieața Sfintei.

În «Viețile Sfinților» nu s'a făcut menționarea autorului, fie din modestia acestuia, fie pentru ca să se dea un mai mare prestigiu vieții Sfintei, arătând-o ca mai vrednică de crezare, cum n'ar fi părut dacă s'ar fi lămurit că este o redactare târzie. Este însă caracteristic faptul că însăși «Înștiințarea» volumului, în care s'a tipărit vieața Sfintei, cuprinde un citat din «Viețile Sfinților» tipărite de Mitropolitul Dosoftei, în care se arată că și Românii au meritat să aibă sfinți naționali.

Autorul vieții Sfintei Filoteia pare să fie, din cele arătate, un călugăr din Mânăstirea Neamțul sau chiar Episcopul Iosif al Argeșului.

S'a procedat cu totul greșit când s'a afirmat că redacțiunea *vieții* Sfintei Filoteia aduce informații doveditoare (!) despre un Domn Radu-Vodă pe la anii 1223—1224, când s'ar fi adus în țară moaștele Sfintei [2]), deoarece în redacțiunea vieții ***nu este arătat nici un an***. Nu-i de mirare, deoarece se știe că hagiografii au un dispreț suveran pentru date. Abia mai târziu, în 1831, cu ocazia tipăririi *slujbei* Sfintei Filoteia, editorul a încercat stabilirea anilor când a domnit Domnul căruia i se atribue primirea moaștelor [3]). Încercarea editorului din 1831 nu reprezintă decât cunoștințele istorice ce le-a putut obține el la acea dată.

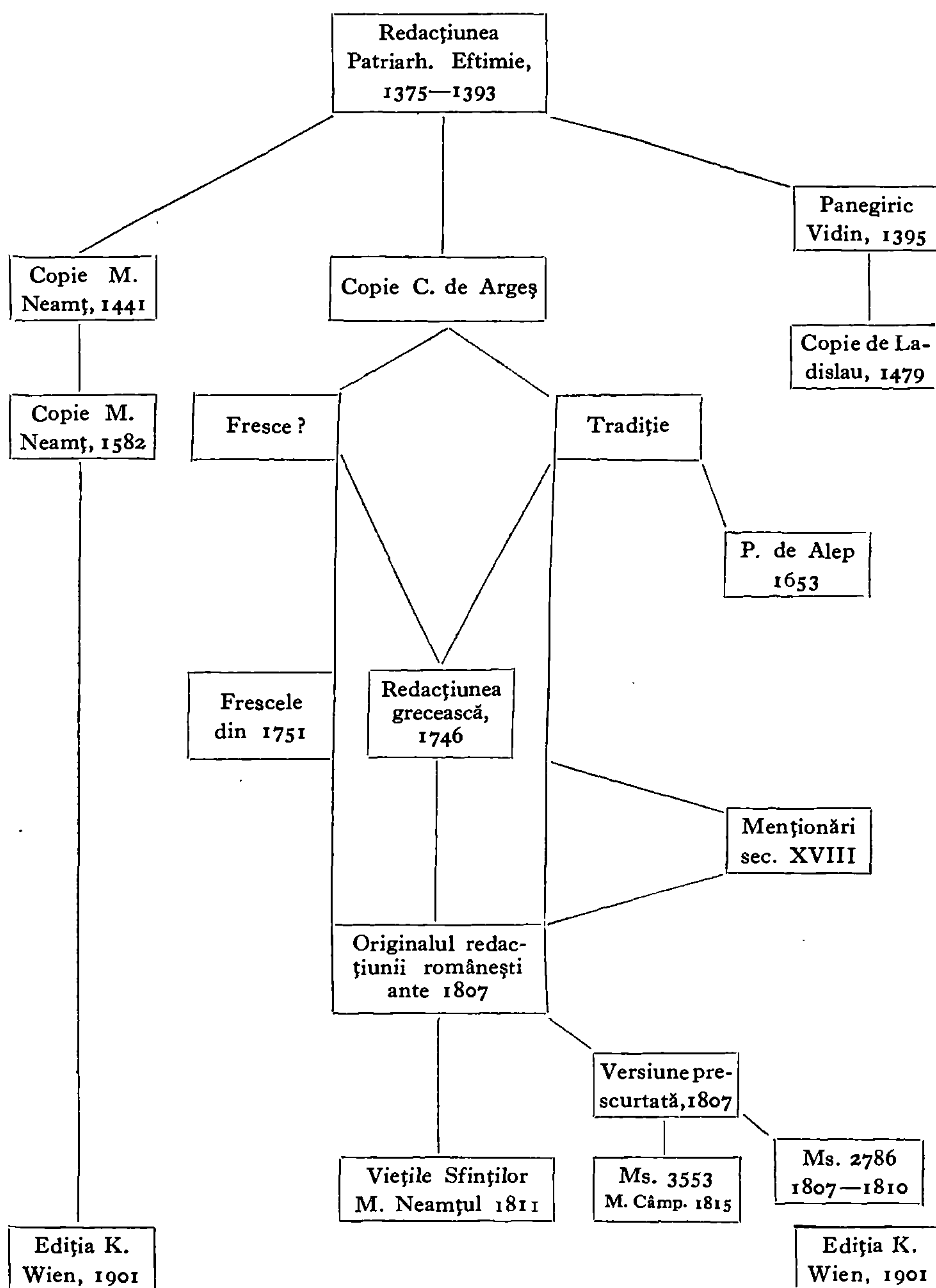
În concluzie, faptul important este că textul tipărit la Mânăstirea Neamțul, în 1811, este o redacțiune târzie, făcută după izvoare bazate pe tradiție, care se dovedește greșită, așa că nu se poate pune preț pe ea pentru concluziuni istorice.

---

[1]) I. Bianu, *o. cit.*, III, pp. 48, 52 și 137 cu mărturiile Episcopului Iosif în prefețele unor opere.

[2]) St. Nicolaescu, *Adevărul asupra importantelor descoperiri arheologice dela Curtea-de-Argeș*, p. 17 și *Dela întemeerea Țării Românești*, p. 160.

[3]) Cf. pp. 61—62 din prezenta lucrare.

Stema redacţiunilor vieţii Sfintei Filoteia.

4. **Redacţiunile « slujbei »**. Episcopul Argeşului Iosif, dorind ca slujba Sfintei să nu se mai facă prin improvizaţii orale, îndemnă pe Isaac dascălul din Mânăstirea Neamţul să redacteze slujba Sfintei Filoteia [1]). Când slujba fu redactată, Episcopul Iosif o dete Bisericii Domneşti spre întrebuinţare, la 30 Noemvrie, 1815, pentru ca după ea « de acum înainte să urmeze pomenirea Sfintei neschimbat la ziua prăznuirii ei [2]) ».

Dascălul Isaac, autorul slujbei Sfintei Filoteia, este o figură bine cunoscută între ucenicii cărturari pregătiţi de stareţul Paisie [3]). Printre călugării din Mânăstirea Neamţul, care au colaborat la tipărirea marei opere hagiografice « Vieţile Sfinţilor », 1807—1815, este şi Isaac, pe care îl găsim citat la sfârşitul volumului al II-lea, cuprinzând « Vieţile Sfinţilor din luna lui Octovrie », tipărit în 1809, la Mânăstirea Neamţul: « La tipărire s'au diorthosit prin perierghia monahului Isaac [4]) ».

În vieaţa stareţului Paisie, tipărită la Mânăstirea Neamţul, în 1817, Isaac este arătat ca traducător din limbile elină şi slavonă:

« cuviosul Schimonah Isaac, carele a tălmăcit din limba ellinească Cartea Sfântului Ioan al Scării şi Octoihul cel cu canoanele prea Curatei Maicii Domnului la Pavecerniţă, care s'au tipărit aicea în Monastire, şi din cea slavenească, Tipicul, ce s'a tipărit în Iaşi [5]) ».

Cărţile arătate s'au tipărit într'adevăr şi anume prima [6]) în 1814, iar a doua [7]) şi a treia [8]) în 1816.

Redacţiunea slujbei făcută de Isaac se păstrează în mai multe manuscrise ale Bibliotecii Academiei Române şi Comisiunii monumentelor istorice [9]), copiate de călugării diferitelor mânăstiri,

---

[1]) V. Drăghiceanu, *o. cit.*, p. 24.
[2]) *Manuscris al Bibliotecii Comisiunii monumentelor istorice.*
[3]) N. Iorga, *Istoria Bisericii româneşti*, II, p. 186.
[4]) I. Bianu, *o. cit.*, III, p. 20.
[5]) I. Bianu, *o. cit.*, III, p. 181.
[6]) *Id. ibid.*, III, p. 106.
[7]) *Id. ibid.*, III, p. 155.
[8]) *Id. ibid.*, III, p. 157. Această ultimă tipăritură, deşi menţionează în titlu: « S'a tălmăcit această carte ce să numeşte Tipicon, depe cel ellino-slavenesc de C. Shmh. I. D. [= Cuviosul Shimonah Isaac Dascălul], totuşi în prefaţă Mitropolitul Veniamin Costachi se arată pe sine ca traducător.
[9]) Manuscris citat de V. Drăghiceanu, *o. cit.*, p. 24.

căci între aceştia se obişnuia în secolele trecute împrumutarea de manuscrise, care se transcriau, sporindu-se copiile. Activitatea desfăşurată la Mânăstirea Neamţul a fost un stimulent pentru călugării altor mânăstiri, mai ales ai celor dela Mânăstirea Cernica, unde s'au găsit chiar manuscrise nemţene [1]). Manuscrisele din Biblioteca Academiei Române [2]) sunt în număr de trei, toate copiate în prima jumătate a sec. al XIX-lea, cu slove chirilice:

1. manuscris dela Mânăstirea Dălhăuţi din anul 1829 [3]);
2. manuscris dela Mânăstirea Cernica din ca. 1838 [4]);
3. manuscris dela Mânăstirea Cernica din 1838 [5]).

Slujba din aceste manuscrise cuprinde cântări bisericeşti de slăvire a faptelor Sfintei aranjate după momentele sau practicarea serviciului şi anume: la vecernia cea mică, la stihoavnă, la vecernia cea mare, la litie, la stihoavnă, dimineaţa, la canoane şi la laude. Fiecare dintre aceste părţi ale slujbei alcătueşte un moment distinct al serviciului, deoarece se referă la întreaga vieaţă a Sfintei, glorificând-o şi arătându-i faptele mai importante. Astfel fiecare parte, deşi într'un mod deosebit

---

[1]) N. Iorga, *Două biblioteci de mânăstiri, Ghighiu şi Argeş*, Buc., 1904, p. 6.

[2]) În *ms. 4138* al Academiei Române, din sec. al XVIII-lea, cuprinzând « Troparele şi condacele sfinţilor de obşte peste an » la f. 88 b, se pomeneşte şi Sf. Filoteia: « 7 Cel dintru Sfinţi părintele nostru Ambrosie Episcopul Mediolanelor şi Sfânta muceniţa Filodeia », însă ei nu i se citează vreun tropar sau condac.

[3]) *Ms. 3046*, foi scrise 73, dela Mânăstirea Dălhăuţi din jud. R.-Sărat. Slujba are titlul: « În 7 zile ale lunii lui Dechemvrie facem pomenirea Sfintei Filothiei fecioarii ale căriia Sfinte moaşte să află întregi în Ţara Rumânească, în Biserica Domnească cea din Târgul Argeşului ». După titlu urmează slujba prin cuvintele: « Şi cu lemne fiind bătută... ». La sfârşitul slujbei (f. 19 b) se găseşte însemnarea: « Această slujbă iaste făcută de părintele Isaac Shimonahul şi dascălul sfintei mânăstiri Neamţul. S'au prescris 1829 Sep. 30 ». Acest manuscris este citat de V. Drăghiceanu, *o. cit.*, p. 24, însă datat greşit din 1815. După slujbă, peste două pagini libere, urmează: « Rânduiala chipului celui mare al îngerilor adecă al shimniciei ».

[4]) *Ms. 2011*, foi scrise 20, dela Mânăstirea Cernica, jud. Ilfov, precum se poate vedea după pecetea mânăstirii, pusă la începutul manuscrisului şi având inscripţia: « Peceta obştii schitului Cernica 1819 ». Anul arătat este cel de când a fost făcută pecetea. Slujba începe cu acelaşi titlu ca în ms. precedent. Datarea se stabileşte după manuscrisul următor, scris de aceeaşi mână şi având însemnat anul copierii.

[5]) *Ms. 2137*, foi scrise 21, dela Mânăstirea Cernica. Cuprinde slujba Sfintei Filoteia, ca în ms. precedent, după care pare că s'a şi copiat. La sfârşit se găseşte însemnarea: « Amin. 1838. S'a scris de mine » (f. 21 b). Manuscrisul precedent are unele pasagii în plus faţă de acesta (d. ex. f. 16 b). Manuscrisul a fost citat şi de N. Iorga, *Manuscrisele Mânăstirii Cernica*, Buc., 1902, p. 6, cu titlul de « Viaţa Sfintei Filoteia ».

prin varierea textului cântărilor, arată milosteniile făcute, păstrarea fecioriei, persecuțiile mamei vitregi, omorîrea Sfintei de către tatăl ei prin barda asvârlită, dorința de a-i fi duse moaștele în Țara Românească și necurmatele minuni ce face. Încheierea fiecărui moment din slujbă cuprinde îndemnul către credincioși ca să se roage Sfintei pentru ca și aceasta să se roage lui Dumnezeu pentru ei. Glorificarea Sfintei se face pentru aceleași fapte, adesea întrebuințându-se chiar aceleași expresii, pe care le găsim și în textul vieții. Ca dovadă, dăm câteva exemple în paralelă:

Vieața, 1811:	Slujba (ms. 3046):
« ...o duce înlăuntru la nunta cea vecinică... cu înpreunare nestricăcioasă... ».	« ai întrat la nunta cea vecinică și nestricăcioasă...» (La stihoavnă, f. 6 a).
« Și unt-de-lemn în vasele sufletului său... s'a agonisit... ».	« îți agoniseai unt-de-lemn în vasile sufletului tău...» (La stihoavnă, f. 6 b).
« și moarte din mâinile celuia ce o a născut a răbdat,	« și moarte mucenicească ai răbdat din mâinile celui ce te-a născut...» (La stihoavnă, f. 6 b).
și în cămara cea de nuntă la fecioarele cele înțelepte a intrat...».	« în cămara cea de nuntă te-ai sălășluit cu fecioarele cele înțelepte » (La vecernia cea mică, f. 1 b).
« fiică a luminii cei neînserate...».	« le luminează cu lumină neînserată...» (La canoane, f. 14 b).
« și cu totul pre sineși faptei bune afierosindu-să »	« și pre sineși toată lui Hristos te-ai afierosit...» (La canoane, f. 13 b).
« cu tămâe și cu făclii, au ieșit înainte întru întâmpinarea Sfintei...».	« cu făclii, cu tămâe... te-a întâmpinat...» (La canoane, f. 16 a).

Această exemplificare în paralelă se poate continua. Fiindcă asemănările arătate sunt chiar literale, conchidem că redacțiunea slujbei s'a făcut prin întrebuințarea textului vieții Sfintei, așa cum fusese tipărit în « Viețile Sfinților », în 1811, la Mânăstirea Neamțul. Ca și redacțiunea din « Viețile Sfinților »,

textul slujbei redactate de Isaac nu menţionează nici anul naşterii Sfintei, nici anii de domnie ai lui Radu-Vodă [1]).

Nevoia întrebuinţării unei slujbe pentru prăznuirea Sfintei Filoteia a îndemnat şi pe alţii să alcătuiască una. Astfel ni s'a păstrat în Biblioteca Academiei Române un manuscris dela Mânăstirea Câmpulung [2]), copie din 1815, care cuprinde o redacţiune a slujbei deosebită de cea a lui Isaac [3]).

Slujba acestui manuscris cuprinde cântări pentru mai puţine momente ale serviciului, ceea ce înseamnă că la Mânăstirea Câmpulung prăznuirea se făcea cu mai puţin fast. Textul glorificărilor este deosebit, însă într'un loc se observă totuşi o surprinzătoare asemănare:

Slujba Isaac (ms. 3046, f. 3 b):

«O prea slăvită minune! Că prea slăvita Filothiia, în lăcaşurile cele cereşti dupre vrednicie sălăşluindu-să, înpreună cu cetile fecioarelor şi cu oştile mucenicelor, pre cei ce îi săvârşesc cu credinţă pomenirea ei şi cu dragoste să apropie la acoperemântul ei, îi mântueşte cu rugăciunile sale şi ertare de greşale dela Dumnezeu le cere şi izbăvire şi mare milă» (La vecernia cea mare).

Ms. 3553, f. 2 b:

«O prea slăvită muceniţă ceea ce în lăcaşurile lui Hs. după vrednicie te-ai sălăşluit cu cetele fecioarelor şi cu adunarea muceniţelor, pre cei ce săvârşăsc cu credinţă sfântă pomenirea ta şi să apropie cu frică la sicriul moaştelor tale, mântueşti-i cu rugăciunile tale şi le cere dela Dumnezeu ertare de păcate şi izbăvire de boale şi mare milă» (La stihoavnă).

---

[1]) Completez afirmaţia d-lui V. Drăghiceanu (*o. cit.*, p. 24, n. 3), tot în consensul concluziilor sale, că textul manuscriselor slujbei prezintă numai mici deosebiri lexicale prin copiere, dar nu conţine datarea istorică.

[2]) *Ms. 3553*, dela Mânăstirea Câmpulung. Pe copertă este scris: «Slujbă a Sfintei muceniţe Filotheia...», iar pe faţa interioară: «Această filadră [= caet] a Sfintei Mânăstirei Câmpulungului ce să coprinde într'însa Slujba Sfintei Filothiei. 1815 Dec.». Apoi «Decemvrie 7. Aducerea moaştelor prea Sfintei Slăvitei muceniţe Filothei dela oraşul Tărnovei cei mari din ţara sârbească, aici în Ţara Rumânească, la cetatea Argeşului; şi s'au aşăzat în sfânta Biserică Domnească, cu cheltueala prea înălţatului şi prea luminatului domn Io Radu Negru vvd».

Slujba începe cu: «Seara la vecernia cea mare, punem stihirile muceniţei pe 8, glas 4. Pod. Când ai pus prea ferbinte dragoste cătră puternicul Dumnezeu...».

Acest manuscris pare acelaşi cu cel menţionat în Creşterea colecţiilor 1908, p. 267.

[3]) V. Drăghiceanu, *o. cit.*, p. 24, n. 3, afirmă că textul slujbei acestui manuscris este copiat «de pe cel al lui Isaac», însă o mai de aproape cercetare arată că sunt complet deosebite.

Cauza asemănării unui singur pasagiu, pe când restul textelor celor două redacţiuni ale slujbei n'are altă asemănare decât în ceea ce priveşte subiectul şi scopul, nu poate face să se admită stabilirea unei filiaţiuni între ele. Mai degrabă se poate admite împrumutarea pasagiului comun de către autorii celor două redacţiuni din vreun text folosit la Biserica Domnească mai înainte sau din slujba vreunui alt sfânt.

Autorul slujbei acestui manuscris nu pare să fi întrebuinţat direct textul tipărit în «Vieţile Sfinţilor», căci reminiscenţele în stil sunt puţine şi vagi. Informarea a avut mai degrabă la bază o vieaţă prescurtată a Sfintei, care chiar se găseşte copiată în manuscris, după slujbă [1]). Această vieaţă este identică aceleia copiate de Ieromonahul Ioachim Bărbătescul [2]), căci se aseamănă din cuvânt în cuvânt. Precum am arătat mai înainte, această vieaţă este prescurtată după originalul redacţiunii tipărite în 1811.

Prin ambele redacţiuni ale slujbei Sfintei Filoteia se putea oficia cu mai mult prestigiu prăznuirea ei anuală.

5. **Ediţiile româneşti ale «vieţii» şi «slujbei».** Textul redacţiunii vieţii tipărite în 1811, la Mânăstirea Neamţul [3]), s'a editat neschimbat în toate ediţiile posterioare a operei hagiografice «Vieţile Sfinţilor».

Astfel îl găsim tipărit în 1835, la Bucureşti, în timpul domniei lui A. Ghica, în volumul pe Decemvrie al acestei opere hagiografice, ale cărei volume s'au reeditat între anii 1830—36. Retipărirea operei nemţene se datoreşte Mitropolitului Grigorie, fost călugăr în Mânăstirea Neamţul [4]). Textul s'a reprodus riguros aproape cu aceeaşi ortografie.

---

[1]) *Ms. 3553*, f. 9: «Întru această lună 7. Viaţa Sfintei slăvitei muceniţe Filoftei».

[2]) *Ms. 2786*, f. 189 a. Cf. p. 46 din prezenta lucrare.

[3]) Derivând din această tipăritură, avem menţionarea Sfintei şi în două manuscrise ale Academiei Române:

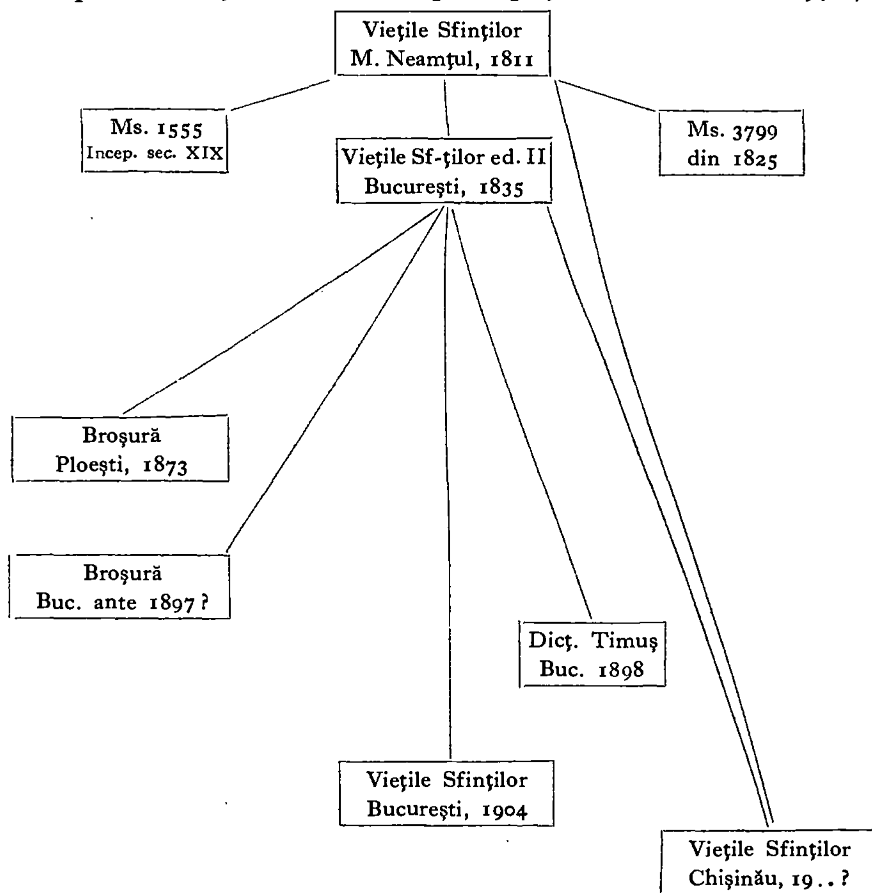
a) ms. 1555. Încep. sec. al XIX-lea. Vieţile tuturor sfinţilor din cele 12 luni. La 7 Decemvrie, notiţă scurtă: «Sfânta Filothia fecioara. Moaştele să află în Biserica Domnească din Târgul Argeşului. Cetatea cea mare a Tărnovului, din părinţi bolgari, drigătoria plugari, de tată-său s'au ucis pentru milostiile cele multe».

b) ms. 3799, «Lexicon de numele sfinţilor», făcut după Vieţile Sfinţilor. La f. 94 b: «Filotheia fecioara muceniţa dela Argeş». Are însemnarea: «Sfârşit la 1825, April 28».

[4]) N. Iorga, *Istoria Bisericii româneşti*, II, p. 238.

Reeditările care s'au mai făcut derivă toate din primele două ediţii. Astfel avem redacţiunea vieţii tipărită în broşură împreună cu slujba Sfintei, pentru prima oară cu litere latine, la Ploieşti, în 1873 [1]).

Separat, vieaţa Sfintei s'a tipărit puţin înainte de 1897 [2]).

St`ma versiunilor româneşti ale vieţii Sfintei Filoteia (ediţii şi mss.).

[1]) *Slujba sânţilor ale cărora moaşte se află la sânta Monastire Curtea-de-Argeş împreună cu vieţile lor*. Ploieşti, 1873, pp. 155—183.

[2]) Broşura este menţionată pe faţa interioară a primei coperte la Serviciul Sfintei Muceniţe Filoteia Fecioara, Buc., 1897, între « Cărţi teologice de vânzare » cu specificarea: « Viaţa S. Filoteea, 1 leu ». Menţionarea se referă, poate, chiar la ediţia Serviciului, ce cuprinde şi « vieaţa » pe scurt, fiind un anunţ general tipărit pe copertele mai multor cărţi bisericeşti apărute în Tipo-litografia « Cărţilor bisericeşti ».

Dicționarul hagiografic al lui Timuș cuprinde o prescurtare a vieții Sfintei făcută după « Viețile Sfinților [1]) ».

Între 1900—1906, « Viețile Sfinților » s'au reeditat, de această dată în format mic, cu litere latine, cuprinzând în volumul pe Decemvrie, tipărit în 1904, și vieața Sfintei [2]), întocmai ca în modelul reprodus, care era natural să fie ediția din 1835, tot dela București. Special pentru Basarabia, « Viețile Sfinților » au început să fie tipărite în 1909, la Chișinău, însă volumul pe Decemvrie n'a fost încă tipărit [3]).

Precum am văzut, redacțiunea vieții Sfintei Filoteia s'a tipărit nu numai în diferite ediții ale « Vieților Sfinților », ci chiar în broșuri, făcute din necesitatea mai lesnicioasei răspândiri a textului printre credincioșii care îi întrețineau cultul, decât s'ar fi putut face prin copiere.

* * *

Din aceeași necesitate a răspândirii, slujba Sfintei Filoteia, redactată de Isaac, în 1815, s'a tipărit în împrejurările următoare: în 1831, fiindcă bântuia holera în țară, credincioșii alergau cu rugăciuni la moaștele Sfintei Filoteia dela Curtea-de-Argeș și, după cum spune o informație din 1868, « toți voiau să aibă slujba Ei în casele lor, dar această slujbă era manuscrisă și era cu neputință să o poseadă fiecine. Răposatul Episcop Ilarion a însărcinat pe Arhi-diaconul Dionisie, actualul Episcop de Buzău, ca să o tipărească pentru înlesnirea credincioșilor » [4]). Într'adevăr, prima tipărire a slujbei Sfintei Filoteia s'a făcut în 1831, la București, de către Ierodiaconul Dionisie, care mai târziu a ajuns Episcop al Buzăului [5]).

---

1) Gh. Timuș, *Dicționar aghiografic*, Buc. 1898.

2) *Viețile Sfinților*, Buc., 1904, vol. IV, pp. 410—440.

3) *Viețile Sfinților*, Chișinău, 1909. La p. VI se arată că s'au întrebuințat edițiile dela Mânăstirea Neamțul și din București (1835), îndreptându-se după originalul rusesc, din care s'au tradus viețile sfinților ce nu fuseseră tipărite în acele ediții.

4) Iconomu Petru Bărbulescu, în prefața: « Către cetitori » din *Slujba Sfintei Fecioare Filothei*, Buzeu, 1868. Informația pare să provină chiar dela Dionisie.

5) Titlul se găsește pe coperta interioară: *Slujba Sfintei Filothiei Fecioarei ale căria Sfinte Moaște să află întregi în Țara Rumânească, în Biserica Domnească din*

Din comparaţia acestei ediţii cu redacţiunea slujbei din manuscrise se observă că tipărirea ei s'a făcut după un manuscris derivat din redacţiunea lui Isaac, căreia îi este întru totul asemănătoare. Ediţia lui Dionisie are însă o adăugare şi anume textul vieţii Sfintei în prescurtare (sinaxar) după «Vieţile Sfinţilor» tipărite la Mânăstirea Neamţul, în 1811, făcută într'o formă deosebită de cea a mss. 2786 şi 3553 [1]).

Prescurtarea s'a făcut prin eliminarea insistărilor repetate cu caracter de predică morală, dar păstrându-se chiar fraze neschimbate, aşa că nu s'a schimbat povestirea faptelor vieţii din redacţiunea tipărită:

Vieţile Sfinţilor, 1811:	Slujba, 1831:
«Fecioara şi muceniţa lui Hs. Filothia s'a născut în marea cetate a Ternovului, din părinti cu credinţa creştini, cu neamul bulgari . . .»	«Sfânta Filothia Fecioara s'a născut în marea cetate Ternovul, din părinţi creştini cu credinţa, bolgari cu neamul...»
«. . . a asvârlit într'însa cu barda cea plugărească pre care o avea la brâu şi lovindu-o a rănit-o la un picior. Şi îndată, o minune! şi-a dat sfântul şi fericitul său suflet în mâinile lui Dumnezeu...»	«. . . a azvârlit într'însa cu barda cea plugărească, pre care o avea la brâu şi lovindu-o a rănit-o la un picior; şi îndată, o minune! şi-a dat sfântu şi fericitul său suflet în mâinile lui Dumnezeu...»

În această ediţie, pentru prima oară s'a încercat arătarea anului când a domnit Domnul, căruia i se atribue primirea moaştelor, printr'o adăugare în textul prescurtat (în sinaxar) după redacţiunea din «Vieţile Sfinţilor».

---

oraşul Argeşului. Acum întâia oară dată în tipariu cu blagoslovenia Prea-Sfinţitului iubitoriului de Dumnezeu Episcopul Argeşului Ilarion. Prin oserdia şi cheltuiala smeritului Dionisie N. M. Ierodiaconul Preasfinţii Sale Părintelui Epis<copul> Argeşului. În Bucureşti, în Priveliighiata Tipografie, 1831 ». La sfârşitul slujbei este menţionat tipograful: « S'au lucrat de Enache Moldoveanu jăţarul ».

Exemplarul ce se găseşte în biblioteca Comisiunii mon. istorice are însemnarea manuscrisă, pe verso copertei, subt icoana Maicii Domnului: « S'au dăruit svântului schit Trivalea de Sf. sa părintele Vlasie Arhimandrit, 1832, Fevr. 12».

[1]) Începutul: « În 7 zile ale lunii lui Dechemvrie, pomenirea Sfintei Muceniţe Filothiei Fecioarei, ale căria Sfintele Moaşte să află în Biserica Domnească cea din oraşul Argeşului, în Ţara Rumânească ».

Sinaxarul s'a introdus între cântarea şasea şi a şaptea a canonului.

Anul domniei s'a arătat într'o notă din josul paginii, făcută cu intenția să desvolte și să precizeze relațiile vagi cuprinse în redacțiunea din « Viețile Sfinților »:

Viețile Sfinților, 1811:

« ...Io Radul Voevod poate carele să poreclea Negru, carele și pre însăși Biserica cea mai sus numită o zidise din temelie, de carele și târgul s'a alcătuit, și multe alte târguri și mânăstiri a ridicat, pre cum și până acum să văd... ».

Slujba, 1831 (p. 31, în text):

« Radu Vodă, cel poreclit Negru (de carele și biserica este zidită)... [în notă:] acesta a fost cel dintâiu Domn Rumân. A stătut la anul 1215, zidindu-și mai întâiu curtea sa la Câmpul-lung, apoi la Argeși, ale căror ruinuri încă stau și nici un Rumân simțitor nu le poate privi fără durerea inimii... ».

Cel care s'a încercat să arăte anul nu poate fi decât Ierodiaconul Dionisie, editorul slujbei. Sentimentele naționale ce exprimă în notă sunt frumoase și parcă amintesc poezia ruinelor, înfățișată de Cârlova cu un an mai înainte. Cunoștințele istorice însă îi sunt foarte greșite, nereprezentând decât cunoștințele ce le-a putut obține el la acea dată. Redacțiunea din « Viețile Sfinților » exprima o îndoială în privința identificării Domnului: « poate care să poreclea Negru », însă editorul slujbei s'a arătat sigur: « cel poreclit Negru ». Anul 1215 al domniei lui Radu-Vodă este o adăugare a editorului, bazată pe tradiția greșită, transmisă prin cronicile scrise târziu, la sfârșitul sec. al XVII-lea. Istoricii au dovedit cum s'a format această tradiție. Ea nu este nici măcar consecventă, deoarece amintește pe același Radu-Vodă, când Domn pe la 1215, când pe la 1290, după cum se găsea în diferite izvoare ale ei [1]).

O nouă ediție a slujbei Sfintei Filoteia s'a tipărit abia după 27 de ani, în 1848, la București, de către protopopul Constantin Sachelarie Brădeanu din Pitești [2]). Această ediție reproduce întocmai pe cea din 1831, însă are adăugări în sinaxar și la sfârșit: « Acatist către Sfânta Fecioară Filotia

[1]) Anul 1290 a fost considerat ca mai plauzibil pentru domnia lui Radu și a înlocuit anul 1215, în ediția slujbei tipărită în 1868, la Buzău, unde Dionisie ajunsese Episcop.

[2]) *Slujba Sfintei Filothiei fecioarei*, A doă oară tipărită. Prin osârdia și cheltuiala Sfinții Sale Părintelui Protopopul Constandin Sachelarie Brădeanul din Pitești. București, 1848. În tipografia lui Anton Pann.

făcut de Protopopul Constandin Sachelarie Brădeanu din Pitești și îndreptat după cererea sa de A. Pann [1]) ».

Adăugările în sinaxar s'au făcut cu elemente luate din redacțiunea tipărită în « Viețile Sfinților » în modul următor:

Viețile Sfinților, 1811:

« Deci rămâind copila, dupre cum să zise, sirimană de maică sa și având pre semințele faptelor bune de maică sa sămănate în pământul inimii sale... nu s'a dat pre sineși la jucării copilărești împreună cu alte vârstnice ale ei, nu la jocuri, nu la cântece lumești, nu la iubirea hainelor frumoase, nu la împletiturile părului, nu la împodobirea cosițelor... dupre cum să obicinuesc fetele vremii de acum... ».

Slujba, 1848, p. 20:

« Deci rămâind Sfânta Filothia mică și sirmană de mumă, nu s'a abătut după jucăriile copilărești, ca altele de vârsta ei, fiindcă avea în sine sămânța faptelor bune, semănate de maica sa în inima ei, nici iubea cântecele cele lumești, nici danțurile, nici îmbrăcămintea hainelor celor frumoase sau alte podoabe ale trupului, precum fac fetele în zioa de astăzi... ».

În plus, editorul a adăugat în text anul, când s'ar fi născut Sfânta, prin cuvintele: « este născută în mare cetate a Târnovii la anii dela Hs.: 1206... » [2]) și a completat nota ediției din 1831, redând-o în forma următoare:

« Acest Radu vodă, ce se poroclea negru, a fost cel întâiu Domn român și bine credincios, care a domnit la anii dela Hristos 1215, zidind mai întâiu curtea sa la Câmpul lung, apoi Curtea de Argeș, unde a zidit și acea frumoasă și minunată Biserică, la care nu să satură ochiul a o privi. A zidit și alte multe Biserici și Monastiri întărindu-le cu târguri, ale cărora ruinuri încă stau până acum și nici un Român simțitor nu le poate privi fără durere de inimă ».

Anul 1206 al nașterii Sfintei se vede că stă în legătură cu anul 1215 al domniei lui Radu-Vodă. Pentru a-l obține, editorul a scăzut vârsta Sfintei, când a fost martirizată, din anul domniei, însă trebue să se presupună că editorul l-a considerat domn pe Radu-Vodă și după anul 1215. Altfel el ar fi

[1]) *O. cit.*, p. 33.
[2]) *O cit.*, p. 20.

greșit în calcul, deoarece Sfânta avea « ca doisprezece ani », când a fost martirizată, iar 1206 + 12 = 1218. Mai greșit a fost calculul d-lui *Stoica Nicolaescu*, care, necunoscând faptul că anii menționați sunt adăugări târzii ale editorului slujbei, a considerat drept real anul 1206 al nașterii Sfintei și a fixat martirizarea ei între 1223—1224 [1]), altfel decât în textul slujbei, deși dacă s'ar scădea vârsta de 12 ani din anul martirizării nu s'ar mai obține tot anul 1206 pentru data nașterii Sfintei. Cât de greșite sunt cunoștințele istorice ale editorului se observă și din faptul că-l consideră pe Radu-Vodă ziditor al catedralei dela Curtea-de-Argeș, la care se referă prin cuvintele: « acea frumoasă și minunată Biserică, la care nu se satură ochiul a o privi [2]) ». Atribuirea lui Radu-Vodă a faptei lui Neagoe Basarab, care și-a sfințit catedrala în 1517, este o confuzie greșită în modul cel mai evident [3]).

Greșala editorului este scuzată de faptul că nu s'a considerat istoric, nici n'a fost preocupat de dovedirea unui adevăr istoric, ci prin fapta sa a voit să îndeplinească dorința credincioșilor de a avea fiecare slujba Sfintei care-i ajuta la nevoie.

Acatistul cuprinde condace și icoase, adecă imnuri de slăvire a Sfintei, și se cântă în picioare. Ele sunt astfel orânduite încât după un condac, ce este în proză, urmează un icos, ce începe în proză și se continuă în versuri. În total sunt 13 condace și numai 12 icoase, căci după ultimul condac urmează iarăși icosul și condacul dintâi. Condacul întâiu, care nu e o redactare nouă, deoarece se găsea și în slujba scrisă de Isaac, se mai repetă și după condacul al III-lea, al VII-lea și al X-lea. Fiecare condac statornicește un merit al Sfintei, pentru care se aduce laudă lui Dumnezeu. De exemplu:

« Dar de izbăvire ți s'a dat ție, fericită Filothio, de boale, de morți năprasnice și de oștirea altor neamuri, de aceea cu

[1]) St. Nicolaescu, *Adevărul asupra importantelor descoperiri arheologice dela Curtea-de-Argeș*, p. 17 și *Dela întemeerea Țării Românești*, p. 160.

[2]) Cu ocazia retipăririi din 1868, la Buzău, editorul slujbei, poate din îndemnul lui Dionisie, ajuns Episcop de Buzău, corectează, după Mineiul din 1852, afirmațiile ediției a II-a, arătând pe Neagoe drept ctitor al catedralei. Cunoștințele istorice se îmbunătățiseră!

[3]) Pe baza acestei confuzii, un editor din 1887 a datat martirizarea astfel: « a și fost tăiată cu securea de către tatăl său, între anii 1513—1521 ». *Orologiu*, Buc. 1887, p. 209.

credinţă alergăm şi ne rugăm ţie: ca să ne păzeşti sănătoşi cu trupul şi cu sufletul, ca să cântăm lui Dumnezeu: Aliluia [1]) ».

Icoasele slăvesc momentele mai însemnate din vieaţa Sfintei:

« Lăudăm nevoinţele tale, fecioară Filothio, şi cinstim prea curatele tale moaşte, slăvind pre Dumnezeu, carele te-a învrednicit acestui dar mare şi te-a dăruit noă, spre a ne păzi şi a ne feri de tot felul de ispite şi nevoi, pentru care strigăm ţie:
Bucură-te cea la Târnov în Bolgaria sfinţită,
Bucură-te cea de Domnul Românilor dăruită.
Bucură-te că acuma lăcueşti la înălţime,
Bucură-te că în lume săvârşeşti minuni mulţime.
Bucură-te că stai vecinic între cetele slăvite,
Bucură-te că prin tine Hristos milă ne trimite.
Bucură-te că vezi faţa Ziditorului a toate,
Bucură-te că te rogi lui din nevoi a ne scoate.
Bucură-te că ai treceri pentru noi către Domnul,
Bucură-te că ascultă rugile-ţi pentru tot omul.
Bucură-te că eşti noă ajutor întru primejdii,
Bucură-te că pre tine te avem stâlpul nădejdii.
Bucură-te Filothio prea fericită [2]) ».

Precum se vede şi din exemplul dat, fiecare icos este compus din 12 versuri, care rimează împerecheat. Toate rimele icoaselor sunt bisilabice, de cele mai multe ori perfecte şi rar asonanţe (Domnul — omul). Măsura versurilor este de câte 16 silabe, ce alcătuesc două emistihuri egale, despărţite prin cezură. Cu alte cuvinte, fiecare vers este compus din altele două de câte 8 silabe. Ritmul versurilor este trohaic. Aşa dar icoasele sunt scrise în forma plastică a poeziei poporane româneşti: versuri de opt silabe cu ritmul trohaic, lipsindu-le numai rimarea alăturată şi pentru forma descompusă a versului lung. Intervenţia lui Anton Pann la îndreptarea acatistului a făcut să aibă puţine greşeli de formă, iar sentimentul religios să fie îmbinat armonic cu duioşia, aşa că icoasele ar fi fost reuşite ode religioase, dacă ar fi lipsit monotonia repetării cuvintelor « bucură-te că », ce apare abuzivă. Această repetare

[1]) *O cit.*, condac al XII-lea.
[2]) *O cit.*, icos al XII-lea.

nu putea însă lipsi, căci expresia «bucură-te» este luată din Acatistul Maicii Domnului, după care sunt imitate toate acatistele [1]).

În 1868, pe când Dionisie, editorul din 1831 al slujbei Sfintei, era episcop de Buzău, s'a tipărit la Buzău o nouă ediție a slujbei [2]). Noua ediție are o prefață scrisă de « Iconomu Petru Bărbulescu, protoereul districtului Buzeu », care arată împrejurările tipăririi ediției din 1831, precum și a ei. Astfel se vede că noua ediție s'a făcut ca un răspuns la dorința credincioșilor care nutreau cultul Sfintei, mai ales din 1867, când moaștele ei fuseseră aduse la Buzău, în procesiune pentru ploaie, în amintirea cărei zile se ridicase lângă crâng și « monumentul » Sfintei [3]).

Slujba acestei ediții, în partea I-a, nu cuprinde modificări esențiale, dar acatistul este deosebit de cel al ediției din 1848, cu care n'are comun decât condacul I: « Ca ceea ce din pruncie jertfă fără prihană... », pe care l-au împrumutat amândouă din slujba lui Isaac. Icoasele nu numai că sunt deosebite, dar nu sunt nici versificate. Nu-i nici un motiv să se creadă că editorului nu i-a plăcut acatistul ediției din 1848 și i-a redactat altul, ci mai de grabă se poate admite că el nu cunoștea acea ediție sau n'o avea la îndemână.

Într'adevăr, această ediție s'a făcut după slujba tipărită în Mineiul din 1852 [4]), al cărui editor, deși cunoscuse Slujba din 1848, totuși nu-i reprodusese acatistul. Dovedirea acestei afirmații o fac modificările și adăugările făcute ediției din 1848 și pe care Slujba din 1868 le-a reprodus după Mineiul din 1852. De exemplu în nota despre Radu-Vodă se află unele modificări mai însemnate, care arată că și cunoștințele istorice evoluaseră. Astfel este înlocuit anul 1215, când se crezuse, în 1831 și 1848, că domnise Radu-Vodă, prin altă datare a tradiției:

---

[1]) D. Russo, *Studii bizantino-române*, București, 1907, pp. 47—48, dă lămuriri asupra traducerii acestei expresii.

[2]) *Slujba Sfintei Fecioare Filotei. Acum mai îndreptându-se și adăugându-se Acatistul iarăși s'a retipărit.* Buzeu, 1868.

[3]) Iconomu Petru Bărbulescu, în prefața: « Către cititori » din *Slujba Sfintei Fecioare Filotei*, Buzeu, 1868.

[4]) *Mineiul pe Dechemvrie...* București, 1852, pp. 60—75.

«...a domnit în Ţara Românească la anii dela Hristos 1290...».

Fixându-se însă anul 1290, când ar fi domnit Radu-Vodă, primitorul moaştelor, editorul Mineiului din 1852 şi, după el, cel al Slujbei din 1868 n'au observat că este imposibilitate ca aceasta să se fi născut în 1206, cum specifică sinaxarul lor, şi să fi murit în 1290, deoarece amândoi arătaseră în sinaxar că, la martizare, Sfânta era «în vârstă ca de doisprezece ani».

Deasemenea, întocmai ca în Mineiul din 1852, se găseşte modificat şi textul notei din ediţia dela 1848, în ceea ce priveşte ctitoriile, căci zidirea catedralei dela Curtea-de-Argeş nu se mai atribue lui Radu-Vodă, ci lui Neagoe Basarab, printr'o adăugare în text:

«...unde a zidit mai pe urmă Neagoe-Vodă acea frumoasă biserică, pe care nu se satură ochiul a o privi».

În acelaşi an, 1868, apare şi la Bucureşti o ediţie a slujbei Sfintei [1]), tipărită întocmai după ediţia II-a, din 1848. La sfârşit are ca adaus: «Rugăciune de cerere către Sfânta Mare Muceniţă Filotia». Într'însa, Sfânta este rugată să fie «mijlocitoare» către Dumnezeu ca să apere ţara «de războaele cele dese, de morţile cele năprasnice, de eresurile...».

Pentru prima dată cu litere latine, slujba a fost tipărită la Ploieşti, în 1873, împreună cu vieaţa [2]). Din slujbă sunt extrase în această broşură numai unele părţi, între care şi acatistul în versuri.

În 1887, s'a introdus şi în Orologiul mare prăznuirea Sfintei Filoteia [3]), despre a cărei vieaţă s'a tipărit o scurtă notiţă, urmată de troparul şi condacul care se găsesc în slujba lui Isaac. Notiţa a fost făcută după vieaţa tipărită în slujbă, nu după redacţiunea din «Vieţile Sfinţilor», ceea ce se vede din textul ei:

---

[1]) *Slujba şi acatistul Sfintei Muceniţe Filotiea Fecioara.* A treia ediţie. Buc., 1868.

[2]) *Slujba sânţilor ale cărora moaşte se află la sânta Monastire Curtea-de-Argeş împreună cu vieţile lor.* Ploieşti, 1873.

[3]) *Orologiul cel mare*, ed. I, Buc., 1887, pp. 209—210.

« Sfânta Filoteia s'a născut în Târnova din părinți creștini, de profesiune agricultori. Ea era foarte milostivă, din care cauză a și fost tăiată cu securea de către tată-său, între anii 1513—1521. Moaștele ei se află astăzi în Biserica Domnească din Curtea-de-Argeș ».

Datarea greșită a martirizării are la bază confuzia din slujbă: editorul slujbei atribuise lui Radu-Vodă clădirea catedralei din Curtea-de-Argeș, iar editorul Orologiului, cunoscând faptul că această catedrală s'a înălțat în timpul domniei lui Neagoe Basarab, a interpretat nota din slujbă, datând martirizarea Sfintei între 1513—1521.

Edițiile format mic (ceaslov) ale Orologiului, din 1892 [1]), 1902 [2]), 1908 [3]) și 1912 [4]), tipărite la București, cuprind câte o scurtă notiță.

Cu cheltuiala episcopului de Argeș, Ghenadie, pios venerator al Sfintei Filoteia, căci îngrijise și de facerea unui sicriu de argint pentru sfintele moaște, s'a tipărit în 1891, la București, o nouă ediție a slujbei [5]), deci a V-a la număr, cuprinzând textul ediției dela București, din 1868. După această ediție, textul slujbei s'a reprodus, în parte, în Orologiul cel mare [6]), tipărit la București, în 1897, din care s'a tipărit și un extras [7]).

În Mineiu, slujba a fost introdusă de către Mitropolitul Meletie al Moldovei, în ediția din 1845 [8]), după care s'a reprodus

---

1) *Orologiu*, ed. II-a, București, 1892, p. 208: « 7 † Cel între sânți Părintele nostru Amvrosie Episcopul de Mediolan; și sânta Mucenița Filoteia Fecioara ». Ediția I a Orologiului, M. Neamțul, 1856, pomenește numai pe Ambrosie.

2) *Orologiu*, ed. III, București, 1902, p. 205, are adăugarea: « ale cărei Sfinte Moaște se află la Curtea-de-Argeș ».

3) *Orologiu*, ed. IV, București, 1908, p. 197.

4) *Orologiu*, ed. V, București, 1912, p. 197.

5) *Serviciul Sfintei Mucenițe Filoteia*, tipărit cu cheltuiala P. S. Sale D. D. Ghenadie II, episcop al Argeșului, București, 1891. La sfârșit este tipărită inscripția de pe sicriul Sfintei.

6) *Orologiul cel mare*, ed. II, București, 1897, pp. 539—554. Cuprinde numai paraclisul și acatistul. La p. 206 se reproduce notița din ediția I-a dela 1887.

7) *Serviciul Sfintei Mucenițe Filoteia Fecioara*, Buc. 1897. « Extras din *Orologiul cel mare*, tipărit acum în a doua ediție ». Acest extras a fost completat cu titlul, începutul slujbei, sinaxarul și inscripția de pe sicriul Sfintei luate din ediția dela 1891 a *Serviciului*.

8) *Mineiul lunii lui Dechemvrie*, care întru acest chip acum a doa oară s'a tipărit... Prin sârguința și cheltuiala Preacuviosului Arhimandrit și Stareț al Sfintei Monastiri Neamțul și Secul Kir Neonil. În Tipografia Sfintei Monastiri Neamțul, anul

cu modificări adesea și în edițiile din anii 1852 [1]), 1856 [2]), 1862 [3]), 1892 [4]) și 1909 [5]).

După ediția din 1845 a Mineiului, sinaxarul Sfintei Filoteia s'a reprodus în Prologul tipărit în 1854, la Mânăstirea Neamțul [6]).

Muzica slujbei Sfintei Filoteia a format obiectul străduințelor unei pioase călugărițe, care a tipărit-o în 1902 [7]).

Cuprinsul acestui capitol al studiului ne arată că vieața Sfintei Filoteia a fost proslăvită timp de câteva secole în Bi-

1845 de Ieromonahul Cleopa Tipograful [Unele exemplare ale Mineiului acestei luni au anul 1846]. Slujba (f. 43 a — 50 b), retipărire întocmai a textului ediției din 1831, este însoțită de următoarea notă (f. 43 a): « (Vezi) Slujba Sfintei Filothiei în Mineile Bisericești până acum n'a fost, fără numai în osebită filadă, iară acum cu blagoslovenia înalt prea o sfințitului Arhiepiscop și Mitropolit al Moldovei Kiriu Kir Meletie s'a pus după slujba Sfântului Ambrosie, ca cei ce vor avea evlavie să-i cânte slujba dupre cum este de față ». La începutul textului este o mică gravură reprezentând pe Sfânta Filoteia.

[1]) *Mineiul pe Dechemvrie.* Acum pentru a doa oară îndreptat și tipărit... [Prin Mitropolitul Nifon și Episcopul Callinic]. București, 1852, pp. 60 — 75. Se reproduce textul ediției din 1848, făcă acatist, modificându-se, în notă, anul 1215 prin 1290 și ne mai atribuindu-se zidirea catedralei dela Curtea-de-Argeș lui Radu, ci lui Neagoe. Din Mineiul dela 1845 se reproduce gravura. Textul are la început (p. 60) nota: « Slujba Sfintei Filothiei, în mineele bisericești tipărite până acum, n'a fost așezată; ci numai în osebită filadă și în mineele tipărite la monastirea Neamțului, ediția din urmă. Acum însă, cu bine-cuvântarea înalt prea sfințitului Arhiepiscop și Mitropolit al Ungrovlahiei D. D. Nifon, s'a așezat la rând ca să se cânte a doa zi de sfântul Ierarh Nicolae, precum s'a obicinuit din început aici în țară. Iar slujba sfântului Ambrosie al Mediolanilor s'a tipărit după slujba sfintei Filothiei... ».

[2]) *Mineiul lunii lui Dechemvrie...* [tipărit prin îngrijirea Episcopului Andrei Șaguna], Sibiiu, În Tipografia Episcopească la anul Domnului 1856, ff. 38 a —45 a. Reproduce textul din Mineiul dela 1845.

[3]) *Mineiul lunii lui Dechemvrie...* [tipărit prin îngrijirea Episcopului Callinic], Râmnicu Vâlcii, Tipografia Callinic Râmnicu, 1862, pp. 63 — 82. Reproduce textul din Mineiul dela 1852, având nota: « Slujba sfintei Fecioarei muceniței Filothiei, în Mineile tipărite de monastirea Neamțu, este pusă în urma slujbei sfântului Ambrosie, iar în cele de sfânta Mitropolie înainte. Însă Prea Sfinția sa, Părintele Episcop al Eparhii Râmnicului D. D. Callinic, a găsit de cuviință că este bine a să cânta în această zi împreună slujbele, a sfintei Muceniţe cu a sfintului Ierarh ». Într'adevăr, între cântările slujbei se intercalează și sinaxarul Sfântului Ambrosie. Exemplarul cercetat este al Bisericii Lucaci din București.

[4]) *Mineiul lunei lui Decemvrie,* Buc., 1892, pp. 92—109. Se reproduce textul din Mineiul dela 1845.

[5]) *Mineiul lunei Decemvrie,* ediția II-a, Buc., 1909, pp. 102 — 120. Se reproduce textul din Mineiul dela 1892.

[6]) *Prolog adecă Adunare în scurt din Viețile Sfinț<ilor>.* [Volumul pe Dechemvrie — Fevruarie]. Mânăstirea Neamțul, 1854, f. 27 a — 28 b. Pe lângă sinaxarele semnalate ca transcrise din Mineiu (I. Ștefănescu, *o. cit.* p. 277, n. 4), adaug deci și pe al Sfintei Filoteia.

[7]) *Slujba Sfântului Dimitrie Basarabov și a Sfintei Mucenițe Filoteia* compusă pe muzică orientală cu tactul îndoit de Monahia Magdalina Nicolescu, cântăreață în Monastirea Zamfira, Buc., 1902.

serica românească, prin râvna reprezentanților ei, dela călugări până la înalții clerici. Aceștia i-au întreținut cultul prin larga și lesnicioasa răspândire din sec. al XIX-lea a textului vieții și slujbei, astfel că Sfânta s'a statornicit în conștiința credincioșilor ca Patroană a țării.

III. CULTUL SFINTEI FILOTEIA.

1. **Din minunile Sfintei.** În curgerea vremii, moaștele Mucenitei, care a viețuit întru Domnul și a înflorit din spicul credinței, au izvorît multe și necurmate tămăduiri a boalelor trupului și sufletului. În afară de minunile pe care le amintesc redacțiunile vieții ei, Sfânta Filoteia își continuă binefacerile.

« În 1831, o cumplită holeră bântuia toată țara... Orașul Argeș, unde se află moaștele Sfintei Filotei, era vizitat de mulțime de credincioși... mai ales că, în tot timpul holerii, nici un caz de holeră acolo nu s'a întâmplat. Aceasta văzând-o credincioșii, toți alergau cu rugăciuni la Sfânta...[1]) ».

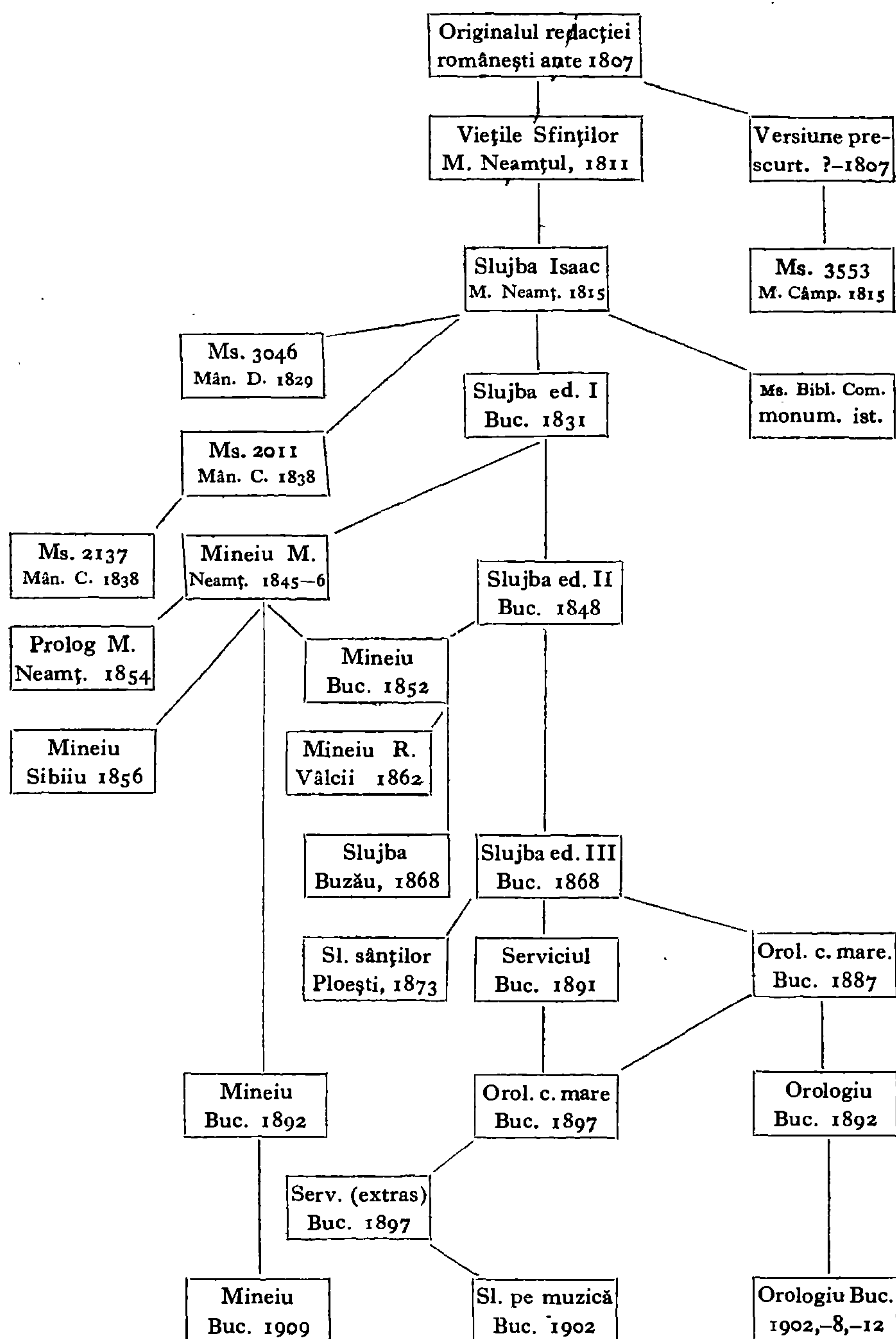
La 1864, când s'a făcut secularizarea averilor mânăstirești, s'a venit cu o căruță cu cai ca să se ia și odoarele Sfintei. Odoarele au fost puse în căruță, dar, cu toată bătaia dată cailor până seara, ei nu voiau să meargă. Frământau pământul cu copitele, dar nu se clinteau din loc. Când odoarele au fost înapoiate, caii au pornit domol subt asfințit de soare [2]).

În 1867, « nu plouase de mai multe luni. Cerul era deasupra capetelor noastre ca de aramă și pământul subt picioarele noastre ca de fier. S'au adus moaștele Sfintei Filotei în orașul Ploiești și, pe când poporul și clerul și toate notabilitățile erau în piață făcând rugăciuni, o ploaie abondentă a adăpat și a răcorit pământul [3]) ».

Asemenea s'a întâmplat la Mizil, la Buzău și la București [4]), în aceeași lună Mai a anului 1867.

---

[1]) Iconomu Petru Bărbulescu, *o. cit.*, (în prefață).
[2]) Comunicare de P. C. Arhimandrit Filaret Jocu dela Sf. Patriarhie din București.
[3]) Ic. P. Bărbulescu, *o. cit.*, cf. și *Slujba sânților dela Curtea-de-Argeș*, p. IV.
[4]) Cf. inscripția de pe icoana dela biserica Dobroteasa din București.

Stemă a manuscriselor şi a ediţiilor slujbei Sfintei Filoteia.

« Pentru faima minunilor sale, în biserica Sfintei se aduceau bolnavii cu pătura și nebuni de balamuc, legați în lanțuri. După ce ședeau câte șase săptămâni, plecau sănătoși. În vreme de omizi sau de secetă, se aducea Sfânta și ploua. Eu aveam friguri de nu puteam să merg de ici până colo și m'au dus cu căruța la mânăstire și acolo mi s'a făcut slujbulița de maslu. Apoi a trecut cu Sfânta peste mine și mi-a dat să beau din apa, pe care o aduseseră în biserică de cu seară și dormise acolo. M'am întors sănătoasă acasă [1]) ».

« O scot numai vara, de o plimbă prin sate, și fac slujbe și feștanii, pentru a ploua, atunci când e secetă mare. În ziua de Sfânta Filofteia, fetele și femeile nu lucrează nimic în casă, că e rău de « a boală » (boala copiilor » [2]).

« Când era pornită în țară, la câte un loc Sfânta se făcea așa de grea, nu se știe de ce, că nu mai putea să fie dusă înainte, dar înapoi cu ușurință o ducea.

S'a întâmplat că lângă un puț părăsit a fost peste putință să mai fie dusă înainte. Căutându-se locul, s'a găsit în groapă un copil mic mort, aruncat de maica sa. Aceasta e o dovadă că Sfânta urăște fără-de-legile, în deosebi ale mamelor care își omoară copiii, fără un pic de remușcare [3]) ».

« Era odată secetă. Fiind purtată spre Aref, la un loc Sfânta n'a mai voit să fie dusă. Căutându-se împrejur, s'a aflat o fântână, în care, sleindu-se de apă, s'a găsit cadavrul unui copil mic. Persoane, care au vrut să-și ascundă rușinea lor — nenorocitele! — au făcut să bea oamenii și vitele apă de acolo!

În 1923, mureau în C.-de-Argeș vitele oamenilor de musca columbacă. Cum s'au scos moaștele Sfântuliței, n'au mai murit vitele.

Acum lumea e friptă de dorința ca să fie adusă Sfântulița în Biserica Domnească. Cine s'o opune, n'o să-i fie bine! » [4]).

2. **Hramurile și onomastica.** Pe lângă vechiul hram Sfântul Nicolae, în cinstea moaștelor Sfintei Filoteia, s'a fixat Bisericii Domnești un al doilea hram, cu numele Sfintei, în ziua de 7 Decemvrie, când i se făcea prăznuirea încă din vremea întroducerii cultului ei. Fixarea acestui hram pare să fie de dată recentă, deoarece nici Paul de Alep, nici Mitropolitul Neofit Cretanul nu menționează decât hramul Sfântului Nicolae.

---

[1]) Comunicare de *Elisabeta Popescu,* soția lui Sima Popescu, bătrân de peste 80 de ani, fost dascăl la Biserica Domnească din Curtea-de-Argeș.

[2]) C. Rădulescu-Codin și D. Mihalache, « Acad. Rom. — Din vieața poporului român », VII. *Sărbătorile poporului, Muscel,* Buc., 1909, p. 91. Citat și de *T. Pamfile, Sărbătorile de toamnă,* « Acad. Rom. », XIX, Buc. 1914, p. 180.

[3]) Comunicare de S. S. Pr. Calist Rădulescu, cancelarist al Sfântului Sinod, auzită în com. Gornetu-Cricov din jud. Prahova.

[4]) Comunicare de Eugenia Cristescu din Curtea-de-Argeș.

La fel conglăsueşte şi inscripţia din 1812 de pe clopotul mare al Bisericii Domneşti. Abia în 1899, se menţionează şi hramul Sfintei Filoteia, după Sfântul Nicolae [1]).

În comuna Cacaleţii din jud. Argeş, biserica are hramul Sfântul Nicolae şi Sfânta Filoteia [2]), o vădită influenţă a hramului Bisericii Domneşti.

Pentru minunea producerii ploii prin aducerea moaştelor Sfintei Filoteia, în 1867, locuitorii oraşului Ploieşti şi ai jud. Prahova au zidit, ca recunoştinţă, biserica Sfânta Filoteia [3]), după numele căreia s'a zis şi mahalalei înconjurătoare tot Sfânta Filoteia [4]).

În amintirea aceleiaşi minuni din 1867, locuitorii oraşului Buzău « au ridicat un monument lângă crâng, unde s'a săvârşit serviciul cu sfintele moaşte [5]) ».

« Monumentul » avea forma unui mic paraclis cu o cruce în mijloc, pe care era o icoană a Sfintei Filoteia, înaintea căreia ardea continuu candela. În 1930, acest paraclis a fost mărit ca să servească mai lesnicios închinării numeroşilor credincioşi. Pe lângă icoana de pe cruce, s'a mai dăruit un număr de icoane, dintre care unele reprezentând pe Sfânta Filoteia. În pavilion este ziua o femeie de serviciu. Pe verso crucii de piatră, se găseşte inscripţia:

« Act de adoraţie şi recunoştinţă. Hs. Oraşul Buzeu au ridicat această sfântă cruce în onoarea Sf. M. Filotei dela Argeş spre aducerea aminte a minunei urmate în anulu 1867 Maiu 6 când terra suferia de grozava secită şi foamete şi făcându-se rugăciuni în acestu locu lucrările clerului şi popporului au fost auzite şi ploi abondente < au urmat > ».

Biserica Dobroteasa din Bucureşti prăznueşte Sfânta Filoteia ca pe al doilea hram, de când i s'au adus moaştele contra secetei din 1867.

---

[1]) Econ. Stavrof. Dim. Lascăr, *o. cit.*, p. 55.

[2]) *Statistica eclesiastică a Eparhiei Argeşu*, « Biserica ortodoxă română », anul IV, 1877—78, Bucureşti, 1877, nr. 1, în anexă, p. 8.

[3]) Iconomu Petru Bărbulescu, *o. cit.* (în prefaţă). Aceasta este singura biserică numai cu hramul Sfintei Filoteia, din câte cunosc.

[4]) Paulina Brătescu, Ioan Moruzi şi C. Alessandrescu, *Dicţionar geografic al jud. Prahova*, Târgovişte, 1897, p. 345.

[5]) Iconomu Petru Bărbulescu, *o. cit.*, (în prefaţă).

Biserica satului Ţărculeşti, comuna Gornetu-Cricov din jud. Prahova, are şi hramul Sfintei Filoteia, pentru care s'a făcut o icoană cu cheltuiala fostului învăţător Tache Rădulescu [1]).

Din timpul războiului, în 1917, s'a înfiinţat la Biserica Antim din Bucureşti şi hramul Sfintei Filoteia pe lângă cel al Tuturor Sfinţilor, statornicit de Mitropolitul Antim Ivireanu. Înfiinţarea noului hram a avut loc în urma căutării zădarnice de către Bulgari a Sfintelor moaşte, pe care voiau să le răpească [2]).

În judeţele Argeş, Olt, Muscel, Dâmboviţa, Prahova şi Buzău, se întâlneşte foarte frecvent, la femei, numele de Filoteia sau Filofteia [3]), primit la botez ca o venerare a Sfintei.

Pe la 1752 este pomenită Filoteia-stariţa, sora lui Jupân Ştefan Balotă Căpitanul, înoitorul unei ferestre dela Biserica Domnească [4]).

3. **Iconografia.** Pe stâlpul stâng din faţa altarului Bisericii Domneşti din Curtea-de-Argeş, se găsesc zugrăvite patru fresce cuprinzând şase scene din vieaţa Sfintei, făcute cu ocazia restaurării din 1751. Aceste scene sunt întovărăşite de inscripţii chirilice:

1. « Când au împărţit pâinea săracilor Sfânta Filothia ». Sfânta împarte săracilor merindele dintr'un coşuleţ şi dintr'o oală. Trei copii întind mâinile spre ea (scena din stânga primei fresce).

2. Când au dat apă şi pâine săracilor Sfânta Filothia ». Săracii se îngrămădesc spre darurile ei. Sfânta le pune hainele ei pe umeri, deşi inscripţia vorbeşte despre mâncare (scena din dreapta primei fresce). În fund, peste un râu, tatăl ară, având doi boi la plug.

3. « Când au împărţit hainele săracilor ». Sfânta împarte chiar propriile haine, dar, se pare, că şi mâncare, deoarece are coşuleţul şi oala înainte. Copii stau cu mâinile întinse.

1) Comunicare de S. S. Pr. Calist Rădulescu, cancelarist al Sfântului Sinod.
2) Comunicare de S. S. Pr. Paraschiv Dumitrescu, parohul Bisericii Antim.
3) Conform unei legi fonetice a limbii române, $\Theta > ft$.
4) V. Drăghiceanu, *o. cit.*, p. 34.

Se pare că zugravul a greşit ordinea inscripţiilor (scena din stânga frescei a doua).

4. « Când au tăiat tată-său pre sfânta Filothiia cu barda ». Sfânta se prăbuşeşte pe spate, are aureolă în jurul capului, iar tatăl ţine barda ridicată (scena din dreapta frescei a doua). Sus, deasupra Sfintei, pluteşte un înger printre stele. În fund, în colţ, se vede o cetate cu biserici.

5. « Când au venit Patriarhul cu Radu-Negru-Voevod, făcând rugăciuni, au râdicat sfintele moaşte ale Sfintei Filothii ». Patriarhul, înconjurat de numeroşi clerici şi de familia Domnului, face slujbele necesare. Sfânta e purtată de doi arhierei care o aşează într'un sicriu. De sus coboară raze de lumină asupra chipului ei (fresca a treia).

6. « Când ducea sfintele moaşte la biserică ale Sfintei Filothii [1]) ». Moaştele sunt purtate spre oraş, în sicriu, de către arhierei. Lângă sicriu se văd două domniţe. Înainte merge Patriarhul citind, după care urmează Domnul şi clerici. Peste un deal se văd ostaşi şi poporul ieşind întru întâmpinare. În fund spre stânga este o biserică (fresca a patra).

Zugrăvirea celor şase scene se datoreşte dascălului Radu Zugravul, care poate să fi avut chiar modele mai vechi, « după cum arată forma îmbrăcămintei [2]) », dar nu înfăţişază elemente noi faţă de relaţiile bazate pe tradiţia orală, pe care ni le-a lăsat Mitropolitul Neofit Cretanul. Asemănarea se explică prin faptul că redacţiunea grecească şi frescele au avut un izvor comun: preoţii locului şi locuitorii sau, poate, fresce mai vechi (dar nu prea vechi, ci de când se formase tradiţia [3]).

[1]) V. Drăghiceanu, *o. cit.*, p. 35, n. 1 şi p. 37, fig. 23—26 le reproduce in fotografie; cf. St. Nicolaescu, *Dela întemeerea Ţării Româneşti*, p. 161.

[2]) D. Onciul, *o. cit.*, p. 14.

[3]) V. Drăghiceanu, *o. cit.*, p. 35, credea că scenele au fost zugrăvite de Radu « după vieaţa Sfintei reconstituită de Neofit ». Cf. pp. 34—35 din prezenta lucrare. biblioteca Academiei Române se păstrează *ms. 4602* din sec. XVIII-lea, în care Radu Zugravul şi-a făcut schiţele unora dintre sfinţii pe care i-a zugrăvit în Biserica Domnească. Despre acest manuscris, cf. M. Cogălniceanu, *Colecţiune de modeluri de pictură religioasă*, « Rev. p. ist. arh. şi fil. ». An. I, 1883, vol. I, p. 33; N. Iorga, *Le carnet d'un peintre roumain aux XVII-e et XVIII-e siècles*, « Le courrier franco-roumain, Paris, 1 Oct. 1921; I. Mihail, *Pictura Bisericii Domneşti din Curtea-de-Argeş*, « Buletinul Comisiunii monumentelor istorice », 1923, pp. 183—185; Vasile Grecu, *Versiunile româneşti ale erminiilor de pictură bizantină*, « Codrul Cosminului », I, 1924, Cernăuţi, 1925, pp. 120—121.

Pe capacul sicriului, în care se păstrează moaştele Sfintei Filoteia, avem icoana Sfintei, subt care se află o inscripţie din 1884, anul când s'a făcut sicriul şi icoana. Pe sicriu sunt gravate compoziţii reprezentând scene din vieaţa Sfintei, fiecare având şi câte o inscripţie:

I. « Educaţia Sfintei în biserică ». Mama şi fata stau îngenunchiate. Preotul citeşte.

II. « Moartea mumei Sfintei ». Mama e în sicriu. La picioarele moartei stau tatăl şi fiica, cu capul plecat.

III. « Sfânta prigonită de muma vitregă ». Tatăl ară, iar fata seamănă, bătută din urmă de mama vitregă.

IV. « Sfânta omorîtă de către tată-său ». Este căzută pe spate, cu barda la picioare. Tatăl e în genunchi şi-şi frânge mâinile. Săracii se uită îngroziţi.

V. « Ridicarea moaştelor Sfintei ». Sfânta e în sicriu. Arhierei şi preoţi o cădelniţează şi citesc.

VI. « Aducerea sfintelor moaşte în Curtea-de-Argeş ». Sfânta se află în sicriu, pe jumătate descoperită. La căpătâiul ei, stă Domnul ţării, înconjurat de boieri. La picioare stă Mitropolitul ţării, înconjurat de preoţi.

Compoziţiile iconografice de pe sicriu sunt inspirate din vieaţa Sfintei, dar şi din frescele de pe stâlpul din faţa altarului.

Într'o biserică dela Râmnicul-Vâlcea, Sfânta Filoteia este zugrăvită îmbrăcată în haine ţărăneşti, cu altiţă şi catrinţă [1]), zugravul inspirându-se din tradiţia că Sfânta a fost fată de ţăran român.

Pe steagul Bisericii Dobroteasa din Bucureşti, sunt zugrăvite Sfânta Filoteia şi Sfânta Paraschiva.

Biserica este împodobită şi de o interesantă icoană mare de argint, care este unul din motivele de atracţie a drept credincioşilor. Această icoană înfăţişează opt episoade din vieaţa Sfintei Filoteia, având fiecare inscripţii:

I. « Naşterea Sf. Filoftei». Mama e în pat, iar tatăl este alăturea împreună cu două femei, dintre care una o ţine în braţe pe Filoteia.

---

[1]) Dr. Elie Miron Cristea, ieromonah, *Iconografia şi întocmirile din internul Bisericei răsăritene*, Sibiiu, 1905, p. 17.

II. «Sf. Filofteia merge în biserică».

III. «Sf. Filoftea pătimeşte de la vitrega». Mama vitregă o bate.

IV. «Sf. Filofteia face milostenii». Sfânta împarte pâine şi haine.

V. «Mucenia Sf. Filofteia». Tatăl a lăsat plugul şi a lovit-o cu barda la picior. Sfânta e întinsă jos, iar boii se uită cu milă.

VI. «Pristăvirea Sf. Filofteia». Sfânta este întinsă la pământ, iar un arhiereu urmat de preoţi face slujbă.

VII. «Sf. Filofteia se primeşte de Români». Sfânta este în sicriu şi este însoţită de clerici şi mult popor.

VIII. «Sfânta Filofteia merge la Argeş». Sfânta este în sicriu, lângă care este Domnul ţării.

Pe icoană este scrisă o inscripţie, ce lămureşte vechimea făuririi şi prezenţei ei în biserică:

«La anul 1867, Mai, fiind primăvara foarte secetoasă şi lipsă din anii trecuţi, s'a făcut această sf. icoană în numele Sf. Filoftea cu ajutorul atât al suburbienilor cât şi al altor cetăţeni mai mult pentru seceta. 1867. Iunie».

Tot în această biserică se găsesc două icoane mici înfăţişând pe Sfânta Filoteia cu crucea în mâna dreapta şi cu barda în mână stânga. Una dintre icoane este făcută odată cu cea mare, iar cea nouă are inscripţia: «Această Sftă Icoană este dăruită Sfintei Biserici Dobroteasa de Maria Gh. Berevoianu. Pentru sănătatea Dumneaei. Bucureşti, Mai 1928».

În catedrala Mitropoliei Ungro-Vlahiei din Bucureşti, Sfânta Filoteia este zugrăvită în culori, pe geam (în vitraliu), în partea dreaptă, în mărime naturală.

În Biserica Sfântul Gheorghe din Bucureşti (calea Plevnei), în partea dreaptă, se află o icoană mare a Sfintei Filoteia, într'un cadru (toc) ornamentat. În mijlocul icoanei este chipul Sfintei, având în relief barda din mână şi aureola, împrejurul căreia miresele obişnuesc să-şi aşeze beteala, după cununie. În jurul chipului Sfintei, sunt zugrăvite şase scene din vieaţa ei, având inscripţii :

I. «Sf. M. M. Filotiea dă hrană». Sfânta e copilă, cu picioarele desculţe, având într'o mână un coş, iar în cealaltă o pâine pe care o întinde săracilor.

II. «Sf. Filotiea este bătută». Sfânta e îngenunchiată, iar tatăl, ţinând-o cu stânga de păr, o loveşte cu un biciu. Lângă el este mama Sfintei, având în mână o nuia.

III. «Săvârşirea Sf. Filotiei». Sfânta este întinsă jos, moartă, având piciorul însângerat, iar alăturea barda. Tatăl ei priveşte îngrozit, cu mâinile în lături. În fund se vede o cetate.

IV. «Sfânta Filotiea stă nemişcată». Sfânta este întinsă jos, ca în scena a III-a. Lângă ea se află un arhiereu, înconjurat de clerici şi de mult popor. Oamenii au lumânări în mâini. Toţi privesc îndureraţi, dar mai ales arhiereul, care ţine mâinile întinse în lături.

V. «Pregătirea Sf. pentru Argeş». Sfânta e pusă într'un sicriu. Lângă ea se află patru arhierei înconjuraţi de mult popor. La picioarele Sfintei o femeie stă îngenunchiată. În fund se vede o cetate.

VI. «Sosirea Sf. la Dunăre». Sfânta e în sicriu purtat pe umeri de opt preoţi (patru pe o parte şi patru pe alta). Mulţime de oameni urmează sicriul Sfintei. Au ajuns la ţărm, la care e trasă o corabie cu pânză. Lângă această corabie sunt doi arhierei şi doi preoţi. Pe cestălalt ţărm se vede Domnul ţării, lângă care se află un boer şi un preot.

Deasupra chipului Sfintei, în partea de sus a icoanei, se găseşte inscripţia: «S. M. M. Filotiea». În partea de jos a icoanei se află inscripţia:

«Această Sf. icoană cu M. Filotea s'a făcut cu toată cheltueala şi stăruinţa Domnilor comersanţi măcilari M. Săuţeanu, Velicu Nedelea, Stănica Ionescu, Simion Marin, Preot Ivan Parohul, Iancu Ionescu, C. G. Drăghici, Costică Velicu, Stănica Dorojean, Ionică Culea, Ştefan Ionescu, Petre Săuţeanu, Chiriţă Grigoriu, Paraschiv G. G., Dumitrache Barzon, Dumitru Dobre şi pentru internă Memori[ri]e 1876 Tache Ionescu pictor» (ortografia este a inscripţiei).

În biserica Antim din Bucureşti se află o icoană mare a Sfintei Filoteia, pictată pe lemn, într'un cadru (toc) cu piedestal. Această icoană înfăţişează pe Sfânta Filoteia ca pe o copilă, luminos zugrăvită în seninătatea privirii şi coloritul îmbrăcămintei. Sfânta are crucea şi un mănunchiu de spice în

mâna dreaptă şi barda în mâna stângă [1]). Deasupra, în dreapta şi în stânga chipului Sfintei se află câte o candelă. Inscripţiile: «Sfânta Muceniţă Filoteea» (sus); «Donaţia familii d-lui George Predescu cu soţia sa Ioana. 1917» (jos în stânga); «Monahul Gavriil pictor» (jos în dreapta). În altarul bisericii Antim se păstrează o mică dar frumoasă icoană, vădit inspirată după cea mare. Icoana se pune pe iconostas, la hram. Inscripţii: «Sf. M. Filoftea» (sus); «Luca Bădilă pictor 1922» (jos în dreapta).

În biserica Sfânta Vineri din Bucureşti (str. Sf. Vineri), se află o icoană mare, nouă, pe peretele din dreapta. Sfânta este în vestminte bisericeşti de sfânt şi ţine barda în mâna dreaptă, la piept.

În biserica Sfântul Anton (piaţa de flori) am văzut o icoană datată 1932, adusă spre sfinţire de d-na profesoară Aurora Dragu, în care Sfânta Filoteia ţine crucea în mâna dreaptă, barda în mâna stângă, iar piciorul îi sângerează. În fund se vede un om care ară (tatăl ei).

Biserica Sfânta Filoteia din Ploieşti este cea mai bogată în icoane ale Sfintei. Astfel, pe peretele din tinda femeilor, rezervat ctitorilor, «Sf. M. Filoftiea» e între Sfinţii Grigorie şi Dimitrie cel Nou. Sfânta ţine crucea în mâna dreaptă şi barda în cea stângă. Tot în tindă se află o icoană înfăţişând pe «C. M. Filofteia» între «S. M. Teodor Tiron» şi «S. M. Zoi». Sfânta are aureolă de argint şi cercei la urechi. Barda este jos, lângă piciorul însângerat. Icoana de pe iconostasul din tindă înfăţişează pe Sfânta Filoteia între Sfinţii Nifon, Mina şi Elefterie.

Biserica are două icoane pentru hram. Cea mai veche, având semnătura: «Naę Costescu zugrav 1869», înfăţişează pe Sfânta Filoteia între Sfinţii Nifon şi Elefterie, având crucea în mâna dreaptă, barda în cea stângă, iar piciorul însângerat. Icoana mai nouă are inscripţia: «Această Sf. Icoană s'a îmbrăcat în argint de robul lui D-zeu Maxim D. Negoiţă cu soţia sa Sofia şi cu fii săi în anul 1906 Decembrie». Subt îmbrăcămintea de argint este o icoană mai veche. Icoana

[1]) Pictorul s'a inspirat din icoana tipărită în *Orologiul cel mare,* Buc. 1897, p. 538.

înfățișează pe Sfânta Filoteia între «Cv. Ier. Nifon» și «Cv. Ier. Elefterie». Aureolele Sfinților sunt de argint în relief, iar a Sfintei Filoteia este de aur. Sfânta are crucea în mâna dreaptă și barda în cea stângă. Lângă această icoană și lucrată după ea, este o iconiță îmbrăcată tot în argint.

Icoana de pe iconostasul bisericii, datând din anul 1869, precum mi s'a spus, înfățișează:

I. «Sf. bătându-se de mă-sa cea vitregă». Sfânta e îngenunchiată și bătută cu nuiaua.

II. «Sf. M. M. Filoteia». În dreapta icoanei, Sfânta este înfățișată dând mâncare săracilor, iar în fund cum este urmărită de către tatăl ei cu barda în mână.

III. «Sf. bătându-se de tatăl său». Tatăl o ține de păr și o bate cu nuiaua.

IV. «Sf. încungiurată de lumină și moartă». Un arhiereu și preoți citesc.

V. «Primirea moaștelor Sfintei de Radu Negru Basarab în biserica de Argeș». Sfânta e în sicriu acoperit purtat de preoți. În fund se vede biserica Domnească.

Iconostasul are o îmbrăcăminte «donată de Augustin și Marin Martinovici 1927», pe care sunt înfățișate patru scene:

I. «Sf. Filofteia dă mâncare la săraci».
II. «Sf. Filofteia își dă haina săracilor».
III. «Sf. Filofteia omorîtă de tatăl ei».
IV. «Rugăciunea pentru ridicarea Sf. Filoftei de jos».

În partea stângă a bisericii, spre altar, se află o icoană de lemn, în ramă poleită și ornamentată, așezată pe o masă, înfățișând pe «Sf. Muceniță Filofteea» între «Sf. Erarh Nifon» și «Sf. Erarh Elefterie». Are semnătura: «George Mărăcine». Sfânta are aureola, mâna dreaptă și picioarele (cât se văd din mâneci și de subt vestmânt) în relief de argint. Gulerul e de argint și încrustat cu rubine. Sfânta stă cu mâinile încrucișate la piept. Barda e jos la picioare, de argint în relief. Pe masă este o cutie cu icoană pentru strângerea darurilor și o iconiță, înfățișând același grup dc sfinți. Aureola, mâinile, picioarele, centura, crucea și barda Sfintei din iconiță sunt de argint în relief.

Pe piciorul Sfântului Potir al bisericii, este gravată Sfânta Filoteia între Sfinţii Nifon şi Elefterie. Pe ambele feţe ale steagului bisericii este zugrăvită Sfânta Filoteia. O iconiţă de argint, cu aureola şi mantaua aurite, a fost sfinţită de S. S. Pr. Marin Davidescu la 20 Iunie, 1932.

Pe faţa exterioară a tinzii bisericii este înfăţişată «Sf. M. Filofteia», iar pe frontispiciul bisericii, Sfânta în costum bulgăresc este între Sfinţii Nifon, Mina, Teodor Tiron şi Elefterie.

O caracteristică generală a Sfintei, aşa cum este înfăţişată în această biserică, este că barda se află întotdeauna în mâna stângă şi crucea în cea dreaptă, iar îmbrăcămintea este compusă din trei vestminte.

În biserica Sfânta Vineri din Ploieşti, se află o icoană mare, pe o masă ca piedestal, aşezată lângă icoana de hram, dar spre peretele nordic. «Sfânta Mu. Filoteea», ţinând cu mâna dreaptă crucea, în sus, iar în stânga barda, ocupă centrul icoanei, fiind înconjurată de scene din vieaţa ei. Este îmbrăcată în haine de sfinţi, având aureola din jurul capului lucrată din argint şi fiind în relief. La picioare e notat anul lucrării icoanei 1874. Deasupra Sfintei este înfăţişată Sfânta Treime. Scenele sunt în număr de şase, având inscripţii:

I. «Sf. F. merge cu demâncare la câmp». Poartă un coşuleţ în mâna stângă şi desagi pe umărul drept.

II. «Sf. Filoftea face milostenie». Împarte mâncare la doi săraci. Desagii sunt pe pământ.

III. «Când a dat tată-său cu barda». Sfânta este căzută la pământ. Dela piciorul drept îi curge sânge. Lângă ea este tatăl, ţinând mâna stângă la piept, iar dreapta în sus. Barda e jos la pământ.

IV. «Sf. Fi. se păzeşte de Î.». Patru îngeri în vestminte albe o străjuiesc la căpătâiu. Sfânta este întinsă la pământ.

V. «Când face rugăciuni poporu». Sfânta e întinsă la pământ, având în faţă două femei. Un diacon cădelniţează la căpătâiu. Un arhiereu citeşte, urmat de un preot şi popor.

VI. «Când duce pe Sf. la malu Dunării». Sfânta e înfăşurată cu un giulgiu alb. E purtată cu picioarele înainte de către patru oameni. Spre picioare se află un boier şi o femeie,

având lumânări aprinse, iar în dreapta doi arhierei. După acești însoțitori urmează poporul.

În partea de jos a icoanei, subt partea centrală, sunt zugrăvite chipurile «Sf. Nifon» și «Sf. Tatieana». Dedesubtul zugrăvelii acestor sfinți se află inscripția:

«Această sf<ân>tă icoană este făcută de noi G. G. Ghrigorescu. Niță Zahariea».

În fața icoanei mari și lucrată după înfățișarea Sfintei din partea ei centrală, se află o iconiță pe un susținător. Deosebirea este că Sfânta din iconiță poartă crucea în mâna stângă și barda în mâna dreaptă, iar vestmintele au parte din colorit schimbat.

La Vălenii-de-Munte, în tinda bisericii Nica Filip cu hramul Intrării în biserică a Maicii Domnului, Sfânta Filoteia este înfățișată în mărime naturală, dar numai până la genunchi, între Sf. Ioan și Sf. Marina, sus pe peretele dinspre apus. Sfânta ține o cruce albă în mâna dreaptă și barda în mâna stângă.

În biserica Berceni din Vălenii-de-Munte, se află o icoană înrămată, așezată pe un piedestal. În partea de sus a icoanei, «S. Mc. Filoteia» este înfățișată între icoanele «S. Mc. Tatieana» și «S. Pa. Nifon». Este desculță, având crucea cu spice în mâna dreaptă și barda în mâna stângă.

În partea de jos a icoanei, ni se înfățișează «Moartea S. Muc. Filotei» între icoanele «S. Mc. Sergie» și «S. Mu. Vachu». Sfânta împarte mâncare săracilor (în scena din stânga), pe când tatăl ei se repede cu barda. În scena din dreapta, Sfânta este trântită la pământ, lovită la piciorul stâng ce sângerează. Pe fața piedestalului sunt două icoane înfățișând pe «S. Mc. Filoteia» în stânga și pe «Sf. Arh. Nifon», în dreapta. Sfânta este înfățișată ca în partea de sus a icoanei, însă fără spice lângă cruce. În josul icoanei cu scena din vieața Sfintei este inscripția: «De E. Lăzărescu și de Petre Zugravu 1872 Sept. 20».

Biserica Sfinții Trei Ierarhi din Slănic-Prahova are o icoană mică a Sfintei Filoteia, înfățișând-o în picioare, ținând în mâna dreaptă o cruce și frunze de grâu, iar în cea stângă barda. Piciorul stâng sângerează. În fund, la stânga, se observă

un plug cu doi boi, iar la dreapta Sfânta întinsă la pământ şi tatăl lângă ea. Spre mijloc e un pod peste un râu. Pe pod se vede mult popor. Inscripţia (sus): «Sft. Muc. Filofteia». Pe verso icoanei este scris cu creionul: «Această icoană este dată pentru biserică de domnul Alexandrescu, Slănic-Prahova, 28 Octomvrie, 1922».

La Mânăstirea Cheia-Teleajen din jud. Prahova, Sfânta Filoteia este zugrăvită, în mărime naturală, pe zidul din afară al clopotniţei, deasupra uşii de intrare în turn.

La Mânăstirea Suzana de pe valea Teleajenului, se găseşte o mare şi foarte frumoasă icoană de argint a Sfintei Filoteia, păstrată în stânga catapeteasmei.

În biserica satului Ţărculeşti, comuna Gornetu-Cricov din jud. Prahova, se află o icoană a Sfintei Filoteia, zugrăvită cu cheltuiala fostului învăţător Tache Rădulescu, după o veche icoană păstrată în casa lui. Icoana reprezintă pe Sfânta Filoteia, împărţind pâine la săraci [1]).

În biserica din Mizil cu hramul Adormirii Maicii Domnului, în colţul nordic din dreapta altarului, lângă icoana de hram, se află două icoane ale Sfintei Filoteia: una mare şi interesantă, de lemn, în cadru (toc) bronzat pe un piedestal, iar alta mică, îmbrăcată în argint, în faţa ei.

Icoana cea mare înfăţişează pe Sfânta Filoteia ţinând în mâna dreaptă, ridicată în sus, o cruce, iar în mâna stângă, lăsată în jos, o bardă. În dreapta şi în stânga Sfintei sunt zugrăvite chipurile unor Sfinţi, care se identifică după inscripţii şi ale căror sfinte moaşte se păstrează deasemenea la Curtea-de-Argeş. Inscripţiile: «Sf. M. Filothia» (sus); «S. Vah» şi «Sf. Ie<rarh> Nifon» (în dreapta); «S. Serghie» şi «S. Tatieana» (în stânga).

Sfânta Filoteia şi Sfinţii zugrăviţi ocupă centrul icoanei. În jurul grupului lor sunt zugrăvite opt scene cu Sfânta, având fiecare inscripţii chirilice:

I. «Când hrăneşte S. pe cei săraci». Sfânta împarte hrană săracilor, care stau cu mâinile întinse. La picioarele ei sunt nişte desagi şi două oale.

---

[1]) Comunicare de S. S. Pr. Calist Rădulescu, cancelarist al Sfântului Sinod.

II. «Când au tăiat pe S. tată-so cu barda». Sfânta este întinsă la pământ cu barda și desagii în dreapta. De sus coboară un val de lumină asupra ei. La picioare și la cap sunt câte șase îngeri. Tatăl se arată înspăimântat, cu mâinile întinse, exprimând căință.

III. «Când vine tata S. cu Mitropolitu din cetate la câmp către S.». Sfânta este întinsă la pământ. Tatăl a călăuzit un arhiereu urmat de către un diacon și mulțime de oameni.

IV. «Când se face rugăciune și S. nu are bunăvoință să se miște». Sfânta stă nemișcată la pământ cu mâinile pe piept. Este înconjurată de către arhiereu, doi preoți și trei diaconi, în jurul cărora se îngrămădește poporul. În față este un om îngenunchiat, care pare tatăl.

V. «Când s'a pomenit S. de Curtea-de-Argeș și S. saltă de la pământ». Sfânta s'a înălțat puțin dela pământ. În jur sunt clericii și poporul. Alăturea este adus un sicriu.

VI. «Când a pornit-o pe S. în Rumâniea». Sfânta este în sicriu acoperită cu un văl alb. E purtată de clerici și e urmată de popor.

VII. «Când a primit pe S. Negru Radu Vodă». Sfânta, în sicriu, este purtată de clerici și e urmată de un arhiereu și popor. Este întâmpinată de către Domn și un arhiereu, urmați de popor.

VIII. «Când a venit S. la Mizil la anu 1867 Maiu în 4». Scena înfățișează o procesiune rânduită astfel: înainte este purtat un sicriu, în care se observă parte din moaștele Sfinților păstrate la Curtea-de-Argeș; urmează un călugăr, ținând în mâna dreaptă o cruce, după care clericii poartă sicriul cu Sfânta; la câțiva pași de sicriu vin fete cu marame albe (semnul fecioriei), [1]) după care se înșiră poporul.

Această icoană, deși este stângaciu zugrăvită de către un diletant, după aparență, cu scene lipsite de perspectivă, totuși este tratată original, cu adăugări ale fantaziei zugravului în afară de elementele ce se găsesc în textul vieții Sfintei. Astfel, între alte amănunte, cu prilejul morții Sfintei,

---

[1]) S. S. Prot. Șt. Lefter, Parohul bisericii, mi-a comunicat că fetele, care întâmpină Sfânta, rămân foarte mult respectate de populație pentru dovada curățeniei lor sufletești și trupești.

s'au coborît doisprezece îngeri la căpătâiu şi picioare, iar o procesiune în ţară nu mai este înfăţişată nici în vreo altă parte. Icoana este viu colorată, bine îngrijită şi cu înscripţiile bine păstrate.

Icoana din faţa celei mari înfăţişează pe Sfânta Filoteia cu crucea în mâna dreaptă şi cu barda în cea stângă.

În biserica din Mizil cu hramul Sfântului Ioan Botezătorul se află două icoane de lemn ale Sfintei Filoteia: una mare şi artistic lucrată, în ramă bronzată pe un piedestal, iar alta mică, în faţa ei.

Icoana cea mare înfăţişează pe sfânta Filoteia (inscripţia: «S. M. Filotea») ţinând în mâna dreaptă crucea şi având barda subt talpa piciorului drept. Spre marginea icoanei, împrejurul Sfintei sunt pictate opt ovale cu inscripţii cu litere latine, dintre care trei de deasupra Sfintei înfăţişează Sfânta Treime şi Sfinţii ale căror moaşte se păstrează la Curtea-de-Argeş, iar celelalte cinci înfăţişează scene din vieaţa Sfintei Filoteia:

1. «S. Ie<rarh> Nifon» şi «S. M. Tatiana».
2. «Is. Hs.», «Sfântul Duh» şi «Treime Tatăl».
3. «S. M. Serghie» şi «S. M. Vah».

I. «S. Filotea dă mâncare săracilor». Sfânta ţine în mâna dreaptă un coşuleţ, iar în cea stângă o bucată de pâine. Săracii se îngrămădesc, întinzând farfurii. Deasupra Sfintei pluteşte o aureolă.

II. «S. Filotea să omoară de tată». Sfânta, având aureolă în jurul capului, este întinsă la pământ, luminând locul. Piciorul drept este însângerat. Alături se află barda şi nişte coşuri, iar în faţă tatăl, cu mâinile întinse. Spre fund se vede un plug cu patru boi, mânaţi de un om, pe când altul apasă în coarnele plugului. În lături, săracii privesc înspăimântaţi. În fund, se observă o cetate cu turle de biserici.

III. «Poporu să roagă unde voeşte să o ducă». Sfânta este în aceeaşi poziţie ca în scena precedentă. Lângă ea se află doi arhierei, unsprezece preoţi şi un diacon cu cădelniţa.

IV. «Poporu o duce la malul Dunării». Sfânta este întinsă pe o targă purtată de patru oameni, care o duc cu piciorele

înainte. În dreapta sunt doi arhierei și preoți, iar în stânga, spre cap, o urmează poporul. În fund se văd dealuri.

V. «S. Filoftea o duce la M. Argeș». Sfânta este în aceeași poziție ca în scena precedentă. Unul dintre arhierei citește. Spre fund e Dunărea, pe care se văd trei bărci, dintre care una mai apropiată cu doi vâslași. Peste Dunăre se observă o mulțime de oameni, în mijlocul cărora este Domnul țării.

Icoana și piedestalul ei sunt portative, n'au un loc fixat în biserică, căci sunt mutate după împrejurări.

Această icoană are asemănări izbitoare cu icoana mare, zugrăvită în 1867, din cealaltă biserică din Mizil, cu hramul Adormirii Maicii Domnului. Într'adevăr, ambele icoane înfățișează asemănător sfinții ale căror moaște se păstrează la Curtea-de-Argeș, iar scenele din vieața Sfintei, zugrăvite spre marginea icoanei, au elemente comune. Astfel, în ambele icoane, scena I-a înfățișează săracii cu mâinile întinse, iar scena II-a pe Sfântă întinsă la pământ, iar pe tatăl alături, cu mâinile întinse. Scena III-a se aseamănă cu scena IV-a a icoanei din 1867, căci în ambele Sfânta este înconjurată de clerici: arhierei, preoți și diaconi, numai numărul lor diferind. Scena IV-a se aseamănă cu scena VI-a a icoanei din 1867, căci în ambele Sfânta, însoțită de clerici, este purtată spre țară. Scena V-a se aseamănă cu scena VII-a a icoanei din 1867, căci în ambele Sfânta, înconjurată de clerici și popor, este purtată spre țară, iar Domnul țării îi iese întru întâmpinare. Scenele nu corespund ca numerotație, deoarece icoana din 1867 are mai multe. Icoana din biserica Sfântul Ioan este însă mai nouă, după cum se vede chiar după inscripțiile de pe ea, scrise cu litere latine, așa că se poate admite că pictorul ei s'a inspirat după icoana din 1867. Celui care a făcut icoana i se poate acorda numele de pictor pentru realizarea estetică a operei sale. Cred că este cea mai frumoasă și mai bine pictată icoană a Sfintei Filoteia, din câte am văzut. După tradiția bisericii [1]), ca și după tehnica picturii, pictorul icoanei ar fi Pitaru Neculai, care a pictat

[1]) Confirmată de S. S. Pr. M. Preoțescu, parohul bisericii.

icoane şi în biserica episcopală din Buzău. Pictorul şi-a evidenţiat arta chiar şi în cele mai mici amănunte, tratate îngrijit. În fiecare din scene, chipul Sfintei şi al clericilor este asemănător, deci el avea arta de a reda potretul. Un amănunt caracteristic şi original al tehnicei sale este şi în delicateţea înfăţişării obiectului muceniciei, barda, care este ascunsă subt talpa piciorului, încât abia i se vede un colţ. Sfânta primise mucenicia dela tatăl ei, încât ţinerea bardei în mână, ca în cele mai multe dintre icoane, este un gest prea crud, mai ales la o femeie şi o fiică. Materialul din care a fost lucrată icoana este de bună calitate, încât a menţinut frumuseţea coloritului iniţial. Firul vesmintelor şi aureola Sfintei sunt lucrate cu praf de aur.

Icoana cea mică din biserica Sfântul Ioan este vădit inspirată după cea mare, înfăţişând pe Sfânta Filoteia cu aceeaşi îmbrăcăminte, aceleaşi ornamentaţii şi acelaşi colorit. În mâna dreaptă ţine crucea, iar subt talpa piciorului drept barda.

Vădit lucrată după icoana mare din 1867 a bisericii din Mizil cu hramul Adormirii Maicii Domnului este icoana aflătoare în colţul nordic de lângă altarul bisericii Sfântul Gheorghe a comunei învecinate, Vadul-Săpat, jud. Prahova. Într'adevăr, în centrul icoanei se află grupul de sfinţi ale căror moaşte se află la Curtea-de-Argeş, iar în jurul lor sunt zugrăvite opt scene cu Sfânta Filoteia, având fiecare inscripţii chirilice. Scenele sunt lucrate şi inscripţiile redactate după cele ale icoanei din Mizil. În locul procesiunii dela Mizil, se înfăţişează o slujbă la Vadul-Săpat: «Minunea ce s'au făcut în an 1869 la s. Mucenic Gheorghe».

Subt grupul de sfinţi din centrul icoanei este semnătura zugravului: «1869 Martie 15 C. Popescu».

Pe crucile de piatră, împrejmuite şi acoperite din jurul oraşului Mizil, mai ales pe marginea drumurilor vicinale, chipul Sfintei Filoteia este foarte frecvent.

Astfel, lângă Mizil, în câmpul de peste linia ferată din dreptul str. Dr. I. Angelescu, se află un teren, cât un pogon, căruia i se zice «la Sfânta Filofteia», fiindcă în mijlocul lui se află o cruce mare de piatră, unde se face slujba când se aduc moaştele Sfintei. Crucea are înălţimea de 2,5 m. Pe faţa

crucii este zugrăvită Sfânta Filoteia, ţinând în mâna stângă, ridicată în sus, o cruce, iar mâna dreaptă e lăsată în jos. Pe braţele crucii sunt zugrăviţi doi îngeri, dintre care cel din dreapta Sfintei o arată cu mâna. Înaintea Sfintei se vede un râu (Dunărea), iar pe cestălalt ţărm abia se mai disting mai multe chipuri (poate Domnul cu preoţii). Pe verso icoanei este înfăţişată Maica Domnului cu pruncul Isus în braţe.

Inscripţii: «Sf. M. Filofteea» (sus, pe faţa crucii); «Împreşmuirea cruci<i> Sf. M. Filofteea este făcută cu cheltueala mea Ilie M. Tănăsescu 1882 Iunie 10, însă pentru zugrăvit a mai contribuit şi alţi comersanţi care sunt iscăliţi» (în partea dreaptă a crucii); (însemnarea donatorilor[1]), în drept cu suma, este în partea stângă a crucii):

«T. Dimitriu . . . . . . 6»
«D. Constantinescu . . . 5»
«S. Costescu . . . . . . 4»
«B. Gligoriu . . . . . . 4»
«G. G. . . . . 3»
«G. Bolgiu . . . . 2»
«P. Niculescu . . . . . . 2»
«P. Tache . . . . 2»
«M. Jaravete . . . . 2»
«I. T. Pescaru . . . . . 1»
«T. Popescu . . . . 6»

Împrejmuirea făcută cu cheltuiala lui Ilie Tănăsescu este acum înfundată complet cu scânduri numai în partea de răsărit, iar în celelalte părţi scândurile lipsesc. Acoperişul de lemn al împrejmuirii este învelit cu tablă. Deasupra se află o cruce de fier.

La răscrucea drumului Gura-Vadului spre Vadul-Săpat cu drumul Mizil spre Valea-Şcheilor, se află o cruce de piatră, împrejmuită şi acoperită, făcută în «Mai 1887», având chipurile mai multor sfinţi, între care şi pe Sfânta Filoteia, având crucea în mâna dreaptă şi barda în mâna stângă. Inscripţia: «Sf. M. Filofteia».

În Valea-Dealului, lângă crucea Monahului, la răscrucea drumului Mizil spre Boboci cu drumul Gura-Vadului spre Vadul-Săpat, se află o cruce de piatră, împrejmuită şi acoperită, făcută cu ocazia aducerii moaştelor: «Aceasta sf. cruce

[1]) Cei mai mulţi dintre donatori au fost comercianţi în Mizil. Primul donator a înfiinţat liceul din Mizil, prin dania sa.

s'au ridicat cu venirea sentelor moşte 1892...[1]). Pe faţa crucii este înfăţişată Sfânta cu înscripţia: «Sf. Muc. Filofteia».

Lângă Vadul-Săpat, din sus de gârlă, între răscruci, pe drumul spre Gura-Vadului, se află o cruce de piatră, având în faţă, răstignit, pe Domnul nostru Isus Hristos, iar mai jos o scenă înfăţişând pe Sfânta Filoteia întinsă la pământ, moartă. Are aureolă în jurul capului şi de sus coboară raze de lumină. În dreapta e tatăl ei, în picioare, cu mâna întinsă, cum a aruncat barda. Inscripţia: «Sfânta Filoftiea fiind ucisă de tatăl său». În partea de sus a crucii este inscripţia: «1922. Această sftă cruce s'a ridicat de Petre I. Iliescu cu soţia lui Ileana P. Iliescu». Pe verso crucii este înfăţişată Sfânta ţinând în mâna dreaptă o cruce ridicată în sus. Inscripţia: «S. Fecioara Filoftiea».

Icoane ale Sfintei Filoteia se află înlăuntrul paraclisului clădit lângă crângul din Buzău, în 1867. Icoana de pe cruce, după înfăţişare datând dela clădirea paraclisului, are mărimea de 20 pe 30 cm. şi înfăţişează pe Sfânta, împărţind bucate săracilor, fără să observe că tatăl ei se repede cu barda. O altă icoană veche, aproape ştearsă, este aşezată în stânga intrării şi înfăţişează două scene: Sfânta făcând milostenii şi alături Sfânta căzută la pământ, moartă. În colţul din dreapta al paraclisului, în fund, se află o icoană a Sfintei Filoteia, mare de 1 m., reprezentând Sfânta ţinând într'o mână crucea, iar în cealaltă mână coşul cu merinde. Poartă inscripţiile recente: sus, «Sfânta Muceniţa Filoteia», iar jos, «Donată de familia Ghezea».

În colţul din stânga al paraclisului, în fund, se află deasemenea o icoană a Sfintei, cu inscripţiile: sus, «Sf. Filofteia», iar jos, «Donată de Chiriu Şerbănescu, str. Rozilor 32 Buzău». În colţul din dreapta, de jos, este iscălit pictorul: «Mihăilescu, 1930». Sfânta este înfăţişată în picioare, având în mâna dreaptă un ou roş, iar în mâna stângă un coş cu merinde. Pe pământ este întinsă o faţă de masă albă, pe care sunt pregătite cele trebuitoare mesei. Săracii stau împrejur. Sfânta e îmbrăcată în costum naţional românesc.

[1]) Transcrierea inscripţiei s'a făcut cu ortografia ei.

La Mânăstirea Viforâta din jud. Dâmbovița, Sfânta Filoteia este reprezentată întreagă pe stâlp, cu fața spre altar, în stânga intrării în biserică [1]).

Ca mărturii recente, în circulație, iconografia Sfintei Filoteia are înfățișarea Sfintei în Orologiul cel mare [2]), în Serviciul Sfintei Mucenițe Filoteia Fecioara [3]), în «Viețile Sfinților [4])», ediția 1901—1906, și în icoanale tipărite în editura Tipo-litografia cărților bisericești. În fiecare dintre aceste icoane, Sfânta ne este înfățișată ca o tânără muceniță, câteodată cu barda în mână, însă chipul ei nu-i asemănător în ele.

În general, iconografia ne înfățișează pe Sfânta Filoteia ca pe o fecioară tânără, ținând în mână barda, prin care a fost martirizată, așa cum se povestește în redacțiunile moderne ale vieții ei. Mâinile cu care ține crucea și barda nu-s aceleași, căci sunt când dreapta, când stânga. De asemenea este înfățișată că e lovită când în piciorul drept, când în cel stâng. Deși iconografia arată că Sfânta are un cult mărginit în Muntenia, totuși destulele mărturii găsite, dintre multele ce vor fi existând, evidențiază marea considerație de care se bucură Sfânta printre credincioși. Cultul a progresat mai ales din sec. al XIX-lea, deci foarte recent. Nu puțin au contribuit la cultul pentru Sfânta Filoteia aceste icoane, ce cuvântează plastic dorinței înăscute în om de a-și găsi un patron supraom.

4. **Odoare.** Pentru binefacerile lor, din recunoștință și venerațiune, moaștele Sfintei Filoteia au fost împodobite cu numeroase daruri, după diferite întâmplări. Odată, Sfânta Filoteia a fost ascunsă de frica Turcilor, fiind zidită sus în biserică,

---

[1]) Comunicare de S. S. Protosinghelul Ghenadie Diaconescu, duhovnicul mânăstirii.

[2]) Ed. I, Buc., 1887, p. 209: o gravură mică, înfățișând-o pe Sfântă ținând crucea în mâna stângă și o ramură în cea dreaptă. S'a reprodus în ed. II, Buc., 1897, p. 206, și în *Mineiul lunei lui Decemvrie*, Buc., 1892, p. 92. În *Orologiul cel mare*, ed. II, pe foie nepaginată între pp. 538 și 539, Sfânta Filoteia este înfățișată, în frumoasă gravură în culori, ținând crucea cu frunze verzi de grâu în mâna dreaptă și barda în cea stânga. În fund se vede Biserica Domnească.

[3]) Buc., 1897, p. 2. S'a reprodus în *Mineiul lunei lui Decemvrie*, Buc. 1909, p. 103.

[4]) Vol. IV, Buc., 1904, p. 419. Desenatorul e semnat: «Toma Vintilă». Sfânta e copilă. Are crucea în mâna stângă, iar pe cea dreapta o ține la piept.

într'un fel de firidă (poate în resmeriţa din anii 1786—89). Turcii au intrat cu caii în biserică. Căutând în biserică odoare, au spart firida şi au găsit sicriaşul Sfintei Filoteia, pe care l-au aruncat jos ca să-l spargă. Seara, parohul bisericii, care fugise de frică în pădure, venind pe ascuns, a luat moaştele, le-a pus într'o traistă şi le-a dus în pădure, unde erau aciuiaţi toţi oamenii din târg. Acolo, a atârnat traista de craca unui pom, lângă care a aprins o candelă. Oamenii s'au rugat la Sfântuliţă, până s'au liniştit lucrurile, când i-au făcut un sicriaş mic [1]).

Din veneraţie pentru minunile ei, subt Bibescu-Vodă (1842—1848) se făcu moaştelor Sfintei Filoteia « un pat monument », poruncit la Viena [2]).

În 1857, Dincă Brătianu făcea « odăile de bolnavi » celor ce veneau la Sfânta Filoteia pentru tămăduire. Safta Prijbeanca dăruia pentru acele chilii venitul rămas dela părinţii ei: Maria şi Paharnicul Grigorie Drăgănescul [3]).

Pentru minunea dela Ploieşti din 1867, « prin iniţiativa luată de Hagi Ioan Pitiş, fostul epitrop al bisericii Sfântul Gheorghe Vechiu... Sfintele Moaşte s'au pus într'un nou sicriu de argint, în locul celui de chiparos, la care au contribuit majoritatea orăşenilor Ploieşteni [4]) ». După altă informaţie, cu acea ocazie nu s'a făcut un sicriu nou, ci vechiul sicriu a fost îmbrăcat cu argint [5])...

După puţini ani, s'a făcut Sfintei Filoteia un nou sicriu, ce se păstrează până astăzi şi deasupra căruia se află următoarea inscripţie :

« Pentru evlavia şi dragostea către Sânta Muceniţă Filoteia, protectoarea neamului Românesc, făcutu-s'a acest sicriu de argint, împodobit cum se vede, prin osteneala şi cheltuiala Prea Sânţiei Sale Episcopului de Argeşi D. D. Ghenadie II-lea,

---

[1]) Comunicare de Eugenia şi Maria Cristescu din Curtea-de-Argeş, care de zeci de ani nutresc cultul pentru Sfânta Filoteia, căreia i-au cusut şi îmbrăcămintea.

[2]) V. Drăghiceanu, *o. cit.*, p. 40.

[3]) *Id. ibid.*

[4]) *Slujba sânţilor dela Curtea-de-Argeş împreună cu vieţile lor*. Ploieşti, 1873, p. VI.

[5]) Iconomu Petru Bărbulescu, *o. cit.*, (în prefaţă).

a câtorva buni creştini şi a Epitropiei Bisericei Sântul Nicolae (numită Biserica Domnească a lui Radu-Negru-Basarab V. V., din vechea reşedinţă Curtea-de-Argeşi), ca să fie spre pomenirea şi de exemplu urmaşilor, cari văzând aceasta să se inspire şi să se îndemne a face şi ei alte fapte mult mai mari şi folositoare neamului Românesc. Acest sicriu s'a făcut în zilele M. S. Carol I-iu, viteazul Domn şi Rege al Românilor, şi a soţiei Sale Doamna şi Regina Elisabeta; în zilele acestora s'a făcut şi sicriul de argint pentru păstrarea moaştelor Sfântului Cuvios Dimitrie din Biserica Mitropoliei din Bucureşti, preste 200 biserici în Eparhia Argeşului, restaurarea monumentului Neagu Basarab V. V., palatul Episcopal, independenţa Ţării şi Regatul Român. Dela anul mântuirii 1876 până la 1884, Iunie 15 [1]) ».

Deasupra inscripţiei este icoana Sfintei Filoteia. Pe laturea dinspre picioare a sicriului, este gravat un chip de prelat: Episc. Ghenadie. La căpătâiul sicriului este gravată icoana reprezentând Înălţarea Domnului.

Sicriul are o cuvertură roşie pe care e scris: « Sfânta Filoteia de Justina Flencheş, jud. Muscel ».

Moaştele Sfintei sunt îmbrăcate. Mâna dreaptă e îmbrăcată în metal, având un căpăcel ca să se vadă carnea uscată. Pe frunte are o diademă, la gât o salbă [2]) şi un lanţ de aur cu o cruce.

Despre odoare ale Sfintei Filoteia vorbeşte şi *Al. Odobescu* în raportul său către Ministerul Cultelor, întocmit în urma călătoriei de cercetări din anul 1860, în jud. Argeş: « Preotul Nicolae Jidescu... ne-a dat şi nişte cercei vechi a Sfintei Filoftei, pe care a doua zi i-a desemnat Trenk [3]) ».

O salbă de monede şi cercei dăruiţi Sfintei Filoteia se păstrează şi în biserica Dobroteasa din Bucureşti, căreia i s'a dăruit, în 1928, şi o iconiţă din partea unei foste bolnave, tămăduită prin rugăciuni către sfânta.

---

[1]) Inscripţia e reprodusă şi la sfârşitul *Serviciului Sântei Muceniţe Filoteia Fecioara*, Buc., 1891 şi a ediţiei din 1897.

[2]) Reprodusă în fotografie în « Buletinul Comisiunii monumentelor istorice », Buc., 1923, p. 24, fig. 14.

[3]) Alexandru Odobescu, *Însemnări din călătoria...*, « Conv. lit. », 1915, p. 1138 Cf. şi *ms. 3265* din Biblioteca Academiei Române.

Darurile proveneau din recunoștința credincioșilor, adesea boieri și jupânițe, către sfintele moaște, cărora le dăruiau scumpe odoare: diademe, inele, monede, salbe etc.

IV. VIEAȚA SFINTEI ÎN FOLCLOR.

1. **Versiuni populare.** Județele Argeș, Muscel, Dâmbovița și Prahova sunt foarte bogate în povestiri despre Sfânta Filoteia, prezentate în numeroase variante, cu împrumuturi din alte legende populare sau hagiografice. Unele din aceste legende au fost culese și tipărite de folcloriști. Versiunile populare se găsesc chiar în județele mai îndepărtate, pe unde Sfânta a fost dusă de obiceiu în procesiune pentru ploaie.

Cea mai veche versiune populară tipărită este culeasă din județul Dolj:

« S'a auzit din bătrâni că Sf. Filoftea a fost o fată milostivă dela Dumnezeu. Nu era călător să treacă pe drum și să nu-l întrebe de a mâncat sau nu. Și de nu mâncase, îi da să mănânce.

Într'o dimineață, tatăl său, plecând la arat cu mai multe pluguri, a lăsat vorbă acasă ca fie-sa să se ducă cu demâncare la oameni, la pluguri. Cum a gătit, Filoftea a plecat cu demâncarea. Pe drum s'a întâlnit cu niște oameni flămânzi și le-a dat să mănânce; apoi a luat-o îndărăt acasă, că știa ea bine ce o aștepta, dacă s'o duce la pluguri cu mâna goală. A făcut altă demâncare și fuga la pluguri, c'o fi leșinat oamenii de foame. Tată-său, când a văzut-o tocmai pe la chindie cu prânzul, s'a făcut foc de mânie, că de ce a venit așa de târziu? Și dând cu barda, de unde era dela plug, — ca de o asvârlită — i-a tăiat piciorul. Și a căzut de-odată moartă la pământ fecioara. Îndată s'a coborît o candelă la capul ei, de sus, dela Tatăl ceresc. S'au căsnit ei toți oamenii s'o mute de pe loc, s'o ducă acasă, dar nu s'a putut, fără puterea lui Dumnezeu, s'o ridice din loc. Dacă au văzut ei și au văzut, le-a venit în gând și au rânduit-o la toate mânăstirile. Preoții s'au rugat în sobor, dar degeaba. Au pomenit toate mânăstirile din țara lor și ea nu făcea nici un semn.

În cele din urmă, preoții au rânduit-o la mânăstirea frumoasă a Argeșului. Punând acum mâna pe trupul ei, au văzut că Sfânta s'a deslipit de pământ. Și așa au luat-o de acolo și au dus-o la Argeș, în mânăstire, unde stă și azi [1]».

---

[1]) Șt. Tuțescu, *Monografia com. rur. Catanele, jud. Dolj*, Buc., 1904, apud T. Pamfile, *Sărbătorile de toamnă*, « Ac. Rom. Din vieața poporului român », XIX, Buc. 1914, p. 179.

În județul Muscel, vieața Sfintei este povestită în felul următor:

« Toată lumea pe aici cunoaște vieața acestei ființe, și o povestește așa cum a auzit-o la biserică. Se știe apoi că pe când era feteșcană, din pricina prea marei milostenii, tatăl său, om câinos la inimă, a dat deasvârlita cu barda în ea și a tăiat-o. Înainte de a-și da duhul, ea a fost luată de un vârtej și ridicată până la « vântu turbat », iar de acolo a căzut moartă jos. Pe sfânta n'a putut-o urni nimeni din loc, nici cu cai, nici cu boi, că nu vreá să intre în nici un oraș mare, că orașele, mai ales ale mari, ci-că sunt păcătoase rău!

Când i s'a pomenit însă de Curtea-de-Argeș, s'a făcut ușoară cum e pleava. Aci au adus-o și aci i se păstrează moaștele până 'n ziua de azi [1]) ».

Prin jud. Olt se aude următoarea versiune:

« Filoftea a fost fiica unui om sărac, dintr'un sat din jud. Argeș.

Fata asta era foarte cuminte, darnică și milostivă. De câte ori se ducea cu mâncare la tatăl său, cu cine se întâlnea aceluia îi da de ale mâncării, așa că ajungea la muncă numai cu mâncarea pe jumătate. Odată tată-său s'a luat așteamătu după ea, să vadă cui dă întotdeauna atâta mâncare. Mare i-a fost mirarea însă când a văzut-o că împărțea mâncare la toți săracii, la toți copiii care spuneau că le este foame. Atunci tatăl său de necaz, cum mergea după ea, a dat cu o bardă de-a svârlita și a ajuns-o cu colțul la un călcâiu, unde i se vede și astăzi semnul.

Prin bunătate, prin cumințenia ei, prin faptele ei bune și milostive, s'a făcut sfântă. Moaștele ei sunt la Mânăstirea Curtea-de-Argeș [2]) ».

Toate versiunile populare se aseamănă, arătând că pentru milosteniile făcute, Sfânta a fost omorîtă de tatăl ei și moaștele i se află la Curtea-de-Argeș. În unele versiuni se povestește minunea îngreuierii trupului Sfintei, până i s'a făgăduit strămutarea la Argeș.

Elementele caracteristice ale redacțiunii din « Viețile Sfinților » s'au menținut deci, însă precizările lipsesc cu desăvârșire

---

[1]) C. Rădulescu-Codin și D. Mihalache, *Sărbătorile poporului, Muscel*, « Ac. Rom. Din vieața poporului român », VII, Buc., 1909, p. 91, citat și de T. Pamfile, *Sărbătorile de toamnă*, Buc., 1914, p. 180 și T. Pamfile, *Văzduhul*, Buc., 1916, p. 44.

[2]) T. Pamfile, *Sărbătorile de toamnă*, Buc., 1914, p. 180, n. 2: Spusă de Marin Mogoș din Bărăștii-de-Vede, împărt. de N. I. Dumitrașcu.

din aceste versiuni ale tradiției. Astfel nu se mai arată că patria Sfintei este Bulgaria, fiind născută în Târnova, ci abia numai în versiunea din județul Dolj se amintește că era din altă țară. Nici o versiune nu arată precis vârsta Sfintei, nici nu pomenește de ațâțările contra ei din partea mamei vitregi sau despre Domnul țării, care i-a adus moaștele la Argeș.

O observație generală, care se impune, este că tradiția nu este destul de credincioasă, deși textul vieții și al slujbei există și se întrebuințează la toate prilejurile. Dacă tradiția recent formată și continuu reînoită se prezintă în forma aceasta, ne putem explica de ce tradiția întrebuințată în redacțiunea Mitropolitului Neofit și în redacțiunea tipărită în « Viețile Sfinților » se prezintă atât de deosebit față de redacțiunea Patriarhului Eftimie, mai ales că aceasta era scrisă în limba slavonă, neînțeleasă de credincioși, și se pierduse de foarte multă vreme.

2. **Versiuni literarizate.** Între însemnările de călătorie ale Francezului *Bellanger*, despre care am mai pomenit [1]), avem o versiune a vieții Sfintei Filoteia, așa cum i-ar fi povestit-o starețul Mânăstirii Argeș, în 1836 [2]).

Versiunea povestită de Bellanger este destul de lungă, de aceea o înfățișez în rezumat.

Singură fiică a unui dulgher bogat și sgârcit, Filoteia crescu subt îndrumările unei mame iubitoare, înțelepte și virtuoase. Când atinse vârsta măritișului, frumusețea ei atrase numeroși râvnitori, însă ea nu-i lua în seamă. Într'o zi, tatăl ei îi spuse că i-a hotărît căsătoria cu un tânăr lucrător, Ştefan Mazias, și-i dădu răgaz de pregătire trei zile. După aceste zile, Filoteia imploră pe tatăl ei să n'o dea unui om ca Ştefan, care nu e bun creștin și are purtări rele. Tatăl îi porunci să-i asculte hotărîrea, așa că Filoteia se întoarse mâhnită lângă mama ei și-i mărturisi necazurile sale. Toată noaptea ce urmă și-o petrecu în rugăciuni la picioarele unui crucifix, iar a doua zi făcu o nouă încercare de a-și îndupleca

[1]) Cf. p. 18 din prezenta lucrare.
[2]) Stanislas Bellanger, *o. cit.*, t. II, cap. XII, pp. 443—461.

tatăl. Fiind refuzată şi ne mai întrezărind vreo nădejde de scăpare, cu consimţământul mamei sale luă hotărîrea să se ducă în vreuna din mânăstirile Macedoniei, unde ar fi găsit un adăpost liniştit.

În ajunul nunţii, Filoteia îngenunchiă pentru ultima dată înaintea crucifixului, sărută plângând picioarele lui Hristos străbătute de cuie şi-l rugă pentru părinţii, rudele şi tovarăşele copilăriei ei. Ducându-se apoi înaintea tatălui, îngenunchiă, îl rugă s'o ierte şi s'o binecuvânteze. Acesta, crezând că Filoteia cere binecuvântarea căsătoriei, aşeză mâinile pe capul copilei sale şi-i îndeplini cererea. Apoi o sărută, dar repede se dojeni că a fost prea duios.

După ce părăsi pe tatăl ei, Filoteia se duse la un schit, unde o aştepta mama ei. Acolo se rugară şi apoi Filoteia îmbrăcă un costum de pelerin, la care lucrase în ascuns. Mama îi înlănţui la gât un talisman sfinţit şi-i dădu bani pe care Filoteia îi primi nu atât pentru sine, cât pentru săracii drumului. Îndreptându-şi ochii înlăcrămaţi spre cer, ele văzură o cruce de aur, pe care mama o socoti un semn bun pentru fiica ei. Aproape de schit, ele întâlniră o altă pelerină, care aştepta liniştit sosirea lor. Aceasta era o servitoare, care voise să-şi urmeze stăpâna, de care nu se putea hotărî să se despartă. Mama îşi binecuvântă fiica şi apoi se despărţiră.

După o oră, la masă, tatăl observă lipsa Filoteii şi mânios ceru lămuriri. La întrebările sale, mama Filoteii căzu leşinată, copleşită de durere.

Cele două pelerine călătoriră astfel trei zile şi trei nopţi. A patra zi, pe când se apropiau de Dunăre, oboseala le sili să se culce subt un arbore stufos. Când se deşteptară, neguri groase acopereau pământul. Deodată tovarăşa Filoteii scoase un strigăt, îngenunchiă şi începu să se roage fierbinte. « Ea văzuse un înger deasupra capului tinerei sale stăpâne şi forma albă a preafericitului se observa tot aşa de uşor ca ziua. În mâna sa el ţinea o cunună de flori şi în jurul frunţii îi strălucea o aureolă de aur, care se desprinse şi se pogorî ca o văpaie luminoasă pentru a acoperi pe Filoteia. A cincea zi, oboseala şi somnul le siliră să mai facă un popas ca să se odihnească. La fel ca prima dată, îngerul apăru bunei servitoare

şi aureola pogorî pe fruntea binecuvântată a Filoteii ». A doua zi, întâlnind doi nevoiaşi, servitoarea îşi arătă părerea de rău că n'avea cu ce să-i ajute, deoarece împărţise toţi banii săracilor. Filoteia îi spuse să caute în traistă, unde servitoarea găsi tot atâţia bani ca la plecare. A şaptea zi, ele ajunseră aproape de un târguşor locuit de necredincioşi. După ce se rugară, ele adormiră pe muşchi, la umbra unei stânci. La sculare, Filoteia împărtăşi tovarăşei sale că avusese un vis, în care i se arătase un arhanghel. Acesta îi ceruse, în numele Domnului, care îi apreciase sacrificiul, să se înapoieze acasă, unde mama ei este pe moarte. În patru zile, Filoteia se întoarse acasă, la Curtea-de-Argeş. Când trecu pragul casei părinteşti, văzu multă lume adunată în jurul sicriului în care era mama ei moartă. Voind să-i dea ultima sărutare, încercă să se aplece, însă Ştefan Mazias îi ridică gluga şi toţi scoaseră un strigăt de mirare la vederea ei şi-i aruncară blesteme. Tatăl ei se apropie repede şi o sili să îngenunche, blestemând-o pentrucă ar fi pricinuit moartea mamei ei. Cortegiul porni, iar Filoteia rămase îndurerată, până când veni tovarăşa ei de călătorie, care o şterse de ţărână şi căută s'o mângâie.

După ce Filoteia rămase o săptămână afară, la poarta neînduplecatului ei tată, acesta în sfârşit o primi, nu din iubire, ci din sgârcenie, ca să-i ţină loc de servitoare, deoarece o ştia cumpătată şi econoamă. În câteva luni, Filoteia făcu să se uite trecutul, prin purtarea ei bună faţă de toţi, prin milosteniile faţă de săraci şi prin virtuţile sale, încât câştigă un adânc respect şi iubirea tuturor. Curând, în tot ţinutul se duse vestea despre sfinţenia ei, astfel că din toate părţile venea lume ca să-i asculte poveţele înţelepte.

Filoteia era sortită cununilor martiriului. Tatăl ei îmbolnăvindu-se, începu să ducă ea însăşi mâncare lucrătorilor la câmp. Dacă întâlnea săraci, le da din mâncăruri, fiind sigură că, la sosire, vasele se găseau tot pline ca la plecare. Când tatăl ei se însănătoşi, el bănui milosteniile fiicei sale, dar nu-i zise nimic, deoarece nu renunţase încă la ideea căsătoriei ei cu Ştefan Mazias, a cărui avere îl atrăgea. Într'o zi însă, pândind-o pe Filoteia, o văzu dând pâine unui orb. Turbat de

mânie, el apucă o bardă și o doborî pe fiica sa la picioarele lui cu o lovitură puternică.

După șaptezeci și doi de ani, desgropându-se corpul Filoteii, îl aflară neputrezit, ca și când ar fi fost îngropat în ajun, spre marea mirare a tuturor locuitorilor din Curtea-de-Argeș.

Mitropolitul Vasile[1]) obținu canonizarea cucernicei fecioare, iar mai apoi se ridică biserica aceasta, căreia i se dădu numele Sfintei.

Povestirea lui *Bellanger* este mai bogată în fapte și mai impresionantă, mai ales în arătarea momentului despărțirii sau al călătoriei Filoteii, decât redacția din « Viețile Sfinților ». Ea este dramatizată adesea prin dialoguri de o sinceritate duioasă, ca acelea dintre fiică și tatăl sau mama ei. La început și la sfârșit, povestirea are unele episoade în plus față de redacțiunea din « Viețile Sfinților ». Astfel Filoteia fuge de acasă, căci tatăl ei voia s'o mărite cu de-a sila. Acest episod se găsește și în vieața Sfintei Ecaterina, dar se aseamănă mai isbitor cu vieața Sfintei Varvara, singură fiică la părinți, care, după moartea mamei sale, a fost silită de către tatăl ei să se căsătorească, deși voia să rămână fecioară a lui Hristos. Prin refuzul său și-a mâniat tatăl, care a voit s'o taie. În vechile redacțiuni slavone, deasemenea Filoteia voia să rămână fecioară. Episodul apariției îngerului strălucitor din povestirea lui *Bellanger* se găsește și în vieața Sfintei Paraschiva, de unde pare să fi fost luat de Mitropolitul Ioasaf al Vidinului în panegiricul Sfintei Filoteia. Episodul desgropării și aflării trupului neputrezit după trecere de mulți ani se găsește deasemenea în vieața Sfintei Paraschiva, dar și în vieața multor alți sfinți.

Deși *Bellanger* afirmă că povestește vieața Sfintei Filoteia după cum a auzit-o dela stareț (le prieur), totuși nu s'ar putea ca episoadele adăugate să-i fi fost povestite de către acesta, deoarece în anul 1836 clerul avea spre folosință textul vieții Sfintei, așa cum se tipărise. Meseria de dulgher a tatălui a dedus-o *Bellanger* probabil din faptul că acesta avea bardă.

[1]) Nu se cunoaște nici un Mitropolit al Ungro-Vlahiei cu acest nume.

Episoadele adăugate sunt produse ale fantaziei sale, pe baza elementelor pe care le-a găsit în diferite vieţi de sfânt. Preocupat de literarizarea simplei povestiri auzite, *Bellanger* a căutat să alcătuiască o vieaţă mai interesantă, împrumutând episoade din vieaţa altor sfinţi, dintre care vieaţa Sfintei Varvara o găsea în vreo colecţie la 4 Decemvrie, deci abia cu câteva zile înaintea prăznuirii Sfintei Filoteia.

Prefacerea vieţii Sfintei Filoteia într'o povestire romantică este o ipoteză care poate fi privită ca adevărată, mai ales că *Bellanger* a prefăcut foarte mult materialul cules în ţările noastre, astfel că cele două volume ale sale alcătuesc o operă « ciudată, care cuprinde tot ce vrea şi nu aşteaptă cineva: relaţii personale, conversaţii, judecăţi, anecdote, adevărate şi născocite, pagini de literatură romantică... [1]) ». Ceea ce s'a observat de către d-l prof. *N. Iorga* despre alte elemente ale operei lui *Bellanger*, putem afirma şi despre vieaţa Sfintei Filoteia, aşa cum a înfăţişat-o el.

O versiune literarizată a vieţii Sfintei Filoteia o tipăreşte un călător german, care a vizitat Curtea-de-Argeş, înainte de 1859 [2]).

Ca şi în povestirea lui *Bellanger*, *Derblich* scrie că tatăl Filoteii ar fi fost de meserie dulgher, probabil fiindcă avea bardă, iar fiica sa îi aducea mâncare în pădure. Când fu omorîtă şi mulţimea nu putu să-i ridice trupul cu nici un chip, *Derblich* adaugă că « nici douăsprezeçe perechi de boi nu putură s'o ridice din loc [3]) ». Această îngreuiere se atribue şi altor sfinţi.

Într'un dicţionar hagiografic, publicat în 1863, se găseşte o biografie latină a Sfintei Filoteia, alcătuită de autor după cuprinsul povestirilor din cărţile lui *Bellanger* şi *Derblich* [4]).

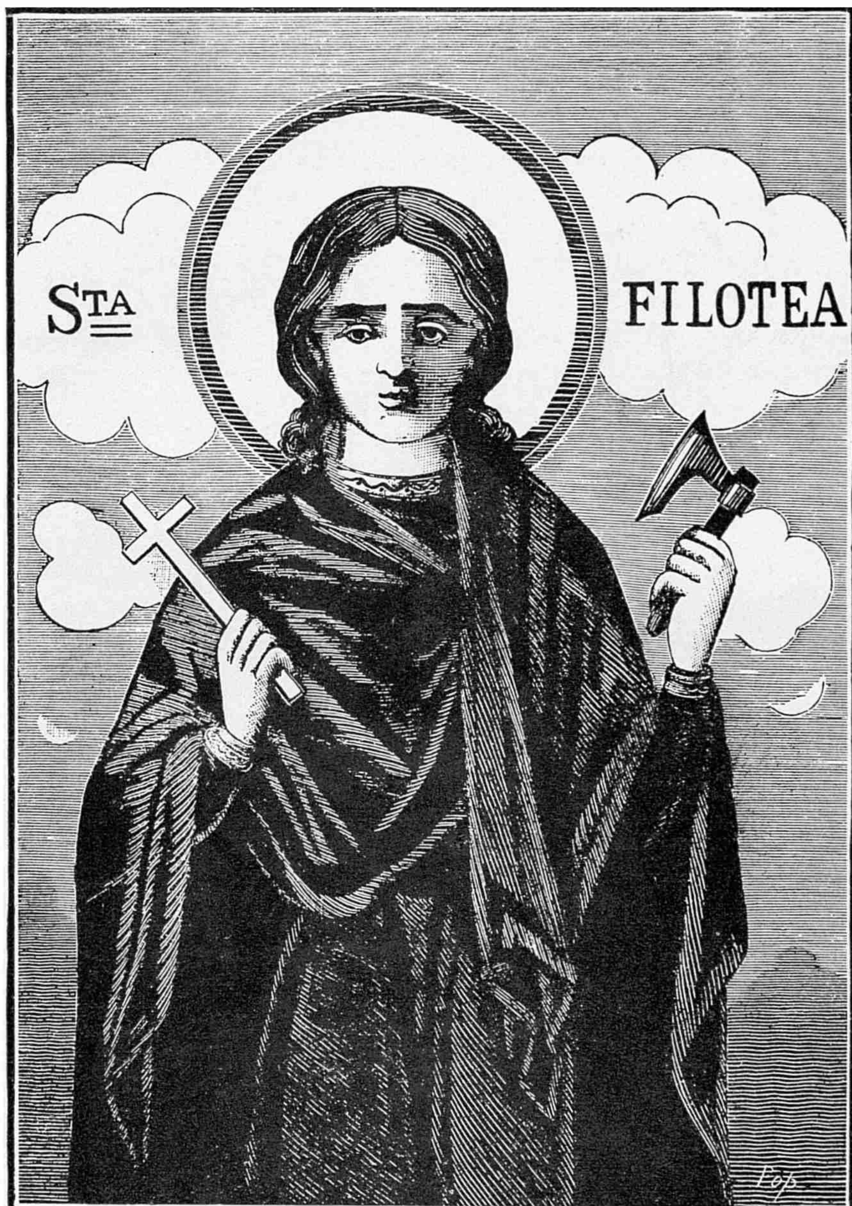
[1]) N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, III, Buc., 1922, p. 165.

[2]) W. Derblich, *Land und Leute der Moldau und Walachei*, Praga, 1859, cap. I, pp. 6—7: Die einzige walachische Heilige. Eine Legende.

[3]) *O. cit.*, « ...selbst zwölf Paar Ochsen vermochten nicht sie von der Stelle zu heben ».

[4]) Joanes Martinov, *Annus ecclesiasticus graeco-slavicus*, Bruxellis, 1863, pp. 301—302: « S. Philothea, virgo et martyr in Valachia culta ». La sfârşitul acestei cărţi sunt 24 de pagini, câte două pentru fiecare lună, cuprinzând chipurile tuturor sfinţilor, zugrăvite foarte frumos, în peniţă, dar al Sfintei Filoteia nu se găseşte.

Literarizarea versiunilor vieții Sfintei Filoteia s'a făcut pe baza versiunilor populare. Ea n'a avut un scop religios, nici măcar unul artistic, ci s'a făcut din spiritul de mărire a interesului povestirilor și descrierilor unor autori, care voiau să prezinte popoarelor străine cât mai multe curiozități interesante din țările noastre.

Reproducere din « *Serviciul Sfintei mucenițe Filoteia* », București, 1897.

Biserica Domnească după restaurare (foto. ed. G. Mitu)

CUPRINSUL

CONTRIBUŢII LA ISTORIA LITERARĂ

DE

ARTUR GOROVEI
MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 23 Mai 1933

I. CONSTANTIN STAMATI

In studiul *Contribuţii la biografia lui Constantin Stamati*, publicat în « Analele Academiei Române », Secţia literară, Seria III, Tom V, Memoriul 7 (1931), spuneam că Constantin Stamati s'a însurat cu Catinca (Ecaterina), fata Căminarului Tudurache Ciurea dela Tâmpeşti, lângă Folticeni, dar: « Când s'a însurat Constantin Stamati, nu ştim ».

In arhiva Tribunalului Baia (fost judeţul Suceava), se păstrează registrul în care se treceau hotărîrile tribunalului pronunţate în cursul anului 1832, primul an de înfiinţare al lui, conform Regulamentului Organic, registru intitulat: « Condică în care se trec jurnalurile de hotărîri şi raporturi. 1832 ghenar ». In această condică, începând dela fila 73 verso, este hotărîrea sub Nr. 52, din 17 August 1832: « Lucrarea cărţii Divanului giudecătoresc din 3 Iunie 1808 », în care sunt consemnate date preţioase cu privire la poetul Constantin Stamati.

Iată, în întregime, această hotărîre:

« Anul 1832 august 17 zile. Prezidentul Giudecătoriei ţinutului Sucevii.

Pe temeiul cărţii cinstitului Divan giudecătoresc din 3 a trecutei luni iunie, cu No. 1808, intrând în cercetarea dellei după pretenţia dumisale tiutiularnoi sovetnic *Costachi Stamati*, întinsă asupra dumisale Căminar Tudurache Ciure, socrul dumisale, pentru înplinirea zăstrei d-sale Stamati, din averea socrului d-sale de aice din Moldova, pe câtă vreme nu le au primit în Basarabia (unde i se însemnează zăstrea), precum

urmează jaloba dumisale Stamati și nota Consulatului rosienesc supt No. 578, priimită de către cinstit Divan în alăturare cu otnojănia cinstitei Logofeții a Giustiției din 27 maiu cu No. 3148, ca să se aducă la înplinire, potrivit cu hotărîrea Departamentului pricinilor străine și a obștescului Divan din anul 1829, din niște părți de moșie care ar fi rămase pe lângă acele cu care i s'au împlinit fondul zăstrei și cuprinse în secfestrul pus încă dela anul 1828, pe orice avere s'ar descoperi a Căminarului Ciure, spre a căreia aducere întru înplinire prin numerarisita mai sus carte, mă însărcinează Divanul pe mine ca fără cilenuri (fiind rudenii cu pârâtul Căminar), prin cercetare, mai întâi să fac socoteală veniturilor zăstrei ce i-au lipsit din Basarabia d-sale Stamati, după cursul monedei de acolo, cu dobânda lor, cum se cuprinde la însemnatele hotărâri, până în ziua ce au început a le priimi aice în Moldova din moșiile Căminarului Ciure, și totodată părțile de moșii de a Ciurei ce va descoperi d-lui Stamati, peste acele ce i s'au mai dat în stăpânire, să se prețeluiască după obiceiul pământului, adică venitul ce vor fi având acum pe an, să se socotească pe 20 ani cât va cuprinde, și drept acea somă să se dea d-sale Stamati acele părți în stăpânire, în socoteala veniturilor de care mai sus se zice. Așa dar, după cele mai pătrunzătoare cercetări, aducând întru împlinire cele cuprinse prin pomenita carte cu No. 1808 spre îndestulare d-sale Stamati, se lămurește precum mai gios se însemnează:

I-iu. — Soma veniturilor unui an ce i-au lipsit în Basarabia s'au văzut de 8000 lei, după cum se arată prin cartea de giudecată a obștescului Divan din 26 octombre anul 1829 supt No. 305, unită cu cartea de giudecată a Departamentului pricinilor străine din acelaș an sept. 23, cu No. 1716, mărginit pe cursul politicit la acea vreme în Basarabia, iară vreme pe câtă d-lui Stamati n'au priimit acest venit în Basarabia, se dovedește de trei ani și șapte luni, adică *din anul 1826 sept. 26 când s'au căsătorit și au priimit izvodul de zăstre*, precum se cuprinde la punctul 1-iu a numerarisitei cărți de giudecată a Departamentului, și până la 1830 april 23, când au început a priimi aice din moșiile Căminarului Ciure, arătate anume prin mărturia de tăcsuire a d-sale Căminarului Ioniță Grigoriu din 1829 noenv. 24, ce au fost rânduit prin poronca obștescului Divan, din 28 oct. a aceluiași an cu No. 308, ca să aleagă din moșiile Căminarului Ciure și să le dea în stăpânirea d-sale Stamati, pe care apoi dela 23 april 1830 le au și vândut în posăsie și au început a priimi venitul lor, rămăind apoi ca să priimească pe acei trei ani și șapte luni, ce n'au luat în Basarabia, soma de 28.666 lei și 26 parale, care somă socotindu-se după cursul politicit astăzi în Basarabia, pe temeiul faturei tipărite supt iscălitura d-sale ciofmaclir al publicului oblastiei Basarabiei, notarul Milakovici, arătătoare anume de cursul fieștecăreia monezi, ce au înfățoșat d-lui Stamati, întovărășită și cu întocmai copie de pe acea din Basarabia, tălmăcită în limba moldovenească și încredințată dela canțăleria Consulatului rosienesc, s'au găsit osebire după cursul politicit aice de unsprezece parale și un ban

la leu, așa sporindu-se cătră 8000 lei venitul unui an de zile, osebirea cursului de unsprezece parale și un ban la leu, alcătuește soma de 10.866 lei 20 parale venitul unui an, iar pe trei ani și șapte luni, 36.788 lei și 10 parale, cuveniți a trece după cursul de aice, care însoțindu-se și cu legiuita lor dobândă pe cinci ani și zece luni, adică dela 1826 sept. 26 și pără la 1832 iulie 26, cât i s'au lămurit după poroncă, prisosurile de averea socrului d-sale spre a se despăgubi, cuprinde soma de 52.551 lei 8 parale, însă:

Lei	Par			
1334	26			analogos pe una lună de zile dela 1826 sept. 26 și până la oct. 1826, când i s'au cuvenit să tragă câștiul, adică:
		Lei	Par	
		855	21	analogos din 10266 lei 20 parale
		499	5	dobânda lor pe cinci ani și zece luni, dela 1826 sept. 26 și pără la 832 iulie 26
		1354	26	
8084	29			câștiul întâiu din 1826 oct. 26, adică:
		5133	10	capetele
		2694	38	dobânda lor pe cinci ani și trei luni de atunce și pără la 26 iulie 1838
		8084	20	
7828	8			câștiul din 827 april 26, adică:
		5133	10	capetele
		2694	38	dobânda lor pe cinci ani și trei luni de atunce și pără la 26 iulie 832
		7828	8	
7572	17			câștiul din 1827 oct. 26, însă:
		5133	10	capetele
		2439	7	dobânda pe patru ani și nouă luni, dela 1827 oct. 26 și păr la 1832 iulie 26
		7572	17	
7314	31			câștiul din 1828 april 26, adică:
		5133	10	capetele
		2181	21	dobânda pe patru ani și trei luni, dela 1828 april 26 și păr la 832 iulie 26
		7314	31	
7058	5			câștiul din 1828 oct. 26, adică:
		5133	10	capetele
		1924	35	dobânda pe trei ani și nouă luni, dela 1828 oct. 26 și păr la 1832 iulie 26
		7058	5	

1*

6801	19			câştiul din 1829 oct. 26, adică:
		5133	10	capetele
		1668	9	dobânda pe trei luni, dela 1829 april 26 şi păr la 1832 iulie 16
		6801	19	
6544	33			câştiul din 1929 oct. 26, adică:
		5133	10	capetele
		1411	23	dobânda pe doi ani şi nouă luni, dela 1829 oct. 26 şi păr la 1832 iulie 26
		6544	33	

52559 8 adică cincizeci şi două de mii cinci sute cincizeci şi nouă lei şi opt parale

2-le. — Din părţile de moşii a d-sale Căm. Ciure s'au descoperit prisos peste acei ce sânt cuprinse prin mărturie de tăcsuire a d-sale Căm. Ioniţă Grigoriu, care le au luat în stăpânire la 1830 april 23, o somă de 297 fălci, loc după descoperirile d-sale Stamati, şi lămuririle făcute din harta acestor părţi de moşii, ce au înfăţoşat d-lui Stamati, dela casa socrului d-sale, şi după mărturisirea lăcuitorilor de pe aceste părţi de moşii i din satul Rădăşăni, cari s'au hrănit şi se hrănesc pe aceste moşii pără astăzi, însă:

Fălci	
131	găsite spori în moşia Tâmpeşti cu părţile din Buciumeni sau Stănigeni
105	din moşiea Petiea, bez 81 fălci 55 prăjini, partea d-sale Spătar Enacache Gane, celălalt ginere a d-sale Căm. Ciure, fac
297	din care
29	se scad la zece una locul cel socotit rău şi netrebniç pe care nu se poate trage niciun venit

268 adică două sute şesezeci şi opt de fălci rămân de preţeluit, care după luare aminte a preţului cu care posesorul Neculai Marcovici are cumpărată prin mezat toate aceste părţi de moşii a d-sale Căm. Ciure, dela dumnealui Stamati, pe trei ani de zile, începând dela 1830 april 23, precum şi starea lor de astăzi, apoi în vreme de 20 ani, pe care se îngrădeşte preţăluirea, s'au socotit încuviinţat preţ de cinci lei falcea una cu alta pe un an, iar pe 20 ani două sute de lei, alcătuind soma de 53600 lei, adică cincizeci şi trei mii şase sute lei, deci scăzându-se soma de 52.559 lei opt parale, ce are a trage d-lui Stamati din soma preţuirei fălcilor, mai prisosesc 1040 lei 32 parale a casăi d-sale Căm. Ciure.

Drept aceea aducându-se întru înplinire cuprinderea numerarisitei cărţi a cinstitului Divan giudecătoresc, atât cu socotinţa venitului zăstrii, cât şi cu descoperirea părţilor de moşii i preţeluirea lor după însoţirile

cuprinse mai sus, s'au trecut în condica jurnalurilor şi totodată pe de o parte s'au dat întocmai mărturie la mâna d-sale Stamati, şi pe de alta iarăşi întocmai s'au răportuit Divanului giudecătoresc.

Greceanu. Director, *Ion Filipovici.*

Astfel, din acest document, aflăm că poetul Constantin Stamati s'a căsătorit, cu fata Căminarului Tudurache Ciure, în anul 1826, Septemvrie 26.

Despre o înrudire a lui Constantin Stamati aflăm dintr'un document din Arhiva Muzeului Folticenilor.

Documentul, fără dată, este de după 1832, şi în el Căminăreasa Ileana Crâste se intitulează vară cu Costache Stamati, care stă peste Prut.

Documentul are următoarea cuprindere:

« Eu mai gios iscălită Căminăreasa Ileana Crâste, încredinţez prin această că o vie părinţească dela Copou, vândută de fratele meu şi răscumpărată de mine la anul 1819 şi apoi, prin taină de mine, iarăşi vândută de bărbatul meu, la 1821, D-sale nadvarii sovetnic Petre Hrasnicov cu 170 galbeni, luând dela dânsul atunce în loc de bani un sinet numai, care păn acum nu i-au plătit, precum acest sinet adeverează şi pentru care spre a putea scoate sau bani sau pomenita vie o am dat cu toate dreptăţile mele cu alcătuirea în scris făcută şi încredinţată de Divan. giudecătoresc de anul 1832 apr. în 30, *vărului meu Costachi Stamati.* Dar fiindcă vărul meu Stamati se aflä peste Prut în a sale casnice înpregiurări şi nu poate a sta aici spre a da sfârşit acestei pricini, după a noastră alcătuire, apoi eu în putere dreptăţilor ce am dat D-sale, dau această numită vie D-sale nepoatei mele Smarandei şi soţului D-sale Căpitan Neculai Sângurov cu tocmală, că scoţând viea, sau bani cu legiuita lor dobândă, să aibă atunci a-mi da mie patruzăci galbeni înpărăteşti, însă orice cheltuială va face D-lui Căpitan pentru desbaterea viei să fie a D-sale fără a mă supăra pe mine la nimică, fiind volnici Dumnealor şi clironomii Dlorsale a face cu viea orice vor socoti spre folosul Dumilorsale, dându-li acum documenturile ce am a viei pentru răscumpărare viei cu sinetul înpreună, şi hărtiile de alcătuire ce am avut cu vărul meu. Şi ca să aibă putere de apurure această scrisoare o întăresc cu a mea iscălitură ».

Iscălitura Ilenei Crâste nu este pusă în josul actului.

Căpitanul « Sângurov » este acel Colonel Sunguroff care a locuit apoi în Folticeni, unde a avut fiu pe Eugen Sunguroff,

fost magistrat și apoi avocat, primar al orașului, și care a fost căsătorit cu Clara Boian, fata Căminarului Neculai Boian, proprietarul unei părți din orașul Folticeni. Neculai Boian a fost căsătorit cu Elencu, fiica lui Vasile Morțun dela Cămârzani, soră cu frații Morțun din Folticeni și Roman, dintre cari Iordachi a fost tata lui Vasile G. Morțun.

Colonelul Sunguroff a fost un om cult, bun arhitect. El a întocmit planurile după care s'au zidit biserica din Folticenii-Vechi și câteva case din oraș.

Smaranda, soția Colonelului Sunguroff, era basarabeancă, născută Codreanu, și tot basarabean era și soțul ei.

Căminăreasa Ileana Crâste a avut proprietăți în județul Suceava (astăzi județul Baia), între altele și moșia Ioneasa.

Data morții lui Constantin Stamati o cunoaștem precis din articolul: « Mormântul scriitorului Stamati », publicat de d-na Eufrosina Doicenco, în ziarul « Adevărul » din București, în numărul dela 24 Septemvrie 1931. Constantin Stamati a murit la 12 Septemvrie 1869, în vârstă de 72 ani, și e îmmormântat în comuna Ocnița, județul Hotinului.

Constantin Stamati s'a născut, prin urmare, în anul 1797.

II. NICU GANE

O biografie a lui Nicu Gane încă nu avem.

Despre origina acestei familii vechi moldovenești a scris pagini interesante un coborîtor al ei, d-l C. Gane [1]), în care se amintesc, pe scurt, câteva date din vieața nuvelistului moldovean.

In « Muzeul Folticenilor » se păstrează o mică parte din corespondența lui Nicu Gane, scrisori primite de el dela persoane marcante ale vieții noastre politice și literare, și sunt publicate în volumul III din « Studii și documente », admirabila colecție a d-lui I. E. Torouțiu.

In acest muzeu mai sunt, pe lângă acestea, câteva scrisori încă nepublicate, care nu prezintă un interes literar, cum și câteva documente, dăruite de alte persoane, cuprinzând toate aceste informații asupra familiei Gane.

Un document din 25 Aprilie 1795 este privitor la o pricină de judecată dintre Clucerul *Ioniță Ganea* și Medelnicereasa *Smaranda Botezoai*, pentru hotărnicia unei moșii.

Clucerul jăluește Domnitorului că Medelnicereasa nu a fost mulțumită cu trei rânduri de hotarnici, cari au dat dreptate lui Ganea, și i s'a numit al patrulea rând de hotarnici, dar Medelnicereasa nu-i mai duce la fața locului, și Domnitorul Alexandru Kalimah poruncește ispravnicilor de ținut Sucevii, să strângă dijma de pe locul cu pricina, să o deie la « al treilea mână », până când Medelnicereasa va duce pe boierii « cerșuți » la fața locului, ca să mai facă o cercetare, și atunci a cui se va dovedi că este acel loc, acela va lua și dijma.

Porunca aceasta domnească are următoarea cuprindere:

---

[1]) *Pe aripa vremei.* București, 1923.

« Noi Alexandru Ioan Kalimah Vvda cu mila lui Dumnezeu Domn Țării Moldaviei.

Cinstiți credincioși boerii Domniei mele Dumneavoastră Dimitrie Ghica, biv vel Spatar, i Armașu Rafail, biv gd Logofăt, ispravnici de ținut Sucevii, sănătate.

Iată se trimite D-voastră jaloba ce au dat cătră Domnia mea Cluceriul *Ioniță Ganea*, din care pre larg veți înțelege. Deci pentru pricina de hotar ce are cu Dumneei Med. Zmaranda Botezoai, fiindcă jăluitorul până acum în trei rânduri cu cheltuiala sa a rădicat boieri hotarnici și i-au dus la fața locului, și dela toți are mărturii, dându-i dreptatea sa, după care Dumneei Med. tot nemulțămită arătându-se, și judecata Divanului tot îngăduind-o, la nemulțămirea sa, nu s'au grăbit a da hotărîre, ci la cea de pe urmă s'au hotărît ca Dumneei Med. să mai rădice și al patrule rând de hotarnici, cu cheltuiala dumisale, și fiind fiiul D-sale aici la Divan, au ales pe dumnealui Banul Matei Milo, și pe Slugerul Ioniță Negrea, după a căreia alegere încă dela 17 a trecutei luni Iunie, prin cartea Domniei mele s'au orânduit, cu care boieri și Clucerul Ioniță Ganea s'au mulțămit. Acum fiindcă jăluitorul arată că Dumneei Med. ca una ce stăpânește moșia, nu are purtare de grijă a duce pe boierii rânduiți ca să se facă sfârșit pricinii, și el se află răbdând, pătimind de atâta vreme împresurare, pentru care cerșind dreptate, iată scriem D-voastră să rânduiți ca toată dijma ce va fi pe locul de pricină, să se strângă, să stea la o al treilea mână până când Dumneei Med. va duce pe boierii cerșuți la fața locului ca să mai facă o cercetare, și atuncia a cui se va dovedi că este acel loc, acela va lua și dijma ».

Se vede că Ioniță Gane avea trecere în Cancelaria domnească.

Porunci de asemenea natură se iscăleau de Marele Logofăt (vel Logofăt) și se adresau ispravnicilor respectivi. Porunca aceasta a fost sigilată cu pecetea cancelariei, în mare grabă, fără să o fi iscălit vel Logofătul, a căruia iscălitură este pusă pe copertă, lângă pecetea roșie de ceară care lipește hârtia transformată în plic. Ordinul către ispravnici a fost încredințat chiar Clucerului Gane. Adresa este aceasta: « Cinstiți credincioși boierii Domniei mele D-lor Dimitrie Ghica biv vel Spătar i Armagu Rafail, biv gd Logofăt, ispravnici de ținut Sucevii cu sănătate să să de », și în locul unde se pune de obiceiu numele orașului în care trebue să se trimeată porunca, este scris: « Cluceriul Ganea ».

Pricina dintre Ioniță Gane și Smaranda Botez era cu privire la moșia Ciumulești de pe Moldova, în ținutul Sucevii, și din

alt document se învederează că la 17 Mai 1796 pricina încă nu se isprăvise. La acea dată se duc la Domnie Ioniţă Gane şi Mihai Gane, cari erau fraţi, şi cu aceeaşi grabă capătă o carte domnească adresată direct pârîtei, care acuma nu se mai numea Zmaranda *Botezoai* ci Zmaranda *Kant*.

Adresa este aşa redactată: « Scriem Domnia mea la Dumneaei Medelnicereasa Zmaranda Kant să să de cu sănătate », şi apoi, în loc de oraşul de reşedinţă a Isprăvniciei, sau de satul unde locuia Smaranda, este scris: « Clucer Ioan Ganea, Sluger Mihai Ganea », iar cuprinsul scrisorii domneşti este acesta:

« Scriem Domnia mea la Dumneei Med. Zmaranda Kant, sănătate. Pentru pricina de hotar ce iaste între moşia Dumitale Mădârjăcii şi între moşia Ciumuleştii a Clucerului Ioan Ganea şi a Slugerului Mihai Ganea ce sânt la ţinutul Sucevii, după cercetările ce mai înainte s'au făcut la faţa locului de către boerii rânduiţi, Dumneta arătându-te nemulţămită, ai cerşut ca de iznoavă să margă Dlui Spătarul Lupul Balş, şi după cercetarea ce va face vei rămâne în odihnă, carele mergând după cercetarea ce au făcut, cunoscând înpresurarea ce se făcea moşiei jăluitorilor, li-au dat mărturie şi hartă, şi tot nemulţămită arătându-te, ai făcut cerere ca să aibi voie a mai rădica şi alţi boieri, şi tot ţi s'au dat voie, rânduindu-se prin cartea Domniei mele pe Dlor Banul Matei Milo şi pe Slugerul Ioan Negrea, pe cari boieri la alte pricini ce ai avut i-ai dus, iar la pricina ce ai cu jăluitorii n'ai vrut să-i duci, pentru care la trecuta lună ţi s'au scris de către Domnia mea poroncă cu vade pără la mezul păresii, ori să duci la faţa locului pe boierii ce i-ai cerşut, ori de ai ceva a răspunde să-ţi triimeţi vechil la Divan, şi nici atuncea pe boierii rânduiţi nu i-ai dus, ci trimiţându-ţi un vechil aice a cerşut vade pără la 10 a aceştei luni, ca să vie să se dea sfârşit, care vade au venit şi au şi trecut, şi Dta se vede că nicio purtare de grijă nu ai, urnind din vreme în vreme numai ca să aduci supărare şi pagubă jăluitorilor. Deci iată şi acum cu hotărîre ţi se poronceşte ca pănă la zece zile a viitoarei luni iunie, de mai ai ceva a răspunde, negreşit cu orice dovezi vei avea, ori singură să vii, sau vechil deplin răspunzător să-ţi triimeţi la Divan, ca să se judece cu jăluitorii, şi după dreptate să se dea sfârşit pricinei, căci Dta din potrivă vei urma şi acum, şi nu vei veni, nici vechil îţi vei trimetre, apoi să ştii că fără altă prelungire, jăluitorilor se va da cartea Domniei mele de stăpânire, şi pe urmă orice arătare vei face, nicio dreptate nu vei avea ».

1796, Mai 17.

Clucerul Ioniţă, sau Ion Gane, era fiul Pitarului Miron Gane, căsătorit cu Maria Stroescu din Câmpulung, cu care primise

zestre o parte din moșia Ciumulești. Miron Gane a avut o fată, Maria, căsătorită cu Comisul Toader Brăescu, din care căsătorie au ieșit opt copii, între cari și o fată, Safta, soția lui Ionașco Carp.

La 1799, Iulie 10, Safta Cărpoae vinde lui Kiriak Borș, dela Bădiliță, străbunicul meu de pe mamă, o țigancă, și Ioniță Gane iscălește actul de vânzare al nepoatei sale că nu are nicio « trebuință a o răscumpăra », pe țigancă.

Actul, din colecția mea de documente, are următoarea cuprindere:

« Adeverez cu această scrisoare a mea la mâna Dumisale Kiriiaku Borș, precum să se știe că de a mea bună boie am vândut Dumisale pe Anița țiganca, fata lui Mihalachi țiganu, în 200 lei, adică două sute lei, din care bani am luat 146½ lei bani gata, și de 55½ lei am luat fân și grâu, și i-am luat toți banii deplin după tocmeala ce se arată într'acest zapis, și i-am dat țiganca să-i fie dreaptă roabă a dumisale, fiind din drepți țiganii mei, ce i-am avut de zăstre, și nimeni să nu fie volnic a o răscumpăra niciodată, și pentru credință m'am iscălit cu mâna mea ».

1799 iulie 30.

Safta Cărpoae.

« Și eu am scris cu zisa dumisale cucoanei Saftei și sânt martur care spre credință am iscălit ».

Ioniță Tacu.

« Fiindcă această țigancă este din drepți țiganii *nepoatei Saftei*, și eu neavând trebuință a o răscumpăra, am iscălit ».

Ion Gane Clucer. »

Ioniță Gane a avut șase copii, între cari a trebuit să se împartă averea părintească. Pe unul dintre ei, *Ianacachi* sau *Enachi*, îl găsim având parte în moșia Bădelița, pe Siret, în județul Sucevii, pe care o avea arendată Căminarului *Constantin Hârlescu*, ginerele Căminarului Ioniță Grigoriu din Folticeni, și cumnat cu *Iancu Borș*, fiul lui Kiriak, pomenit mai sus.

La 20 Septemvrie 1828, Hârlescu cesionează contractul de arendare « cumnatului » său, Stolnicul *Petrache Borș*. Il socotea cumnat, pentrucă Petrache Borș, era frate cu Iancu Borș, legiuitul său cumnat, ginerele Căminarului Ioniță Grigoriu.

Din actul ce urmează (act din colecţia mea), se constată că Spătarul Enacache Gane avea aşezare temeinică pe moşia Bădeliţa:

«Parte de moşie a Dsale Spatar Enacache Gane, din Bădeliţă, ce am cumpărat-o eu dela Dlui, pe trei ani, în puterea contractului ce şi eu am dela Dlui, am vândut-o şi eu Dsale cumnatului Petrachi Borş, Stolnic, cu ponturile în gios arătate:

1-iu. — Vânzarea are a se urma dela 829 April 23, păr la 832 April 23.

3-le. — *Casele boereşti* cu ograda şi *alte binale*, să aibă a le întocmi, şi ce a cheltui are a se scădea, precum şi crâşmele ce au fost să se întocmească, aducându-se în bună stare, cu izvod anume de ce au cheltuit, se va scădea. ...

1828 Octonvre 20.

La 1832, Spătarul Ianacachi Gane era *člen* la Giudecătoria ţinutului Sucevii.

Urmând o judecată între Paharnicul *Alexandru Paraschiv*, proprietarul moşiei Stolniceni, şi între Pităreasa *Ileana Borşoaia*, văduva lui Kiriak Borş, pentru împresurarea ce i se făcea moşiei acesteia, Criveştii, Paraschiv cere Logofeţiei cei mari a Justiţiei să îndepărteze dela judecata pricinii pe rudele Pităresei, şi Logofeţia, la 2 Noemvrie 1832, scrie Giudecătoriei ţinutului, despre jalba lu Paraschiv: «...fiindcă două din členuri Slugerul *Fotache Ciurea* este frate, şi Dumnealui *Spătar Ganea ginere de nepoată de frate* a D-sale Pităresei, cere să se rânduiască alte obraze în trataţia pricinii, cari să fie străini către amândouă părţile. Deci fiindcă după luările aminte ce au urmat, Logofeţia au aflat, în cuprinderea reglementului, că ginerele de nepoată, precum şi D-lui Spătar Gane, nu poate fi depărtat din presudsfie, apoi se încredinţează acea Giudecătorie că prezidentul ei şi členul D-sale, Spătar Gane, să urmeze trataţia şi să deie cursul legiuit pricinii, socotindu-se depărtat numai Dumnealui Slugeriu Ciurea» (document din colecţia mea).

Ce fel de înrudire era aceea: *ginere de nepoată de frate?*

Iată: *Vasile Ciurea* dela Tâmpeşti, sat în hotar cu târgul Folticenilor, din căsătoria cu *Maria*, fiica lui *Ursache Davidel*, a avut şase copii, între cari pe *Ileana*, căsătorită cu Kiriak Borş; aceea care era în judecată cu Alexandru Paraschiv, şi

un fiu *Tudorache Ciurea*, căsătorit cu *Elisabeta*, fiica Jicnicerului *Sandu Vârnav*. Acest Tudorache a avut trei fete: *Nastasia*, măritată cu *Iordache von Vărnav*; pe *Ecaterina*, soția Cavalerului *Constantin Stamati*, poetul Basarabiei, și *Zoița*, măritată cu *Ianacache Gane*. Astfel Zoița Gane fiind nepoată de frate Ilenei Borșoaei, Ianacache trecea drept ginere de nepoată de frate al acestuia.

Inrudirea aceasta a Spătarului Gane cu Pităreasa Ileana nefiind dintre acele prevăzute de reglement, ca el să poată să fie recuzat ca judecător, prezidentul Giudecătoriei ținutului Sucevii scrie Stolnicului Petrache Borș, fiul și vechilul Pităresei, la 5 Noemvrie 1832: « După deslegarea ce s'au primit dela Logofeția cea mare, prin cartea din 2 a următoarei luni, subt No. 7238, ca prezidentul acestei Giudecătorii împreună cu un člen, anume *Spatarul Gane*, să urmeze tratația pricinii următoare între încredințătoarea dumitale cu dumnealui Paharnicul Alecu Paraschiv, pentru împresurarea moșiei Crivești de către Stolniceni, s'au și făcut cunoscut D-sale Paharnicul ca să pășească întru înfățoșare. De aceasta se face și D-tale poftire ca totodată cu Dumnealui Pah. să vii și D-ta, spre a se urma cea înainte lucrare ».

La 11 Aprilie 1833, Giudecătoria compusă din Spatarul Andrei Bașotă și Spatarul Gane, dă sfârșit pricinii, « încheind a sa socotință că Dumneei Pităreasa Borș îi rămâne dreptate a se îndestula cu locul împresurat de Stolniceni ».

* * *

Un foarte lung și frumos hrisov domnesc, din Muzeul Folticenilor, cu data de 29 Ghenar 1838, hotărăște pricina dintre Spatarul *Enacache Gane* și fratele dumisale Căminarul *Costache Gane*, proprietarii moșiilor Ciumulești și Calna, ce au împărtășire și în moșiile Bărăști și Costești, și între *Vasile Morțun* și *Constantin Hârlescu*, proprietarii moșiei Cămârzani, pentru împresurare.

Hrisovul acesta, în care sunt citate toate documentele moșiilor pentru care se făcea judecata, și care au slujit la deslegarea pricinii, se încheie cu această adnotație: « Director

Departamentului Dreptăţii, din porunca prea înălţatului Domn am scris tot hrisovul acesta în care sunt patru pol [1]) feţe scrise curat fără nicio întocmire sau răsătură, sfăruindu-se şi supt pecetea Logofeţiei Dreptăţii pecetluindu-se capetele şnurului. 1838. Ghenar 31. Eşii ».

Urmează iscălitura Directorului, un Spatar.

* * *

Incepuse procesul pulverizării moşiilor boiereşti, în toată Moldova, şi deci treptata sărăcire a moştenitorilor între cari se împărţeau moşiile agonisite din bătrâni. Fiii lui Ioniţă Gane au trebuit, în mod fatal, să aibă şi ei aceeaşi soartă.

Costache Gane, imitând pe mulţi alţii, a dezertat din Ciumuleşti, leagănul părintesc, pentru a duce vieaţa de oraş, care cerea cheltuieli mari, cu bani cari trebuiau împrumutaţi, şi deci necesitatea de a-şi arenda moşia, pentru a putea plăti datoriile.

S'ar părea că primul creditor al lui Costache Gane a fost fratele său *Matei*, care a trebuit să puie un sechestru pe veniturile debitorului.

O chitanţă din 14 Noemvrie 1845, semnată de *M. Gane*, cuprinde: « 106 adică una sută şase galbeni am primit dela dumnealui Căminar Filipovici, câştiul Sfântului Dimitrie a părţii de moşie Ciumuleşti a frate-meu Costache, pentru care *în sama secvestrului în despăgubire datoriei către mine* i-am slobozit această adeverinţă ». (Document din colecţia mea).

In acelaşi an, însă, la 10 Aprilie, Comisul Costache Gane, obţinând deslegare dela Giudecătoria ţinutului Sucevii, arendează, prin licitaţie, lui *Gheorghe Calimnos*, încă pe un an, părţile sale « din moşia Ciumuleştii cu celelalte ce sunt în hotar », cu preţ de 212 galbeni pe an, dându-i şi « dritul pădurii ce are această proprietate în pădurea de pe moşia Manole ». (Document din colecţia mea).

Datoria lui Costache Gane către fratele său Matei se vede că mai mult creştea pe fiecare an, şi nu se putea acoperi din arenda moşiei, şi Matei este nevoit să ofere o arendă mai mare

[1]) Jumătate.

decât foștii arendași. Prin contractul din 16 Martie 1847, Matei Gane cesionează Căminarului Ioan Filipovici « posesia » părților din Ciumulești ale fratelui său, pe vreme de un an, începând dela 23 Aprilie 1847, cu preț de 270 galbeni pe an. Se urcase arenda cu 58 galbeni pe an. (Document din colecția mea).

Cam câtă sumă datora Costache Gane fratelui său Matei, nu se știe; în 1847, însă, venitul moșiei era « secvestruit » tot de Matei.

Contractul de arendare intervenit între frați expirase, și Costache ceruse iarăși tribunalului învoire ca să arendeze moșia. Divanul apelativ nu se grăbea să trimeată tribunalului lucrarea respectivă, și atunci Costache Gane, trecând peste formele legale, arendează moșia tot Căminarului Filipovici.

Ajunsese Septemvrie 1847, și Divanul apelativ tot nu trimesese tribunalului din Folticeni lucrările privitoare la arendarea moșiei lui Costache Gane; pentru a se pune la adăpost de neplăcerile ce ar fi putut să îndure, Gane adresează tribunalului următoarea cerere:

Către cinstita Giudecătorie a ținutului Sucevii.
Comisul Costache Ganea
Jalobă.

Așa precum della pricinei mele de moșie prelungește a se triimite de către Divan, în această Giudecătorie, după care urma apoi a se înposesui partea mea de moșie ce am cu cele alăturate părți prin mezat în posesie, pe an viitor, apoi pentru ca nu din această pricină să se poată prileji pagubă în venitul lor când nu s'ar înposesui, din toamnă, pentrucă posesorul n'ar avea arăturile trebuitoare făcute din toamna acestora, spre a feri o asemenea pagubă, m'am alcătuit cu dumnealui Căminar Ioan Filipovici, și i-am dat în posesie pe anul viitor, cu preț mai folositor, adică cu trei sute zece galbeni, cu care lucrare mulțămit rămăind și D. Aga Matei Ganea, ce este secvestrat pe aceste părți, după cum se va vedea prin contract. După datorie supun această știință cinst. Giudecătorii, spre a fi cunoscută suma banilor cu care am a mă scădea din banii ce am a mai da D. Aga Matei Ganea.

1847 Sept. 19 zile.»

Cu toate încercările pe care le făcea Costache Gane ca să-și achite datoriile, nu izbutea, și ne mai putând rezista, vinde Sărdarului *Neculai Beldiceanu* partea lui din moștenirea părintească.

« Zapisul de veşnică vânzare », din Muzeul Folticenilor, cu data de 10 Noemvrie 1847, ne dă oarecare informaţii interesante: « Prin care iscălitul mai gios Costache Gane, biv vel Comis, ştiut fac şi încredinţez că având eu moştenire părintască nişte părţi în trupurile moşiilor Ciumuleştii, Bărăştii, Calna şi Costeştii, dela ţinutul Sucevii, care toate acele părţi sunt alese într'un hotar şi osebite despre părţile sin-părtaşei mele Dumneei Spătăreasa *Zoiţa*, soţia răposatului mieu frate Spatar Enacache Ganea, şi care părţi, după măsurătoarea ce li s'au făcut, cuprind întindere de patru sute una fălci cincizeci cinci prăjini, cum anume se arată la învoelile din 6 şi 9 fevruarie 1840, urmate între mine şi răposatul fratele mieu; aceleaşi părţi în mărgenita cătime însemnată mai sus şi alese în plasa despre amiazăzi prin stălpire de cătră Giudecătoria ţinutului Sucevii întru despărţire de pământul cumnatei mele Dumneei Spătăreasa Zoiţa Gane, se megieşesc la capătul de Răsărit pe culmea dealului cu moşia Movilenii, proprietatea fratelui mieu D-lui Aga Matei Gane, la capătul despre Apus în prundul apei Moldovei, mărginindu-se cu părţile din moşia Bărăştii a sfinţiei sale iconomului Iftimie Stamati, potrivit glăsuirii pomenitelor învoieli, iar la coasta despre miezul nopţii se hotărăsc cu părţile din Bărăşti şi Costeşti, ce sunt împărţitoare între dumnealui Constantin Hârlescu şi între urmaşii săvârşiţilor din vieaţă Vasile şi Mihalache fraţi Morţuneşti... ».

Preţul vânzării este de 4920½ galbeni « olando-împărăteşti blanci », neintrând în vânzare « nici preţul aşezării părinţăşti şi a moarii din sat aflătoare pe apa Şomuzului ce mi se cuvine prin învoiala săvârşită cu răposatul fratele mieu Spatarul Enacache Gane ».

Pe acest act de vânzare, sub iscălitura « Kostache Gane Comis» lângă care este aplicată şi pecetea cu fum, urmează următoarele: « După poftirea ce ni-au făcut dumnealui Comis Costache Gane, nouă rudelor dumisale, ca să adeverim acest act de vânzare ce au făcut părţilor sale de moşii, pe acest temeiu încredinţăm cu a noastre iscălituri că alcătuirea cuprinsă prin acest act este făcută cu buna voinţă şi priimirea D-sale vânzătorului », şi iscălesc:

K. Karp, martor;
Zoița Gane, Spăt., martor;
Dimitrie Gane, Spăt., martor;
Grigori Gane, Comis, martor;
Aga Iordache Hermeziu, martor. »

Urmează apoi adausul Agăi Matei Gane:

« Şi aşa precum eu mă găsesc proprietarul moşiei Movilenii ce se megieşeşte cu aceste părţi de moşie ce se vând, apoi spre a nu putea suferi vreo înpresurare cu prilejul acestei vecinice vânzări, publicaţiei să-i urmeze că despărţirea şi grăniţuirea să se cunoască de către dumnealui cumpărătorul între Movileni şi părţile ce trec în vânzare, linia dreaptă din mijlocul movilei mari găunoase ce este deasupra dealului satului Cămârzani, şi în gios păr în movila din dumbravă, ce-i zic movila dela colţul viei, şi cu această condiţie urmând, această vecinică vânzare, apoi şi iscălitura mea de martor va avea acei valoare ».

Este de însemnat că toţi Găneştii din acest act iscălesc *Gane* şi nu *Ganea*, cum scriu diferiţi scriitori ai actelor anterioare.

Costache Gane îşi vinde moşia pentru a-şi plăti datoriile. In actul acesta de vânzare se stipulează că din suma de 4920½ galbeni, preţul vânzării, « cumpărătorul dator este a depune acum în cinstitul Divan suma de 4000 galbeni, în plata datoriilor mele despre care urmează a să răfui ».

Intre Costache Gane şi cumnata sa Zoiţa intervenise o învoială, la 2 Noemvrie 1851, prin care, drept despăgubire a preţului aşezării părinteşti, şi morii şi altor acareturi de pe moşia Ciumuleşti, pe care Spătăreasa urma a i le plăti cu pământ din părţile moşiei sale, « ce are în numitele silişte » Ciumuleşti, Bărăşti, Calna şi Costeşti, a luat în stăpânire acele părţi, în întindere de 40 fălci, pe care la 28 Noemvrie 1851 le vinde tot Căminarului Neculai Beldiceanu, cu preţ de 490 galbeni « zimţi ». (Document în Muzeul Folticenilor).

Căminarul *Neculai Beldiceanu* este tatăl cunoscutului poet şi arheolog *Neculai Beldiceanu* din Iaşi, născut în satul Preuteşti, din apropiere de Folticeni.

Despre un alt fiu al Banului Ioniţă Gane, despre Căminarul *Dumitrache Gane*, ştim că a ţinut în arendă o moşie din judeţul Botoşani, pentru care, în 1835, a avut o judecată cu G. Lambrino, după cum lămureşte următorul act:

Enstrucţie

«Proţăsul iscat între mine şi Dlui Căminar Dumitrache Gane, fiind de cinci soiuri se şi mărginesc pretenţiile mele în cinci condeie, anume:

No.	Lei	
1-iu.	6878	pagubele vitelor din pricina nelegiuitului secvestru pus pe averea mea, însă: 3943 din oi 2935 din vitele mari 6878
2-le.	4000	cheltuiala ce am făcut şezând în Botoşani un an de zile numai pentru desfacerea vitelor.
3-le	3175	34 parale după osebit izvod de pagube pentru lucruri prădate i pâine tij şi stricată, care sumă de bani s'au scăzut din 3975 lei 34 parele după jaloba mea.
4-le.	400	să-mi plătească Dlui Căminar Gane banii pădurii pentru lăcuitori, precum glăsueşte învoiala, care dovadă cum că am a lua acei bani dela lăcuitori, se lămureşte din localnica cercetare urmată de către comisia ispravnicească ce se află alăturată la dellă.
5-le.		să-mi înapoieze moşia în stăpânire pe un an ce m'am înşelat a o da prin învoială, care învoială s'au prihănit de Dlui Căminar şi de însuşi vechilul Dsale, samavolnicindu-mă atât pe averea mea cum şi pe stăpânirea moşiei ce mi-au luat-o din mână mai înainte de termen, care sau moşia în stăpânire sau diaforaua preţului «pretenderisăsc».

«Aşa dar în puterea formalnicei vechilimele ce au priimit dela mine Dlui Pah. Costachi Grigoriu va avea, drept pusul, această lămurire a iscăli mulţămire sau nemulţămire din partea mea, adică dacă vreun soiu de pretenţie din ponturile mai sus, se va hotărî de către giudecată în favorul meu, cu deplină satisfacţie pentru mine va iscăli mulţămire, iar dacă întrucât de puţin nu va fi potrivită hotărîrea giudecăţii, cu pretenţia mea, va iscăli nemulţămire, binevoind a-mi triimete şi jurnalul».

G. Lambrino. 1835 Avgust 28, în Folticeni.

(Document din ale lui G. A. Văsescu din Botoşani).

*
* *

Spătarul *Mihai Gane*, frate cu Ioniţă, a fost proprietar al unei moşii pe valea Şomuzului Mic, din judeţul Sucevii, moşie care şi astăzi îi poartă numele: *Găneni* sau *Pleşeştii-Ganii*, care se mai numea şi *Chitic*.

Mihai Gane este un nedreptățit, în județul lui.

Catedrala orașului Folticeni, biserica « Adormirea Maicii Domnului », are o pisanie în care se spune că a fost zidită din temelie « din averea răposatului Mihai Gane, la 1827 », iar în interiorul bisericii, pe un perete, este zugrăvit chipul nepotului său, *Matei Gane*, care trece drept întemeietorul bisericii.

Documentele ne spun altfel.

Mihai Gane a murit la 17 Mai 1826, iar în testamentul său, făcut încă la 15 August 1825, nu pomenește nimic despre biserica pe care ar fi intenționat să o zidească în Folticeni, și averea și-o lasă în uzufructul soției, după moartea căreia va trece în stăpânirea nepotului Enacache, lăsând și niște legate: mănăstirii Neamțului partea sa din moșia Pleșești, și mănăstirii Văratecul viile dela Șorogari, județul Iași.

Dacă Mihai Gane moare în 1826, din ce fel de avere a lui s'a zidit biserica în 1827, când în testamentul ce a lăsat nu este nicio dispoziție în această privință?

O singură explicare este logică: biserica a fost zidită de Mihai Gane pe când era în vieață, înainte de a-și fi făcut testamentul, deci înainte de 15 August 1825. El a înzestrat-o și cu oarecare imobile din Folticeni, producătoare de venit, imobile care, în 1845, erau în stare de ruină, și creștinii din oraș se chibzuesc să găsească mijloace pentru « *înființarea* acareturilor la loc în bună starea ». (Arhiva Statului Iași: Ministerul de Externe, dosar Nr. 2247, fila 3).

Biserica zidită și înzestrată, ctitorul ei nu-i mai purta grija, prin testamentul ce lăsa, și cu drept cuvânt.

A avut și Matei Gane un rost în conducerea bisericii acesteia. Ca nepot al ziditorului bisericii, a fost epitropul ei; în această calitate i s'a dat împuternicire de către boierii și negutătorii din Folticeni, întruniți la 2 Decemvrie 1845, ca să ceară dela cei în drept să ajute Epitropia bisericii « ca să poată și ea înființa la loc risipitele binale de pe locul ei din acel târg, din a cărora chirie să-și poată întâmpina neapăratele cheltuieli de care se găsește de istov lipsită ».

Epitropul Matei Gane adresează Domnitorului următoarea cerere:

Prea înălțate Doamne,

«Inălțimea Voastră, adevăratul părinte al Obștiei, binefăcătorul și sprijinitorul săracilor, și mai ales cătră sfintele lăcașuri, din numărul cărora se găsește și biserica cu hramul Adormirei din târgul Folticeni, despre a căreia adevărată poziție spre desăvârșita încredințare, cu umilință Epitropia supune alăturata mărturisire de hărăzire a boierilor și neguțitorii creștini localnici, rugându-vă cu toată supunerea ca să vă milostiviți a lua în considerație buna și creștineasca lor faptă și a porunci locului competent slobozirea acelor bani, adunați și rămășițuri care se socotesc peste tot ca la 300 și mai bine galbeni, și măcar deși această sumă nu poate fi îndestulă *spre înființarea a niște acareturi aducătoare de venituri*, dar Maica Domnului care au deschis acest prilej nu va uita nici pentru altele a le îndeplini, iarăși prin ajutorul și îndurarea Inălțimei Voastre, pentru care biserica nu va conteni a o ruga spre a vă dărui împlinirea dorințelor, fiind obștește cunoscut că nu aveți mai dorit și mai plăcut decât numai a face bine.

Prea plecat și supusă slugă

Matei Gane Spătar
Epitrop.»

Se cerea învoirea ca banii strânși, din impozite, pentru șoseluirea drumurilor care străbăteau orașul, cum s'ar zice străzile, și din care un rest rămăsese necheltuit, să fie «hărăzit» pentru biserică. Domnitorul Mihai Sturza a admis cererea și epitropul Gane a ridicat suma, pe care a întrebuințat-o în interesul bisericii. (Un dosar fără titlu și fără număr din arhiva Primăriei Folticeni).

Matei Gane, tatăl scriitorului Nicu Gane, s'a însurat cu o folticeneancă: Rucsanda, fata Căminarului *Ioniță Grigoriu*.

Despre familia mamei lui Nicu Gane, se cuvine să se dea la iveală tot ce se știe despre dânsa.

Pe la 1650 trăia, în satul *Nănești* pe Siret, în ținutul Putnei, un răzăș bogat: *bătrânul Văsescu*, părinte a patru copii: *Sofronie*, *Neculai*, *Togan* (sau *Toia*) și *Ioniță*. Acesta din urmă a avut trei feciori: *Radu*, *Simeon* și *Grigoraș*, iar Grigoraș, vornicul satului, din căsătoria cu *Ștefana*, a lăsat patru urmași: *Vasile*, *Ioan*, *Sandu* și *Petru*.

Oricât de mare ar fi fost răzășia bătrânului Văsescu dela 1650, fărămițată între atâți moștenitori, partea fiecăruia trebue să

fi fost așa de micuță, încât răzășii viețuitori pe la începutul veacului trecut nu mai puteau să trăiască în satul lor, decât doar în sărăcie, sau în mare strâmtorare.

Un amănunțit arbore al familiei, alcătuit cu prilejul unui proces la tribunalul Putnei, în veacul trecut, arată cum urmașii celor patru fii ai bătrânului Văsescu au umplut satul Nănești cu un prodigios număr de strănepoți și răstrănepoți, purtând diferite nume de familie, și având diferite situații sociale. Găsim, de pildă, întemeietori ai familiilor: Tudor, Soare, Bordeiu, Steclaru, Olariu, Petică, Ceraru, Caraiman, Hâncu, Ghilic, Bechia, Curia, Vișan, Saghin, Moise, Trandafir, Toia, Vartic, Bou-roșu, Caigușu, Chiriac, Borșan, Marosin, Nistor, Vlad și altele, oameni cari, ei sau urmașii lor, erau dascăli de biserică, preoți, cojocari, olari, și alții reduși la simpli țărani lucrători de pământ, dintre cari unii vor fi având urmași până astăzi.

Unul dintre Văseștii care a izbutit să plutească deasupra celora ce se cufundaseră cu trecerea vremii, a fost *Petrea*, fiul lui Grigoraș, care, la moartea lui în 1812, închisese ochii cu satisfacția că putuse să-și scape fiii din naufragiu și să-i vadă porniți pe drumul îmbogățirii și al boieriei.

Petru, urmând pildele altora, își lepădase numele de familie *Văsescu* și acuma se numea *Grigoriu*, după *Grigoraș*, numele de botez al taălui său.

Unul dintre fiii lui Petru Grigoriu s'a călugărit, luând numele de *Isachie*, iar ceilalți trei: *Ioniță*, *Iordache* și *Costache Grigoriu*, au ajuns tocmai în Folticeni, unde s'au căsătorit, au fost boieriți și au avut rosturile lor.

Ioniță Grigoriu, probabil cel mai în vârstă dintre frați, având protecție la Curtea domnească, a fost numit sameș la Suceava, adică la Folticeni, și la 1818 a primit rangul de Clucer, apoi a fost făcut Căminar de Ioniță Sturza Voevod, și a murit cu boieria de Spătar.

Alți doi frați: *Iordache Grigoriu* (1788—1828) și *Costache Grigoriu*, mort în 1836, au fost aduși de Ioniță în Folticeni, unde s'au gospodărit și au trăit până la sfârșitul vieții lor.

In Folticeni, Ioniță Grigoriu s'a căsătorit cu *Zoița*, fata lui *Pavăl Mănescu*, și au avut cinci copii, și anume:

Catinca, măritată cu Banul *Iancu Borş*; *Profira*, măritată cu *Alecu Stamati*; *Alecu Grigoriu*; *Dimitrie Grigoriu* şi *Rucsanda*, măritată cu Spătarul *Matei Gane*, tatăl scriitorului nostru.

Fiind om cu stare, Căminarul Ioniţă Grigoriu şi-a dat băieţii la învăţătură, i-a trimes apoi la Paris, unde au urmat cursurile Facultăţii de drept şi s'au întors titraţi în ţară, au intrat în magistratură [1]) la tribunalul din Folticeni şi au tot înaintat în grad, ajungând la Curtea apelativă din Iaşi şi chiar în Divanul domnesc. Dimitrie se statorniceşte în Iaşi, iar Alecu se stabileşte în Botoşani, unde se însoară cu Maria Baltă.

In 1859 s'a înfiinţat Comisia Centrală din Focşani, a căreia menire era să întocmească proiectele de legi de interes comun amânduror Principatelor şi, în acelaşi timp, să revizuiască legile de interes local, să le puie în concordanţă cu legile nouă ce se vor întocmi, pentru a se unifica legislatura amânduror ţărilor.

Comisiunea aceasta se compunea din 16 membri, dintre cari opt moldoveni şi opt munteni. Alecu Grigoriu fiind unul dintre puţinii moldoveni cu carte, de pe vremuri, la 10 Aprilie 1859 a fost numit membru în Comisia Centrală.

Pe când se desbătea, în Comisiune, proiectul de Constituţie, în şedinţe publice, Alecu Grigoriu observă că un călugăr din asistenţă, îşi ţinea privirile mereu aţintite asupra lui. Obsedat, se adresă călugărului, şi începu, între ei, o convorbire cam aşa:

— Nu vă supăraţi, că vă întreb: cum vă cheamă pe d-voastră?
— Alecu Grigoriu.
— De unde sunteţi d-voastră?
— Din Folticeni.
— Şi părinţii d-voastră tot din Folticeni sunt?
— Nu; tatăl meu este din Năneşti, de aici din apropiere de Focşani.

---

[1]) Alecu Grigoriu, la 27 Februarie 1846 este numit člen la Giudecătoria Sucevii, în locul fratelui său Sărdarul Dimitrie Grigoriu care s'a ovolnitu » (a demisionat); la 26 Noemvrie 1847, Alecu Grigoriu este făcut Căminar; la 9 Noemvrie 1848 demisionează din funcţia de člen, şi în locul lui este numit Mihalache Botez; la 25 Septemvrie 1850 este numit prezident la Giudecătoria Neamţ, în locul Agăi Alecu Donici, numit člen în Divanul de Apelaţie; la 8 Iunie este numit prezident la Iaşi, în locul fratelui său Dimitrie, numit candidat în Divanul domnesc, şi la 11 Iunie 1853, Alecu Grigoriu este recunoscut avocat în pricini de judecăţi civile. El a fost şi ministru în primul cabinet al lui Cuza-Vodă.

Călugărul s'a înviorat la faţă, şi prinzând la îndrăzneală, îi spuse:

— Cucoane, nu vă supăraţi, dar dacă sunteţi de locul d-voastră din Năneşti, apoi familia d-voastră se cheamă *Văsescu*, nu *Grigoriu*. Eu am bănuit că sunteţi de ai noştri; semănaţi cu Văseştii din Năneşti. Sunt şi eu Văsescu.

Nu ar fi exclus ca acest călugăr să fi fost însuşi monahul Isachie, fratele Căminarului Ioniţă Grigoriu, deci unchiu drept al lui Alecu.

Cercetările întreprinse de Alecu Grigoriu l-au convins că afirmările călugărului sunt adevărate, şi l-au determinat să-şi reia străvechiul nume al familiei, Văsescu, ceea ce au făcut şi fratele său Dimitrie şi verii săi primari: *Iorgu Văsescu* (1826—1916), fiul lui Iordache, cum şi *Alecu* şi *Nicu Văsescu*, fiii lui Costache, toţi din Folticeni.

Scena dela Comisia Centrală din Focşani, mi-a povestit-o vărul meu *George A. Văsescu*, din Botoşani, fiul lui Alecu.

El, pe când era ofiţer de artilerie, dela şcoala din Fontainebleau (Franţa), făcând o manevră la Focşani, s'a repezit până la Năneşti unde a găsit, în ţintirimul bisericii, urme din grilajul dela mormântul în care-şi trăia vieaţa de veci, străbunicul său Petrea Grigoriu, şi a dat şi peste bătrâni, rude de ale lui, pe cari nu s'a ferit să-i recunoască de neamuri.

George A. Văsescu mi-a încredinţat o ladă întreagă cu documente, pe care le-am răsfoit, şi am copiat pe acele privitoare la familia noastră. Când i le-am restituit, i-am propus să le dăruiască Academiei Române, ceea ce mi-a făgăduit că va înfăptui. Bolnav fiind, s'a dus la Paris, unde a suferit o operaţie delicată şi a murit.

* * *

Matei Gane, tatăl nuvelistului, născut la 1789, în Ciumuleşti, se stabileşte în Folticeni, şi abia la vârsta de 48 de ani, în 1837, se gândeşte că i-a venit vremea de însurătoare.

Aleasa lui a fost *Rucsanda*, una din cele două fiice ale Căminarului Ioniţă Grigoriu.

Cu data de 16 Iulie, Matei Gane se adresează Căminarului, cu următoarea scrisoare, care se păstrează în Muzeul Folticenilor:

«K. K. Ioniţă,

«Şi eu şi K. K. Rucsăndiţa dumneavoastră avem plecare a ne însoţi. Dacă este şi a dumneavoastră bună voinţă, te rog ca să ştiu şi câtimea zestrei dumisale, pentru care dacă nu v'aţi scumpi (precum cred că vă veţi filotimisi), urmând şi vroinţa lui Dumnezeu, fără prelungire s'ar săvârşi.

Eu nu am vroit a întrebuinţa întru aceasta o străină mijlocire, căci acest predmet fiind tare delicat, nu sufere lăţire de vorbă; de care te şi rog ca să nu mai treacă şi în al treile ştiinţă».

Iulie 16.

Plecat slugă
Mateiu.

După trei ani, la 7 Mai 1840, soţii Gane se separă «vremelniceşte cu înscrisuri din partea amânduror părţilor», «întâmplându-se între dânşii neunire cu pricini nedovedite».

La 25 Aprilie 1844, Căminarul Ioniţă Grigoriu face o cerere către «preasfinţitul Stăpân», pentru ca fiica sa Rucsanda să fie despărţită «bisericeşte», astfel concepută:

«Preosfinţite Stăpâne,

«Dela anul 837 am căsătorit pe o fiică a mea Rucsanda cu dumnealui Comisul Matei Gane, şi vieţuind împreună pără la anul 840, s'au găsit atunci cu un copil făcut şi cu unu îngreunată, atuncea întâmplându-se între dânşii neunire cu pricini nedovedite, au scos-o din casă şi s'au desfăcut vremelniceşte cu înscrisuri din partea amânduror părţilor, arătătoare pentru cuvânt din feciori şi cuprinzătoare numai pentru un copil *Neculai*, iar unul născut în urmă nu este pomenit în scrisoarea desfacerei, şi osebit iarăşi prin acele scrisori de învoială sânt (sineturi?) la soţia sa de 20.225 lei, din care aceste câteva din condeie s'au văzut de atuncea pridăcite, dar s'au priimit aşa cu o nădejde că poate la urmă iarăşi se vor învoi. Apoi fiindcă au trecut patru ani, o îndestulă vreme de atuncea, şi nici într'un chip nu urmează vreo nădejde, mă rog plecat preosfinţiilor Voastre să faceţi bunătate ca să se facă cercetare în fiinţa amânduror părţilor, şi dacă nu va fi chip de unire, să se despărţască bisericeşte pentru totdeauna, şi acele daruri prihănite şi condeie rele care se nesocotesc împotriva ipovolului, să le îndeplinească cu numărătoare în naht».

1844 Aprilie 25.

Se discutau, între soţi, chestiunile mărunte cu privire la desfacerea căsătoriei, şi mai cu seamă acele relative la înzestrarea şi creşterea copiilor. Era vorba, de sigur, şi de cei 20.225 lei

« hărăziți » de Gane, de care face mențiune Ioniță Grigoriu în jalba către presfințitul. Socoteala acestei sume se păstrează, într'un original scris de mâna Căminarului, care are cuprinderea următoare:

Socoteala a 20.225 lei hărăziți de dumnealui Comis Gane prin hârtia de despărțenie din 1840 Maiu 7.

Suma datoriilor. Dați Lei Par	Suma ce au eșit bună Lei Par	Suma ce au eșit rea Lei Par	
2100	1695	105	Bercu Croitoriu
490	200	190	Haim sin Bercu Croitoriu
1240	1000	240	Dlui Comis Iancu Botez
2600	1400	1200	Săndel Fuicariu
1200	—	1200	la sat Grămeștii
5600	2130	3470	dela droșca de Viena
900	—	900	3 suflete de țigani fugiți
2000	2000	—	un șal turcesc
1400	1065	355	un ceasornic de aur
1750	1400	355	trei inele dieamant
280	200	80	un gardirop
420	213	307	un bold de aur cu peruzele
245	—	245	un cumaș necroit
20225	11303	8847	

30000	i-am dat bani când s'a măritat după Dlui Comis Matei Gane
13550	dobândă pe 4 ani și 6 luni dela 840 Oct. 26 când s'au despărțit
2554	tij dobândă ce au tras Rucsanda dobânda dela datornici pe anul de pe urmă când s'au măritat la 846 ghenar 12.
12426	giuvaeruri, argintării, strai și lucruri din izvod de zestre spre împlinire somei de 42426 lei cuprinde izvod de zestre.
11303	ce s'au scos din darurile Ganii bez 8942 lei condeie rele arătate.
69833	se scad din acestea precum în gios se arată:

Lei	
8014	i s'au dat rânduri pentru cheltuială
1750	i s'au dat la măritare al doile
2554	au primit dobândă deadreptul dela datornici
2200	au priimit dela datornici din 11303 lei din dăruirea Ganii
14518	

55315

Perilipsis

Lei	
57262	înzăstrare
55315	au avut
1947	trec prezent dela mine.

Este aceasta o socoteală a tatălui, dată fiicei sale, mult mai târziu după despărţenia de Gane, din care se vede care a fost în realitate, valoarea donaţiunii ce făcuse, soţiei sale, la despărţenie.

Tratativele cu Gane, când trebuia să intervie divorţul prin biserică, se duceau prin intermediul unei a treia persoane. Această persoană era Economul Iftimie Stamati. Despre o propunere făcută şi modificată de Gane, îi scrie Rucsanda, tatălui său, Căminarul Ioniţă, astfel:

« Cu fiească supunere sărut mâna Băbacă,

Astăzi viind Iconomul la mine mi-au spus că Gane nu voeşte să treacă copilul în învoială, după cum însemnaţi Dumneavoastră. Şi totodată mi-au adus şi dela dânsul însemnare cum voeşte să se treacă, şi eu n'am priimit, şi dacă n'au voit după a matale, apoi fac şi eu o hărtioară pe care o triimet pe Iconomu şi în hărtia lui adaog un cuvânt pentru înzestrarea copilului, şi el îl şterge şi adaugă în urmă aceste cuvinte pe care o triimet să o vedeţi şi cu răportul, aşa dar cum veţi socoti aşa urmaţi, fiindcă are mare înţeles după ce se trece în învoială aşa după cum scrie el apoi să mă puie şi supt epitropie, fiind avere răsipitoare, voeşte să mă prindă cu chipul acesta prin învoială şi pe urmă să mă gioace.

A Dvoastră supusă fiică

Rucsanda.

844 iulie 27.

Vă rog să nu se piardă această hărtioară a Ganii, fiind cu slova lui, că poate să-mi slujască pentru ceva ».

* * *

In Ianuarie 1845 căsătoria pare să fi fost desfăcută. Cu data de 10 Ianuarie acel an este o listă, iscălită de Căminarul Ioniţă Grigoriu, a lucrurilor care au aparţinut Rucsandei, şi evaluarea lor, şi care — probabil — au constituit zestrea ei la căsătoria cu Matei Gane:

Lei	Păr.	
65	30	13 coți 3 șferturi adamască pentru salte, câte 5 lei salteaua
42		
142		2 oghialuri de matasă
27	14	plata pentru amândouă oghialurile
72		4 perine de puf
99	30	marțolin la perine 21 coți câte 5 lei
674	20	în 19 galbeni 3 bucăți pânză Olandă pentru așternut, 20 cămeși
80		o prostire cusută de așternut, 3 rânduri
50		altă prostire cu mijloace, de așternut
30		5 fețe de perină cu mijloace
375		23 prosoape, 4 cusute, 11 sade, 6 Olandă, 2 hasa cusute
356		în 44 șervete i fețe de masă
2144	14	
284		8 galbeni atlaz de salup
603	28	17 galbeni blană pentru salup
27	35	...la salup
14		pentru blănit
25		croitorului pentru salup
692		19 galb. și pol, 2 rochii cu toată cheltuiala lor
183	20	cumașul unei rochii de lustrin neagră
70	30	cheltuiala aceșteia rochii
77	20	rochie de șambru de muslin
79		o rochie de camelot
70		o rochie de bariz
568		16 galb. 2 rochii de aclaz și lustrin
95		altă rochie de muslin
48		un muslin de rochie necroit
66		o rochi de tulpan albă
266		7 galb. pol, manteluță de matasă
79	20	36 coți 3 șferturi hasa pentru 2 capote și 2 fuste
15	30	horbotă pentru capot
13	20	lucrul capotelor acestor de hasa
101		pe 15 părechi colțuni
30		3 părechi scarpi
22	20	opt părechi mănuși
10		o păreche papuci
17	20	o păreche cibotele
22		o păreche encortoșari
10		o oglindă
18	20	brunzurele la ferești
7	20	bețele la ferești
120		4 fuste de tulpan cu horbotă și mijloc

60		4 fuste de hasa
42		7 batiste cu horbotă
3869	35	
280		gardirop
213		bisacteaua
80		sâpitul
142		o buccea

Tot cheltueli

213		6 galb. o capelă
106	20	o capelă albă de...
106	20	o capelă albastră
142		4 galb. un baider de catife
38		un baider de bariz
40		o cămeșuică de batistă cusută
40		o pelerină de batistă albă cusută
70		o pelerin de catife
68		17 coți horbotă câte 4 lei cotul
87		5 ibrișinuri, « fhir » și camva pentru pungi
946	20	

Adunarea

2144	14	cheltuiala așternuturilor
3869	35	străile și alte
946	20	capele și altele
115		alte lucruri
7675	29	cuprind lucrurile arătate a garderobului, a așternuturilor și a tacâmului mesei.

845 ghenar 11.

Ioniță Căminar.

Matei Gane a locuit în Folticeni, în casa care a rămas după moartea sa, și pe care am cumpărat-o eu dela Nicu Gane.

Această casă este construită de bătrânul Gane, pe locul din Strada Mare a orașului (astăzi Strada Regele Carol II), în fața unei case mai mici, pe care a cumpărat-o, cu preț de 4518 lei, în anul 1836, dela Paharnicul Iordache Grigoriu, fratele Căminarului Ioniță, care peste un an a fost socrul lui Matei Gane. (Documentele dela Iorgu Văsescu).

Păstrez și astăzi ușa dela intrarea de din dos, a casei, la locul ei. Pe ușă este această inscripție: « 1843 septenbre mam mutat în casă ».

Matei Gane a mai avut o casă în Folticeni, pe Strada Sucevei, în care la 1854 se mută școala publică, pentru care i se plătea o chirie de 80 de galbeni pe an. (Arhiva Statului Iași. Ministerul de interne, dosar 1169, fila 28).

La 7 Aprilie 1858, Gane face o jalbă către Sfatul orășenesc, arătând că a vândut casa în care este școala, și cere ca pe ziua de 23 Aprilie « să mi se găsască casele deșărtate, pentru ca să poată intra în ele noul vecnic proprietar, fiind cunoscut onoratului Sfat că subiscălitul numai pără atunci au putut îngădui rămânerea școlii în acele case, și pără când și Eforia au slobozit plata chiriei ». (Același dosar, fila 580).

* * *

Frații Grigoriu cari veniseră din Nănești în Folticeni, aveau, cu privire la bucățica de răzășie ce le mai rămăsese în Nănești, o judecată cu Vornicul Costache Konaki, care luase capătul moșiei de peste Siret, judecată pornită, în 1831, de Costache Grigoriu, în care intervenisevă și alți răzăși din Nănești.

Matei Gane, care se ducea mai adesori pe la Iași, unde avea cunoștinți prin lumea cea mare, și cunoștea și pe Vornicul Konaki, fusese rugat de Costache Grigoriu să intervie pe lângă Vornic ca să puie capăt judecății, prin o bună înțelegere. Despre această intervenție, Gane îi scrie lui Grigoriu:

« Cu frățască dragoste mă închin Dumitale,

Am priimit dorită scrisoare Dtale și pliroforisindu-mă despre sănătatea Dtale m'am bucurat.

In pricina atestatului îți va spune Dtale Ciornei toate înpregiurările. Iar la Vornicu Konaki am fost eu singur asară, și găsind bună vreme i-am dat scrisoarea Dtale și i-am vorbit cele de cuviință, mi-au făgăduit ca să nu ai cea mai mică îngrijire că ar vroi să te înstrâmbătățască, și că făcând cercetare hărtiilor acestii pricini, mă va chema însuși și-mi va spune hotărîrea.

Domnul Mircovici au fost la Iași și la mine n'au catadicsit a veni, să-i spui mă rog că am să-l pârlesc.

fevruar 2.

A D-tale frate și slugă

M. Gane, Căminar.

Adresa scrisorii este astfel făcută: «K. K. Costache Grigoriu, cu frăţască dragoste. Ceasornicul l-am dat la Ciornei căci cere doi galbeni de dres».

*
* *

Din căsătoria cu Rucsanda Grigoriu, Matei Gane a avut doi copii: *Nicu Gane* şi *Matei Gane.*

In Muzeul Folticenilor se păstrează o scrisoare adresată de Matei, fiul, tatălui său Matei Gane, din străinătate:

868 August 9.

«Sărut mănile Babacă,

Tot astăzi v'am triimes o depeşă prin care te rog să-mi triimeţi 100 galbeni. Crede-mă, Babacă, că dacă nu aşi fi fost în mare nevoie de parale, nu te aşi fi mai supărat; dar când m'am răfuit aice la otel, am văzut că nu-mi ajunge ca să plătesc tot ce eram dator, de aceea ţi-am depeşat, fiindcă scrisorile întârzie tare pe drum. Eu cred că oiu mai şedea vro trei sau patru săptămâni; am început a cunoaşte oarecare prefacere în spre bine la boala mea; nădăjduesc că cu astă cură m'oi îndrepta.

Am vorbit cu doftorul dacă poate să-mi deie doftorii pentru un timp mai lung, ca să pot urma cura acasă; mi-au spus că se poate, decât ar fi fost mai bine dacă era o spiţerie omeopatică, căci atunci aşi fi avut mai proaspete doftoriile.

Am fost iarăşi bolnav de picior, m'au ţinut câteva zile în pat, şi asta m'au înapoiat mult din ceea ce eram în putere; tocmai când eram bolnav în pat, au venit şi frate-meu dela Ems, fără să-l aştept, eram singur în pat şi aveam dureri mari, şi venirea frate-mio, pe neaşteptate, mi-au făcut aşa mare bucurie, încât pare că mi-au alinat durerile. El încă îi tot aice, peste 3 zile pleacă în ţară cu Nicu Casimir. Acum m'am îndreptat la picior, decât sânt cam slab de şederea în pat.

Când m'oi întoarce oi să mă duc pe la Nuremberg să mă consult şi cu doftorul de acolo, să videm de s'a uni cu ideia aistor de aice.

Am priimit scrisoarea matale şi două dela Maică-mea. Am spus frate-mio pentru şocolată şi ţi-au luat vr'o patru pachete, şi ţi-oi mai aduce şi eu când m'oi întoarce.

Rivolveru bine ai făcut dacă nu mi-l mai dai înapoi, dacă este că-ţi aduce linişte, ţi-aşi mai aduce unu dela Paris, numai să ştiu că eşti liniştit.

Am scris Maică-mea o scrisoare cam supărăcioasă, acuma însă poţi să-i spui mata că merg mai bine.

Adio. A matale supus şi iubitor fiu

M. Gane».

*
* *

După despărţenia de Matei Gane, fosta lui soţie reia numele de familie *Grigoriu*. Cu numele de *Rucsanda Grigoriu* iscăleşte la 1 Aprilie 1845:

« Două sineturi, unul supt iscălitura Kneazului Dimitrie Kantacuzin de 600 galbeni, din 20 mart, şi altul supt iscălitura fraţilor mei Dimitrie şi Alecu de 400 galbeni, din 1 april, amândouă din anul acesta, în care este siguripsită zestrea mea, le-am priimit dela Babaca, având eu a priimi dobânda pe aceşti bani, pentru cheltuiala mea, pentru care am dat Babacăi această adeverinţă spre ştiinţă că am priimit aceşti bani a zestrei mele în acele două sineturi.

Rucsanda Grigoriu. April 1 / 845

Căminarul Ioniţă Grigoriu, om cu bune rândueli în afacerile lui, ţinea socoteli de banii fiicei sale Rucsanda. Cu data de 1 Ianuarie 1846 sunt două conturi diferite, în care unele dintre sume sunt aceleaşi:

Lei		
3000		capete zestrea
15500		dobânda pe cinci ani două luni dela 1840 Noemvre 1 până la 1 Ghenar 1846, socotit 10 la sută
45500		
11796		se scade ce au priimit:
	7465	au priimit rânduri rânduri după izvod
	1700	au priimit dela Kneazu
	854	dela fraţi
	1777	în 50 galbeni la măritare
	11796	
33704		
2095		din datoriile ce au ieşit de pe la jidovi
35799		
35500		s'au dat zestre
299		
	500	s'au plătit lui Borş din datoria de 800 lei
	299	are a lua
	201	rămân dator

Un al doilea cont, cu aceeaşi dată de 1 Ianuarie 1846, ajunge la alt rezultat:

Lei

30000 capete zestre
14400 dobânda pe 30000 lei pe 4½ ani păr s'au măritat
44400 dela 1 Noenvre 1840 păr la 1 Ghenar 1846
12345 se scade ce au luat Rucsanda

Lei

9791 au priimit Rucsanda dela mine
8014 de pe izvodul său
1777 când s'au măritat
9791
2554 au priimit deadreptul singură dobândă dela datornici
12345

32055 are a lua dobândă şi capete
2095 ce s'au scos din datoriile jidovilor
34150 are a lua în totul
35500 au luat zestre la măritare cu Kontemir
34140 are a lua
1350
500 ce am plătit-o datorie la Iancu Borş
1850

In contul acesta, cu data de 1 Ianuarie 1846, Căminarul Ioniţă Grigoriu trece suma de 35.500 lei zestre pe care a luat-o fiica sa, la măritarea cu Contemir, ceea ce ar însemna că la 1 Ianuarie Rucsanda era măritată. Cu toate acestea, abia la 12 Ianuarie 1846 se vede o foaie de zestre a Rucsandei, şi tot în Ianuarie 1846, dar fără arătarea zilei, mai este ceea ce am putea numi un proiect de foaie de zestre, şi ştiut este că foile de zestre se făceau, cel mult, în ziua cununiei, nu după data celebrării ei.

Proiectul de foaie de zestre este acesta:

Izvod de zestre ce are fiica mea Rucsanda

No.

1 icoană Maica Domnului îmbrăcată cu argint
1 candelă de argint

Lei

35500 bani în 1000 galbeni, însă

	No.	
	600	la Kneazu Dimitrie Kantacuzino cu dobândă
	400	la frații ei Dimitrie și Alecu tot cu dobândă
	1000	
1765		o păreche cercei diiamant șase graduri fără un sfert
520		un inel de zamfir cu diiamanturi înpregiur
1065		un lanțujăl de aur
284		o păreche cercei cu peruzele și mărgărintare
1400		trei inele diamant
213		un bold de aur
1065		un ceasornic de aur cu alisada de aur
2130		un șal bun turcesc
2790		pe 1240 dramuri argintăriile pruba 12 câte 90 par. dramul, însă

	No.	
	2	sfeșnice
	1	paneraș
	12	lingurițe de dulceață
	1	păreche solniță
	36	bucăți adică 12 cuțite, 12 furculiți și 12 linguri
2130		o droșcă bună de Viena
71		un lighean de alamă cu ibric
2223		tacâm așternutului și a mesii cu sipet lor după izvod
5206		gardirop strailor după izvod
900		trei suflete de țigani dela D-lui Comis Gane
57262		lei cuprind precum se arată mai sus, și blagoslovenie părințască.

1846 ianuar.

Ioniță Grigoriu.

Cu data de 12 Ianuarie 1846 se întocmește și « Izvodul de zăstre » definitiv, întărit mai pe urmă și de Giudecătoria ținutului Sucevii:

Izvod de zăstre a soției mele Rucsanda născută Grigoriu.

Anul 1846, Gh. 12

No.	
1	icoană Maica Domnului îmbrăcată cu argint
1	candelă de argint

Lei	
35500	bani gata în 1000 galbeni
1765	o păreche cercei de diiamant șase graduri fără un sfert
520	un inel de zamfir cu diiamanturi înpregiur
1065	un lanțug de aur
284	o păreche cercei cu peruzele și mărgăritari

1400	trei inele de diiamant
213	un bold de aur
1065	un ceasornic de aur cu alisadă de aur
2130	un şal bun turcesc
2790	pe 1240 dramuri argintării pruba 12 câte 90 parale dramul, însă

No.	
2	sfeşnice
1	paneraş
12	linguriţi de dulceaţă
1	părech̆e solniţă
36	bucăţi adică 12 cuţite, 12 furculiţi, 12 linguri

2130	o droşcă bună de Vieana
72	un lighean de aramă cu ibric
2223	tacâmul aşternutului şi a mesei, însă

Lei	Păr.	
65	30	pe 13 coţi adamască pentru salte
42		salteaua cu 2 cultuce
142		2 oghealuri de matasă
27	14	plata pentru amândouă oghealurile
72		şapte perine de pat
99	30	marţolin la perine 21 coţi
674	20	pe 3 bucăţi pânză olandă pentru aşternuturi
80		o prostire cusută de aşternut
50		altă prostire cu mijloace
100		alte două prostiri
30		al cincile prostire de aşternut
30		5 feţe de perină cu mijloc
375		pe 23 prosoape, 4 cusute, 11 sade, 6 olandă şi 2 hasa cusute
356		în 44 şervete şi 5 feţe de masă
78	26	alte mărunţuşuri
2223		

5206 gardirop strailor însă

284		pe 8 coţi de salup
603	20	în 17 galbeni blana salupului
887	20	
27	25	săngeapurile salupului
14		pentru blănit
25		croitorului pentru salup
692		în 19 galbeni şi pol pe 2 rochii cu cheltuiala lor
183	20	cumaşul unei rochii de lustrin neagră
70	30	cheltuiala aceştii rochii

77	20	un rob de șambru de muslin
79		o rochie de camlot
60		o rochie de muslin
70		'tij o rochie de camlot
70		o rochie de bariz
568		două rochii de atlaz și lustrin
95		altă rochie de muslin
48		un tulpan de rochie necroit
66		o rochie de tulpan alb
266		o mantelă de matasă
79	20	36 coți 3 șferturi hasa pentru două capoturi și 2 fuste
15	30	horbote pentru capot
13	20	lucrul capotelor acestor de hasa
101		pe 15 părechi colțuni
30		pe 3 părechi scarpi
22	20	pe 8 părechi mănuși
10		o părechе papuci
17	20	o păreche ciuboțele
22		un cortel
10		una oglindă
18	20	brizuri dela ferești
120		4 fuste de tulpan
60		4 fuste de hasa
42		7 batiste cu horbotă
213		una capelă
106	20	una capelă albastră
142		un baideri de catife
38		un baideri de lustrin
35	25	un baideri de bariz
40		o cămeșuică de batistă cusută
40		un pelerin de batistă cusută
70		un pelerin de catife
68		pe 17 coți horbotă câte 4 lei cotul
200		garderopul
204		bisacteaua
80		sâpetul
5206		

56362

900 trei suflete țigani

57262 lei cuprind suma acestui izvod întocmit, pe carele le au priimit ginerele.

Ioniță Căminar, Zoița Căminăreasă.

Că această dotă a fost constituită la căsătoria Rucsandei cu Contemir, rezultă din legalizarea făcută de tribunal:

Giudecătoria ţinutului Sucevii

«Acest izvod de zăstre fiind supt adevăratele iscălituri a Dlorsale Căminar Ioniţă Grigoriu (acum Spatar) şi a soţiei Dsale Zoiţa, cu care o înzăstrează pe fiica Dlorsale Rucsanda *însoţită cu Dumnealui Spatar Gheorghe Contemir*, după ce mai întăiu s'au trecut în condica întăriturilor foilor de zăstre ce este pentru acest sfârşit supt No. 1, se încredinţează de Giudecătorie cu iscăliturile cuvenite şi punerea peceţii şi potrivit cererii ce prin jalba înreghistrată supt No. 969 au făcut.

Pleşescu, Căminar; *M. Botez*; *Boian*.

No. 86 Director, *Haritu* (Haret)
1849 april 22 Pentru arhivar, *G. Lefteriu*.

Rămâne un lucru nelămurit: de ce această foaie de zestre cu data de 12 Ianuarie 1846 este legalizată de tribunal abia la 22 Aprilie 1849.

*
* *

Din căsătoria cu Gheorghe Contemir, Rucsanda Grigoriu a avut o fată, Ortansa, căsătorită cu Iamandi.

*
* *

Deşi om cu stare, Matei Gane nu şi-a trimes pe fiul cel mai mare, pe Nicu Gane, la învăţătură prin şcoli străine, ci l-a dat la şcoala primară din Folticeni, care se înfiinţase tocmai pe când îi venise şi lui Nicu vremea de carte.

In şcoala publică, Nicu Gane a avut coleg, între alţii, pe *Vasile*, fiul preotului *Grigore Podolski*, din satul Petiea, în apropiere de oraş, care fusese înscris în registrele şcolii sub numele de *Vasile Ponteanu*, sub influenţa latinismului care bântuia pe atunci, iar când s'a dus la Seminarul Veniamin din Iaşi, directorul de acolo i-a schimbat numele şi el, şi l-a înmatriculat ca *Vasile Grigorescu*, după numele de botez al tatălui, şi preotul Vasile Grigorescu a rămas pe totdeauna, sau Părintele Catihetul, precum îi spunea toată lumea.

Dela Părintele Catihetul a rămas un manuscris, care se găseşte la şcoala din satul Petiea, de el înfiinţată, catalogat în biblioteca şcolii în inventar la Nr. 66 (cap. III, p. 55), intitulat:

« Amintiri din vieața Economului Vasile Grigorescu, Stavrofor. Anul 1912 Iunie în 18 zile ». Este o autobiografie interesantă, în care defilează multe scene din vieața noastră socială de pe la jumătatea veacului trecut.

Intre alte amintiri, sunt și acelea despre Nicu Gane, elevul din școala dela Folticeni.

Cele ce se povestesc, se petreceau în anul 1844:

« După Nașterea Mântuitorului m'au trecut în norma mică, unde se învăța: cetirea pe cărți cu litere latine, propedia, începuturi de gramatică, geografie și caligrafie, unde n'am șezut decât numai până la Paști, căci după Paști Tata nu m'a mai dat la școală, ci m'au dus la Seminaria din Socola.

« Aici vreu să vă amintesc un fapt ce mi s'a întâmplat să văd fiind în norma mică: Era în școală un copil mititel, pot a zice de 4 pe 5 ani, *Nicu*, fiul domnului Căminar *Matei Gane*, pe care-l aducea în brațe la școală, și-l ducea înapoi tot în brațe, Iordache Caton, feciorul preotului Ioan din satul Ganea, carele mai mult se juca cu băieții, dar părintele Neofit (Scriban) îl tot necăjea cu limba franceză. Ce se întâmplă că întru una din zile piere gramatica franceză a părintelui Neofit. Ce să facă? Altă gramatică nu era. Se sfătuesc ei, și Iordache Caton, carele era și ca pedagog, caută încolo, caută încoace, caută peste tot locul, ba încă și pe la băieți, gramatica nicăieri. Pune pe toți băieții din școală să puie degetul la cheia de care era atârnată Psaltirea, înpreună cu Iordache Caton zicând miluește-mă Dumnezeule, și așa au încercat pe toți băieții, între cari am fost și eu unul dar Psaltirea nu s'a învârtit. Iată că și *Nicușor* se arată, jucându-se printre băieți. Caton îl vede, îl cheamă și-i spune: « Nicușor, ia să ne jucăm și amândoi, pune degetul colea », arătându-i unde să-l puie. El pune degetul și cum a început a zice miluește-mă Dumnezeule, s'a și învârtit Psaltirea. A mai încercat și a doua oară, și a treia oară, și Psaltirea tot s'a învârtit. Atuncia Caton l-a luat în brațe și a început a-i făgădui că are să-i cumpere cuțitași și are să-i deie cofeturi, numai să-i spuie unde a pus cartea — gramatica —. Atuncea el l-a dus la soba din lancastru, și i-a scos gramatica din cenușă. Bucuria Părintelui Neofit că s'a găsit cartea! Și când l-a întrebat Caton, că au ascuns cartea în cenușă, el a spus: pentru că-l tot necăjea Părintele cu dânsa ».

Despre Matei Gane, sunt următoarele amintiri ale preotului Grigorescu:

« Acum am început a mă gândi la cele trebuitoare pentru traiul vieții (se însurase Vasile); casă nu aveam; bani, numai 60 lei vechi pe lună. Epitropul bisericei Adormirea, *Matei Gane*, cum au auzit că m'am

însurat, mă cheamă. Mai întăi mă felicitează pentru însurătoare, după aceea mă întreabă că ce voesc să fac acum. Eu spun: am să mă fac preot. El spune: dacă ai să te faci preot, atunci iaca, Părintele Vasile Știrbu îi bătrân și slab; fă-te aici, la biserica mea. Ai să fii îngrijitorul bisericei, și pe lângă ceea ce au preoții ceilalți, ți-oiu da și eu patru galbeni pe an, să-mi ajuți la cancelaria Epitropiei. Eu spun: nu pot; dacă mi-ți da câte 100 lei pe lună, mă fac preot și voiu fi și la cancelarie. El spune: n'are biserica de unde da așa leafă, și am ieșit cu atâta ».

Ducându-se la socrul său, pentru a se sfătui, acesta îl duce la Hănțești, la cumnatul său, preotul Vasile. Cerându-i părerea, acesta i-a zis:

« Nepoate, dacă-mi ceri sfatul meu, apoi eu te sfătuesc să te ții de școala unde ești (era suplinitor la școala catihetică din Folticeni), și să te faci preot la biserica Catedrala Adormirea, unde te înghie, știind aceasta că un preot de târg, orișicând îi mai mult apreciat; cel de țară, de ar fi cu stea în frunte, la o înmormântare, sau și la alte adunări, tot la șfichiu stă ». Eu auzind aceste, și mai sfătuindu-mă și cu alții, m'am hotărît să rămân în Folticeni.

« Deci venind acasă și văzând că catihetul îmi propune ca eu să țin și locul lui la școala catihetică, oferindu-mi jumătate din salariul lui, ca unul ce devenind protopop nu mai putea ținea și prelegeri la școală, m'am și dus la epitropul bisericii Adormirea, Matei Gane, propuindu-i că acuma sânt în plecare de a mă face preot la biserica Adormirea. El atuncea au zis: Bine, dar eu acuma nu mai pot să-ți dau ceeace ți-am dat atuncea, că m'am angajat cu psaltul Munteanu ca el să-mi scrie la cancelarie; dacă vrei cu aceea ce iau și ceilalți preoți. Eu spun: Vreu și așa; destul îmi este protecția Dv, dacă voiți să mi-o dați. El spune: Aceea, bucuros.

« Venind acasă și aflând că Părintele Gh. Lateș, diaconul Adormirei, vrea să plece cu totul la Pârâul-Glodului, ca să se facă preot acolo, și casa rămâne deșartă, și fiindcă era casa a bisericei Adormirea, m'am și dus la Matei Gane și l-am rugt să-mi deie mie casa, ca să șed. El zice: Poți s'o și cumperi, că eu am s'o vând. Eu spun: Ași cumpăra-o, Cucoane Matei, dar n'am bani, că n'am luat cu nevasta cine știe ce zestre; mi-a făgăduit să-mi deie 50 galbeni, dar nici pe aceia nu i-am luat; însă, dacă Dv. voiți să mă îngăduiți până ce îi voiu lua, și cu cât oiu mai putea agonisi, voiu lua-o, numai să știu cât pretindeți Dv. pe casă. El a zis: Ai să-mi dai 104 galbeni, și pot să te aștept și un an de zile. Eu zic: Mai eftin nu se poate, Cucoane Matei? că sânt băiat sărac. El zice: Nu, că aceștia nu sânt bani ai mei, sânt ai bisericei. — Dacă-i așa, fie și așa cum ziceți Dv. Numai iacă ce vă rog: fiindcă părintele Diaconu pleacă la Părăul-Glodului, să mă lăsați să mă mut eu acolo, fiindcă tot eu am vorbit s'o cumpăr. El a zis: Mută-te, numai să știi

că ai să plătești chirie. Eu am zis: Voiu plăti; dar nu mi-a spus cât, și la urma urmei n'am mai plătit nimica.

« Acuma fiindcă preotul Vasile Știrbu era slab și nu mai putea sluji, rămânând numai doi preoți, preotul Ioan Băeșu și preotul Vasile Șoldănescu, era nevoie de preot. Eu văzând cum stă lucrul, m'am dus la epitropul Matei Gane și l-am rugat ca să-mi deie o mărturie din partea Epitropiei și o recomandație la Mitropolitul Sofronie, ca să mă facă preot. El îndată mi-a și dat mărturia cerută, dinpreună cu recomandația cătră Mitropolitul Sofronie Miclescu. Eu iau mărturia cu recomandația, și fiindcă pe atunci erau doi protopopi în un județ, unul în partea muntelui și unul în partea câmpului, cel din partea muntelui era părintele Neculai Conta, ședea în oraș, și cel dela câmp era Părintele Gheorghe Florescu, ședea în Ruginoasa, carele venise în Folticeni în afaceri de slujbă și tocmai atunci pleca la Ruginoasa, am plecat cu el ».

Ajuns în Iași, la Mitropolie, Inalt preasfântul nu-i primește actele date de Gane, pentrucă nu era trecut în ele însemnare de vârsta candidatului de preoție. Trebuia să se reîntoarcă la Folticeni, să-și facă alte acte:

« Ajungând acasă, Dumnezeu știe cum, mă duc la epitropul Gane și-i spun cum m'a primit Mitropolitul. S'a mirat și el când a auzit, dar a zis: Nu-i nimica; lasă, că ți-oiu face mărturia și așa cum ți-o cere Mitropolitul; să vii mâne și ți-oiu da-o. M'am dus a doua zi și am găsit-o gata. Mi-a dat-o și mi-a zis: Iaca, o ai iscălită de Epitropie în regulă; acuma să te duci la preoți să o iscălească. M'am dus la preotul Ion Băeșu, carele n'au voit să iscălească. M'am dus la preotul Vasile Șoldănescu, carele au iscălit-o. Preotul Vasile Știrbu iarăși n'au voit s'o iscălească. M'am dus cu dânsa înapoi la Gane. El a zis: Las-o la mine. I-am lăsat-o și m'am dus acasă. Aceea era într'o zi de sâmbătă, când epitropul Gane au chemat pe eclisiarhul bisericei, Neculai Voinea, la dânsu, și i-au dat poroncă ca nu cumva să lese pe popa Băeșu să intre în biserică; să se ducă la biserică la Baia. Eu n'am știut nimica, dar când mă duc la biserică, văd pe eclisiarhul Voinea că se pune cu un ciomag în ușa bisericei, și când au voit preotul Ion să intre în biserică, i-a stat în ușă și i-a zis: Părinte Ioane, mă rog mă iartă și nu te supăra; am poroncă dela Cuconu Matei Gane să nu te las să intri în biserică; a spus să te duci la biserică la Baia, că aicea-i biserica lui. Preotul vrea să-l înpingă într'o parte, zicând: Da dă-te într'o parte, măi, ce tot spui? El i se pune în cale și zice: Nu se poate, Părinte; intru în păcat; ce, vrei să-mi deie cincizeci de bice? Preotul văzând așa s'au retras, și fuga la protoiereul Conta, cu care era bun prieten, și-i spune ce au pățit. El îl întreabă: Ce, ai făcut ceva? Nu se poate; poate n'ai iscălit în mărturia lui Grigorescu? El îi răspunde: N'am iscălit. Protopopu spune: Aceea-i; lasă, nu te supăra, că mă duc eu la Gane și oiu vedea eu ce-i.

S'au dus la Gane, au luat hărtia, au dus-o la preot de au iscălit-o şi au dus-o înapoi la Gane. A doua zi, duminică, mă cheamă Gane şi, râzând, îmi dă hârtia, zicând: Iaca, ţi-am iscălit-o; acuma disară du-te la curţi şi ţi-or iscăli-o şi boierii. Aşa am şi făcut: m'am dus la ispravnicul Alecu Porăscu de au iscălit-o, apoi pe la curţi, unde-i găseam adunaţi ciotcă pe la joc de cărţi, şi cum mă vedea, îmi lua hârtia unul dintre ei, şi acela o purta pe la toţi şi o iscălea. Aşa încât am făcut vr'o 60 de iscălituri; au mai iscălit şi parte din poporănii de jos, am dus-o la protopop de au vizat-o şi pe urmă am dus-o la Gane, i-am arătat-o, el a văzut-o, apoi a zis: Bine; acuma du-te la Iaşi, cred că nu-ţi vor mai pune beţe în roate şi sileşte ca până în Paşti să te faci preot ».

Inarmat cu documentele acestea bune, s'a dus la Iaşi. In ziua de 16 Martie a fost hirotonisit diacon, şi la 17 Martie, a doua zi, a fost făcut preot şi a servit la biserica Adormirea din Folticeni, până la sfârşitul vieţii lui, iar la 3 Iulie 1914 şi-a isprăvit de scris amintirile vieţii, când era în vârstă de 83 de ani.

*
* *

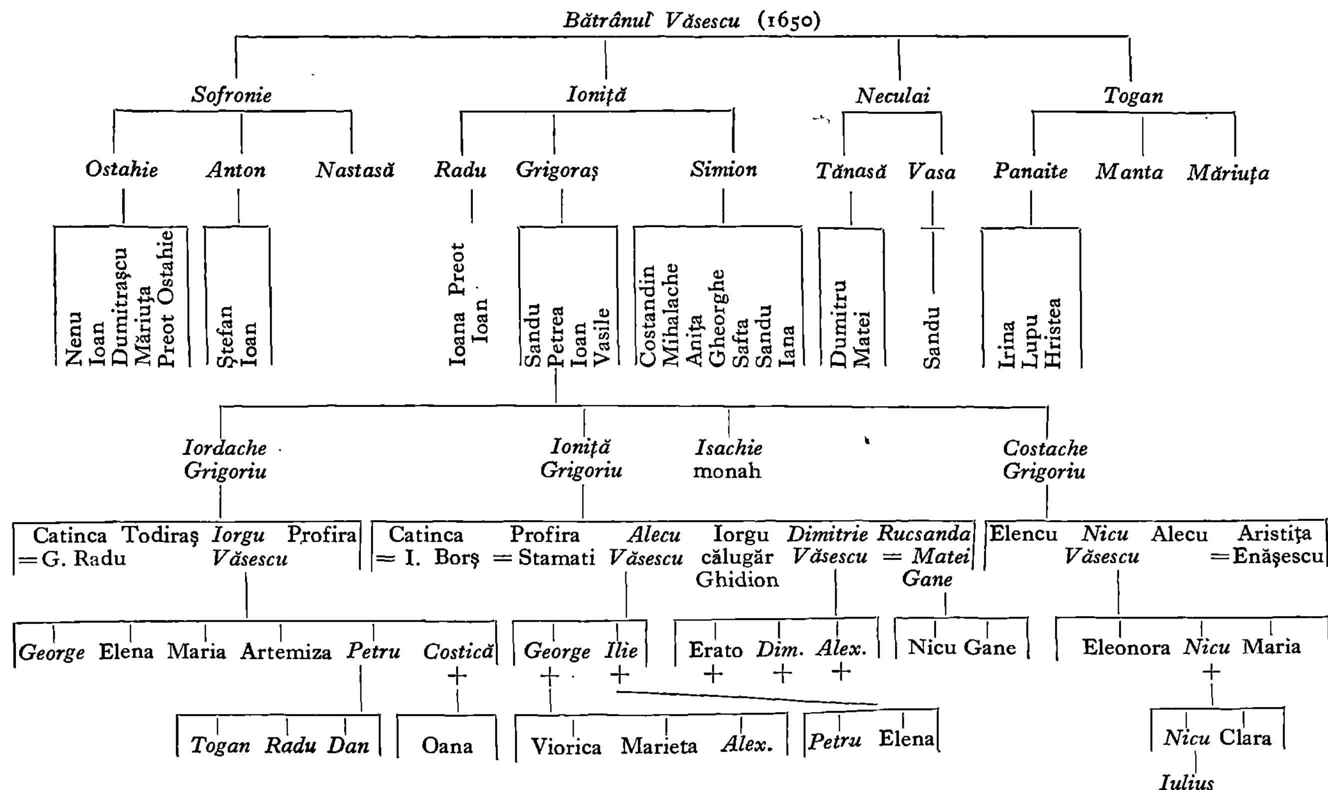
Despre Nicu Gane am scris şi eu nişte amintiri personale, publicate în volumul meu: *Alte vremuri*.

*
* *

Alăturatele două anexe cuprind genealogiile familiei Rucsandei Gane, mama scriitorului nostru Nicu Gane.

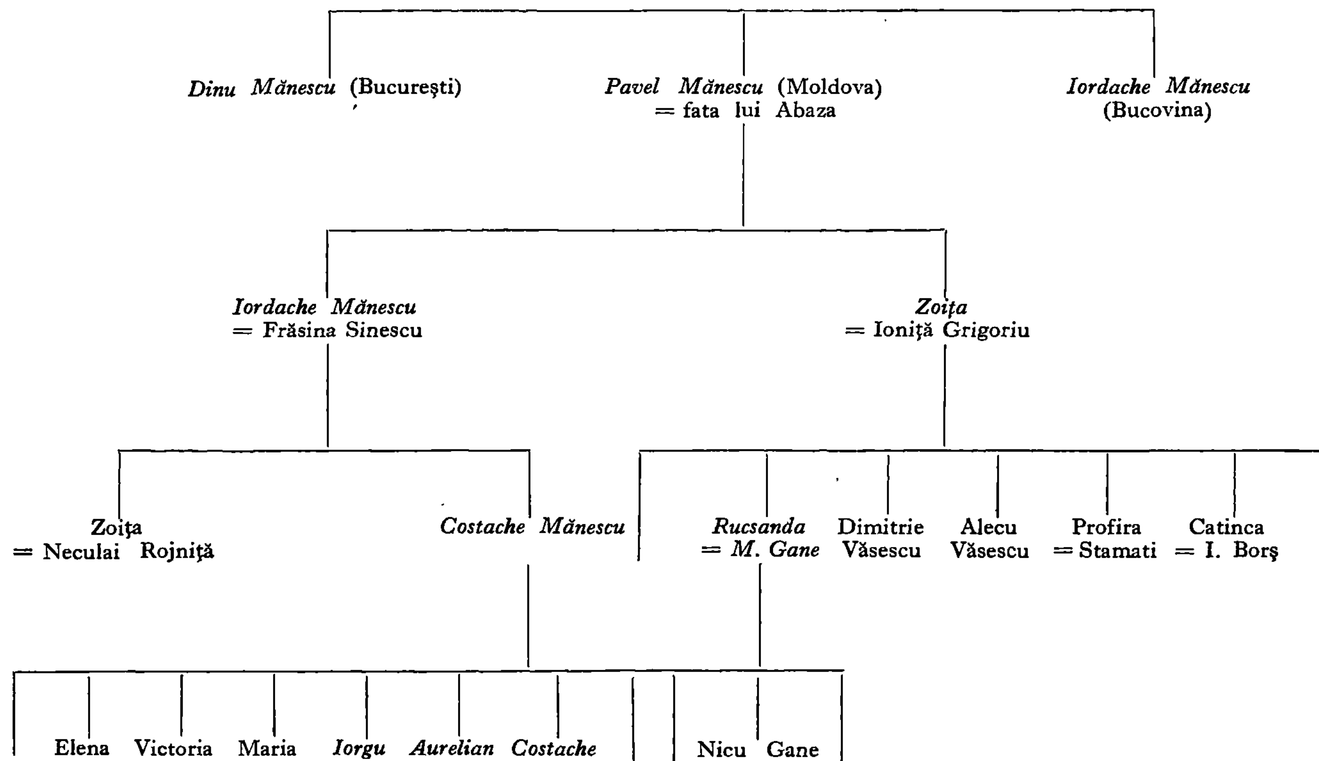
ANEXA I.

SPIŢA FAMILIEI GRIGORIU-VĂSESCU

ANEXA II.

SPIŢA FAMILIEI MĂNESCU

INDICE

INFLUENȚA LUI HEGEL IN CULTURA ROMÂNĂ

DE

TUDOR VIANU

Premiat de Academia Română cu premiul Năsturel 1933

I. INTRODUCERE

Centenarul morții lui Hegel a provocat în multe din țările de cultură ale lumii o bogată literatură consacrată examinării sistemului său și a influenții pe care acesta o deține în mișcarea filosofică a timpului nostru. Este în adevăr o temă ispititoare a cercetării măsurarea răsunetului pe care îl are încă printre noi o cugetare care cu o sută de ani în urmă se găsea într'o netăgăduită ascensiune vertiginoasă, cucerind pentru punctul său de vedere toate domeniile speciale ale filosofiei, revoluționând științele istorice și înrâurind adânc vieața Statului. N'a existat poate un alt gânditor pe care, întocmai ca pe Hegel, sfârșitul vieții să-l fi aflat într'o poziție mai dominatoare a geniului său și căruia posteritatea apropiată să-i fi adus mai multe semne ale recunoașterii și adeziunii. Imprejurarea centenarului era deci nimerită pentru a stabili în legătură cu un anumit caz particular care este valoarea sistemelor filosofice și care sunt condițiile vieții și evoluției lor.

Pentru noi, Românii, centenarul lui Hegel devenea însă prilejul unei cercetări mai speciale, căreia paginile de față ar dori să-i aducă contribuția lor. Gloria hegelianismului la mijlocul veacului trecut coincide cu epoca de modernizare a

principatelor române. Acest însemnat proces istoric trebue trecut pe seama a două categorii de condiții. Imprejurări politice și economice și influențe spirituale au colaborat fără îndoială pentru a produce în vieața principatelor române, trecerea decisivă dela stilul răsăritean la stilul apusean al culturii. Dar printre aceste din urmă influențe spirituale, filosofia lui Hegel intră oare cu o măsură anumită? Hegelianismul a așternut o plasă complicată de influențe pe întinderea continentului nostru. In Franța, în Anglia și în Italia, mișcarea filosofică a primit adânca întipăritură a hegelianismului. In Rusia, filosofia lui Hegel a fost primită în albia panslavismului și depășind cadrul mai restrâns al specialiștilor filosofiei, a orientat puternic destinele culturii naționale [1]). Oare influența filosofiei lui Hegel să se fi oprit la granițele principatelor române? Adânca sete de cultură a bărbaților cari au inițiat România modernă să nu se fi adăpat oare din niciun isvor hegelian? Cu răspunsul acestor întrebări se însărcinează cercetarea de față.

Dar pentrucă este vorba de un studiu de influențe, într'un cadru comparativ de culturi, se cuvine a face o distincție.

O anumită operă filosofică aparținând unei literaturi străine poate să-și exercite influența sa asupra unei *anumite* opere filosofice naționale. Opera filosofică a lui Hegel a influențat astfel pe aceia a filosofului francez H. Taine. Alteo riinfluența nu se stabilește dela o anumită operă către o anumită operă filosofică precisă. Influența se poate preciza în cazul acesta între două curente filosofice, adică între două grupe de opere aparținând unor literaturi deosebite. In acest înțeles s'a putut vorbi de o influență a sensualismului englez asupra filosofiei franceze a «luminilor» în veacul al XVIII-lea. Alteori, în sfârșit, anumite opere sau curente filosofice pot determina opere sau curente dintr'un alt domeniu al activității spirituale, decât cel filosofic. Influența hegelianismului asupra panslavismului rus reprezintă astfel o componentă filosofică în orientarea unor anumite idei politice.

[1]) C. E. Bréhier, *Histoire de la philosphie*, tome II, fascicule III, p. 796 urm.

Dintre cele trei categorii de influenţe pe care le-am deosebit aci, numai cea dintâi şi cea din urmă îşi pot găsi o aplicare în cercetarea pe care ne pregătim a o întreprinde. Despre o înrâurire a curentului hegelian asupra vreunui curent filosofic românesc nu poate fi vorba. Tânăra noastră mişcare filosofică trăeşte în câteva opere răsleţe şi în câteva figuri, între care nu se poate lămuri vreo legătură de convergenţă care să permită încadrarea lor într'un curent. In schimb, influenţa lui Hegel ca un isvor literar precis poate fi recunoscută în unele împrejurări. Tot astfel atmosfera hegeliană pela mijlocul veacului trecut pare să fi avut partea sa de contribuţie asupra îndrumărilor culturii româneşti în acea epocă.

II. RADU IONESCU ȘI TITU MAIORESCU

O dovadă a atingerii cercurilor noastre culturale cu ideile filosofice ale lui Hegel, chiar în timpul când acestea din urmă cucereau pentru ele un public din ce în ce mai larg, îl alcătuește cazul lui Radu Ionescu, un publicist uitat astăzi, dar cu unele inițiative interesante în vremea lui. Radu Ionescu face parte din seria acelor studenți români în străinătate, care au mijlocit pe la mijlocul veacului trecut, pentru țara noastră, un contact mai întins cu cultura apuseană. După datele adunate de d-l Radu Dragnea [1]), Radu Ionescu care se născuse pe la 1833, studiază după 1855 la Paris, de unde se înapoiază doctor în drept. Intr'o existență scurtă și chinuită, căci moare în 1873 cu « mintea turburată », ziaristul și poetul Radu Ionescu, colaborator la « Buciumul » lui Cezar Boliac, redactor al « Independenței », al « Uniunei Române » și al « Românului » lui Rosetti, autor al volumului de poezii « Cântări intime » (București, 1854), găsește timpul necesar redactării unor studii mai întinse, în care se demonstrează necesitatea întemeierii principiale a criticii literare. In « Revista Română » (1861) a lui Odobescu, Radu Ionescu publică studiul « Principiile Criticei » în care biograful său recunoaște cu drept cuvânt unele ecouri din estetica lui Hegel, chiar peste lungile citate pe care se complace a le extrage din acest filosof.

In adevăr « Principiile Criticei » conțin deosebirea hegeliană dintre știință și artă, o deosebire fundamentală pentru o critică de principii, ca aceea pe care dorea el s'o întemeeze:

« Știința, scria Radu Ionescu, este rezultatul inteligenții și ne expune adevărul prin abstracțiuni; arta se întemeiază mai mult pe imaginație și arătându-ne adevărul prin imagini

---

1) *Un critic literar de tranziție*, în « Gândirea », III, 1923, 6, p. 138 urm.

plăcute, ne face a-l înțelege cu mai multă facilitate... Studiul serios al marilor adevăruri filosofice care ne transportă mintea la înălțimea legilor care guvernează lumea morală și intelectuală, este de cea mai mare folosință pentru desvoltarea și perfecționarea artei. Și când arta ajunge a înțelege și a realiza acest mare scop al misiunii sale, înalta știință a filosofiei simte atunci o dulce mulțumire de a vedea în producțiunea artei obiectul etern al adâncilor sale meditațiuni, înaltele cugetări ale inteligenții, pasiunile arzătoare ale omului și toate dorințele și luptele sufletului omenesc. Aceasta este legătura intimă ce unește știința și arta, al căror scop este descoperirea adevărului. Dar știința ne arată adevărul curat și fără văl după cum îl concepe inteligența, o abstracțiune anevoe de pătruns, arta ni-l înfățișează prin imagini frumoase care mișcă și impresionează simțurile noastre ».

Deosebirea dintre filosofie și artă, dar și profunda lor unitate, este fără îndoială o idee hegeliană. D-l Radu Dragnea, care are meritul sublinierii acestor ecouri hegeliane în studiul lui Radu Ionescu, nu ne dă însă și textele din Hegel, care să justifice apropierea. Aceste texte se găsesc în « Prelegerile de Estetică », în momentul în care punând premisele generale ale sistemului său, Hegel se aplică să arate pe de o parte unitatea adevărului cu frumosul, pe de alta deosebirea dintre cristalizările lor în filosofie și artă.

Arta, religia și filosofia sunt deopotrivă, pentru Hegel, manifestări ale Ideii absolute, forme prin care se realizează treptata cunoștință de sine a acesteia. In mișcarea lui dialectică, spiritul se poate cuprinde pe sine fie într'una din întrupările sale sensibile și în cazul acesta avem creațiile frumoase ale artei, fie în reprezentările intime ale pietății religioase, fie prin conceptele filosofiei. Dintre variatele desvoltări pe care le dă Hegel acestei idei, iată pe una din ele [1]: « Spunând că frumosul este Idee, urmează că frumosul și adevărul sunt pe de o parte unul și același lucru. Frumosul anume trebue să fie în sine adevărat. Mai de aproape privite lucrurile,

---

[1]) *Vorlesungen über die Ästhetik*, 1842, Werke, Vollständige Ausgabe, vol. X, I, p. 141.

frumosul și adevărul se deosebesc între ele tot pe atât. *Adevărată* este Ideea, în sine însăși și ca principiu general și întru cât e cugetată ca atare... Dar Ideea trebue să se realizeze și exterior și să câștige o existență determinată ca obiectivitate naturală și spirituală. Adevărul în forma aceasta există mai departe. Intru cât însă figurează pentru conștiință în această existență a sa exterioară și conceptul rămâne într'o unitate nemijlocită cu aparența sa externă, Ideea devine nu numai adevărată, dar și *frumoasă*. *Frumosul* se determină prin aceasta ca reflexul sensibil al Ideii ». Cetirea unui astfel de pasagiu desvălue cu limpezime isvorul folosit de Radu Ionescu și a cărui prelucrare populară, lipsită de aparatul tehnic și terminologic al originalului, apare în articolul său.

Dovezile că Radu Ionescu ar fi împrumutat deosebirea dintre știință și artă din însăși cunoștința isvorului original lipsesc cu desăvârșire. In schimb este foarte probabil ca fostul student la Paris, care pe lângă drept, studie « filosofia, ocupându-se mult și cu literatura universală », să se fi apropiat de estetica lui Hegel prin intermediul traducerii în extrase a lui Ch. Bénard, care în acea epocă apăruse în întregime [1]). Interesul pentru ideile estetice ale lui Hegel era destul de puternic în Franța către mijlocul veacului trecut. Acestui interes îi datorim faptul că un elev al traducătorului francez al lui Hegel, tânărul Hippolyte Taine se consacră cu o rară pasiune studiului ideilor acestuia din urmă, după cum o dovedește seria schițelor și adaptărilor găsite printre manuscrise sale [2]). D-l D. D. Roșca are dreptate să vadă în aceste încercări de tinerețe germenii viitorului sistem al lui Taine din « Philosophie de l'art ». Dar în timp ce influența personală a lui Bénard, îndruma pe acela care trebuia să devină cel mai de seamă estetician francez [3]), traducerea pe care el o dăruia publicului francez găsea un răsunet și în mintea cetitorului său român.

---

[1]) *Cours d'Esthétique*, par V. Fr. Hegel, analysé et traduit en partie par M. Ch. Bénard, 1840—1850.

[2]) *Traité du Beau* (1848), *Idées générales sur la littérature et les arts* (1852). Cf. D. D. Roşca, *Influence de Hegel sur Taine*, Paris 1928, p. 335 urm.

[3]) Asupra influenței lui Bénard asupra lui Taine, vd. propria mărturie a celui dintâiu într'o scrisoare adresată lui V. Giraud şi reprodusă în lucrarea acestuia, *Essai sur Taine*, 1901, p. 289 urm.

Interesant este de observat că penetraţia ideilor estetice ale lui Hegel în mediul studioşilor români este în această epocă mai generală. Tinerii cari căutau împlinirea culturii lor în universităţile germane, găseau şi aci influenţa lui Hegel destul de vie. Unul din aceştia, Titu Maiorescu, adoptă la rândul lui deosebirea dintre adevăr şi frumos, pe care o foloseşte mai târziu în studiul său: « O cercetare critică asupra poeziei române », 1867, scriind: « Cea dintâi şi cea mai mare deosebire dintre adevăr şi frumos este că adevărul cuprinde numai idei, pe când frumosul cuprinde idei manifestate în materie sensibilă » [1]).

Nu este deloc întâmplător faptul că primele înrâuriri hegeliane pe care le întâmpinăm se produc în legătură cu această deosebire dintre adevăr şi frumos. Cultura noastră se găsea la mijlocul secolului trecut în acea fază a confuziei dintre valori, în care insuficienta distincţie dintre artă şi ştiinţă, nu putea produce decât fie o artă plină de reci intenţii didactice, fie o ştiinţă fantezistă şi sterilă. Drumul înaintării noastre culturale trebuia deci să înceapă cu o justă delimitare a feluritelor domenii ale spiritului, restituite scopurilor şi metodelor proprii. In acest scop încearcă Maiorescu să elibereze frumosul din asociaţia lui nefirească cu adevărul sau practicul, făcând din această lucrare opera capitală a vieţii lui.

Numeroase sunt aplicările pe care le dă Titu Maiorescu acestei diferenţieri a valorilor. Incă din 1867, are el ocazia să atragă atenţia asupra confuziei dintre poetic şi politic. « Este probabil, scrie el, că politica ne-a surpat mica temelie artistică ce o puseseră în ţara noastră poeţii adevăraţi, Alecsandri, Bolintineanu, Gr. Alexandrescu. Atât cel puţin este sigur că cele mai rele aberaţiuni, cele mai decăzute produceri între poeziile noastre dela un timp încoace, sunt cele ce au primit în cuprinsul lor elemente politice. Şi cauza se înţelege uşor: politica este un product al raţiunii; poezia este şi trebue să fie un product al fanteziei (altfel nici nu are material): una

[1]) Acest răsunet hegelian în studiul lui Maiorescu a fost semnalat de autorul acestor pagini în studiul *Ideile estetice ale lui Titu Maiorescu*, în « Vieaţa Românească » 1924, retipărit în *Arta şi Frumosul. Din problemele constituţiei şi relaţiei lor*, Bucureşti, 1931.

dar exclude pe cealaltă » [1]). Critica lui Maiorescu va urmări deci tot ce este simplu « articol de jurnal pus în rime ». Căci nu încape nicio îndoială că politica fiind aplicarea unei reflecții teoretice asupra societății, deosebirea ei de poezie este tot atât de mare cu a științei. « Ideea sau obiectul exprimat prin poezie, notează Maiorescu, este totdeauna un simțimânt sau o pasiune și niciodată o cugetare exclusiv intelectuală sau care se ține de tărâmul științific, fie în teorie, fie în aplicarea practică » [2]). Studiul din 1867 nu ostenește să aprofundeze această distincție, chiar atunci când părăsind terenul dialectic al opozițiilor hegeliane, încearcă a le recâștiga cu mijloacele mai noui ale psihologiei. Știința se găsește deci implicată într'un proces de necontenită devenire. Rezultatele ei de astăzi sunt întrecute de cele de mâine. Cercetând apoi șirul nesfârșit al cauzelor, inteligența științifică se găsește într'o veșnică mișcare. Poezia însă frânge valul timpului și prilejuește repausul minții. Este adevărat că poezia este amenințată să-și confunde sfera ei cu a științei, prin natura materialului pe care îl întrebuințează deopotrivă, limbajul omenesc. Imprejurarea creează însă pentru poet datoria de « a-și îndrepta atenția spre diferența între aceste două sfere deosebite și de a distrage mintea obosită de perpetua cauzalitate » [3]). De nenumărate ori a revenit Maiorescu asupra acestor idei, în care trebue să recunoaștem adevărata armatură a criticii sale. A separa valorile din confuzia lor, a le îndruma astfel încât să se poată menține în puritatea lor, este opera pe care o urmărește Maiorescu necontenit. O știință adevărată și o poezie adevărată, ceea ce înseamnă o poezie care știe să-și păstreze limitele ei față de știință și de aplicațiile ei practice, este ținta pe care Maiorescu n'o pierde niciun moment din vedere. Dar pentrucă înaintarea către această țintă a fost servită de distincția teoretică dintre adevăr și frumos, împrumutată de scriitorii români din filosofia lui Hegel, *nu este nicidecum exagerat a spune că dialectica spiritului absolut a avut partea ei de contribuție în opera de orientare și normalizare a culturii noastre.*

[1]) *Poesia română, Critice*, I, p. 23.
[2]) *Ibid.*, I, p. 27.
[3]) *Ibid.*, I, p. 31.

III. I. ELIADE RĂDULESCU

In vremea în care Radu Ionescu și Titu Maiorescu aduceau în scrierile lor aceste ecouri din filosofia lui Hegel, apare în românește opera cu titlu hegelian a lui I. Eliade Rădulescu: *Equilibru între antithesi sau Spiritul și Materia*, 1859—1869. Preocupările lui Eliade Rădulescu aveau dealtfel, după cum vom vedea îndată, afinități mai întinse cu sfera de probleme a hegelianismului. Este în adevăr meritul lui Hegel de a fi înviorat către mijlocul veacului trecut interesul pentru filosofia istoriei. Această disciplină ocupă în sistemul lui Hegel un loc așa zicând central. Căci filosofia lui Hegel nu este altceva decât teoria spiritului universal în mișcarea lui ascendentă, în desfășurarea treptatei lui cunoștințe de sine și în necontenita realizare a libertății lui inerente. Istoria universală este câmpul acestor din urmă procese. Studiul istoriei universale, a instituțiilor și a produselor spirituale ale umanității, a felului în care ele înșirându-se manifestă o unitate de direcție, îi consacră Hegel, printre altele, opera sa capitală, *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*, apărută postum în 1837.

Punând istoria în centrul meditației filosofice, Hegel continua îndrumarea dată cu o vârstă de om mai înainte de compatriotul său Johann Gottfried Herder și cu o sută de ani mai de vreme de italianul Giovanni Battista Vico. Dacă însă nici Vico, nici Herder nu izbutiseră să acorde problemei filosofiei istoriei actualitatea pe care o cucerește mai târziu Hegel pentru ea, împrejurarea se datorește criticismului lui Kant, care mobilizase cercetarea în jurul problemei formale a întinderii și valoarei cunoștinții umane. Regalitatea lui Kant menține mai multe decenii filosofia în cadrul speculației epistemologice. Hegel sparge însă în cele din urmă cercul vrăjit

și în ierarhia întrebărilor pe care le pune, problema formală a cunoștinții este înlocuită cu problema materială a conținutului și sensului istoriei universale [1]).

Noua orientare pe care o dă Hegel filosofiei își are ecoul ei în Franța. Propriile isvoare ale unui Hegel încep să trezească interesul francezilor, al lui Michelet care dă o prelucrare a operii lui Vico sub titlul *Principes de la philosophie de l'histoire*, 1828, al lui Ed. Quinet care traduce pe Herder în 1827—1828. Dar publicul dorea să cunoască însăși ideile promotorului contemporan al filosofiei istoriei și acestei nevoi îi răspunde profesorul napolitan A. Vera cu a sa *Introduction à la philosophie de l'histoire*, 1855. I. Eliade Rădulescu, care trăește în acest timp ca exilat la Paris, nu rămâne străin curentului de cercetări consacrate filosofiei istoriei. Opera sa postumă, *Istoria critică universală*, 1892—1893, scrisă după cât se pare în acest timp, aduce ecoul întârziat și mărturia preocupărilor filosofice ale lui Eliade în anii pribegiei la Paris. « Istoria critică universală » este în adevăr o sinteză a desvoltării umanității, reflectată în succesiunea marilor sisteme religioase și amintind în unele privințe pe aceea a lui Hegel.

Intocmai ca « Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte », opera lui Eliade Rădulescu începe printr'o parte consacrată principiilor, punând astfel expunerea desvoltării umanității pe o temelie filosofică. Deopotrivă cu Hegel, Eliade Rădulescu afirmă o concepție progresivistă a istoriei. Obiectul istoriei universale, ne spune autorul român, este « istoria omului fizic, intelectual și moral, istoria progresului omenirii în câte trele aceste ramuri precedată de creația universului și a omului și însoțită de istoria globului și a revoluțiunilor sale » [2]). Tot astfel pentru Hegel, istoria este terenul unui necurmat progres. « Istoria universală este progresul în conștiința libertății », sună puternica formulă a lui Hegel [3]). Apoi, pentru Hegel ca și

---

[1]) Preponderanța problemei istoriei în filosofia lui Hegel a fost adeseori observată. Vd. între alții W. Windelband: « Darum ist Hegels Philosophie wesentlich *historisch*, eine *systematische Verarbeitung des ganzen Gedankenstoffs der Geschichte (Lehrbuch der Geschichte der Philosophie*, 1921, p. 517).

[2]) *O. cit.*, p. 6.

[3]) « Die Weltgeschichte ist der Fortschritt im Bewusstsein der Freiheit », cf. Hegel, *Philosophie der Geschichte*, ed. Reclam, p. 53.

pentru Eliade Rădulescu există o continuitate între procesul natural și procesul istoric. Dar pe câtă vreme Hegel atribuise studiul procesului natural Filosofiei Naturii, Eliade Rădulescu îl anexează « Istoriei critice universale », cu care face să înceapă expunerea sa. Când în sfârșit, șirul ideilor ajunge la punctul în care începe desvoltarea propriu zis istorică a umanității, unele amănunte ale planului amintesc de asemeni lucrarea lui Hegel. Popoarele sunt făcute a defila pe scena istoriei din Orient către Occident. Dar pe când Hegel își impune norma de a nu face să intre în expunerea sa decât popoarele care au format state [1]), scriitorul român introduce mai întâi pe Ethiopieni, pe cari îi socotește « cei mai antici oameni ce apărură pe fața pământului » și pe Egopozi, Nani, Trogloditi și Ichtyophagi, « stirpele cele mai puțin inteligente, cele mai aproape de animale », despre care știri putea afla în Herodot și Diodor Sicilianul. Numai după pomenirea acestora ajunge Eliade la Mongoli, printre cari face însă să intre, printr'o eroare regretabilă față de nivelul contimporan al cunoștințelor, și pe locuitorii vechei Indii.

Intre acestea, Istoria critică universală nu-și propune numai povestirea vieții umanității, considerată în motivarea ei lăuntrică, filosofică și religioasă, dar și o judecată a valorii pe care o deține fiecare din etapele acestei desvoltări, a greșelilor trecutului și a chipului în care adevărul s'a instaurat treptat printre oameni. Istoria universală va deveni astfel istoria erorilor umanității și a înfrângerii lor. « Weltgeschichte ist Weltgericht », spusese la rândul său Hegel. Pricina adâncă a erorilor umane stă, pentru Eliade Rădulescu, în postularea unei dualități contrarii sau antipatice la temelia lucrurilor, în timp ce adevărul și binele ce izbutesc până la urmă să le înlocuiască, provin din afirmarea unor dualități fundamentale simpatice. Partea principială a operii trebuia deci să procedeze la stabilirea acestora din urmă, pentru a cizela instrumentul de evaluare, căreia istoricul umanității și judecătorul ei liberal și raționalist avea să-i dea în urmă o întrebuințare atât de vehementă și necrutătoare, ca atunci când era adus să divulge

[1]) Hegel, *ibid.*, p. 102.

toate « minciunile colosale » ale vechilor religii, toate « erorile » și « superstițiile », ba chiar « păcatele tuturor călugărilor și ciocoilor din lume » [1]).

Teoria dualităților ne readuce însă la celebra operă a lui Eliade Rădulescu, la amintitul *Equilibru între antithesi*, ciudata scriere în care schițe filosofice se amestecă cu digresiuni ziaristice și polemice, după un plan care nu poate fi niciodată bine lămurit. Principiul că viitorul popoarelor atârnă de felul doctrinelor filosofice pe care ele le adoptă, este formulat și în primele pagini ale *Equilibrului*. Prilejul era deci nimerit pentru a încerca o sistemă a acestor doctrine, un fel de « tipologie » filosofică generală, în care toate marile încercări de explicare a lumii să-și găsească locul lor natural, odată cu valoarea ce li se cuvine.

Eliade distinge deci mai întâi doctrinele *unitare*, acelea care afirmă existența unui singur principiu în lume. Doctrinele unitare nu favorizează însă progresul, căci « punctul până e un singur punct nu poate forma linia nici înapoi, și că unitarii până sunt unitari exclusivi nu pot fi decât staționari, nu pasă nici înainte, nici înapoi; între unitari nu se vede niciun progres » [2]). Doctrinelor unitare li se asociază cele *dualiste*, printre care trebuesc distinse două tipuri deosebite. Căci există *dualități pozitiv-negative* sau *himerice*, afirmând existența a două principii, dintre care unul negativ. Astfel de dualități sunt acelea care afirmă deopotrivă ființa și nimicul, lumina și întunericul, vieața și moartea. Dar nici doctrinele întemeiate pe astfel de dualități nu favorizează progresul, căci, spune Eliade, « omul în credința lui se crede dualist și în adevăr nu este decât unitar; se crede că se mișcă dela un punct la altul și în adevăr stă locului, căci celălalt punct nu există » [3]). In afârșit, dualitățile himerice se deosebesc de dualitățile *pozitiv-pozitive* sau *monstruoase*, care afirmând existența a două principii pozitive și învrăjbite sunt tot atât de fatale progresului și libertății, căci « distrugându-se un termen pe altul, niște asemenea dualități mai curând sau mai târziu ajung la

[1]) *O. cit.*, p. 142.
[2]) *O. cit.*, ed. P. Haneş (Minerva), p. 14.
[3]) *O. cit.*, p. 15.

unitate, la monarhia absolută, la despotism, la rău, cu un cuvânt » [1]).

Inlăturarea doctrinelor unitare și dualiste, lasă loc liber doctrinelor *trinitare*, acelea în care termenii unor dualități corelative, simpatice și creatoare sunt făcuți să intre în sinteze noui. Lupta învrăjbită sau inerția sunt excluse din asociații ca aceea dintre *lucrător și material*, a căror unire dă *edificiul*, dintre *maestru* și *discipol* cari fac laolaltă *școala* sau dintre *progres* și *conservație* întrunite în noțiunea unei *perfectibilități* infinite. Echilibru nu poate fi stabilit decât între astfel de antiteze. « Acestea și celea asemănătoare acestora în infinit, scrie Eliade, sunt singurele dualități naturale, singure cum se văd la creație destinate prin amorul divin și universal de a crea, a produce în infinit și nemărginit. Luptă nu e între ambii lor termeni, ci simpatie, unul e necesar celuilalt, unul e complinirea sau întregirea celuilalt; unul fără altul nu se poate... Impii și inumane sunt doctrinele ce pun luptă între suflet și corp, între progres și conservație, între guvern și popor, între pasiv și activ cu un cuvânt. Datoria noastră este a stabili echilibru între dânsele recunoscând că sunt create dela început de a fi în eternă nuntă și armonie » [2]).

Critica filosofică justifică deci singurele doctrine trinitare, provenite din afirmarea dualităților corelative și simpatice. Cu atât mai mult ni le recomandă considerațiile practice de ordin politic intern și extern, pe care amintindu-ni-le în treacăt, Eliade ne permite să strecurăm o privire nu numai în sfera motivelor logice ale sistemului său, dar și în aceea a condiționărilor sale psihologice. « Pentru noi, ni se spune, binele stă în echilibrul antitezelor. De va trage mai mult autoritatea sau guvernul, avem tiranie, despotism; de va trage mai mult libertatea sau poporul se naște libertinagiul, demagogia, anarhia; din ruperea echilibrului rezultă răul ». Tot astfel « binele nu-l putem vedea decât în echilibrul puterilor care ne-au garantat existența noastră politică; cât însă va trage sau va apăsa sau va influența una mai mult, nu poate rezulta decât răul

---

1) *O. cit.*, p. 16.
2) *O. cit.*, p. 17.

pentru noi » [1]). O maximă de înțelepciune politică, pe care Eliade o putea recunoaște drept o adevărată constantă istorică în trecutul poporului nostru.

Echilibrul antitezelor este teza care a permis de cele mai multe ori să se vorbească de hegelianismul lui Eliade. Unul din cei dintâi care a crezut a putea surprinde asemănarea a fost d-l I. F. Buricescu, în răspunsul dat d-lui P. V. Haneș cu ocazia reeditării *Equilibrului:* « Când citești teoria antitezelor lui Eliade, scrie d-l I. F. Buricescu, nu poți să nu te duci cu gândul la teza, antiteza și sinteza lui Hegel și mai ales nu poți să nu faci aceasta când îl vezi vorbind despre diade, care după exemplele adesea vulgare pe care le dă, nu sunt decât teza și antiteza lui Hegel și despre triade care ar cuprinde la un loc: teza, antiteza și sinteza » [2]). Apropierea se poate face în adevăr, dar ea rămâne cu totul superficială, dacă privind mai atent conținutul doctrinelor respective, găsești dincolo de asemănările terminologice, deosebiri care trebuesc reținute. Căci, mai întâi, termenii dualităților simpatice despre care vorbește Eliade nu sunt de fapt antitetici. Intre *timp* și *spațiu*, *lucrător* și *material*, *maestru* și *discipol*, *popor* și *guvern*, nu este antiteză. Termenii aceștia nu se resping între ei. Dimpotrivă, ei se atrag și raportul lor este de corelație. Echilibrul pe care îl încearcă Eliade a-l stabili nu se produce între principii antitetice, ci între principii corelative. Iată o primă împrejurare care trebue să facă prudentă apropierea de Hegel.

In al doilea rând, termenii dualităților simpatice ale lui Eliade nu sunt succesivi, ca în procesul dialectic descris de Hegel, ci simultani. Societatea de pildă, rezultă pentru gânditorul nostru, din simultaneitatea poporului cu guvernul. Ea nu e un produs dinamic condiționat de dispariția termenilor antitetici anteriori, într'o unitate sintetică nouă [3]). In produsul

---

[1]) *O. cit.*, p. 3.

[2]) Vd. prefața ed. P. V. Haneș, p. XV urm.

[3]) Pentru a înțelege mai bine caracterul dialecticii hegeliane, de care echilibrul antitezelor lui Eliade este atât de deosebit, iată de pildă una din triadele lui Hegel: ființa-neființa-devenirea. Primii termeni sunt aci în adevăr antitetici, ca unii care se exclud, în timp ce al treilea termen (devenirea) este un concept superior, în care conceptele anterioare au fuzionat.

de corelaţie care este societatea, poporul şi guvernul îşi păstrează individualitatea lor, ceea ce nu se întâmplă în sintezele hegeliane, pentru teza şi antiteza premergătoare. Nici din acest punct de vedere aşa dar apropierea de Hegel nu este îndreptăţită.

Dar nici chiar simplul răsunet terminologic pe care îl putem admite n'are nevoie de explicaţia atingerii nemijlocite cu isvorul hegelian. Este chiar mai probabil că înrâurirea s'a petrecut prin mijlocirea filosofului social P. I. Proudhon, cu care Eliade avusese unele legături în anii exilului său la Paris. Activitatea de ziarist a lui Eliade în Capitala Franţei îl dusese în adevăr şi prin redacţiile ziarelor lui Proudhon, « Le Peuple » şi « La Voix du Peuple » (1849—1850), unde îl vedem susţinând în câteva rânduri interesele Românilor [1]). Cunoştinţa personală a directorului va fi trezit în mintea lui Eliade interesul pentru scrierile sale. Proudhon publicase de curând una din operele sale capitale, *Système de contradictions économiques* (1846), în care încercarea de a mijloci o soluţie între cele două mari teze ale economiei politice, între liberalism şi socialism, putuse sugera ideea unui adevărat echilibru între antiteze. Sinteza liberalismului cu socialismul era de fapt o aplicare a metodei dialectice. Karl Marx o recunoscuse în *La Misère de la Philosophie*, scrierea polemică îndreptată împotriva lui Proudhon, deşi deplângea în acelaşi timp falsa aplicaţie pe care o dădea gânditorul francez punctului de vedere extras din cetirea operelor sale şi din contactul personal cu el [2]). De altfel, nu numai Karl Marx îşi putea atribui meritul relativ al acestei infiltraţii hegeliane. Karl Grün şi Bakunin aveau dreptul să-şi împartă responsabilitatea cu el [3]).

---

[1]) Vd. G. Oprescu, *L'activité de journaliste d'Eliade-Rădulescu pendant son exil à Paris,* în « Dacoromania », 1927.

[2]) Vd. în această privinţă, Karl Marx, *Misère de la philosophie. Réponse à la Philosophie de la Misère de M. Proudhon,* Paris, 1896, Appendice I, p. 249: « Pendant mon séjour à Paris, en 1844, j'entrai en relations personnelles avec Proudhon. Je rappele cette circonstance parce que, jusqu'à un certain point, je suis responsable de sa « sophistication », mot qu'emploient les Anglais pour désigner la falsification d'une marchandise. Dans de longues discussions, souvent prologées toute la nuit, je l'infestais de hégélianisme, à son grand préjudice, puisque ne sachant pas l'allemand, il ne pouvait pas étudier la chose à fond. Ce que j'avais commencé, M. Karl Grün, après mon expulsion de France, continua. Et encore ce professeur de philosophie allemande avait sur moi cet avantage de ne rien entendre à ce qu'il enseignait ».

[3]) Cf. şi C. Bouglé, *La Philosophie de Proudhon*, 1911, p. 122.

Influența lui Hegel în opera lui Proudhon apare astfel mai presus de orice îndoială și de aci ea poate să fi găsit calea către Eliade cu al său « echilibru între antiteze ».

Cel dintâi cercetător care a stabilit această înrâurire a lui Proudhon a fost d-l G. Oprescu într'un documentat studiu de literatură comparată consacrat influențelor franceze în opera lui Eliade-Rădulescu [1]). Titlul « *Echilibru între antiteze*, scrie d-l G. Oprescu, îi vine direct dela Proudhon. Incă în *Discours sur la célébration du Dimanche* (Besançon 1839, ed. IV, Paris, 1850) găsim că « l'harmonie est l'equilibre dans la diversité ». Ceva mai târziu Proudhon reia această idee și, sub influența lui Hegel, o desvoltă și o precizează. Este de notat că Proudhon n'a cunoscut direct opera lui Hegel. El nu știa nemțește și primele traduceri ale acestuia sunt posterioare *Sistemei contradicțiilor economice*. A cunoscut pe Hegel după explicațiile unui elev al acestuia, Grün [2]). Ideile filosofului german, așa cum ele reeșeau din lămuririle lui Grün, sunt adoptate imediat de Proudhon, fuzionate cu ideea antinomiilor lui Kant și aplicate la economia politică. Totul pe lume se prezintă ca un compus din doi termeni opuși, teza și antiteza, care tind să se distrugă reciproc și care se rezolvă, se conciliază, se identifică, după cum spune în discursul făcut la curtea cu juri, la 29 Martie 1849 (Mélanges, II, pg. 74, 177), într'un al treilea termen de ordin superior, sinteza. Același lucru va fi exprimat și în *La Philosophie du Progrès* (Bruxelles, 1853, pg. 98) câțiva ani mai târziu: « La Religion, comme l'état, comme toutes les institutions humaines, se manifestent en une suite de termes essentiellement opposés et contradictoires. In Avant-Propos (ibid., pg. 14) zisese: « tout est opposition, balancement, *équilibre* dans l'Univers. Această idee de echilibru a contrariilor, a antitezelor, va zice Eliade, și nu a identificării, a rezolvirii lor, va fi reluată în *De la justice dans la révolution et dans l'église* (Paris 1858). Iată origina titlului operii lui Eliade ».

De altfel influența lui Proudhon asupra lui Eliade și a *Echilibrului între antiteze* nu se produce numai în ce privește titlul și

[1]) G. Oprescu, *Eliade-Rădulescu și Franța*, « Dacoromania », III, 1923, p. 99 urm.
[2]) După cum am arătat mai sus nu numai Grün, dar și Karl Marx și Bakunin au contribuit la inițierea hegeliană a lui Proudhon.

tema fundamentală a acestei lucrări. «Am putea zice chiar, scrie d-l G. Oprescu, că umbra lui Proudhon plutește peste toată această carte» [1]). Chiar întinderea acestei influențe constitue însă o nouă întărire a dovezii privitoare la origina temei principale a scrierii lui Eliade. Fără îndoială că nu putem merge mai aproape aci pe urma acestor numeroase ecouri, dar dacă adăugăm la cele arătate mai sus, faptul că Proudhon este adeseori citat de Eliade [2]) și proba oarecum materială a aflării operelor filosofului francez în biblioteca existentă încă a scriitorului român [3]), nu încape îndoială că din frecventarea ideilor proudhoniene s'a aprins în mintea lui Eliade formula echilibrului între antiteze [4]).

Dacă se poate deci vorbi de o influență a lui Hegel asupra lui Eliade, lucrul nu e posibil în legătură cu vreo penetrație a metodei dialectice în scrierile sale, pe care el de fapt n'a aplicat-o decât după litera, nu și după spiritul său, cât mai de grabă în legătură cu acea orientare filosofic-istorică, din care se alimenta în vremea sa liberalismul întregei Europe [5]). *Dar și primul răsunet terminologic și a doua influență mai reală au trebuit să ocolească mai întâi prin mediul francez.*

---

[1]) *O. cit.*, p. 98.

[2]) Proudhon este citat de Eliade cu intenții polemice în *Biblicele* (p. 73, cf. *Echilibru*, p. 300, cf. Oprescu, *o. cit.*, p. 80), pentru a combate idea Divinității considerată ca « Răul » în lume, apoi în legătură cu formula celebră « la propriété c'est le vol » (I. Eliade-Rădulescu, *Biblioteca portativă, II, Diverse*, p. 353, cf. Oprescu, *o. cit.*, p. 116), în fine în legătură cu o nouă organizare a comerțului (*Echilibru*, p. 346, cf. Oprescu, *o. cit.*, p. 121). De altfel d-l G. Oprescu subliniază și alte influențe din Proudhon în opera lui Eliade, produse fără citarea numelui celui dintâiu.

[3]) Asupra bibliotecii lui Eliade, vd. G. Oprescu, *o. cit.*, p. 64.

[4]) Idea coborîtoare din Hegel a triadelor, devenise sub influența filosofului german, o adevărată obsesiune a epocii lui Eliade. D-l G. Oprescu (*o. cit.*, p. 69 urm.) amintește pe un adevărat maniac al triadei, pe Pierre Leroux, autorul operei *De l'humanité, de son principe et de son avenir* (I—II, 1840—45), un filosof umanitarist de o mare prolixitate care recunoștea pretutindeni triada, la fundamentul religiei, în organizarea societății, etc. și care din această pricină fusese poreclit « Le Trinitaire ». Deși « Trinitarul » stârnise vehemența lui Proudhon (Oprescu, *o. cit.*, p. 102), este posibil ca nebuloasele lui formule să fi vorbit spiritului înclinat către misticism al lui Eliade. Asupra lui Leroux alte informații în Überweg-Heinze, *Geschichte der Philosophie*, vol. IV, 1902, p. 368.

[5]) Un răsunet hegelian în opera altui gânditor liberalist român, a lui N. Bălcescu, semnalează d-l Ion Lupaș în *Influența lui Hegel în scrisul lui N. Bălcescu și M. Eminescu* (« Universul », 7 Februarie 1932). Cartea I a scrierii lui Bălcescu, *Românii sub Mihaiu Vodă Viteazul*, cuprinde în adevăr identificarea de spirit hegelian a ideii de libertate cu ideea de Dumnezeu: «... Cei ce se luptă pentru libertate se luptă pentru Dumnezeu ». Motivul revine în expresia « înzeita libertate » și în considerațiile cuprinse în articolul *Mersul revoluției în istoria Românilor*, pe care N. Bălcescu îl publică în « România Viitoare », Paris, 1850.

IV. MIHAIL KOGĂLNICEANU

Pentru a întâlni urmele unor înrâuriri hegeliane extrase din însăşi cunoaşterea isvoarelor originale sau cel puţin din atmosfera pe care acestea o degajau în patria filosofului, trebue să cercetăm opera scriitorilor români cari s'au format în Germania, în epoca în care învăţământul superior sau mişcarea ideilor generale erau încă dominate de marea lui figură. Cercetarea întâmpină aci o mărturie interesantă în schiţa autobiografică pe care şi-a făcut-o M. Kogălniceanu în *Discursul rostit la jubileul de 25 ani ai Academiei* [1]). Evocarea Universităţii din Berlin, « a doua mea mumă », cum o numeşte Kogălniceanu, este de fapt aceea a unui mediu intelectual hegelian. Toţi profesorii de care îşi aminteşte, în această împrejurare festivă, bătrânul istoric şi bărbat politic, întreţineau în vremea lor o legătură oarecare cu sfera de idei a hegelianismului.

Iată-l mai întâi pe « Gans, profesor de dreptul natural, care era de o elocvenţă atât de mare, de un liberalism în idei atât de larg, încât din toate părţile Germaniei şi chiar din alte ţări, alergau cu miile studenţii, ca să-i asculte vorbirea şi elocvenţa sa, dulce ca o melodie; astfel încât a trebuit a se abate păreţii la două săli pentru a lărgi sala unde el predica ştiinţa tinerei generaţiuni germane ». Gans, de care bătrânul orator îşi aminteşte cu atâta fervoare şi care trebue să fi vorbit cu multă putere minţii şi inimii tânărului său student de altădată, era însă unul dintre savanţii, cari au contribuit mai mult la orientarea ştiinţei dreptului prin nouile idei ale hegelianismului. Opera sa principală, *Das Erbrecht in weltgeschichtlicher*

---

[1]) Vd. M. Kogălniceanu, *Opere*, comentate de N. Cartojan, ed. « Scrisul Românesc », p. 105 urm.

Entwicklung, 4 vol., 1824—1835, este o încercare de aplicare a categoriilor hegeliane în studiul desvoltării universale a dreptului succesoral. Situaţia sa de hegelian emerit îl indica pe Gans de a prelua editarea operelor de filosofie juridică şi istorică ale lui Hegel şi astfel în ediţia operelor complete care încep a se publica îndată după moartea filosofului, fostul profesor al lui Kogălniceanu este acela pe care îl vedem îngrijind importantele volume VIII şi IX, *Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse* (1833) şi *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte* (1837). Liberalismul atât de larg, pe care îl profesa în cursul său profesorul Gans şi de care îşi aminteşte acum fostul său auditor, devenit el însuşi unul din promotorii liberalismului în România, era fără îndoială acela al lui Hegel [1]).

Tot astfel Leopold von Ranke, marele istoric german, profesa nişte idei foarte înrudite cu ale lui Hegel, deşi într'o împrejurare anumită el a tăgăduit în ce-l priveşte influenţa directă a filosofului. Totuşi, în strânsă legătură cu Hegel, Ranke admitea că ideile mişcă vieaţa istorică a oamenilor. Rămânând multă vreme în umbră, ele aşteaptă epoca cea mai potrivită pentru realizarea lor, când asociindu-şi energia unor mari şi puternice personalităţi, isbutesc să cucerească lumea pentru ele [2]). Această concepţie în acelaşi timp idealistă şi individualistă a istoriei, oricare ar fi fost geneza ei, se revărsa în albia hegelianismului şi sprijinea tendinţele care se degajau din învăţătura filosofului.

Cât despre Savigny, învăţatul romanist al Universităţii din Berlin era departe de a fi un hegelian, prin împotrivirea sa faţă de marile construcţii sistematice. In vastele sale lucrări consacrate materiei posesiunii şi obligaţiilor, dreptului roman

---

[1]) Vd. în acelaşi sens N. Iorga, *Mihail Kogălniceanu, Scriitorul, Omul politic şi Românul*, ed. Fund. I. V. Socec, p. 10: « Murise Schleiermacher, un reformator filosofic al religiei reformate, şi din Hegel, care-şi isprăvise abia zilele, nu rămăsese decât imensa influenţă care străbătea vieaţa naţională în toate ramurile ei. Şi Kogălniceanu, care-şi aduce aminte şi de lecţiile de drept ale unui Gans, ale unui Savigny — un adevărat creator — fu străbătut de acel spirit, în antagonism hotărît cu vechile doctrine prusiene ».

[2]) Asupra ideilor lui L. v. Ranke, vd. Paul Barth, *Die Philosophie der Geschichte als Soziologie*, I. Teil, 1897, p. 275.

în evul-mediu și în perioada contemporană, metoda de interpretare filologică a textelor se opune spiritului marilor sinteze romantice, propagate de Hegel și de școala sa. Jurist și nu filosof, Savigny contribue totuși ca nimeni altul la orientarea generală a științei dreptului în vremea sa, când la propunerea lui Thibaut [1]) de a se da un cod civil comun întregii Germanii, răspunde cu mica scriere epocală *Vom Berufe unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft* (1815), în care se arată că legislația unei țări nu poate fi opera abstractă a unor juriști savanți, ci produsul spontan al devenirii istorice. « Dreptul, spune Savigny, nu este un produs al arbritrarului, ci unul al întregului trecut al națiunii; el nu se formează într'un mod întâmplător, ci într'unul natural. Dreptul *trebue* să fie astfel precum *este* și nu altfel; el este adică rezultatul necesar al organizației interne a națiunii și a istoriei sale. Fiecare epocă are îndatorirea să-și desfășoare activitatea sa specială întru cuprinderea, întinerirea și reînsuflețirea acestei materii date ».

Nu este nevoie să insistăm asupra înrudirii acestor idei cu acelea pe care le va profesa Hegel ceva mai târziu în operele consacrate filosofiei dreptului [2]). Tendințele lor decurg în acest moment paralele și se caracterizează deopotrivă ca niște manifestări ale istorismului activ în prima jumătate a veacului trecut [3]). Este însă locul să observăm că dacă istorismul juridic a pătruns în cultura românească, împrejurarea a devenit posibilă prin acest fost student al lui Savigny, care în renumitul *Discurs asupra îmbunătățirii soartei țăranilor* (1862), avea ocazia să-i dea o frumoasă aplicație.

Discursul lui Kogălniceanu caută în adevăr a dovedi că proiectul de împroprietărirea țăranilor se poate justifica prin

---

[1]) In lucrarea *Über die Notwendigkeit eines allgemeinen bürgerlichen Rechts für Deutschland*, 1814.

[2]) Cu toată apropierea de idei între Hegel și Savigny în ce privește fundamentul istoric și național al dreptului, o deosebire există cu toate acestea între ei. Astfel, Hegel în *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, § 211, se ridică împotriva interdicției de codificare pe care o pronunțase Savigny în memoriul său, caracterizând-o drept o adevărată insultă națională. Căci nu e vorba, observă Hegel, de a produce un sistem nou de legi, ci de a stabili și aplica « conținutul legislativ actual » (*o. cit.*, ed. Meiner, p. 171).

[3]) Asupra apropierii între Savigny și Hegel vd. interesante considerații în K. Joel, *Wandlungen der Weltanschauung*, vol. II, Tübingen, 1930, p. 427—428.

antecedentele istorice ale proprietății la români. Kogălniceanu nu ostenește a repeta că proprietatea funciară a românilor nu este prin originile ei istorice și nu trebue deci să rămână proprietatea absolută a apusenilor, că de fapt, « marginile proprietății funciare au variat pururi după secoli, după țări și după legi », că « proprietatea teritorială a noastră este mărginită, este supusă la legi, la condițiuni altele decât acele la care este supusă proprietatea în occidentul Europei » [1]. Astfel de argumente presupuneau deopotrivă principiul școalei istorice în drept pe care Kogălniceanu l-a putut extrage din învățământul lui Savigny, dar și al altora dintre profesorii săi hegeliani, și anume că opera legislativă trebue să se adapteze la realitatea istorică a societății pe care pretinde a o guverna.

Atmosfera hegeliană a Universității din Berlin n'a rămas astfel fără răsunet asupra îndrumării ideilor politice ale lui Kogălniceanu. De asemeni școala istorică în drept, desvoltată în conexiune cu hegelianismul, pare a fi avut influența sa asupra reformei țărănești pe care Kogălniceanu a preconizat-o și realizat-o.

[1]) M. Kogălniceanu, *o. cit.*, p. 192.

V. TITU MAIORESCU

Am stabilit mai sus în legătură cu distincția lui Maiorescu între « adevăr » și « frumos », unul din isvoarele hegeliane ale cugetării sale. Este timpul a completa acum expunerea, scoțând în evidență legăturile cu mult mai numeroase pe care le întrețінuse Maiorescu cu ideile hegeliane ale timpului său și răsunetul cu mult mai întins pe care acestea par a-l fi avut asupra gândirii sale. In 1858, când Maiorescu ajunge la Universitatea din Berlin, influența hegeliană era încă vie, deși atenuată. Printre profesorii cari o reprezentau și cu cari Maiorescu se leagă mai strâns, trebue trecut în primul rând Carl Ludwig Michelet (1801—1893), autorul unei variate opere de morală, filosofie religioasă și filosofie a dreptului, redactor al revistei hegeliane « Der Gedanke » și Karl Werder (1806 până la 1893) autorul unei logice, concepută ca un comentar și o întregire a logicei lui Hegel (*Logik, als Commentar und Ergänzung zu Hegels Wissenschaft der Logik*, I. Abth., Berlin 1841). Intr'o scrisoare pe care Maiorescu a adresat-o în 1906 d-lui I. Petrovici[1]) ni se arată cum Werder, hegelian sdruncinat în credința sa, sfătuește pe tânărul său student român să se ocupe cu Schopenhauer, vechiul adversar neîmpăcat al lui Hegel, descoperit acum de curând de către lumea filosofică. Prin Schopenhauer, studiosul român putea găsi calea către « Critica rațiunii pure » a lui Kant, « un isvor ce ar trebui din nou desfundat ».

Sfatul lui Karl Werder a fost ascultat mai târziu de Maiorescu. Influența lui Schopenhauer asupra criticului român, în discuții de pildă ca acelea purtate cu Gherea asupra « impersonalității în artă », este absolut notorie. Filosofia lui Kant a

[1]) I. Petrovici, *Titu Maiorescu*, București, 1932, p. 160.

devenit de asemeni una din piesele principale ale învăţământului împărtăşit de Maiorescu [1]). Iniţierea hegeliană a anilor studenţiei nu va fi fost însă nici ea zadarnică şi deocamdată, două manifestări literare ale tinereţii lui Maiorescu ne permit a completa şi preciza ideile noastre în această privinţă.

Una din ele este scrierea pe care o publică Maiorescu în 1861, la Berlin, sub titlul *Einiges Philosophische in gemeinfasslicher Form*. Această concisă lucrare, puţin originală, dar foarte interesantă pentru cine studiază formaţia ideilor lui Maiorescu, cuprinde mai multe capitole psihologice, pe baza cărora ajunge a stabili unele concluzii privind morala şi filosofia religiei. Două înrâuriri se încrucişează în această operă de tinereţe. Fundamentul psihologic este împrumutat dela Herbart, în timp ce concluziile de morală şi filosofia religiei sunt orientate de Feuerbach. Ludwig Feuerbach este însă unul din reprezentanţii cei mai de seamă ai aşa numitei « stânge hegeliane ».

Hegel făcuse să atârne întreaga cultură omenească, toate formele pe care aceasta le îmbracă, de desvoltarea conştiinţei omeneşti. Pe această bază nu se putea oare ajunge la concluzia că însăşi idea de Dumnezeu şi de Suflet nemuritor, concepute de filosofia tradiţională ca nişte realităţi autonome, nu sunt decât produsele individualităţii noastre mărginite şi trecătoare? Hegel n'a tras niciodată aceste concluzii. Le-a tras însă Feuerbach, în opere celebre ca *Das Wesen des Christentums* (1841), *Das Wesen der Religion* (1851), *Die Unsterblichkeitsfrage vom Standpunkte der Anthropologie* (1846). Pentru Feurbach, Dumnezeu este o proiecţie a aspiraţiilor ideale ale conştiinţei omeneşti. Vieaţa de dincolo a sufletului nu este decât viziunea idealizată a singurei vieţi cu putinţă, a vieţii de aci. Feurbach doreşte deci să elimine vechea discrepanţă dintre dincolo şi dincoace, să înfrângă orice transcendenţă, pentru a netezi oamenilor treziţi în fine la conştiinţa menirii lor, calea către prelucrarea şi perfecţionarea adevăratei lor existenţe, a singurei existenţe cu putinţă.

---

[1]) I. Petrovici, *Kant şi cugetarea românească*, în vol. « Studii istorico-filosofice », Bucureşti, 1929.

Astfel de idei revin acum și sub pana lui Maiorescu. « Dumnezeu nu este altceva, scrie acesta, decât umanitatea abstractizată; conceptul Dumnezeirii nu e decât conceptul umanității » [1]). Și în altă parte: « Din toate cele de mai sus rezultă că Dumnezeu pe care unii vor să-l înțeleagă ca pe o ființă suprapământeană, nu este decât una exclusiv umană. El este nobil în cei nobili, curat în cei curați, obscur și intolerant în credincioșii eretizați. Conceptul său progresiv este măsura civilizației omenirii; căci el este reflexul celui mai bun și mai clar spirit al acesteia; el e nemuritor pentrucă omenirea e nemuritoare, pentrucă conceptul trăește într'o tinerețe eternă, fără bătrânețe, stâlp nesguduit pe care se poate clădi un loc de refugiu pentru reprezentările noastre ușuratece și trecătoare » [2]). Tot astfel, în acord cu Feuerbach, ruinarea gândului despre nemurirea sufletului, strămutarea hotărîtă în imanență, i se pare lui Maiorescu o condiție a progresului moral. « Oamenii își fac o reprezentare fundamental greșită, scrie Maiorescu, când socotesc că lipsa credinței în nemurire, lasă în suflete un gol sau chiar că îi mână către imoralitate. Tocmai pentrucă nemurirea lipsește, vieața muritoare dobândește mai mult conținut; tocmai pentrucă nu mai există o altă vieață, trebue să o întrebuințăm bine pe aceasta; tocmai fiindcă după moarte nu există nici răsplată nici pedeapsă, trebue să facem binele pentru el însuși și să ocolim răul pentrucă este rău. Aceasta este enorma importanță morală a tăgăduirii nemuririi » [3]). Prin aceste concluzii în spiritul lui Feuerbach, Maiorescu putea găsi drumul către filosofia idealismului absolut a lui Hegel. In realitate drumul fusese găsit mai înainte și o altă manifestare a tinereții lui Maiorescu ne pune într'un contact direct și absolut probant cu isvorul hegelian al ideilor sale estetice.

In 1861 când apare *Einiges Philosophische*, Maiorescu este solicitat să țină la Berlin o conferință în folosul unui fond destinat ridicării unui monument lui Lessing [4]). Conferința

---

1) *Einiges Philosophische in gemeinfasslicher Form*, Berlin, 1861, p. 154.
2) *O. cit.*, p. 170.
3) *O. cit.*, p. 185.
4) Vd. Soveja (S. Mehedinți), *Titu Maiorescu*, în vol. *Primăvara literară*, București, 1914, p. 141.

tratând despre « Vechia tragedie franceză şi muzica lui Wagner » a fost repetată apoi la Paris în « Cercle des Sociétés savantes » şi la « Philosophische Gesellschaft », societatea berlineză de studii hegeliane de sub conducerea lui C. L. Michelet, în care Maiorescu este în aceeaşi vreme cooptat cu un alt român, Prinţul G. Sturza [1]). Textul rezumativ al acestei comunicări, împreună cu discuţiile care i-au urmat, a fost publicat în organul societăţii, « Der Gedanke » (t. II, p. 112 urm.). Pentrucă acest text a devenit astăzi foarte rar şi pentrucă el prezintă o deosebită însemnătate pentru cine studiază formaţia personalităţii lui Maiorescu, am crezut nimerit a-l publica, împreună cu traducerea lui românească, în *Anexele* acestei lucrări.

Cercul în faţa căruia îşi repetă Maiorescu conferinţa este compus din hegeliani de strictă observanţă. Printre vorbitorii cari iau parte la discuţie întâlnim pe Michelet însuşi, despre care a fost vorba mai sus, pe Adolf Lasson, care de atunci avea să cucerească un loc de frunte în propagarea ideilor lui Hegel, pe Max Schasler, estetician hegelian şi autorul renumitei *Kritische Geschichte der Aesthetik* (1871—1872), pe Friedrich-August Maercker, care semnase cu aproape douăzeci de ani mai înainte opera de spirit hegelian *Die Willensfreiheit im Staatsverbande* (1845), pe italianul Pasquale d'Ercole, care trebuia să devină unul din factorii transplantării hegelianismului în Italia. Cu excepţiunea unui oarecare Foerster, în care s'ar putea recunoaşte totuşi pe colaboratorul lui Ludwig Baumann în publicarea volumelor XVI şi XVII din prima ediţie a operelor complete ale lui Hegel, nu este unul din contrazicătorii lui Maiorescu, al cărui nume să nu se fi împletit cu soarta hegelianismului în secolul trecut.

In faţa unei astfel de asistenţe, fundamentele hegeliane ale comunicării trebuiau bine controlate. Maiorescu porneşte în adevăr dela definiţia hegeliană a frumosului ca « deplina

---

[1]) *Der Gedanke*, II, p. 75. Prinţul Sturza, despre care se vorbeşte, nu poate fi altul decât Grigore Sturza, fiul lui Mihai Sturza, Domnul Moldovei, fostul coleg al lui Kogălniceanu la Lunéville şi Berlin şi autorul de mai târziu al operei *Les lois fondamentales de l'Univers*, Paris, 1891. Această operă păstrează amintirea terminologiei hegeliane, ca una care vorbeşte despre « Ideea absolută », pe care o concepe însă în sens ştiinţific drept « ansamblul legilor spaţiale ».

pătrundere a ideii cu aparenţa sensibilă », o definiţie pe care am văzut-o apoi apărând în studiul critic dela 1867. Echilibrul momentelor constitutive ale frumosului este compromis pe de o parte în cazul « sublimului », care marchează o preponderanţă a momentului ideal sau logic, pe de altă parte în cazul « fermecătorului », cu preponderanţa momentului sensibil. Primul caz este al tragediei lui Corneille şi al muzicei lui Wagner, în care momentul logic al armoniei covârşeşte pe acel sensibil al melodiei, preponderant în muzica italiană. Intre Corneille şi Wagner se putea face astfel o legătură destul de neaşteptată, dar capabilă să orienteze spiritele în discuţiile pasionate pe care muzica lui Wagner, « muzica viitorului » cum se spunea pe atunci, le trezea printre spiritele contemporane.

Discuţiile care urmară relevă patru puncte în comunicarea lui Maiorescu: 1. caracterizarea tragediei; 2. comparaţia muzicei italiene cu muzica lui Wagner; 3. opoziţia dintre « sublim » şi « fermecător »; 4. semnificaţia momentului « ideal » sau « logic » în constituţia frumosului.

In ce priveşte caracterizarea tragediei franceze, se ridică Michelet pentru a susţine că preponderanţa factorului ideal în sufletul eroilor cornelieni nu este exclusivă şi nu este obţinută fără nicio luptă cu tendinţele şi înclinaţiile sensibile, adică cu pasiunile. Prezenţa colisiunii tragice în sufletul eroilor cornelieni satisface deci condiţia necesară a frumosului. Imprejurarea o contestă însă la urmă Maiorescu invocând nu numai cazul tragediei *Horace*, pe care o folosise dela început în argumentarea sa, dar şi prefaţa teoretică la *Nicomède*.

Comparaţia muzicii italiene cu muzica lui Wagner o ratifică d'Ercole, dar nu şi preţuirea cu rezerve a celei dintâi. Este adevărat că muzica italiană se caracterizează prin precumpănirea melodicului, dar împrejurarea stă în firea lucrurilor, deoarece melodia este vestmântul cel mai potrivit al afectelor pe care muzica doreşte să le exprime. Foerster adaugă într'acestea că vechea muzică italiană religioasă a găsit armonia şi că deci melodia nu este domeniul ei exclusiv. Maiorescu lasă fără răspuns obiecţia lui d'Ercole, dar observă că desvoltările sale n'au avut în vedere decât muzica italienească mai nouă.

Cât despre remarca lui Schasler că definițiile pe care vorbitorul le propusese pentru « sublim » și « frumos », sunt capabile să se înlocuiască una prin alta, Maiorescu are ocazia s'o respingă cu mult succes. Nu este de loc adevărat așa dar că sublimul arhitectural ar rezulta din exagerarea dimensiunii materiale și ar fi de o calitate sensibilă și nu ideală, după cum se afirmase. Dimensiunea colosală are tocmai rolul de a oferi spiritului prilejul de a se concepe superior materiei și prin urmare pe acela de a releva factorul ideal în noi. Referința la teoria kantiană a sublimului este aci evidentă și este chiar de mirare cum un cunoscător atât de expert al doctrinelor de estetică, cum era fără îndoială Schasler, n'a prevăzut obiecția.

In sfârșit, în legătură cu lunga și prolixa intervenție a lui Adolf Lasson, Maiorescu scoate în evidență pe de o parte încercarea terminologică inutilă de a înlocui perechea de concepte: ideal-material, cu aceea a termenilor: subiectiv-obiectiv, o încercare absolut irelevantă cât privește fondul lucrurilor, ba chiar creatoare de confuzii, după cum o dovedea cazul recent al unui istoric literar. Pe de altă parte, mărginirea « logicului » în artă, la partea ei tehnică, ar fi dat dreptate tezei estetice formaliste, pentru care frumosul se constitue din simple raporturi formale, capabile a fi stăpânite prin procedee tehnice. Se știe însă care a fost în veacul trecut gradul de încordare între formalismul herbartian și idealismul hegelian. O obiecție ca a lui Maiorescu, în fața unei asistențe stăpânite de un spirit ca acela evocat mai sus, era deci menită să găsească aprobarea cea mai călduroasă. Maiorescu nu mai avea deci nevoie să-și întărească triumful său, asociindu-și părerea pe care Schasler o opusese lui Lasson și după care « logicul » în artă, departe de a se mărgini la tehnic, este mai degrabă o forță plastică embrionară.

Interesantul text pe care l-am analizat constitue o dovadă deplină a inițierii hegeliane care stă la baza ideilor estetice ale lui Maiorescu. Acest text nu este însă complet. Maiorescu suprimase din el un întreg pasaj, despre care face aluzie nota care îl însoțește și în care se vorbea despre « complexul social al acestor fenomene artistice ». Aceste considerații ar fi fost

pentru totdeauna pierdute, dacă o dare de seamă asupra conferinței la prima ei debitare în Berlin, apărută în « Der Gedanke » (I, p. 250) nu ne-ar fi păstrat o indicație. Iată această scurtă dare de seamă, în traducere românească:

« D-l Profesor Maiorescu a vorbit în ziua de 10 Martie asupra vechei tragedii franceze și muzica viitorului a lui R. Wagner, pe care cu multă dibăcie o puse în legătură cu Lessing, în beneficiul monumentului căruia conferința sa avu loc. După cum francezii sunt ideologii propriu ziși și în această calitate au solicitat desvoltarea istoriei universale, dar în același timp s'au aruncat sau în extremitatea realității practice și comune sau în entuziasmul idealurilor vide ale intelectului, pe când germanii au năzuit pururi către realizarea idealurilor lor, tot astfel eroilor vechei tragedii franceze, de pildă unui Horace al lui Corneille, le lipsește pathosul, ca unii cari se mulțumesc numai cu exprimarea principiilor lor abstracte, cu o goală declamație verbală, după cum a numit-o Schiller. Intorcându-se apoi către muzica lui Wagner, conferențiarul observă că aceasta scoate în evidență armonia în paguba melodiei, sublimul în paguba frumosului. Când aceasta se întâmplă, lucrurile stau mai rău pentru muzică, decât pentru societate. Căci dacă ne gândim că peste artă stă domeniul pur spiritual al științei, atunci atât vechea tragedie a lui Corneille cât și muzica lui Wagner au pregătit societatea viitorului, în care vorbitorul compară pe fiecare om cu o lampă pusă într'o sală întunecoasă și pe care aceasta o luminează. Tot astfel razele cugetării intime luminează întreaga lume și această strălucitoare lumină a minții se leagă totdeauna cu epoce de începuturi, ca acelea cărora le-a deschis drum critica lui Lessing. Intovărășim pe d-l Maiorescu, cu cele mai bune urări ale noastre, către frumoasa sa patrie sudică, în care se pregătește să răspândească cunoștința filosofiei apusului civilizat, pentru a o face să ne revie de acolo mai însuflețită ».

Analizând această dare de seamă întâmpinăm două idei, pe care textul rezumativ al conferinții așa cum îl publicase Maiorescu însuși, nu le cuprinde. Mai întâi, analogia dintre spiritul revoluționar francez și spiritul vechei tragedii clasice, a unui Corneille de pildă. De o parte și de alta aceeași înclinație către abstracțiune, același raționalism, care lipsește

acțiunea politică de terenul practic al realizărilor și suprimă din zugrăvirea caracterului moral al eroilor tragici ori ce patetism, aspectul oricărei lupte cu înclinațiile materiale, cu pasiunile sufletului. Fără îndoială însă că în felul acesta gândirea politică devine mai puțin operantă și psihologia eroilor tragici mai puțin convingătoare.

A doua idee nouă pe care o aduce darea de seamă corectează dintr'un anumit punct de vedere asprimea cu care fusese judecat mai înainte raționalismul artei unui Corneille și Wagner. Căutând să pătrundem înțelesul explicațiilor la care se face trimitere, socotim a-l putea restitui în felul următor: Fără îndoială că raționalismul este păgubitor pentru artă, căci arta trebue să reprezinte sinteza ideii cu sensibilitatea. Când însă această sinteză este dizolvată, conținutul ideal al artei se constitue ca un obiect al cunoștinței filosofice. Desfășurată din scutecele sensibilității, arta raționalistă reprezintă un progres pentru cunoștință și deci un avantaj în raport cu mișcarea ascensională a vieții sociale către scopurile de îmbogățire a conținutului ei ideal. Artiștii raționaliști ar înfățișa ca atare o scădere întrucât privește arta, dar o înaintare către țintele societății viitoare, pe care ei o pregătesc în acest fel.

Să adăugăm acum că ambele idei noui ale dării de seamă sunt hegeliane prin excelență. Pentru a începe cu cea din urmă, iată în adevăr că ea nu poate fi deplin înțeleasă decât punând-o în raport cu acea schemă generală a filosofiei hegeliane, despre care a fost vorba și mai sus. Pentru Hegel, arta și filosofia au același conținut, ideea, dar pe când una exprimă ideea în material sensibil, cealaltă o exprimă prin mijlocul mai adecuat al conceptului. Considerând însă că, pentru Hegel, scopul vieții istorice este realizarea ideii prin cunoștința cea mai adecuată despre sine, se înțelege că în ierarhia valorilor, filosofia este superioară artei. Această afirmație este una din cele mai semnificative în sistemul lui Hegel. Acestei afirmații îi va fi dat aplicare Maiorescu, precizând, după cum ne transmite darea de seamă, că «peste artă stă domeniul pur spiritual al științei». Tot în legătură cu această vedere, putea acorda Maiorescu artei raționaliste un sens favorabil în raport cu scopurile viitoare ale societății. Numai

cu aceste referiri hegeliane ne putem lămuri întregul înțeles al desvoltărilor amintite mai sus.

Tot astfel, condamnarea mentalității raționaliste franceze, creatoarea marei revoluții, ca un entuziasm pentru « idealurile vide ale inteligenții », căruia i se putea opune năzuința germană de a realiza practic, era de asemeni un motiv tipic al hegelianismului. Filosofia istoriei a lui Hegel cuprinde în adevăr, după recunoașterea importanței ei epocale, o critică a revoluției franceze, inspirată din acea « filosofie, care nu este decât cugetare abstractă și nu înțelegere concretă a adevărului absolut » [1]). In această din urmă direcție întrevede dimpotrivă Hegel sensul contribuției germane în istoria universală. Invățătura lui Hegel a inspirat deci expunerea lui Maiorescu și în această privință.

Maiorescu n'a folosit de altfel aceste îndrumări numai în amintita manifestare izolată a tinereții sale. Critica pe care el o aplică mai târziu, în epoca maturității, civilizației românești se resimte de vechiul său contact cu hegelianismul. Atitudinea împotriva raționalismului politic, în sensul revoluției franceze, dublată de preocuparea de a nu pierde niciodată de sub picioare terenul realităților concrete, caracterizează tot timpul critica maioresciană. Civilizația românească modernă era pentru Maiorescu produsul unei adaptări la izvoarele revoluționarismului francez. « Cufundată până la începutul secolului XIX în barbaria orientală, scrie el, societatea română pe la 1820 începe a se trezi din letargia ei, apucată abia atunci de mișcarea contagioasă, prin care ideile revoluțiunii franceze au străbătut până în extremitățile geografice ale Europei » [2]). Dar

---

[1]) Hegel, *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*, ed. Reclam, p. 551. In acelaşi loc desvoltă Hegel motivele care îl fac să se opună raţionalismului revoluţionar. Astfel îi impută el mai întâi greşeala de a fi dat întreaga putere publică în mânile puterii legiuitoare. A face legi bune, conforme raţiunii, nu poate înlocui însă nevoia unei bune administraţii. Raţionalismul care invoacă necontenit virtutea, s'a servit apoi de cumplita armă a teroarei, căci raţiunea este despotică. Raţionalismul în fine, afirmând prezenţa raţiunii autonome în fiecare cetăţean, determină un atomism social potrivnic oricărei încercări de organizare colectivă. Acelaşi atomism favorizează apoi spiritul de opoziţie care anulează orice consecvenţă în munca guvernelor. Raţionalismul revoluţionar este astfel, după Hegel, pricina unor numeroase neajunsuri.

[2]) T. Maiorescu, *In contra direcţiei de astăzi în cultura română*, 1868, *Critice*, I, p. 147.

acest contact cu ideile revoluției franceze, pătrunsese mentalitatea românească cu un raționalism inoperant, cu o seamă de năzuințe abstracte cărora legătura cu împrejurările concrete și reale ale țării le lipsea cu desăvârșire. Criticând deci lipsa de « concepție reală » a oamenilor dela 1848, « amalgamul lor de idei nebuloase », imitate după « broșurile fraseologilor din alte țări » [1]), Maiorescu făcea să funcționeze unul din criteriile cu care îl putuse înzestra acea cunoștință a filosofiei hegeliane a istoriei, despre care ne documentează amintita sa conferință din tinerețe.

Una din urmările cele mai caracteristice ale mentalității sociale raționaliste este fără îndoială înzestrarea unui popor pe cale legislativă, cu instituții care nu corespund împrejurărilor istorice ale vieții sale și geniului său. In *Filosofia istoriei*, Hegel criticase în revoluția franceză preponderența care se dăduse puterii legislative [2]). Hegel a dat de altfel o variată aplicație acestei vederi. Căutând însă un loc în care principiul este formulat cu mai multă forță, îl găsim în *Filosofia dreptului*, în legătură cu acea instituție fundamentală a popoarelor, care este constituția lor. In această privință Hegel formulează în termeni răspicați principiul: « Intrucât spiritul, scrie Hegel, este în realitate ceeace el se cunoaște a fi și întrucât Statul, ca spirit al unui popor, este legea care pătrunde suma tuturor relațiilor sale de viață, moralitatea și conștiința indivizilor cari îl compun, urmează că constituția unui popor anumit atârnă de particularitățile și formația conștiinței sale de sine. In acesta stă libertatea sa subiectivă și odată cu ea realitatea conștiinței sale. A voi să dai apriori unui popor o constituție care, prin conținutul ei, ar putea fi mai mult sau mai puțin rațională, înseamnă a trece cu vederea tocmai momentul prin care o constituție este ceva mai mult decât un simplu obiect al cugetării (Gedankending). Orice popor are deci constituția care i se potrivește și care îi aparține » [3]). Un astfel de principiu își putea găsi aplicația sa utilă și în împrejurările românești cărora Maiorescu le opunea oglinda conștiinței sale critice.

[1]) T. Maiorescu, *Discursuri parlmentare*, vol. I, Introducere, pp. 45—46.
[2]) Hegel, *o. cit.*, p. 555.
[3]) Hegel, *Philosophie des Rechts*, § 274, ed. Meiner, p. 225.

In 1868, adică puţin ani după ce Maiorescu se înapoiase dela studiile sale în străinătate, problema Constituţiei era încă vie în Statul român. Cu doi ani mai înainte, România primise noua ei Constituţie, al cărei « prematur liberalism » [1]), Maiorescu nu se opreşte a-l remarca. In acelaşi timp, anumite cercuri influente în societatea intelectuală ieşeană agitau ideile defunctului profesor Simion Barnuţiu, care propusese adoptarea vechiului drept public al Romanilor. Ciudata doctrină era unul din ultimele valuri ale latinismului ardelenesc în forma unei aplicaţii politice şi juridice. Ea întâmpină rezistenţa lui Maiorescu, întocmai ca ruda ei apropiată care era latinismul linguistic. Mica scriere polemică îndreptată *Contra Şcoalei Barnuţiu* face parte din primele succese ale tânărului profesor ieşean. Absurditatea ideii de a voi să adopţi sistemul juridic al unui popor de care te despart două milenii de viaţă istorică deosebită, apărea cu atât mai evidentă cu cât însuşi modelul propus este arătat că stătuse sub legea devenirii istorice. Ce moment anumit din mişcarea de transformare a dreptului roman ni se propune spre imitaţie? Dar chiar admiţând că precizarea este posibilă, este oare sigur că introducerea dreptului roman poate să provoace acea îmbunătăţire a soartei poporului nostru, predicată de apostolul latinist? Intrebarea îi permitea lui Maiorescu să formuleze unele consideraţii cu privire la valoarea constituţiilor impuse prin voinţa abstractă a legiuitorilor, într'un spirit care aminteşte de aproape ideile lui Hegel înfăţişate mai sus. « Faceţi întâiu pe poporul român mai cult şi mai activ, scrie Maiorescu, daţi-i prin şcoli bune şi prin o bună desvoltare economică lumina şi independenţa de caracter a adevăratului cetăţean şi apoi forma juridică, după care îşi va întocmi el relaţiunile sale publice şi private, va veni dela sine şi va fi acomodat stării sale de cultură. Dar nu începeţi cu regulamentare administrativă şi cu constituţie, căci de când e lumea nu s'a regenerat niciun popor prin legi şi guvern: ci legile şi guvernele au fost numai expresia incidentală, rezultatul extern al culturii interioare a unui popor şi a aştepta cultura dela jurisprudenţă şi dela guvern, vrea

[1]) Titu Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, I, Introducere, p. 12.

să zică a răsturna ordinea naturală, a introduce spiritul centralizării și patronajului guvernamental, a lua cetățeanului încrederea în sine însuși, acel prețios *selfgovernment* care el singur plătește mai mult decât toate codificațiile publice și private și care este unica bază solidă a adevăratei democrații » [1]).

Anul în care publică Maiorescu scrierea *Contra Școalei Barnuțiu* este și acela în care lansează el răsunătoarea formulă a *formelor fără fond*. Critica formelor fără fond este extinderea și generalizarea criticei pe care o aplicase Maiorescu improvizațiilor juridice ale generației sale. Căci nu numai o constituție neadecuată la « cultura interioară » a poporului i se desvălue asprului critic al timpului său, dar și « o academie osândită să existe fără știință, o asociațiune fără spirit de societate, o pinacotecă fără artă și o școală fără instrucțiune bună » [2]), tot atâtea forme izbite de nedemnitate și pe cale de a se face disprețuite și imposibile, chiar atunci când desvoltarea fondului corespunzător le-ar reclama ca utile.

Când în sfârșit în 1876, Maiorescu ajunge în fruntea departamentului Instrucțiunii Publice, va încerca el să sporească numărul instituțiilor neadecuate la realitatea vieții noastre publice, adâncind neajunsul pe care știuse să-l divulge cu atâta putere? Larga reformă școlară pe care o aduce Maiorescu în discuția Parlamentului, fără a izbuti s'o facă votată până la urmă, se inspiră din principiile a căror neîncetată afirmare, din momentul manifestării sale oratorice din Berlin, am încercat s'o înfățișez în cele de mai sus. Legea cu care Maiorescu se prezintă Parlamentului ne este înfățișată ca isvorînd din « convingerea că orice lege este cu atât mai bună cu cât este mai mult întocmită după trebuințele țării în care se face și că nicio lege străină nu se poate aplica într'un stat fără a cauza o perturbare în desvoltarea lui normală » [3]). Greșala care fusese deci a legiuitorilor cari între 1864 și 1865 reformaseră întreg sistemul juridic al țării nu dorește să

[1]) T. Maiorescu, *Contra Școalei Barnuțiu*, 1868, *Critice*, II, p. 239.
[2]) T. Maiorescu, *In contra direcției de azi în cultura română*, *Critice*, I, p. 155.
[3]) T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, I, p. 396 și urm.

devie a sa. Propria reformă pe care tinde s'o realizeze acum pornește deci dela o limpede examinare a stărilor noastre sociale.

Astfel, în materia învățământului primar, proiectul de lege corectează ceea ce în Constituție putea apărea drept un « liberalism prematur », mărginind obligativitatea învățământului numai la localitățile unde se găseau școli și numai pe timpul iernii, când țăranul agricultor se putea lipsi de ajutorul copiilor săi.

Intrucât privește învățământul secundar, menținut pe baze exclusiv umanistice de către vechea lege dela 1864, Maiorescu observă că el nu putea pregăti decât cel mult oameni de carte, inși capabili să traducă o pagină dintr'un autor clasic sau să interpreteze un text de lege, profesori, literați și avocați, dar nu și producători de bunuri în complexul vieții economice a țării. Și doar existența acestora, existența unei burghezii active și producătoare, este singura temelie posibilă a unui regim democratic-constituțional ca acela ale cărei forme politice de vieață fuseseră adoptate de Statul român. Regimul constituțional reprezintă în adevăr cucerirea acestei burghezii intercalată între vechea aristocrație de naștere și țărănime și menținută în locurile ei de influență, prin hărnicia și talentul ei. In loc de a promova această clasă de oameni, singura menită să confere realitate constituționalismului român, învățământul secundar al timpului a scos elemente cărturărești improductive, postulanți la funcțiunile Statului sau avocați, adecă speculatori ai unui regim juridic neadaptat la nevoile și înțelegerea poporului. Maiorescu are în această ordine de idei o ieșire împotriva avocaților, care emoționă Camera, dar care rezuma în sine atitudinea sa constantă față de acel raționalism politic care se exprima în preponderanța puterii legiuitoare și a felurîtelor ei anexe și pe care știuse a-l demasca încă din anii primei tinerețe. Pentru a remedia această stare de lucruri, se propune deci crearea unui învățământ real în care vechiul învățământ exclusiv umanistic să-și găsească complementul și corectarea.

Când în sfârșit proiectul de lege ajunge să se ocupe cu învățământul superior, Maiorescu constată că frecventarea

facultății de drept este comparativ mult mai însemnată decât aceea a facultăților de litere și științe. Prelungirea și specializarea cursurilor la facultatea de drept, odată cu obligația titlurilor academice pentru toți profesorii învățământului secundar, erau cele două măsuri menite să modifice orientarea tineretului. Crearea unei înalte școli politehnice la Universitatea din Iași trebuia să lucreze în aceeași direcție. In chipul acesta reforma școlară a lui Maiorescu încerca a da un conținut de măsuri politice precise directivelor mai mult formale cuprinse în « Criticele » sale.

Este drept că între timp poziția lui Maiorescu a primit unele modificări. Pe când în « Critice », formele contemporane ale vieții publice sunt criticate din pricina lipsei fondului corespunzător, din lipsa unei « culturi interioare » care să le dea realitate, acum, chemat fiind să guverneze, Maiorescu se dedă la o operă de legiferare, menită să stimuleze « fondul » socotit absent. Pentru că « forma », adecă regimul constituțional, fusese creată și numai se putea renunța la ea, era evident că acțiunea politică trebuia să tindă la crearea conținutului sufletesc pe care această formă avea misiunea să îl exprime. Acest « fond » îl întrevede Maiorescu în spiritul unei burghezii naționale productive, în stare a fi determinat pe calea orientării tineretului către profesiuni dependente de învățământul științific.

De altmintrelea Maiorescu n'a rămas niciodată un prieten al legiferărilor cu orice preț, ci numai în strânsă legătură cu realitățile sociale preexistente operii legiferării. In 1891, Titu Maiorescu revine asupra problemelor care îl preocupaseră cu cincisprezece ani mai înainte. Numai că de data aceasta, proiectul de lege prezentat Corpurilor legiuitoare nu mai cuprinde totalitatea învățământului public, ci numai câteva aspecte particulare ale lui [1]). Douăzeci și șase de ani de aplicare a legii din 1864, creaseră un material viu de profesori, institutori, directori, învățători și școlari, de o întreagă mentalitate de care reformatorul trebuia să țină seamă, pe care nu o putea nesocoti fără a nu « zdruncina totul din temelie

[1]) T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, IV, p. 474 urm.

și a introduce pe lângă reformele ce trebuie să le introducă, o inovație radicală, încât să se desorienteze toată deprinderea de mai înainte și să nu știe oamenii a doua zi, cum să mai lege firele din trecut și unde să înceapă ». Mărginit deci numai la câteva puncte, proiectul din 1891 consideră problema școalelor reale de o asemenea importanță, încât ea este singura pe care o discută în legătură cu învățământul secundar. Și de data aceasta se arată că rezultatul liceului umanistic este « o tendință a tinerimii spre lucrări literare, spre lucrări de cărți, spre interpretări de texte, spre o activitate oarecum artificială, fără o privire mai practică asupra naturii, asupra pământului țării noastre cu comorile lui ». Astfel din școalele noastre secundare au eșit mai numai legiști, profesori și funcționari. La aceste neajunsuri trebuia să remedieze liceul real. Și Maiorescu se înfățișează pe sine ca instrumentul unui proces istoric, ca unul care înființă primele gimnazii reale bugetare în 1875, adică tocmai în momentul când negociindu-se convenția comercială cu Austro-Ungaria, « se putea încerca pentru prima oară a obține un tarif care să aibă putința de a încuraja industria noastră născândă ». Principiul că opera legiferării trebue să țină seama de realitatea socială își găsea astfel o nouă aplicare.

* * *

Am căutat să grupăm elementele sistemului politic al lui Maiorescu, în jurul acelei valorificări negative a raționalismului politic, ale cărei premise le-am întâmpinat încă din amintita manifestare hegeliană a tinereții sale. Aceasta nu înseamnă nicidecum că gândirea politică și socială a lui Maiorescu a stat într'o continuă dependență față de modelul hegelian, ci numai că acesta a avut rolul său în formarea cugetării criticului român, după cum dovada întinselor sale legături cu hegelianismul ne îngădue a o crede. Influența lui Hegel s'a putut întâlni în spiritul lui Maiorescu cu înrâuriri pornite din alte isvoare. Rezistența față de raționalismul revoluționar, adecă față de aspirația de a organiza vieața socială pe temeiul reprezentării unui om în genere și prin urmare pentru toate timpurile și locurile, este o tendință mai generală

a cugetării europene, în epoca zisă a « Restauraţiei » [1]). Revoluţia întâmpină o deopotrivă opoziţie în spirite ca acelea ale lui Chateaubriand şi De Bonald, Joseph de Maistre, Saint-Simon şi Auguste Comte. In Germania, opoziţia faţă de revoluţie şi de veacul raţionalist care a precedat-o se confundă cu însăşi tendinţele romantismului. Considerat în acest cadru, Hegel apare ca unul dintre filosofii Restauraţiei [2]). Imensul avânt reformator al feluritelor Adunări ale Revoluţiei se temperează prin toţi aceştia şi spiritul timpului caută un regulator al vieţii popoarelor în însăşi vieaţa lor istorică. Din acest punct de vedere se poate spune că gândirea socială a lui Maiorescu este un moment al Restauraţiei europene, ajunsă însă pe tărâmurile noastre după ce îşi împlinise rolul său în Occident. Pentru a ne explica în întregime gândirea lui Maiorescu ar trebui s'o punem în legătură cu întreaga filosofie a Restauraţiei. Lucrul nu e însă cu putinţă aci. Şi pentru că paginile de faţă sunt consacrate exclusiv cercetării influenţei lui Hegel în cultura românească, a trebuit să ne mulţumim cu scoaterea în evidenţă a unui singur fir din ţesătura care-l fixează pe scriitorul român în cultura europeană a veacului său. Pentru completare trebue să adăugăm însă că acestor influenţe coborîtoare din Hegel şi din întreaga gândire a Restauraţiei li s'a putut adăuga oarecari întăriri din partea evoluţionismului englez. Evoluţionismul îngăduia în adevăr o aplicaţie a categoriilor câştigate în studiul speciilor biologice, la vieaţa istorică

---

[1]) « Această idee a caracterului pur negativ al revoluţiei, scrie E. Bréhier, este postulatul comun al aproape tuturor filosofiilor până în 1848: toate îşi atribue misiunea de a căuta un principiu pozitiv constructor, capabil de a reface o societate solidă. Pentru toate deopotrivă şi prin însăşi condiţiile problemei, acest principiu trebue să fie o realitate independentă de arbitrarul uman şi de voinţa reflexivă. Nu este vorba de a crea acest principiu, ci de a-l descoperi şi de a-l anunţa. Toate greşelile imputate cugetării veacului al XVIII-lea şi Revoluţiei provin dintr'un acelaşi isvor, din falşa credinţă că principiile, fie intelectuale, fie politice, sunt instituite de oameni şi că ele pot fi stabilite plecând dela un fapt elementar precum sensaţia sau nevoile: aceste principii sunt, dimpotrivă, rebele analizei şi întrec debila putere a raţiunii omeneşti» (*Histoire de la philosophie*, II, pp. 580—581).

[2]) Asupra lui Hegel ca filosof al Restauraţiei, vd. K. Joel, *Wandlungen der Weltanschauungen*, II, p. 428. I. Erdmann, renumitul istoric al filosofiei (*Grundriss der Geschichte der Philosophie*, I—II, 1852) şi discipol al lui Hegel din ramura dreptei hegeliane, citat de Joel, pare a fi fost primul care l-a caracterizat pe Hegel în acelaşi fel, relevând în filosofia lui trei motive critice ale Restauraţiei: 1. restauraţia metafizicei, 2. a dogmei, 3. principiul etic-politic organologic.

a omenirii. Pentru punctul de vedere al evoluţionismului, raţionalismul revoluţionar era de o potrivă lichidat. Căci după cum nu poţi crea după voie, prin simple decrete ale raţiunii, specii animale şi vegetale, lucrul nu e posibil nici pentru forma şi chipul de manifestare al societăţilor omeneşti. Societăţile se dovedeau în acest fel supuse aceloraşi legi ale devenirii, ca şi speciile biologice şi determinate în formele lor succesive de vieaţă de aceleaşi condiţii concrete şi particulare ale mediului natural. Rezultatele evoluţionismului se potriveau în chipul acesta cu acelea ale filosofiei Restauraţiei. Maiorescu le-a putut primi pe amândouă, fără a introduce o divergenţă în unitatea ideilor lui.

Căutând însă să se înţeleagă pe sine, Maiorescu confirmă unele din aceste isvoare, dar nesocoteşte pe altele şi printre acestea pe Hegel, cu a cărui filosofie tinereţea sa a întreţinut totuşi raporturi atât de active. Vorbind astfel despre cărţile hotărîtoare în stabilirea punctului său de vedere şi a amicilor săi dela « Junimea », Maiorescu aminteşte de Buckle, autorul celebrei *Istorii a civilizaţiei în Englitera*, 1857, o lucrare în care se dădea o largă aplicaţie ideii evoluţioniste a influenţei mediului în desvoltarea societăţilor umane; după cum caracterizând modul de judecată al cercului său, în opoziţie cu acela al liberalilor munteni, el îl defineşte « mai mult englezeşte evoluţionar, decât franţuzeşte revoluţionar » [1]). In realitate însă Maiorescu n'a aplicat niciodată punctul de vedere evoluţionist al influenţei mediului asupra formelor pe care le ia vieaţa socială în felul în care o făcuse Buckle. Caracterizarea şi critica pe care Maiorescu o aduce civilizaţiei româneşti, după norma evoluţiei interioare a culturii poporului, este mult mai apropiată de gândirea filosofic-istorică a lui Hegel. Faptul însă că în 1897, când publică consideraţiile de mai sus, lui Maiorescu îi place să-şi atribue mai de grabă isvoare evoluţioniste, îşi are explicaţia firească. Hegelianismul era la această dată o filosofie întrecută şi chiar compromisă, încât scriitorul doritor să dea ideilor sale mai multă temeinicie, lasă în umbră vechea sa iniţiare hegeliană, reclamându-se

[1]) T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, vol. I, Introducere, pp. 44—45.

cu exclusivitate dela evoluţionismul ţinut pe atunci în mare cinste. *Socotim însă că cele ce precedă au putut stabili dovada că Maiorescu a marcat un capitol însemnat al influenţei lui Hegel în cultura românească, atât prin ideile sale estetice, cât şi prin premisele criticei sociale pe care el a exercitat-o.*

VI. M. EMINESCU

Despre hegelianismul lui Eminescu s'a vorbit uneori de către cercetătorii operii sale. Astfel I. Scurtu, editorul scrierilor politice și literare ale lui Eminescu, afirmă odată această influență, fără a încerca s'o precizeze mai de aproape. « Urmând mai departe pe Kant și pe Hegel, scrie I. Scurtu, Eminescu proclamă necesitatea echilibrului în stat, care-i *dreptul* și ajunge pe calea asta la teoria conservatoare a armoniei intereselor sociale prin păstrarea deosebirilor de clasă » [1]. Dela I. Scurtu, afirmația a trecut în lucrarea recentă a d-lui D. Murărașu, despre *Naționalismul lui Eminescu*, dar nici aici cunoștința directă a isvoarelor nu sprijină adevărul întrezărit [2]. O contribuție mai importantă la studiul ecourilor hegeliane în opera lui Eminescu a adus acum în urmă d-l I. Lupaș. Dar despre aceasta va veni vorba în curând.

In ce moment a luat Eminescu contact cu sfera ideilor hegeliane se poate spune aci cu oarecare siguranță. In anii de studenție la Viena, printre numeroasele preocupări ale lui Eminescu, ideile lui Hegel și-au avut partea lor. Printre filosofii cari i se păreau mai vrednici de a fi studiați, nu figurează însă în primul rând Hegel, ci Schopenhauer și Kant. In această privință există o mărturie a lui I. Slavici, interesantă a fi reprodusă, pentrucă reamintește sfatul pe care Karl Werder îl dase lui Maiorescu și care rezuma de sigur o opinie generală în lumea germană: « Aceasta mă'ndeamnă, scrie așa dar I. Slavici, să fac mărturisirea că pe mine, tânăr lipsit cu desăvârșire de cultură generală, Eminescu m'a îndrumat încă pe la sfârșitul anului 1869 să nu-mi pierd timpul cetind scrieri

---

[1]) I. Scurtu, în *Introducerea* la M. Eminescu, *Scrieri politice și literare*, București, 1905, p. 16.

[2]) D. Murărașu, *Naționalismul lui Eminescu*, București, 1932, p. 298.

de ale filosofilor ca Fichte, Hegel şi Schelling şi nici scrieri de ale lui Kant să nu cetesc decât după ce le voiu fi cetit pe ale lui Schopenhauer » [1]). Filosofia lui Kant, Schopenhauer şi a lui Herbart, răspândită la Universitatea vieneză de către discipolul acestuia, Robert Zimmermann [2]), alcătuiau obiectele principale ale sârguinţii depuse de tânărul student Eminescu.

Nici influenţa lui Hegel nu pare cu toate acestea a fi rămas străină de cercul ideilor sale în această vreme. Curând după 1869 ea se vesteşte cu siguranţă. Intr'o scrisoare-adresă din 3/15 August 1891, pe care Eminescu o trimite lui Dumitru Brătianu, în legătură cu proiectul serbării comemorative dela Putna [3]), cetim aceste reflecţiuni de filosofia istoriei, al căror spirit hegelian a fost de curând semnalat de către d-l I. Lupaş [4]). « Dacă serbarea s'ar întâmpla într'adevăr, scrie Eminescu, ca să aibă acea însemnătate istorică, pe care i-o doriţi d-voastră, dacă ea ar trebui să însemne piatra de hotar, ce desparte pe planul istoriei un trecut nefericit de un viitor frumos, atunci trebue să constatăm tocmai noi, aranjatorii serbării, cum că meritul acesta, eroismul acestei idei nu ni se cuvine nouă. Dacă o generaţiune poate avea un merit, e acela de a fi un credincios agent al istoriei, de a purta sarcinile impuse cu necesitate de locul pe care îl ocupă înlănţuirea timpurilor. Şi istoria lumii cugetă — deşi încet, însă sigur şi just: istoria omenirii e desfăşurararea cugetării lui Dumnezeu. Numai expresiunea exterioară, numai formularea cugetării şi a faptei constituesc meritul individual ori al generaţiunii, idea internă a amândorura e latentă în timp, e rezultatul unui lanţ întreg de cauze, rezultat ce atârnă mult mai puţin de voinţa celor prezenţi, decât de a celor trecuţi. Cum, la zidirea piramidelor, acelor piedici contra păsurilor vremii, fundamentele cele largi şi întinse purtau deja în ele intenţiunea unei zidiri monumentale, care e menită de a ajunge la o culme,

---

1) I. Slavici, *Amintiri*, Bucureşti, 1924, p. 105.

2) Vd. scrisoarea lui Eminescu către Maiorescu din 5 Februarie 1874, în M. Eminescu, *Opere complecte*, ed. A. C. Cuza, p. 652.

3) Vd. Eminescu, *Opere complecte*, ed. Cuza, p. 650 urm. şi *Scrieri politice şi literare*, ed. I. Scurtu, p. 419 urm.

4) I. Lupaş, *Influenţa lui Hegel în scrisul lui N. Bălcescu şi M. Eminescu*, în « Universul » din 7 Februarie 1932.

astfel în vieața unui popor munca generațiunilor trecute, care pun fundamentul, conține deja în ea ideea întregului. Este ascuns în fiecare secol din vieața unui popor complexul de cugetări, care formează idealul lui, cum în sâmburele de ghindă e cuprinsă ideea stejarului întreg. Și oare oamenii cei mari ai României, nu-i vedem urmărind cu toți, cu mai multă ori mai puțină claritate, un vis al lor de aur, în esență același la toți și în toți timpii? Crepusculul unui trecut apus aruncă prin întunerecul secolelor razele lui cele mai frumoase și noi, agenții unei lumi viitoare, nu suntem decât reflexul său. De aceea, dacă serbarea întru memoria lui Ștefan va avea însemnătate, atunci va fi o dovadă mai mult cum că ea a fost cuprinsă în sufletul poporului și s'a realizat, pentrucă a trebuit să se realizeze; dacă va trece însă neînsemnată, atunci va fi o dovadă cum că a fost expresiunea unor voințe individuale necrescute din sâmburele ideilor prezentului. E o axiomă a istoriei că tot ce e bine, e un rezultat al cugetării generale și tot ce e rău, e produsul celei individuale ».

D-l I. Lupaș a avut dreptate să identifice în acest text mai multe motive hegeliane: Hegeliană este în adevăr părerea că « istoria omenirii e desfășurarea cugetării lui Dumnezeu ». Hegeliană este sensibilizarea procesului organic al istoriei prin comparația cu stejarul care se găsește virtualmente în sâmburele de ghindă. Hegeliană este apoi idea continuității procesului istoric, care face din generația contemporană un reflex al trecutului și un agent al viitorului. Hegeliană e în sfârșit prețuirea înaltă acordată cugetării generale a istoriei și subevaluarea cugetării particulare a indivizilor. Această din urmă idee o pune d-l I. Lupaș în legătură și cu afirmația lui Hegel că rațiunea istorică se folosește în urmărirea scopurilor ei de pasiunile și tendințele conștiințelor individuale, exercitând o adevărată « viclenie » (List der Vernunft) [1]). Analiza d-lui

[1]) Asupra noțiunii « List der Vernunft » vd. Hegel, *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*, ed. Reclam, p. 70. Idea hegeliană a « vicleniei rațiunii » a fost folosită și de un alt gânditor român, de Al. Xenopol, care, în *Teoria istoriei* afirmă că « ceea ce numim greșeală, lipsă de energie, de prevedere sau abilitate, supleță, inteligență a afacerilor, nu sunt în definitiv decât mijloacele pe care inconștientul le întrebuințează pentru a-și realiza scopurile! » Asupra înrâuririi hegeliane în acest text, amestecată cu reminiscențe din Scopenhauer și Hartmann, vd. O. Botez, *Alexandru Xenopol teoretician și filosof al istoriei*, București, 1928, p. 96.

I. Lupaș a pus astfel în lumină unele din ideile hegeliane care îl preocupă pe Eminescu în anii săi de studenție la Viena. Inceputul contactului lui Eminescu cu gândirea filosofului german datează prin urmare din această epocă.

In semestrele petrecute la Universitatea din Berlin, atingerea lui Eminescu cu hegelianismul se intensifică și poate fi de asemeni probată. Intr'adevăr, Eminescu audiază la Berlin, în semestrul Aprilie—August 1873, printre alte prelegeri și pe acele ale lui Althaus, relative la *Expunerea și critica filosofiei lui Hegel* [1]). Răsunetul acestor preocupări apare limpede în scrisoarea prin care Eminescu răspunde îndemnului lui Maiorescu de a se pregăti în vederea ocupării unei catedre de filosofie la Universitatea din Iași.

Acest interesant document [2]), manifestă adeziunea lui Eminescu la filosofia lui Schopenhauer, cu o rezervă totuși, provenită din faptul că « filosofia dreptului, de stat și a istoriei sunt indicate numai la Schopenhauer », deși « cheia unei expuneri adevărate a acestora e cuprinsă în metafizica sa ». Eminescu mărturisește însă că nu poate rămâne indiferent față de aceste discipline, « căci nu trebue să lași nediscutat tocmai aceea ce are cel mai mult interes practic ». Răspunsul pe care Eminescu îl găsise, concentrându-se asupra acestor materii mărturisește contactul cu filosofia lui Hegel, deși în formă influența ei cată a fi atenuată. « Cred că am găsit acum, scrie Eminescu, deslegarea problemelor privitoare la aceste materii grupând opiniunile și sistemele doveditoare ce întovărășesc fiecare fază de evoluție în antinomii în jurul intemporalului în istorie, drept și politică, dar nu în sensul evoluției ideii lui Hegel. Căci la Hegel cugetare și existență sunt identice. Aci nu. Interesul practic pentru patria noastră ar consta acum în înlăturarea teoretică a tuturor îndreptățirilor pentru importarea nechibzuită a unor instituții străine, care nu sunt altceva decât organizații speciale ale societății omenești în lupta pentru existență, care pot fi primite în principiile lor generale, a căror casuistică trebue însă să rezulte în mod empiric din

[1]) Vd. I. Rădulescu-Pogoneanu, *Studii*, București, 1910, p. 56.
[2]) Eminescu, *Opere complecte*, ed. Cuza, p. 653.

împrejurările particulare ale fiecărui popor și ale fiecărei țări ».

Cu toate rezervele față de filosofia lui Hegel, ca o concesie făcută interesului contemporan în descreștere față de această filosofie și cu toate reminiscențele eterogene care îl însoțesc, pasajul citat rămâne hegelian în principiul lui. Relativa lui prolixitate face însă necesară interpretarea. Ce afirmă deci Eminescu? Mai întâi, că deslegarea problemelor privitoare la istorie, drept și politică nu este posibilă decât punând în legătură feluritele lor soluții cu deosebitele faze de evoluție ale omenirii și grupându-le în antinomii în jurul intemporalului în istorie. Aluziile hegeliane ale acestei metode sunt destul de transparente. Misteriosul « intemporal în istorie » pare în adevăr a fi « spiritul universal sau ideea absolută » a lui Hegel, care după expresia acestui filosof este intemporal eternă (zeitlos-ewig). Acest element intemporal al Ideii este apoi considerat de Hegel că se desvoltă în istoria omenească străbătând etapele antinomice ale tezelor și antitezelor, reconciliate în sinteze succesive. Pentru a încerca deci valabilitatea diverselor sisteme juridice și politice, Eminescu își propune să le înțeleagă în raport cu faza de desvoltare pe care ele le reprezintă în sistemul dinamic al unor antinomii. Metoda pe care și-o propune Eminescu este prin urmare esențialmente hegeliană, chiar dacă se adaugă rectificarea că aci, « cugetarea și existența nu sunt identice », ca la Hegel.

In al douilea rând, concluzia la care se oprește Eminescu îndată și anticipând rezultatele aplicării unei astfel de metode, coincide și ea cu vederile hegelianismului. Am arătat mai sus că pentru Hegel, instituțiile unui popor nu pot fi decretate de o rațiune care decide pentru orice loc și pentru orice timp. Ele nu pot fi în realitate decât produsele evoluției interne ale conștiinței poporului. Este ceeace afirmă și Eminescu acum, ridicându-se împotriva « importării nechibzuite a instituțiilor străine ». Armătura care susține această vedere numai este însă hegeliană, ci evoluționist-darwinistă. In adevăr, motivul pentru care instituțiile nu pot fi importate, rezultă pentru Eminescu, din împrejurarea că fiecare din ele fiind forme ale luptei de existență purtate de o societate, instituțiile românești nu pot

să se desvolte decât din condițiile particulare ale acestei lupte în societatea românească. Astfel, în acelaşi chip în care Maiorescu ne îndreptățea a susține în ce-l priveşte, hegelianismul lui Eminescu se complică şi se sprijină cu puncte de vedere împrumutate evoluționismului ştiințific.

Preocupările hegeliane ale lui Eminescu se întrevăd şi în unele din notele manuscrise publicate de I. Scurtu şi datate din epoca 1870—1877. Astfel în fragmentul « Natura şi Statul », ne întâmpină următoarea cugetare: « Schema cursului naturii este un cerc de forme, prin care materia trece ca prin puncte de transițiune » [1]). Sub aparența lucrurilor, pe care le compară cu nişte umbre, Eminescu recunoaşte realitatea unui principiu dinamic: « Undele râului etern », « un Ahasver al formelor lumii ». Acest principiu aminteşte de aproape spiritul universal al lui Hegel, manifestându-se în forme deosebite, dealungul mişcării sale dialectice.

Dar fragmentul conține şi o altă notație hegeliană: « s'ar putea spune prin analogie, că precum în corp este conținută idealiter forma sa în embrio... tocmai aşa sunt conținute în societatea privită din orice punct al desvoltării sale, fazele ei viitoare, legile, dreptul, religiunea, care nu sunt decât tocmai organele de vieață ale societății, au energia lor respectivă, au modul lor de secrețiune » [2]). Concepția desvoltării organice a societăților omeneşti şi a tuturor formelor culturii lor spirituale, analoagă desvoltării ființelor vii din embrion, o formulase limpede Hegel. Toate manifestările culturale ale unei societăți se desvoltă, pentru acest filosof, din « spiritul popular » (Volksgeist), care îi stă la bază, din individualitatea națiunii respective. Acest spirit popular se constitue în obiecte felurite şi anume « ca Dumnezeu, el este reprezentat, cinstit şi iubit în religie, ca imagine şi intuiție el este descris în artă, el este apoi cunoscut şi înțeles ca gândire în filosofie. Din pricina identității originare a substanței, a conținutului şi obiectului lor, diverse creațiuni se găsesc într'o unitate indislocabilă cu spiritul Statului. O anumită formă de Stat

[1]) Eminescu, *Scrieri politice şi literare*, ed. Scurtu, p. 1.
[2]) Eminescu, *O. cit., ibid.*

nu se poate întruni decât cu o anumită religie, după cum în acest Stat nu pot exista decât această filosofie și acestăa artă »[1]). O astfel de dependență a formelor culturii de individualitatea imanentă a națiunii, impunea apropierea de desvoltarea organică a ființelor vii din germenele lor. « Desvoltarea, scrie Hegel, aparține și ființelor vii. Existența lor nu se înfățișează ca ceva mijlocit, capabilă a fi schimbată din afară, ci ca una care se desvoltă dintr'un principiu intern inalterabil, dintr'o esențialitate elementară, a cărei existență ca germene este mai întâi simplă, dar din care apar mai apoi forme deosebite... In acest chip, individul organic se produce pe sine însuși, făcându-se ceeace este el în sine. Tot astfel spiritul nu este altceva decât ceeace el isbutește a se face și se face ceeace el este »[2]). Concepția desvoltării organice a societăților trece, din astfel de considerații, adeseori în scrierile lui Eminescu[3]).

---

[1]) Hegel, *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*, ed. Reclam, p. 94. Vd. mai departe în acelaş sens: « Spiritul unui popor este un spirit determinat, care îşi clădeşte o lume de faţă, care există şi persistă în religia, în cultul, în obiceiurile, în constituţia şi legile sale politice, în întregul cerc al aşezărilor lui, în faptele şi evenimentele sale... ceeace sunt faptele lor, acestea sunt popoarele » (*O. cit.*, p. 119).

[2]) Hegel, *O. cit.*, p. 96.

[3]) După cum vom avea ocazia să observăm şi mai departe, idei de provenienţă hegeliană se unesc uneori la Eminescu cu idei de origină naturalist-ştiinţifică. Aşa de pildă chiar concepţia organică a societăţii putea să-şi aibă deopotrivă obârşia în Hegel, cât şi în aşa numita sociologie organicistă care, tocmai în această vreme, producea monumentele şi făcea să se vorbească mai mult de ideile ei conducătoare. Sociologia organicistă, pe baze ştiinţifice, este reprezentată în a doua jumătate a secolului al XIX-lea prin trei nume şi trei opere epocale: H. Spencer, *The principles of sociology*, 1876 (trad. germ. 1877), P. v. Lilienfeld, *Gedanken über die Sozialwissenschaft der Zukunft*, 1873 urm., A. Schäffle, *Bau und Leben des sozialen Körpers*, 1875 urm. Toate aceste opere susţin deopotrivă că « societatea este un organism ». Analogia cu organismul biologic este dusă atât de departe, încât nu numai că se afirmă, împreună cu Spencer, că societatea are o *morfologie* şi *funcţiuni*, dar împreună cu Schäffle şi mai ales cu Lilienfeld, se recunoaşte în feluritele instituţii sociale, adevărate organe, precum creerul, inima, arterele, etc. Am întâmpinat mai sus, în legătură cu scrisoarea trimisă de Eminescu lui Dumitru Brătianu, ideea organicistă într'un ansamblu hegelian foarte semnificativ, care nu lasă nicio îndoială asupra provenienţei ei. Iată însă acum aceeaşi idee, însoţită de comparaţii în genul lui Lilienfeld, care ne dovedesc că sociologia organicistă a avut şi ea partea ei de contribuţie în formarea ideilor lui Eminescu: « In zadar, scrie acesta (« Timpul », 30 Ianuarie 1879, cit. ap. D. Murăraşu, în Eminescu, *Scrieri politice*, ed. « Scrisul Românesc », p. XVI), ar încerca cineva să dovedească că Statul e un rezultat al convenţiunii şi al punerii la cale prin teorii; el este şi rămâne un product al naturii, un organ al societăţii şi precum omul nu-i liber de a-şi schimba inima sau creerul sau plămânii după plac, asemenea nici societatea într'o stare anumită de lucruri economice şi de cultură, nu poate să schimbe după plac forma şi funcţiunile Statului, nu poate să se joace nepedepsită de-a parlamentul şi de-a guvernul ».

Ecouri hegeliane ne aduce însă şi un alt fragment rămas nedesăvârşit, publicat de I. Scurtu din notele manuscrise ale lui Eminescu. Este vorba acum de metoda istorică, cu privire la care ni se spune: « Cine va vrea să facă istoria vreunei epoce sau unui *mişcământ* oarecare, înainte de toate va trebui să facă a se simţi legea continuităţii acestui mişcământ. El va trebui să arate punctul de purcedere, de ajungere şi apoi *seria terminelor intermediare prin care se află unite aceste două termine extreme* » [1]). Procedarea care este recomandată aci istoricului este însăşi metoda dialectică, constând din urmărirea fazelor succesive de desvoltare ale unei idei. Şi pentru a nu rămâne nicio îndoială asupra originii acestui punct de metodă, o frază următoare, ştearsă ulterior de Eminescu, adaugă: « El (istoricul) va trebui încă să se silească a arăta dublul mecanism de repulsiune şi asimilaţiune, pe care l-am indicat (?) şi prin mijlocul căruia el s'a efectuat ». Dar mecanismul de repulsiune şi asimilaţie al ideilor nu este decât o expresie proprie pentru opoziţiile dialectice dintre teze şi antiteze, împăcate în sintezele care le urmează. Aluziile hegeliane ale fragmentului devin astfel destul de vizibile.

In acelaş loc, desvoltarea unei idei este pusă în legătură cu « oamenii mari ce vor fi exprimat-o » şi care « nu vor fi decât organe; personalitatea lor se va nimici în personalitatea ideii ». Oamenii mari despre cari ni se vorbeşte aci sunt concepuţi însă în acelaşi fel ca individualităţile de importanţă istorică universală, « die welthistorischen Individuen » ai lui Hegel, cu privire la care ni se afirmă că « scopurile lor particulare cuprind elementul substanţial, a cărui voinţă este aceea a spiritului universal » [2]).

Fragmentul se încheie, în fine, cu o nouă referire la concepţia organologică, potrivit căreia ideea embrionară trăeşte în formele variate ale desfăşurării ei, ca o adevărată imanenţă a simultanului în succesiv: « Ş'apoi, dacă aceasta nu va fi numai cutare sau cutare idee, al cărei curs istoric îl va cerceta în modul acesta, dacă asta va fi ideea în ea însăşi, se va putea

[1]) O problemă a istoricului, în M. Eminescu, *Scrieri politice şi literare*, ed. Scurtu, p. 9.

[2]) Hegel, *O. cit.*, p. 66.

vedea în germenele său, tot atât cât și în succesiunea (sa), în simultanietatea, tot (atât ca și) în vremea continuității sale, toată desvoltarea istorică. Vom ceti c'o singură aruncătură de ochi, toată opera istoriei ».

Inițierea hegeliană a lui Eminescu, despre care ne mărturisesc unele din scrisorile și notele anilor săi de studenție, a folosit ziaristului și scriitorului politic de mai târziu. Naționalismul lui Eminescu s'a alimentat bogat din filosofia istoriei a lui Hegel. Ba chiar aceasta, alături de evoluționismul științific, sunt singurele temelii filosofice mai ușor de deslușit în articolele și polemicele sale. Intocmai ca Maiorescu, Eminescu nu citează însă pe Hegel. El preferă chiar să invoace argumentele gândirii științifice naturaliste a timpului. Cineva ar putea însă să claseze ideile politice care alcătuesc naționalismul lui Eminescu, după cum preponderează în ele motivul filosofic-istoric hegelian sau motivul științific naturalist. Așa de pildă într'un articol publicat în *Timpul* din 2 Septemvrie 1878, Eminescu notează cu o intenție științifică: « Politicește nematur e oricine susține adevărul absolut al unor teorii aplicabile la vieața Statului, căci acele teorii departe de a fi absolut adevărate, nu sunt decât rezultatul, cristalizarea, formula matematică oarecum a unei stări certe a societății, care stare iarăși e condiționată prin o mulțime de factori economici, climatici, etnologici, ș. a. m. d. [1]). Iată însă aceeași idee transcrisă în limbajul filosofic-istoric hegelian: « Natura poporului, instinctele, înclinările lui moștenite, geniul lui, care adesea neconștiut urmărește o idee, pe când țese la războiul vremii, acestea să fie determinante în vieața unui Stat, nu maimuțarea legilor și obiceiurilor străine. Deci, din acest punct de vedere, arta de a guverna e știința de a ne adapta naturii poporului, a surprinde oarecum stadiul de desvoltare în care se află și a-l face să meargă liniștit și cu mai multă siguranță pe calea pe care a apucat » [2]). In ambele pasajii exprimarea aceleeași tendințe împotriva importului instituțiilor străine. Dar pe când în primul pasajiu, tendința aceasta este sprijinită cu

---

[1]) Din filosofia dreptului, în M. Eminescu, *Scrieri politice*, ed. Murărașu, p. 167.
[2]) Arta guvernării, în M. Eminescu, *O. cit.*, p. 309.

aluzii la teorii științifice relative la felul în care factorii naturali economici, climatici, etnologici determină formele vieții Statului, în al doilea pasajiu aceeași tendință rezultă din concepția desvoltării imanente a geniului național. Fără îndoială că întrunirea acestor două isvoare în scrierile politice ale lui Eminescu, dă ideilor sale oarecare neclaritate. Căci teoreticește nu este tot una a afirma că așezămintele unui popor sunt rezultatul condițiilor sale externe de vieață, cu a afirma că ele sunt produsul spontaneității geniului său intern. Oricare ar fi însă deosebirea teoretică dintre aceste două afirmații, practic ele se puteau armoniza în aceiași tendință: respingerea formelor importate în vieața Statului. Scriitorul militant care era Eminescu, în articolele sale ziaristice, putea deci să treacă cu vederea proveniența deosebită a argumentelor pe care le întrebuința, pentru a nu reține decât directiva practică pe care ele o justificau deopotrivă. *Dar că în formarea acestei directive, filosofia lui Hegel a contribuit cu o parte însemnată, socotim, după cele arătate mai sus, a fi mai presus de orice îndoială.*

VII. O DISCUȚIE HEGELIANĂ

Intrebându-ne la începutul acestui studiu, dacă filosofia lui Hegel a putut să aibă vreo înrâurire în cultura românească, găsiam un răspuns prealabil în însăși constatarea că succesul și răspândirea acestei filosofii coincide cu epoca de modernizare a organismului nostru politic. Era în adevăr permisă ipoteza că într'o vreme în care atâtea energii românești tindeau către așezarea civilizației noastre pe noui temelii, ideile filosofului care se bucurau în același timp de un atât de mare răsunet, să fi contribuit la îndrumarea și sprijinirea acestor tendințe. Paginile care au urmat au încercat să-i dea un conținut mai precis și să verifice această ipoteză. La sfârșitul lor, influența lui Hegel în cultura românească apare ca o pagină închegată în istoria formației spirituale a României moderne.

Dacă însă recapitulăm rezultatele mai de seamă ale cercetării noastre, observăm că influența hegeliană a alimentat două tendințe antagoniste: pe de o parte tendința liberală și progresistă, pe de altă parte tendința conservatoare. Un Eliade-Rădulescu, un Mihail Kogălniceanu, poate un N. Bălcescu au împrumutat din ideile lui Hegel sau din atmosfera pe care acestea o răspundeau în jurul lor, ideea că triumful libertății alcătuește scopul însuși al procesului istoric. Dimpotrivă, un Titu Maiorescu, un M. Eminescu au împrumutat din Hegel ideea evoluției organice a societăților omenești și principiul că instituțiile lor trebue să corespundă fazei de desvoltare pe care a atins-o conștiința poporului. Se înțelege că în acest din urmă caz, filosofia lui Hegel putea fi folosită ca un argument întăritor al criticei îndreptate împotriva așa numitei modernizări pripite a instituțiilor noastre.

Alți cercetători, înaintea noastră, au presimțit adevărul că ideile conservatorilor români își au una din obârșiile lor în

cugetarea germană. Așa de pildă d-l H. Sanielevici, care exprimă această convingere, fără să identifice totuși influența precisă a lui Hegel. « Se afirmă de obiceiu, scrie d-l H. Sanielevici [1]), că doctrina junimistă este o importațiune din Germania. Așa exprimat lucrul nu este tocmai exact. Când au început a se vedea la noi roadele amare ale revoluției dela 48, s'a produs o reacțiune în clasa boierească și între intelectuali; și alegerea Germaniei pentru studii universitare a fost o manifestare a acestei reacțiuni. Ideile liberale fuseseră aduse din Franța, cunoscută ca țara revoluționarilor, pe când Germania, din contra, era cunoscută ca țara evoluțiunii lente. Dintre cele două mari concepțiuni sociologice, dintre care una, cea *raționalistă* sau a *contractului social*, privește societatea ca o înjghebare a minții omenești, pe când a doua, aceea a *evoluțiunii* organice, consideră societatea ca un organism ce evoluează după legi inerente lui, prima s'a născut în Franța și a rămas acolo populară, pe când a doua a apărut în Germania, la începutul secolului al XIX-lea — ca o reacțiune la marea revoluție și la concepțiile ei, — și caracterizează până astăzi această țară. Cele două concepțiuni nu sunt decât oglindirea evoluțiunii reale a celor două țări ».

In același sens scrie mai târziu d-l Șt. Zeletin [2]), subliniind contrastul dintre liberalii burghezi și conservatorii romantici: « Corifeii revoluției noastre burgheze își făcuseră cultura în Franța, acei ai contrarevoluției romantice s'au format în Germania, de unde ne-au adus ideile de *organism*, evoluție *organică* și respectul *tradiției* ». Dar d-l Șt. Zeletin amintește în acest proces de infiltrație spirituală și contribuția probabilă a lui Hegel: « Concepția romantică a desvoltării organice, scrie d-sa în același loc, alcătuește ideea de temelie a idealismului german, precursorul real al evoluționismului științific englez. După Schelling, concepția e reluată de Hegel: acesta o desvoltă în cele mai grandioase proporții pe care le-a atins până acum spiritul omenesc. Dela Hegel ea trece la Marx,

[1]) H. Sanielevici, *50 de ani de evoluție*, în vol. *Studii critice*, 1902, ed. nouă, « Cartea Românească », p. 238.

[2]) Șt. Zeletin, *Romantismul german și cultura critică română*, în « Minerva », II, 3, p. 75.

întemeietorul «socialismului științific», care-și clădește edificiul gândirii sale tot pe principiul evoluției necesare și continue. Contemporanul lui Hegel, Schopenhauer, stă iarăși sub influența romantică, deși osândește istoria, surghiunind-o în lumea aparenței. De altfel, legăturile lui Schopenhauer și Marx cu romantismul le-a arătat Troeltsch, cu obișnuita sa erudiție, în opera amintită. Cu acești doi gânditori ne apropiem de țara noastră: Schopenhauer și Marx sunt scriitorii germani cei mai familiari pionierilor culturii romantice din România». D-l Șt. Zeletin admite așa dar o influență a lui Hegel în cultura românească, filtrată însă prin Schopenhauer și Marx și numai în direcția sprijinirii ideilor așa numiților «romantici» români. Câștigul studiului nostru este a fi arătat dimpotrivă că influența lui Hegel a lucrat uneori direct și a favorizat tendințe antagoniste.

In această din urmă privință, contribuții interesante a adus d-l C. Rădulescu-Motru. Pentru d-l Rădulescu-Motru nu numai liberalii și conservatorii, dar și socialiștii, democrații, umanitariștii, anarhiștii moderni sunt hegeliani, pentru că «toți împrumută dela Hegel credința, că idealul, pe care mintea omenească îl concepe ca un ce necesar, trebue să fie o necesitate și pentru realitatea lumii. Toți sunt hegeliani, fiindcă toți identifică aspirațiunile lor sufletești și interesele lor cu legile existenții însăși» [1]). Hegelianismul are, în explicația d-lui C. Rădulescu-Motru, o adevărată virtute magică. Căci el afirmă unitatea idealului cu realul și posibilitatea celui dintâi de-a se întrupa în materia celui din urmă. «Credința că lumea se conduce după idealul nostru, scrie d-l Rădulescu-Motru, este marea descoperire a lui Hegel. El a crezut cel dintâi, că legile de desvoltare ale lumii reale sunt aceleași cu legile dialectice ale spiritului omenesc. El, cel dintâi, a căutat să demonstreze, că ceea ce este la locul său în logica spiritului omenesc, este prin aceasta la locul său și în domeniul realității. Și ce fac ei altceva, cei mai mulți dintre scriitorii politici de astăzi, decât să repete pe toate tonurile această credință a lui Hegel? » [2]).

[1]) C. Rădulescu-Motru, *Elemente de Metafizică pe baza filosofiei kantiene* (ed. definitivă, București, 1928, p. 58.

[2]) C. Rădulescu-Motru, *O. cit.*, p. 57.

Faptul că hegelianismul a putut să sprijine în cultura românească tendințe antagoniste n'ar mai avea de ce să surprindă, după astfel de considerații.

Ocupându-se în fine de speciala influență a lui Hegel în cultura noastră, d-l Rădulescu-Motru o afirmă de asemeni: « Și la noi, Românii, s'a aplicat această dialectică a personalismului de tranziție (hegelian). Ar fi fost chiar extraordinar să nu se aplice. Hegelianismul a fost, și este încă, în atmosfera Europei, ca un element constitutiv, din care toți gânditorii au aspirat și aspiră. Au făcut mulți hegelianism fără să știe. Toți câți au fost tentați să găsească un rost istoric clasei sociale, din care făceau parte; credinței, pe care o aveau; idealului de artă, la care țineau, erau în același timp ispitiți de dialectica hegeliană » [1]). Și pentru a ilustra această vedere, d-l C. Rădulescu-Motru citează două opere moderne de literatură politică, în care crede a putea recunoaște influența dialecticei hegeliane. Cea dintâi este lucrarea d-lui E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, 1924—1925, o operă în trei volume, în care civilizația românească a zilelor noastre este arătată a fi integrată din colaborarea unor « forțe revoluționare » cu anumite « forțe reacționare ». Infățișând schema generală a lucrării d-lui E. Lovinescu, pe care o crede de inspirație hegeliană, d-l Rădulescu-Motru scrie: « Civilizația română modernă este opera ideologiei și anume a ideologiei revoluționare franceze. Cu un asemenea început suntem în plin hegelianism. Vom vedea îndată că suntem în hegelianismul cel mai radical posibil... Ideologia revoluționară își chiamă negațiunea ei la vieață. Negația forței revoluționare este forța reacționară. Aceasta se și arată numai decât, pregătită fiind în Germania. Teza și-a găsit antiteza. Vine sinteza: civilizația română de astăzi. Un istoric mai puțin hegelian ar fi început cu forța reacționară, care se potrivește mai bine sufletelor pasive și imitative și apoi ar fi venit la forța revoluționară. Sau, un istoric adevărat, în genul lui H. Taine, ar

[1]) C. Rădulescu-Motru, *Personalismul energetic*. I. Antropomorfismul și personalismul, în « Revista de Filosofie », X, p. 3—4. Acest capitol citit mai întâiu în ședința Academiei Române din 21 Mai 1925, n'a mai fost reprodus apoi la publicarea « Personalismului energetic » în volum.

fi început cu starea de fapt, cu vechiul regim, pentru a trece apoi la inovație, la noul regim. D-l E. Lovinescu începe însă strict după formula dialectică: întâi afirmația, apoi negația și în urmă sinteza afirmației cu negația, care aduce o nouă afirmație » [1]). Obârșii hegeliane întrevede în fine d-l Rădulescu-Motru și în lucrarea d-lui St. Zeletin, *Burghezia română*, 1925, a cărei progresiune de idei o rezumă în chipul următor: « Teza este mercantilismul în curs; antiteza, mentalitatea reacționară a celor ce nu înțeleg mercantilismul și, neînțelegându-l, îi opun piedici. Sinteza, tutela providențială a oligarhiei din jurul Băncii Naționale » [2]). D-l Șt. Zeletin, care este un scriitor de tendințe înaintate, și-a văzut astfel întoarsă caracterizarea de hegelianism [3]), pe care d-sa a crezut că o poate aplica numai criticismului romantic și reacționar.

Discuția, firește, nu s'a oprit aci. D-l E. Lovinescu a răspuns în volumul al III-lea al operii sale, obiecțiilor care i se aduseseră cu puțină vreme înainte, tăgăduind amestecul vreunei infiltrațiuni hegeliane în sistemul lucrării sale. Dacă expunerea sa a început cu analiza factorului afirmativ: ideologia revoluționară, pentru a continua cu negația acesteia: ideologia reacționară, lucrul nu se datorește, după cum se afirmase, intenției de a aplica formula dialectică: « întâi afirmația, apoi negația și în urmă sinteza afirmației cu negația, care aduce o nouă afirmație ». Planul lucrării sale, ne spune d-l E. Lovinescu, era determinat mai de grabă de desfășurarea firească a lucrurilor: « Prin simpla sa apariție, orice idee nouă, descoperire sau invenție, reprezintă negația unei alte idei sau forme de vieață cu care intră în conflict » [4]). Tarde arătase la vremea sa că în mișcarea socială imitația se însoțește cu opoziția, *împerecherea logică* cu *duelul logic*. Cu atât mai mult expunerea sa trebuia să înceapă cu înfățișarea factorilor revoluționari și nu cu stările de fapt care îl precedaseră, cu cât în procesul culturii românești din veacul trecut, cei dintâi

1) *O. cit.*, p. 99.
2) *O. cit.*, p. 102.
3) Această caracterizare are pentru d-l C. Rădulescu-Motru un sens negativ. Vd. asupra aprecierii științifice a hegelianismului, considerațiile din « Personalismul energetic », 1927, p. 30 urm.
4) E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, vol. III, p. 21.

avuseseră cu adevărat inițiativa. « Cum civilizația română, scrie d-l E. Lovinescu, adică totalitatea condițiilor vieții noastre materiale, nu e o creațiune organică a poporului român, nu puteam pleca dela studiul unor forțe care n'au avut inițiativa; în materie socială, politică, economică și tehnică, inițiativa a pornit dela ideologia și dela totalitatea componentelor civilizației apusene. Studiul forțelor revoluționare se impunea, așa dar, ca stadiul adevăratului principiu activ; pentru a se realiza ele au întâlnit în cale, cum era și firesc, forța reacționară nu numai a vechilor forme sociale ci și a sufletelor configurate de influențe seculare. Duelul logic al acestor forțe constitue istoria însăși a *civilizației române moderne* » [1]). Nu avem a ne pronunța aci asupra îndreptățirii planului general adoptat de lucrarea d-lui E. Lovinescu. Important pentru noi a reține este că acest plan general amintește fără îndoială trichotomia momentelor dialectice, deși strecurarea lor în opera scriitorului român nu apare niciodată ca rezultatul vreunei reminiscențe provenite din frecventarea directă a isvoarelor.

Cu totul altul este cazul d-lui Șt. Zeletin, un scriitor format în școala filosofilor. Pe de altă parte, « *Burghezia română* », opera principală a d-lui Zeletin, este o lucrare care aplică metoda marxistă în studiul evoluției societății românești din ultimul veac. Se știe însă care este dependența marxismului de dialectica hegeliană, încât n'ar fi riscată afirmația că prin mijlocirea lui Karl Marx, filosofia lui Hegel a găsit calea scrierilor d-lui Zeletin. Iată însă că o astfel de presupunere, primește o confirmare neașteptată din chiar partea acestuia, într'o scrisoare adresată revistei « Ideea Europeană ». Revista « Ideea Europeană » publicase în 1925, o dare de seamă asupra unei expuneri publice făcută de d-l Zeletin, în care apropierea gânditorului român de materialistul german Karl Büchner, provoacă următoarea interesantă rectificare: « Am fost și sunt în filosofie un incorigibil romantic, scrie d-l St. Zeletin, un romantic din temperament, nu din capriciile lecturii; din harul naturii, nu din acel al cărților. Sângele elenic, pe care nu fără fiori îl știu pulsând în vinele mele, mi-a creat sălașul

[1]) E. Lovinescu, *O. cit.*, p. 24.

sufletesc în templul uman al filosofiei romantice germane, ea însăși plămădită în spiritul și pe temeliile elenismului [1]). De aceea natura mi se prezintă ca rezultat al unei serii continue de evoluție *spirituală*, ce palpită în infinite unde, fiecare din acestea având la locul și la timpul ei *un rol necesar*. Pentru mine existența întâmplătoare, izolată, este o simplă absurditate: orice făptură din univers are, în modesta ei sferă de activitate, un rol necesar de împlinit, fără care însăși existența totului ar fi știrbită. *In cadrul acestui determinism spiritual al universului, determinismul social, pe care-l aplic, este o simplă parte întregitoare*. E drept că am intrat în panteonul idealismului romantic pe portița materialismului marxist, el însuși clădit pe miezul sufletesc romantic al evoluției continue. Dar când din templul romantic mi-am aruncat privirile îndărât, spre portița materialistă, care mă condusese înăuntru, a trebuit să mă înfior la aparența ei sbârlită. Fapt este că marxismul, sub raport filosofic, se clădește pe cea mai mare grosolănie pe care o cunosc în istoria filosofiei: el a luat materia ca esență a lucrurilor, însă i-a dat o lege de origină și natură sufletească: aceea a evoluției seriale romantice, sub forma ultimă dată de Hegel » [2]). Un document mai edificator ca acesta nici nu se putea dori. Comentatorul ideilor d-lui Zeletin va trebui să pornească dela acest text, pentru a desluși partea de influențe romantice, în consecință și hegeliane, care au contribuit la formația autorului « Burgheziei române ». Acest text dovedește însă în același timp și împotriva susținerilor din altă parte ale d-lui Zeletin, că hegelianismul a putut alimenta nu numai « curentele reacționare ».

Influența filosofiei lui Hegel în cultura românească s'a produs atât în orientarea curentelor de dreapta cât și a celor de stânga. Imprejurarea s'a produs de altfel nu numai în cadrul culturii noastre, dar chiar în patria filosofului, unde încă

[1]) Mai cu seamă în legătură cu Hegel s'a susținut influența culturii grecești asupra formării concepției organice a societății. Grecia reprezintă în adevăr, pentru Hegel, exemplul unei adevărate societăți organice, desvoltată original și armonios. Asupra acestei filiații de idei, o contribuție recentă în E. Vermeil, *La pensée politique de Hegel*, în *Etudes sur Hegel*, publication de la « Revue de Métaphysique et de Morale », Paris, 1931.

[2]) Șt. Zeletin, *Neoliberalismul*, București, 1927.

dela Fr. Engels [1]) s'a atras atenţia asupra dublei posibilităţi a acestei filosofii. Am văzut care este pentru d-l C. Rădulescu-Motru raţiunea acestei plurivalenţe [2]). Pentru noi ea stă în structura intimă a acestei construcţii speculative. Filosofia lui Hegel afirmă în adevăr, pe de o parte, o mişcare ascensională şi continuă a societăţilor omeneşti către un ideal de libertate. Această mişcare se execută printr'o succesiune neîntreruptă de factori în luptă, în care mai toţi conducătorii revoluţionari ai timpurilor noastre au găsit justificarea teoretică a acţiunii lor. Pe de altă parte, Hegel arată că în această mişcare continuă a istoriei universale, fiecare etapă este dominată de geniul câte unui alt popor, care desvoltă o cultură originală şi închisă comunicării cu alte culturi contigue în timp şi spaţiu. Această vedere a filosofiei lui Hegel a fost folosită mai cu seamă de naţionalismul feluritelor popoare europene. S'a întâmplat astfel cu filosofia lui Hegel, ceea ce s'a întâmplat şi cu doctrina altor filosofi: înrâurirea ei a fost atât de întinsă, încât a putut procura argumente unor tabere în luptă. Această constatare îşi primeşte acum o nouă întărire, prin studiul influenţei lui Hegel în cultura românească.

---

[1]) Fr. Engels, *Antidühring*, VIII. Aufl., 1914, p. 10.

[2]) Un alt exemplu al plurivalenţei filosofiei lui Hegel, adică al virtuţii sale de a se însoţi cu tendinţe dintre cele mai felurite, îl găsim în faptul că însăşi filosofia d-lui C. Rădulescu-Motru, care a ridicat de atâtea ori protestul său împotriva hegelianismului, a putut fi pusă în legătură cu acesta. Astfel d-l I. Brucăr, studiind ideile d-lui Rădulescu-Motru asupra raportului dintre conştiinţa individuală şi conţinuturile ei necesare şi universale, vede aci o postulare, în sens hegelian, a corelaţiei dinamice a conştiinţei cu universul (cf. *Probleme noui în filosofie*, Bucureşti, 1931, p. 81).

ANEXE

DIE ALTE FRANZÖSISCHE TRAGÖDIE UND DIE WAGNERSCHE MUSIK

Diskussion der Sitzung vom 27. April 1861

(cf. « Der Gedanke ». Philosophische Zeitschrift. Organ der philosophischen Gesellschaft zu Berlin. Herausgegeben von Dr. C. L. Michelet, Schriftführer der Gesellschaft. Zweiter Band. Berlin, Nicolaische Buchandlung, 1861, p. 112 urm.).

Majorescu: Der Aufforderung der geehrten Gesellschaft, meinen neulichen öffentlichen Vortrag über die alte französische Tragödie und die Wagnersche Musik hier zu wiederholen, willfahre ich um so lieber, als ich der ganzen Auseinandersetzung gerade die Hegelsche Definition des Schönen zu Grunde gelegt hatte. Wenn das *Schöne* selbst die vollkommene Durchdringung der Idee und des sinnlichen Scheinens ist, so können wir als die einseitigen und vom Schönen sich entfernenden Richtungen die betrachten, wo entweder die Idee, das Logische, auf Kosten des Sinnlichen sich geltend macht, — was wir das *Erhabene* nennen können; oder wo das sinnliche Moment zum Nachteil der Idee hervortritt, — wodurch dann das *Reizende* entsteht. Zwei Beispiele mögen genügen.

Indem wir diese Bestimmungen auf die *Tragödie* anwenden, erkennen wir in ihr die Charaktergrundsätze des Helden als dasjenige Element, welches der Idee in der Definition des Schönen entspricht; während seine Affekte und seine den Grundsätzen widerstrebenden Neigungen das Sinnliche repräsentieren. Dramatisch schön wird der Charakter dann, wenn die Grundsätze und die Neigungen sich vollständig durchdringen, und dadurch ihrem Kampfe ein Ende machen. Diesen Kampf selber aber, der so eine wesentliche Bedingung des dramatisch Schönen wird, nenne ich nach Schillers Vorgang, das *Pathetische*. Wo nun die Grundsätze sich so stark geltend machen, dass sie im Helden die widerstrebenden Neigungen und Gefühle gar nicht aufkommen lassen, und folglich auch das Pathetische unmöglich wird, da kann das Drama *erhaben* sein, aber es ist kein *schönes* Kunstwerk. Und das ist der Fall bei Corneille. Nehmen Sie als mustergültiges Beispiel seinen Horacier

an. Dieser ist von seinem patriotischen Enthusiasmus so beseelt, dass er die Gefühle der Anhänglichkeit, der Freundschaft, der Liebe für seine Familie vollständig zum Schweigen bringt, und deshalb den Kampf des Pathetischen nicht besteht, — dadurch aber eben erhaben wird und nicht schön.

In Paris, von wo ich so eben komme, machte man mir bei einer ähnlichen Besprechung den Einwand, dass das Pathetische ja durch die Schwester des Horaciers herbeigeführt werde, welche in ihrer Liebe für den Curacier das Gefühlselement ausschliesslich repräsentiere, während der Horacier nur die Idee zur Anschauung bringe; dass also den beiden Erfordernissen des Schönen in Corneilles Tragödien stets entsprochen sei, mit dem Unterschiede, dass jede von ihnen abgesondert in einer einzelnen Person vollständig zur Geltung komme. Dieser Einwand ist nicht schwer zu widerlegen. Es ist nähmlich ästhetisch unmöglich, in Einer Person die Idee ausschliesslich zur Geltung zu bringen; denn erstens wäre dadurch diese Person gezwungen, die Ideen, fortwährend zu deklamieren, was episch, aber nicht dramatisch sein kann; zweitens aber würde dadurch der Held sich gar nicht vor uns als ein solcher legitimieren, da man niemals wissen kann, um mit Schiller zu reden, ob die Fassung des Gemüths eine Wirkung seiner moralischen Kraft ist, wenn man nicht überzeugt worden, dass sie keine Wirkung der Unempfindlichkeit ist. So muss die einseitige Darstellung der Idee in Einer Person, ohne dass in dieser selben Person auch der Kampf des Pathetischen veranschaulicht wird, rundweg als ein ästhetischer Irrtum bezeichnet werden, der möglicherweise das Erhabene, aber niemals das Schöne, konstituiert.

Ganz dieselben Erscheinungen lassen sich in der *Musik* verfolgen. Die *Harmonie* entspricht hier dem logischen, dem ideellen Element, während die *Melodie* das sinnliche vertritt. In der vollständigen Verschmelzung der Harmonie und der Melodie, wie sie in unerreichtem Grade Beethovens Symphonien realisiert haben, liegt das Musikalisch-Schöne, während das einseitige Geltendmachen der Melodie zum Nachtheil der Harmonie das Sinnlich-Reizende ergiebt (neuere Italienische Opernmusik), wogegen das einseitige Geltendmachen der Harmonie auf Unkosten der Melodie zum Erhabenen führt (Wagners Opern). So ist Wagners Richtung in der Musik ein eben solches Extrem, wie Corneilles Richtung in der Tragödie [1]).

Michelet: Indem sich die Horacier in einer Collision von Pflichten, hier also zwischen Vaterland und Geschwisterliebe befindet, und er die Schwester tödtet, um das durch ihre Thränen und Vorwürfe beleidigte Vaterland zu rächen: so liegt gerade darin das Pathetische,

[1]) Der Redner entwickelte nun kurz die logische Notwendigkeit der Dissonanzen bei Wagner, widerlegte dessen Berufung auf Beethovens Art und Weise, eine Melodie zu zerlegen, und wies endlich den sozialen Zusammenhang dieser Kunsterscheinungen nach.

auch wenn er nicht schwankt. Das Pathetische kommt nicht bloss vom sinnlich Reizenden her, — ist nicht lediglich ein Kampf zwischen Grundsätzen und Neigungen, sondern zwischen Grundsatz und Grundsatz, der aber ebenso Einer zwischen Neigung und Neigung ist. Denn die Grundsätze der Helden sind eben ihre Neigungen. Dadurch, dass in der tragischen Collision Gedanke gegen Gedanke, Pflicht gegen Pflicht auftritt, bleibt der Held nicht in der ruhigen Einheit seines logischen Grundsatzes, sondern die Spaltung, die Bestimmtheit des Gedankes wird eben Leidenschaft, Neigung, auch beim Horacier; und mit ihr ist sogleich das sinnlich Reizende gegeben. Um ein anderes Beispiel heranzuziehen, so ist der Cid noch mehr in diesem Pathos, in dieser tragischen Collision zwischen der Ehre seines Vaters, den der Vater seiner Geliebten beleidigte, und der Liebe zu Chimene befangen. Und in dem bekannten Monologe kommt dies Schwanken, dieser Kampf seiner Seele deutlich zum Vorschein:

Que je sens de rudes combats!
Contre mon propre honneur mon amour s'intéresse;
Il faut venger un père, et perdre une maîtresse;
L'un m'anime le coeur, l'autre retient mon bras.
Réduit au triste choix, ou de trahir ma flamme,
Ou de vivre en infame,
Des deux côtés mon mal est infini,
O Dieu! l'étrange peine!
Faut-il laisser un affront impuni?
Faut-il punir le père de Chimène?

D'Ercole: Wiewohl ich mit den von Hrn. Majorescu aufgestellten Prinzipien übereinstimme, so kann ich doch nicht annehmen, was er über den Charakter der Italienischen Musik gesagt hat. Ich räume ein, dass das melodische Element das überwiegende in ihr sei; aber darin sehe ich, statt eines Nachteils, vielmehr den wahren Begriff der Tonkunst. Auch fehlt der Italienischen Musik die Harmonie nicht; nur ist diese in einem solchen Maasse vorhanden, wie es nötig ist, die Melodie zu ergänzen. Die Hauptsache in der Musik ist die Melodie, — die Harmonie, um mich so auszudrücken, nur das notwendige äussere Gewand, damit die Melodie nicht in ihrer Nacktheit erschiene. Die Richtigkeit meiner Behauptung fliesst sowohl aus dem Begriff des Schönen überhaupt, als auch aus dem der Musik ins Besondere. Denn wenn das Schöne die Darstellung des Geistes in sinnlicher Gestalt, die sinnliche Gestalt aber, in der die Musik die trauernde oder fröhliche Seele darstellt, die Reihenfolge der Töne ist: so stammt die Melodie direkt aus der empfindenden Seele selber, während die Harmonie erst von der künstlerischen Berechnung des Verstandes herkommt. Beides muss verbunden sein, aber so, dass die Harmonie die Nebensache bleibt. Und das ist in der Italienischen Musik der Fall, während in der neuern Deutsche das gerade Gegenteil stattfindet. Dieser Unterschied im

Charakter der Italienischen und der Deutschen Musik liegt selbst im Charakter beider Nationen. Der Italiener stellt den Geist in der Form der Unbefangenheit dar, welche überhaupt die Form der Kunst ist, während der Deutsche denselben Geist in der Form der denkenden Reflexion darstellt; und darum ist Deutschland der eigentliche Boden der Wissenschaft geworden. Deutschland hat die in Griechenland und Italien geschaffenen Kunstwerke erst recht philosophisch *begriffen*. Und indem auch die Kunst der Deutschen, insbesondere ihre neuere Musik, mehr der Theorie hinneigt, als die Italienische: so erklärt dies erstens zur Genüge, warum in der Deutschen Musik das überwiegende Element die Harmonie sei, weil diese eben recht eigentlich die theoretische Seite der Musik bildet; zweitens warum die Italienische Musik in beiden Hemisphären verbreitet ist, während die Deutsche mehr lokal blieb.

Förster: Der Gegensatz von Rossini und Wagner ist indessen nicht der der Musik beider Völker, indem die Italiener in ihrer alten Kirchenmusik ja die Begründer der Harmonie sind.

Lasson: Es scheint mir nicht passend, ganze Zeitalter künstlerischer Entwickelung dadurch charakterisieren zu wollen, dass man ihnen das Erhabene oder einen ähnlichen ästhetischen Terminus zuschreibt. Der Gegensatz der künstlerischen Epochen liegt in den Idealen; in der dramatischen Dichtung sind es die sittlichen Ideen, an denen sich die Bewegung der Geschichte vollzieht. Von der Hegelschen Definition des Schönen scheint mir der geehrte Redner einen nicht richtigen Gebrauch gemacht zu haben. Als die Idee, die in sinnlicher Form erscheinen soll, ist unmöglich ein abstrakter Gedanke gemacht, sondern das innere, organische Einheitsprinzip des als Kunstwerk zu produzierenden oder als Naturschönes existierenden Objektes; ein Prinzip, das als solches ein Ideelles, Allgemeines, dem sinnlichen Willen des Einzelnen gegenüber, ist, aber weder anders ausgesprochen noch begriffen werden kann, als in der konkreten Anschauung seiner Explikation in allen Einzelheiten des schönen Objektes. Das Logische hat daher in der Kunst gar keine Stelle: am Ehesten noch in der äussern Technik und deren Konsequenz. Das Beste am Künstler, oder vielmehr das, was ihn zu einem solchen macht, ist das Unbewusste, die Bestimmtheit seiner Phantasie, die von allem Raisonnement absolut unabhängig ist. Sollen an einem dramatischen Kunstwerk die beiden Momente des Schönen gesondert werden, so ist das Ideelle die sittliche Weltanschauung und die besondere Form der Phantasie des Dichters, das Sinnliche die Darlegung dieses Ideellen in den Besonderheiten der Kunstform. Die Grundsätze und Überzeugungen der Helden haben keine entfernte Beziehung zu dem ideellen Prinzip des Dramas.

Es scheint mir ferner das Prinzip der Französischen Tragödie nicht richtig bezeichnet zu sein, wenn man ihr Wesen in den Mangel der Entwickelung in der Gesinnung des Helden, in dem schon überwundenen Kampf gegen die Sinnlichkeit setzt. Man nehme die erste beste Tragödie vor, und man wird das Gegenteil finden. Gerade die *combats*

du coeur, der Kampf zwischen Tugend und Neigung geben der Französischen Tragödie ihren eigentlichen Charakter. Eher möchte bezeichnend sein, dass Dichter und Held beständig in der Reflexion leben: jener über sein Schaffen, dieser über sein Tun und Leiden reflektiert. Es ist eine unendliche Eitelkeit der Selbstbespiegelung, eine nicht ermüdende Redseligkeit in allem Schmerz und aller Leidenschaft. Die Auffassung des Menschen ist hier die möglichst abstrakte. Alle Nationalitäten, Religionen, Epochen werden in denselben dramatischen Topf geworfen und zu demselben Brei verarbeitet. Die sittliche Qualität hat Nichts *mehr* mit der Naturbestimmtheit, *noch* Nichts mit der Bildung zu schaffen, sondern beruht nur in dem abstrakten Gegensatze von Tugend und Laster, Willenskraft und Schwäche. Der Dichter bindet sich an enge Gesetze der Form, die, an sich indifferent und bedeutungslos, nur dadurch, dass sie überhaupt das Joch der Formalität auferlegen, einen Sinn bekommen. Im rein Formellen, in der Decenz, verharrt auch der tragische Held. Es handelt sich um kein substantielles Interesse. Nicht die objektiven Mächte der Sittlichkeit, sondern die subjektivste Form des Pathos, Liebe und Hass, Tugend und Laster, die abstrakteste Form der sittlichen Begeisterung, das allgemein allem Menschlichen Zugehörige, das bildet den Grund des Konflikts. Die Religion erscheint nicht als Weltmacht, sondern als Devotion des Individuums: der Staat nicht als sittliche und geschichtliche Macht, sondern als Vaterlandsliebe, Ehrgeiz u. s. w. Alles sittlich Objektive ist hier in subjektive Bestimmungsgründe zergangen. Es ist das die Kunst des reinen Rationalismus, gemacht, rhetorisch-prunkend, tugendstolz; über dem sogenannten allgemein Menschlichen ist alle Besonderheit eingebüsst. Das ist schon die Andeutung der Revolutionsprinzipien. Die Tugend macht den Wert des Menschen, alles Andere ausser der Gesinnung ist unwesentlich. Es ist das die wesentlich romantische Kunst. Dem Germanen gilt Nichts, als die substantiellen Mächte, die die objektive Welt konstituieren; das Subjekt ist nur Gefäss. Der Romane sieht immer zunächst diese Mächte in der Form des subjektiven Pathos. Seine Subjektivität hat er hinaufzuschrauben, und so tritt die Eitelkeit des heroischen Bewusstseins in den Vordergrund, die Rhetorik des Pathos. Keine Kunst ist daher pathetischer als die Französische, weil nirgends so wie hier die Naturbestimmtheit negiert wird. So möchte ich auch Corneille und Wagner nicht in die entfernteste Beziehung gesetzt wissen. Die Musik von vorn herein bewegt sich in ganz andern Ideen, als die dramatische Poesie. In der Musik handelt es sich um den Gegensatz der empfindenden Individualität und der äussern Welt. Das Moment der Innerlichkeit der Empfindung trägt die Melodie, die im Wesentlichen in zeitlicher Sukzession paralleler, rhytmisch gegliederter Reihen besteht. Das Moment des Äussern erscheint in der Harmonie, die durchaus auf zeitlicher Coexistenz beruht. Eine Vermittelung dieser Gegensätze schafft allerdings die Dissonanz mit Vorhalten und Durchgängen, indem sie in polyphoner Form inmitten des

harmonischen Elements die melodische Tonsukzession vorbereitet. So ist auch Italienische und Deutsche Musik verschieden wie Melodie und Harmonie, Subjektivität und Objektivität, Empfindung und Dasein. Wenn Beethoven genannt worden ist, so möchte ich bemerken, dass er in dem vollendeten Gleichgewichte der musikalischen Elemente, wie es die Werke seiner mittleren Epoche zeigen, darum durchaus Deutsch ist, weil bei ihm alle Innerlichkeit der Empfindung nur aus der symbolischen Darlegung der die objektive Welt gestaltende Naturmächte herauszuwachsen nur ihr Gegenbild zu sein scheint. Was aber Wagner anbetrifft, so verfolgt er durchaus keinen spezifisch musikalischen Zweck. Ihm gilt es um die Charakteristik, um geschichtliche Zeichnung, wie Ähnliches auch in der Malerei dieser Gegenwart hervortritt. In solchen Zweck der Charakteristik überspannt er, wie die gesamte Zukunftsmusik, die musikalischen Mittel; und weil es ihm auf Bilder der Objektivität ankommt, legt er ein ganz einseitiges Gewicht auf die Harmonie und verschmäht das speziell Musikalische der Form. Die Herrschaft der Harmonie ist in der Deutschen Musik seit Bach, Gluck, Beethoven nichts Neues. Aber diese Einseitigkeit und Verkennung des eigentümlich Musikalischen zu Zwecken, die der Musik als solcher nicht wesentlich sind, das ist der Charakter des Wagnerschen Schaffens.

Schasler: Ich habe zwei Bemerkungen zu machen: die eine gegen die Definition des Hrn. Majorescu von dem Gegensatze des Erhabenen und Reizenden; die andere gegen die Anwendung, welche Hr. Lasson von dem Ausdruck «Logisch» gemacht hat. Die Definition eines Gegensatzes durch einen parallelen Gegensatz ist selten zutreffend, und erweist sich als unrichtig, sobald derselbe, von demselben Prinzip aus, auf ein anderes Gebiet, als das gewählte, angewendet, mit sich in Widerspruch kommt. So z. B. könnte man das Erhabene, vom Gesichtspunkt der Architektur aus, gerade als das materiell Übergrosse, also als das Sinnliche: das Anmuthige, dagegen, da seine Wirkung von der Dimension abstrahiert, und sich nur auf die *Form* der Bewegung bezieht, als das Geistige definieren. Jene Definition also: das Erhabene ist das Ideelle, das Reizende dagegen das Sinnliche, scheint mir den Begriff nicht zu erschöpfen. Was das *Logische* betrifft, welches Hr. Lasson in der Kunst nur der Technik zugewiesen wissen will, so das es erst bei der handwerklichen praktischen Ausführung in Betracht komme: so ist für mich das Logische vielmehr schon bei der Konzeption selbst tätig, wenn auch nur als *δύγαμις*. Denn wie die Natur in Embryo schon organisch gestaltend, d. h. logisch, verfährt, so auch die Kunst. Eine konzipierte Idee, die nicht das Moment dieses Logischen im Keime in sich besitzt, ist entweder ein Chaos, oder ein ganz Abstraktes, Formloses und Gedankenloses, also im ideellen Sinne ebenso ein Nichts wie im materiellen. Das Logische im Gegenteil ist die wahre gedankliche Essenz im Künstlerischen, weil hier gerade die Form oder vielmehr das Formprinzip das Wesentliche ist.

Maerker: Man muss nicht Missbrauch mit dem Worte Logisch treiben, welches sowohl von Hrn. Majorescu, als von Hrn. Lasson auf befremdende Weise gebraucht worden. Ich kann unter Logisch nur die Wesens-Einheit, als den reinen Gedanken verstehen, der das Kunstwerk begründet.

Majorescu: Hrn. Förster antworte ich zunächst, dass ich bei der ganzen Besprechun gbloss die neuere Italienische Musik im Auge gehabt. Hrn. Michelet gegenüber bestreite ich, dass der Horacier irgend eine Kollision seines Wesens auf pathetische Weise zur Anschauung bringt. In ihm liegt gar keine Kollision. Er zögert nicht, seinem Enthusiasmus fürs Vaterland unbedingt alles aufzuopfern. Dadurch kann er nie Pathetisch werden und ermangelt also einer Hauptbedingung des Schönen. Dass einige Französische Tragödien auch Andeutungen des Pathetischen im Helden selbst enthalten, ist gewiss; ebenso wie in der Wagnerschen Musik auch Melodien vorkommen. Aber der ästhetische Grundzug dieser Richtung, wie ihn Corneille in *Horace* am Besten realisiert und wie er ihn in der Vorrede zum *Nicomède* am klarsten ausgesprochen, schliesst vom Helden das Pathetische aus; und gerade *Horace* und *Nicomède* sind diejenigen Tragödien, welche von der Sorbonne alljährlich als Muster hingestellt werden. Hrn. Schasler erwiedere ich, dass seine Auffassung des Erhabenen als eines Sinnlich-Grossen gegen die Ästhetik verstösst. Das Erhabene ist im Gegenteil eine solche Übergrösse, das sie der sinnlichen Wahrnehmung sich entzieht und das ideelle Moment in uns hervorhebt, — selbst durch das Kolossale in der Architektur den Geist nach Ihnen weist. Die Einwürfe gegen meine Auffassung des Logischen haben mich gerade in dieser Versammlung überrascht. Wenn Hr. Lasson das Logische der Kunst in der Technik erblickt, so kann diese nüchterne Auffassung auf den Standtpunkt Herbarts gerechtfertigt scheinen, aber nicht im Kreise der Hegelschen Ansichten. Dagegen bin ich mir nicht bewusst, das Wort « Logisch » in einem andern Sinne gebraucht zu haben, als in dem der Wesenseinheit. Allein mit Berufung auf Goethes Worte:

Der Schein was wär' er, dem das Wesen fehlte?
Das Wesen wär' es, wenn es nicht erschiene?

setze ich dem Wesen den sinnlichen Schein gegenüber mit analogischer Anwendung auf Harmonie und Melodie. Wenn Hr. Lasson endlich die Unterscheidung zwischen dem subjektiven und objektiven Moment bei der ästhetischen Auffassung der Kunst-Richtungen will massgebend sein lassen, so gebraucht er nur andere Worte für denselben Gedanken; was mir überflüssig scheint. Ausserdem aber halte ich die von ihm vorgeschlagenen Ausdrücke für unbrauchbar, einmal weil sie kein ästhetischer Sprachgebrauch sind, dann aber, weil sie zu den eklatantesten Missdeutungen Veranlassung geben, wie denn z. B. einige Literatur-Historiker Schiller den subjektiven und Goethe den objektiven Dichter nennen, während Julian Schmidt die Geschichte auf den Kopf stellt und das Umgekehrte behauptet.

TRADUCEREA ROMÂNEASCĂ

VECHEA TRAGEDIE FRANCEZĂ ŞI MUZICA LUI WAGNER

Maiorescu: Răspund solicitării onoratei societăţi de a repeta aici recenta mea conferinţă publică despre vechea tragedie franceză şi muzica lui Wagner, cu atât mai multă plăcere, cu cât la baza întregii discuţii pusesem tocmai definiţia hegeliană a frumosului. Dacă *frumosul* nu este decât deplina pătrundere a ideii cu aparenţa sensibilă, atunci putem considera drept nişte directive unilaterale şi care se depărtează de frumos, pe acelea în care fie ideea, elementul logic, se valorifică în paguba sensibilităţii, ceeace se întâmplă în *sublim*; fie că momentul sensibil se evidenţiază în desavantajul ideii, ceea ce produce *fermecătorul.* Două exemple sunt suficiente.

Aplicând aceste precizări în *tragedie*, recunoaştem principiile de caracter ale eroului drept acel element care corespunde Ideii în definiţia frumosului; în timp ce afectele sale şi inclinaţiile opuse principiilor reprezintă sensibilitatea. Din punct de vedere dramatic caracterul devine frumos, atunci când principiile şi inclinaţiile se întrepătrund pe deplin şi odată cu aceasta lupta dintre ele se aplanează. Lupta însăşi, devenită o condiţie esenţială a frumosului dramatic, o numesc, după exemplul lui Schiller, *patetismul* tragediei. Acolo unde principiile se valorifică atât de intens, încât împiedecă în erou apariţia inclinaţiilor şi sentimentelor opuse, făcând imposibil patetismul, drama poate fi *sublimă*, nu însă şi o operă de artă *frumoasă*. Acesta este cazul în Corneille. Să luăm ca exemplu tipic tragedia sa Horace. Horace este atât de însufleţit de entuziasmul său patriotic, încât aduce pe deplin la tăcere toate sentimentele sale de afecţiune, de prietenie, de iubire pentru familia sa şi în felul acesta lupta pateticului nu se mai dă, eroul devenind sublim, dar nu frumos.

In Paris, de unde vin tocmai, mi se făcu cu ocazia unei discuţii asemănătoare obiecţia, că pateticul este introdus prin sora lui Horace, care prin iubirea ei pentru Curiace reprezintă cu exclusivitate elementul sentimental, în timp ce Horace face numai Ideea să apară. Tragediile lui Corneille corespund astfel ambelor cerinţe ale frumoasului, cu deosebirea că fiecare din ele în mod separat se valorifică în câte o singură persoană pe deplin. Nu este greu de a înlătura această obiecţie. Din punct de vedere estetic este cu neputinţă ca Ideea să se manifeste cu

exclusivitate într'o singură persoană; căci prin aceasta, mai întâiu, persoana ar fi silită să-și declame necontenit ideile, ceeace poate fi epic, dar nu dramatic. In al doilea rând, eroul nu s'ar putea legitima pe această cale ca atare în ochii noștri, deoarece, pentru a vorbi cu Schiller, nu se poate ști dacă constituția sufletească a eroului este un efect al puterii sale morale, atâta timp cât n'ai căpătat convingerea că ea nu este un efect al insensibilității. Astfel manifestarea unilaterală a Ideii într'o singură persoană, fără ca în acea persoană să fie făcută aparentă lupta pateticului, trebue să fie desemnată pur și simplu ca o eroare estetică, în stare a constitui după putință sublimul, niciodată însă frumosul.

Absolut aceleași fenomene pot fi urmărite în muzică. *Armonia* corespunde aici elementului logic, ideal, în timp ce *melodia* reprezintă pe acel sensibil. In deplina contopire a armoniei și melodiei, așa cum simfoniile lui Beethoven au realizat-o într'un grad ne mai atins, stă frumosul muzical, în timp ce valorificarea unilaterală a melodiei în desavantajul armoniei produce fermecătorul-sensual (muzica operelor italienești mai noui), dimpotrivă valorificarea unilaterală a armoniei în paguba melodiei conduce la sublim (operele lui Wagner). Astfel direcția lui Wagner în muzică este o extremă deopotrivă cu aceea a lui Corneille în tragedie [1]).

Michelet: Patetismul lui Horace, chiar dacă el nu șovăește niciodată, provine din faptul coliziunii dintre datorii și anume între patrie și iubirea frățească; o coliziune care îl conduce la uciderea surorii și la răzbunarea patriei ofensate prin lacrimile și imputările ei. Patetismul nu provine numai din latura sensibilității. El nu este numai o luptă între principii și inclinații, ci între principiu și principiu, dar care este în același timp și una între înclinație și înclinație. Căci principiile eroilor sunt tocmai înclinațiile lor. Din împrejurarea că în coliziunea tragică se înfruntă gând cu gând și înclinație cu înclinație, urmează că eroul nu rămâne în unitatea liniștită a principiului său logic, ci, ca și în cazul lui Horace, desbinarea, determinarea gândului devine pasiune, înclinație; și odată cu aceasta este dată și latura de farmec sensibil. Pentru a invoca un alt exemplu, Cidul este încă mai stăpânit de acest pathos, de această coliziune tragică între onoarea tatălui său, pe care tatăl iubitei sale îl ofensase și iubirea sa pentru Chimene. Această șovăire, această luptă a sufletului său apare limpede în cunoscutul monolog:

Que je sens de rudes combats!
Contre mon propre honneur mon amour s'intéresse;
Il faut venger un père, et perdre une maîtresse:
L'un m'anime le coeur, l'autre retient mon bras.
Réduit au triste choix, ou de trahir ma flamme,
Ou de vivre en infâme,

[1]) Vorbitorul desvoltă acum pe scurt necesitatea logică a disonanțelor la Wagner, respinse felul în care acesta se reclamă dela maniera lui Beethoven de a analiza o melodie și demonstră în sfârșit complexul social al acestor fenomene artistice.

Des deux cotés mon mal est infini.
O Dieu! l'étrange peine!
Faut-il laisser un affront impuni?
Faut-il punir le père de Chimène?

D'Ercole: Deși aprob principiile expuse de d-l Maiorescu, nu pot accepta totuși ceeace a spus despre caracterul muzicii italienești. Conced că elementul melodic este în aceasta preponderant; dar departe de a vedea aci un neajuns, recunosc adevăratul concept al muzicii. Pe de altă parte muzicii italienești nu-i lipsește armonia, dar o are în proporția necesară întregirii melodiei. Principalul în muzică este melodia, — armonia, pentru a mă exprima astfel, nu este decât învelișul extern necesar, pentru ca melodia să nu apară în goliciunea ei. Indreptățirea afirmației mele decurge atât din conceptul frumosului în genere, cât și din acel al muzicii în special. Căci dacă frumosul este reprezentarea spiritului în formă sensibilă, dacă forma sensibilă în care muzica reprezintă sufletul întristat sau vesel este succesiunea sunetelor, atunci melodia se coboară direct din sufletul sensitiv, în timp ce armonia provine din calculul artistic al intelectului. Ambele trebue să se îmbine, însă în așa fel încât armonia să rămână secundară. Și aceasta este cazul în muzica italienească, în timp ce în muzica gremană mai nouă se petrești tocmai contrariul. Această deosebire în caracterul muzicii italienece și germane stă în însuși caracterul ambelor națiuni. Italianul reprezintă spiritul în forma naivității, care este forma artei în genere, pe când germanul reprezintă același spirit în forma gândirii reflexive; de aceea a devenit Germania terenul propriu al științii. Germania a *înțeles* cu adevărat filosoficește operele de artă produse în Grecia și Italia. Și întrucât și arta germanilor, în special muzica lor mai nouă, înclină mai mult către teorie, decât arta italiană, împrejurarea explică mai întâiu cu îndestulare de ce în muzica germană elementul preponderant este armonia, adică aceea care constitue partea propriu zis teoretică a muzicii; în al doilea rând, de ce muzica italienească este răspândită în ambele emisfere, pe când muzica germană a rămas mai mult locală.

Förster: Contrastul dintre Rossini și Wagner nu este totuși acela dintre muzica ambelor popoare, întrucât Italienii în vechea lor muzică bisericească sunt întemeietorii armoniei.

Lasson: Nu mi se pare potrivit a voi să caracterizezi epoci întregi ale evoluției artistice, atribuindu-le sublimul sau vreun termen estetic asemănător. Opoziția dintre epocile artistice stă în idealurile lor; în poezia dramatică, ideile morale sunt acelea în legătură cu care se execută mișcarea istoriei. Nu mi se pare că onoratul vorbitor a dat o potrivită întrebuințare definiției hegeliane a frumosului. Este cu neputință de a concepe ideea, care trebue să apară în formă sensibilă, drept o cugetare abstractă, ci ca principiul intern și organic al obiectului devenit operă de artă sau existent ca frumos natural; un principiu care, ca atare, este ceva ideal și general, opus voinții sensuale a individului, dar care

nu poate fi nici exprimat nici înțeles altfel, decât în intuiția concretă a explicațiunii sale în toate detaliile obiectului frumos. Din această pricină elementul logic n'are în artă niciun loc sau cel mult în tehnica externă și în consecințele ei. Ce este mai bun în artist, sau mai de grabă ceeace îl face artist, este inconștientul, determinația fantaziei sale, care este absolut independentă de orice raționament. Dacă într'o operă de artă dramatică cele două momente ale frumosului pot fi deosebite, atunci momentul ideal este concepția morală despre lume și forma specială a fantaziei poetului, pe când momentul sensibil este manifestarea acestui factor ideal în particularitățile formei artistice. Principiile și convingerile eroului n'au nici cea mai îndepărtată relație cu principiul ideal al dramei.

Mai departe nu mi se pare că principiul tragediei franceze a fost bine desemnat, atunci când esența ei a fost pusă în lipsa unei desvoltări în sentimentul eroului, în depășirea luptei cu sensualitatea. Să ne propunem oricare tragedie și vom găsi contrariul. Tocmai așa numitele *combats du coeur*, lupta dintre virtute și înclinație dă tragediei franceze caracterul ei propriu. Semnificativ ar fi mai de grabă faptul, că poet și erou trăesc permanent în reflexiune: poetul reflectând asupra creației, eroul asupra acțiunii și suferinții sale. Este o nesfârșită vanitate a oglindirii de sine, o neostenită limbuție în toate suferințele și patimele. Concepția despre om este aci cea mai abstractă cu putință. Toate naționalitățile, religiile, epocile sunt asvârlite în aceeași oală și transformate în aceeași pastă. Calitatea morală nu mai are nimic de-a face cu determinarea naturală, nici cu cultura; ea există numai în opoziția abstractă dintre virtute și vițiu, forță a voinții și slăbiciune. Poetul se leagă prin strâmte legi formale, care, indiferente și lipsite de semnificație în sine, capătă un sens numai prin jugul formalității pe care îl impun. Eroul tragic la rândul său stărue într'o atitudine pur formală, în decență. Niciun interes substanțial nu îl mișcă. Temeiul conflictului nu e constituit din forțele obiective ale moralității, ci din forma cea mai subiectivă a pathosului, din iubire și ură, virtute și vițiu, formele cele mai abstracte ale entuziasmului moral, aparținând umanității în genere. Religia nu apare ca o putere a lumii, ci ca devoțiune a individului; Statul nu apare ca putere morală și istorică, ci ca iubire de patrie, ambiție ș. a. m. d. Tot ce este moral-obiectiv este topit în motive subiective de determinare. E o artă a raționalismului pur, artificială, falnică prin retorismul ei și prin cultul virtuții; o artă în care orice particularitate este sacrificată în interesul omenescului general. Principiile revoluționare se lasă presimțite de pe acum. Virtutea apare drept valoarea omului; tot ce o depășește apare ca neesențial. Aceasta este arta romantică prin excelență. In ochii germanului nu valorează decât forțele substanțiale, care constituesc lumea obiectivă; subiectul este numai receptacol. Romanul consideră aceste forțe numai în forma pathosului subiectiv. Tendința sa este de a-și potența subiectivitatea și astfel vanitatea conștiinții eroice, retorica pathosului apare în primul plan. Nici o artă nu e mai patetică decât

cea franceză, fiindcă nicăieri determinarea naturală nu e mai negată. Din această pricină între Corneille și Wagner nu văd nici cea mai îndepărtată relație. Muzica de altfel se mișcă în sfera unor idei cu totul deosebite de acele ale poeziei dramatice. In muzică avem de a face cu opoziția dintre individualitatea sensibilă și lumea externă. Momentul interiorității, al sensibilității este purtat de melodie, care constă esențialmente din succesiunea temporală a unor serii paralele, organizate ritmic. Momentul extern apare în armonie, care se întemeiază pe coexistența temporală. O mijlocire între aceste contraste o creează în tot cazul disonanța cu apogiaturi și note de pasaj, întrucât pregătesc în formă polifonă și în interiorul elementului armonic succesiunea tonală melodică. In chipul acesta muzica italiană și germană sunt deosebite ca melodia și armonia, subiectivitatea și obiectivitatea, simțirea și existentul. Fiindcă Beethoven a fost numit, voiu observa că el, prin desăvârșitul echilibru dintre elementele muzicale, după cum o arată operele epocii sale de mijloc, este prin excelență german, ca unul la care întreaga interioritate a simțirii se desvoltă numai din forțele naturale constitutive ale lumii obiective, al căror reflex pare a fi. Intrucât îl privește însă pe Wagner, acesta nu urmărește nicidecum un scop specific muzical. Ceea ce îl interesează pe Wagner este caracteristicul, desemnul istoric, după cum la fel se întâmplă și în pictura prezentului. In vederea acestui scop de caracterizare supraîncordează Wagner, deopotrivă cu întreaga muzică a viitorului, mijloacele muzicale. Și fiindcă tendința sa se îndreaptă către icoane ale obiectivității, pune el în mod unilateral întreaga greutate asupra armoniei, disprețuind elementul special muzical al formei. Domnia armoniei începând cu Bach, Gluck și Beethoven nu este ceva nou. Dar această unilateralitate și ignorare a elementului muzical propriu zis în vederea unor scopuri, care muzicii ca atare nu-i sunt esențiale, aceasta alcătuește caracterul creației wagneriene.

Schasler: Am două observații de făcut: una împotriva definiției d-lui Maiorescu asupra opoziției dintre sublim și fermecător; a doua împotriva aplicației date de d-l Lasson termenului « logic ». Definiția unei opoziții printr'o opoziție paralelă este rareori satisfăcătoare și se dovedește nepotrivită, îndată ce plecând dela același principiu, dar aplicându-se într'un alt domeniu, intră în contrazicere cu sine însuși. Așa de pildă sublimul ar putea fi definit, din punctul de vedere al arhitecturii, tocmai ca supra-mărimea materială, prin urmare ca ceva sensibil; dimpotrivă, grațiosul, al cărui efect face abstracție de dimensiune și se raportă numai la *forma* mișcării, poate fi definit ca ceva spiritual. Astfel definiția potrivit căreia sublimul ar fi idealul și fermecătorul ar fi sensualul, nu mi se pare a epuiza conceptul. Cât privește *logicul*, căruia d-l Lasson i-a rezervat în artă numai partea tehnică, în așa fel încât ar veni în considerație numai în legătură cu partea practică și profesională, eu socotesc că are un rol chiar în actul concepției, fie numai ca *δύγαμις*. Căci întocmai ca natura, care încă din embrion plasticizează organic și deci procedează logic, tot astfel și arta. O idee concepută,

care nu conține în germene momentul logic, este sau un haos sau ceva pur abstract, lipsit de formă și de cugetare și care în sens ideal sau material ar fi deopotrivă un nimic. Logicul este dimpotrivă adevărata esență cogitativă în artă, pentrucă aici tocmai forma sau mai de grabă principiul formal este esențialul.

Maercker: Nu trebue să abuzăm de termenul « logic », întrebuințat de d-l Maiorescu și Lasson în modul cel mai ciudat. Prin « logic » nu pot înțelege decât unitatea esenței, cugetarea pură care întemeiază opera de artă.

Maiorescu: Răspund mai întâiu d-lui Förster, că în întreaga discuție m'am gândit numai la muzica italienească mai nouă. Față de cele spuse de d-l Michelet contest că Horace ar manifesta vreo coliziune oarecare a ființei sale într'un mod patetic. In acesta nu există nicio coliziune. El nu pregetă de a sacrifica necondiționat totul entuziasmului său pentru patrie. In felul acesta el nu poate deveni niciodată patetic și se privează astfel de una din condițiile esențiale ale frumosului. Este sigur că în unele tragedii franceze există și aluzii patetice cât privește vieața sufletească a eroilor; tot astfel după cum în muzica lui Wagner apar și melodii. Dar trăsătura estetică fundamentală a acestei direcții, așa cum Corneille a realizat-o mai bine în *Horace* și a exprimat-o mai clar în prefața la *Nicomède*, exclude din erou pateticul; și tocmai *Horace* și *Nicomède* sunt înfățișate în fiecare an de Sorbona ca exemple. D-lui Schasler îi replic că concepția sa despre sublim ca o mărime materială, se izbește de ideile esteticei. Sublimul este dimpotrivă o asemenea supra-mărime, încât sustrăgându-se percepției sensibile, pune în evidență în noi momentul ideal [1]). Chiar colosalul arhitecturii orientează spiritul nostru către interior. Obiecțiile împotriva concepției mele despre logic m'au surprins tocmai în această adunare. Când d-l Lasson recunoaște elementul logic al artei în tehnică, această seacă concepție ar putea fi justificată din punctul de vedere al lui Herbart, dar nu în cercul părerilor hegeliane [2]). Pe de altă parte nu sunt conștient de a fi întrebuințat cuvântul « logic » într'un alt sens, decât în acela de unitatea esenței. Numai că reclamându-mă dela cuvintele lui Goethe:

Ce ar fi aparența, căreia i-ar lipsi esența?
Ce ar fi esența, dacă n'ar apărea?

am opus esenței aparența sensibilă, cu aplicație analogică la armonie și melodie. Când în fine d-l Lasson vrea să facă dătătoare de măsură

[1]) Maiorescu se referă aci la concepția lui Kant asupra sublimului, așa cum este înfățișată în *Kritik der Urteilskraft*, Zweites Buch, §§ 23—29 (T. V.).

[2]) Herbart era în adevăr inspiratorul școlii formaliste în estetică, cu care idealiștii inspirați și reprezentați de Hegel, s'au găsit de mai multe ori în polemică în decursul veacului trecut. Maiorescu implică dar pe hegelianul Lasson într'o grea contradicție, situând părerea acestuia în tabăra formaliștilor herbartieni, pentru cari frumosul era rezolvabil în pure raporturi formale (T. V.).

deosebirea dintre momentul subiectiv şi obiectiv în concepţia estetică a curentelor artistice, se întrebuinţează numai alte cuvinte pentru aceeaşi idee; ceea ce mi se pare inutil. In afară de aceasta socotesc că expresiile propuse de d-l Lasson nu sunt întrebuinţabile, mai întâiu pentrucă nu corespund limbajului estetic, apoi pentrucă dau loc celor mai eclatante interpretări greşite. Aşa de pildă câţiva istorici literari numesc pe Schiller, poet subiectiv şi pe Goethe, poet obiectiv, în timp ce Julian Schmidt răstoarnă istoria şi afirmă contrariul.

TABLA DE MATERII

IEROTHEIU EPISCOPUL HUŞILOR

DE

ARTUR GOROVEI
MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

LUCRARE PREMIATĂ CU «PREMIUL AT. TONCOVICEANU»

Episcopul Melchisedek, în « Chronica Huşilor », vorbind despre Episcopul Ierotheiu, ştie despre el, că la 27 Iulie 1744 era deja Episcop, precum se vede din cartea domnească a lui Ioan Mavrocordat, ce poartă această dată, pentru apărarea şi împresurarea moşiei Toporul, proprietate a Episcopiei.

Mai spune Episcopul Melchisedek că, după arătarea sinodicului, Ierotheiu era cu metania dela mănăstirea Putna.

Cine era, în mirenie, şi de unde era, Episcopul Ierotheiu, Chronica Episcopiei nu ştie.

Documente încă necunoscute, din colecţia mea, care sunt un strănepot de pe mamă al Episcopului Ierotheiu, ne dau informaţii amănunţite despre aceste chestiuni.

Numele de familie, în mirenie, al Episcopului Ierotheiu, era *Borş*, una dintre cele mai vechi familii româneşti din Ardeal.

O ramură a acestei familii a trecut în Moldova, şi s'a stins, în linie bărbătească; în Ardeal, însă, membri de ai acestei vechi familii mai există şi astăzi, în satul Ungureni, fost Budafalva, în judeţul Someş (fost Solnoc-Dobâca, în era nobilimei: Solnocul-de-mijloc), plasa Lăpuş, locul de origină al familiei *Borş de Budafalva*.

Descendenţii familiei, cari locuesc în Ungureni, se numesc *Buda*. Din mijlocul lor s'a ridicat şi d-l Bud János, ministru al Ungariei, care nu-şi tăgădueşte origina sa românească.

In Budafalva, sau Ungureni, trăiesc şi astăzi mai mulţi membri ai familiei Borş de Budafalva, cari, din nobili,

precum au fost odinioară, astăzi sunt țărani români și mici proprietari.

Jeronim Bal, care a fost profesor în Cluj, unde s'a săvârșit din viață, în o scrisoare adresată mie la Folticeni, la 25 Mai 1929, spune că el cunoaște pe toți acei Buda din Ungureni, că a făcut războiul cu ei, în compania 32 de honvezi din Dej, și că toți bărbații din familia Buda se numesc *Ion*, și toate femeile se numesc *Maria* — o datină la ei, dela care nu se abat, și tot ca obiceiu țin și astăzi, că nu se căsătoresc decât în familia Buda. La armată îi numerizau: Ion Buda I, Ion Buda II..., etc. Erau odată vreo zece Ion Buda.

Cel mai vechi document cunoscut, care pomenește familia Budafalva, este de pe vremea Regelui Ungariei, Andrei, document menționat în acel din 1275, al Regelui Ladislaus IV.

Au fost doi regi în Ungaria cu numele de Andrei, înainte de 1275. Andrei I, din casa Arpad, a domnit dela 1046 până la 1061, și Andrei II, fiul lui Bela III, tot din dinastia Arpad, a domnit dela 1205—1235. Ladislau IV, zis și Cumanul, s'a urcat pe tron în 1272 și a domnit până la 1290. In documentul din 1275, Regele Ladislau, vorbind despre *Petru de Budafalva* și de neamurile lui, spune că și strămoșii acestora s'au bucurat « încă din vechime » de libertatea nobililor, precum se dovedește din documentul Regelui Andrei, « iubitul nostru strămoș » (avi nostri carissimi); este evident că dacă e vorba de un « strămoș » al regelui din 1275 și de niște persoane care « încă din vechime » (ab antiquo) s'au bucurat de libertatea nobililor, nu ne putem referi la regele Andrei II, care și-a sfârșit domnia în 1235, cu 37 de ani mai înainte. Acesta nu ar fi fost nici strămoș și nici vremea cu 37 de ani în urmă nu se putea numì « ab antiquo ». Rămâne deci statornicit că *strămoșii* lui Petru de Budafalva, sunt acei dintre anii 1046—1061, de pe vremea lui Andrei I.

Ladislau IV punându-și în gând să zădărnicească speranțele cehilor, cari tindeau să predomine în Austria, a făcut alianță cu Rudolf de Habsburg contra lui Ottokar, regele Bohemiei.

Ottokar este una din figurile marcante din istoria Bohemiei. Ambițios, fără multe scrupule și îndrăzneț, ajunsese, în apogeul puterii lui, să se întituleze: rege al Bohemiei, duce de Austria,

duce de Stiria şi de Carintia, margrav de Moravia, segnor de Carniola, de Marcia wendă şi de Eger. La moartea lui Bela IV, regele Ungariei, fiul acestuia, Ştefan V, atacă Austria; Ottokar puse atunci mâna pe Presburg şi Nyitra, şi tratatul din Iulie 1271 îi recunoscù aceste posesiuni. Henric, regele Bavariei, fu atras în alianţă cu Ottokar; la moartea lui Ştefan izbucni războiu civil în Ungaria, de care profită Ottokar şi puse mâna pe Presburg şi pe partea din Ungaria până la Vag, în 1272, când se urca pe tronul Ungariei Ladislau IV.

Ottokar începu să alunece pe calea greşelilor, care l-au dus la peire. Duşman al nobilimei, pentru a susţine burghezia, care era mai numeroasă — o demagogie regală — şi-a înstrăinat sprijinul puternic de care nu se putea dispensa un suveran, pe vremurile acelea.

Devenind vacant tronul imperial, Rudolf de Habsburg fu ales, în adunarea dela Frankfurt, unde însă trimeşii regelui Bohemiei nu au fost primiţi; Ottokar era în neînţelegere cu Bavaria. Papa Grigoriu X, care-l protejase până atunci pe Ottokar, îl părăsi, când acesta îi ceru ajutorul, şi-l invită să se supuie. Papa Grigoriu X avea tot interesul să-l susţie pe Rudolf de Habsburg, în care avea toată încrederea că Rudolf, pe care-l recunoscu de împărat, nu va ştirbì patrimoniul Sfântului Petru. Ottokar, ca omul care se înneacă, începu să recurgă la combinaţii imprudente, pentru a-şi menţine prestigiul. Neascultând de sfatul Papei, el intră în înţelegere cu regele Siciliei şi cu Guelfii italieni şi bazat pe sprijinul lor, ceru împăratului Rudolf de Habsburg să-i confirme posesiunile. Drept răspuns la această cerere, împăratul, în Septemvrie 1274, făcu un pact în contra regelui Bohemiei, cu Episcopul de Passau, cu Arhiepiscopul de Salzburg şi cu Episcopul de Ratisbona. Rezultatul acestei înţelegeri a fost că dieta din Nürenberg, la 11 Noemvrie 1274, hotărî că bunurile imperiale ocupate dela moartea lui Frideric II trebue să fie restituite şi însărcină pe contele palatin să aducă la îndeplinire această deciziune. Acesta pofti pe Ottokar la Würzburg, pentru a se înţelege asupra acestei chestiuni. Ottokar nu se duse. Atunci Rudolf dădu lui Filip de Carintia provinciile de sub stăpânirea lui Ottokar, anume Carintia, Marcia şi Carniolia, ca o manifestare în contra tiraniei

regelui Bohemiei. Ottokar se referi dietei de Augsburg, unde fu susținut de Episcopul de Seckau; dieta însă respinse cererea lui Ottokar de a fi menținut în aceste provincii și Frederic de Hohenzollern, burgravul de Nürenberg, îl somă să părăsească provinciile. Toate încercările de reconciliere au fost zădarnice; părăsit de vechii lui prieteni, dușmănit de nobilime, care se revoltă în contra lui, Ottokar, devenit odios și preoțimei, fu excomunicat de Arhiepiscopul de Salzburg. Rând pe rând, Stiria, Carintia, Carniolia, fură smulse din stăpânirea lui Ottokar. Bavarezii porniră contra Vienei, care capitulă și Ungurii intrară în acțiune. După sfaturile Episcopului de Olmutz, Ottokar ceru pace și se mulțumi cu stăpânirea Bohemiei și a Moraviei și Ungurii intrară în vechile lor hotare.

Prin combinații diplomatice, Ottokar visa să-și menție prestigiul. O fiică a lui se căsători cu un fiu al Impăratului și un fiu al lui cu o fată a lui Rudolf, căreia i se dădu zestre partea din Austria dela Nord de Dunăre, cu clauză că în caz când ar muri Vacslav, ginerele împăratului, partea aceasta din Austria, constituită zestre, să fie anexată la Bohemia. Impăratul însă nu-l lăsă pe Ottokar să ocupe regiunea aceasta, mai înainte de a se îndeplini condițiunea sub care fusese constituită zestre și acesta încercând să atragă pe prinții renani și pe regele Bavariei contra împăratului, războiul reîncepu la 27 Iunie 1278. Atunci Ladislau IV, regele Ungariei, alergă în ajutorul împăratului. La 26 August se dădu o luptă memorabilă, la Durnkrut, unde Ottokar căzu, rănit de *Petru de Budafalva*, pugil al regelui Ladislau.

Acest *Petru de Budafalva* este răstrămoșul lui Ierotheiu Episcopul Hușilor.

Diploma din 1275, care lămurește acest lucru, a fost publicată de Franciscus C. Palma, în « Heraldicae Regni Hungariae specimen », p. 89, tipărită în Vindobona, la 1766, și reprodusă de Katona Stephanus, în « Histosia critica regum Hungariae », tom. VII, p. 678. Buda, 1782.

Iată cuprinsul acestui document, după transcrierea și punctuația regretatului Jeronim Bal:

« Ladislaus Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Galliciae, Lodomeriae, Bulgariae, Cumaniaeque Rex ».

« Omnibus Christi fidelibus, tam praesentibus quam posteris litteras praesentes inspecturis salutem in salutis Salvatore.

« Regali dignum est et expediens (Majestati) eos, qui in dominorum servitiis et expeditiosis famulatibus diutius se exercent, munifice opitulari, ut eo amplius ipsorum exemplo ceteri ad fidelitatis opera vehementius incitentur.

« Hinc est igitur, quod accedens ad nostrae Maiestatis praesentiam PETRUS, filius BETEN, de BUDAFALVA, noster pugil specialis, undecies se in area certaminis nostro ex mandato ut pugil strenuus probando triumphum laudabilem et optatum obtinuisse remorans et proponens;

« in proelio etiam nostro cum Atakaro rege Bohemorum, iuxta fluvium Marva habito, in quo quidem proelio idem Petrus, filius Beten, diris vulneribus sauciatus, cum nostris ceteris fidelibus more fidelium proelians multipliciter meruit commendari, eodem rege Bohemorum in dicto proelio interempto seu mortuo.

« Tandem nos instantissime ipse Petrus, filius Beten, supplicando postulavit, ut in recompensationem talium et tantorum servitiorum suorum se cum fratribus et proximis suis, videlicet filiis Martini, item filiis Bethus, nec non filiis Andoch ac filiis Mathiae de eadem, a conditione et numero comitum udvarnicorum, qui filii comitum udvarnicorum dicuntur, eximi seu eximendo per nostram excellentiam in coetum et consortium regni nostri nobilium sub vexillo nostro famulantium simul cum terris et possessionibus ipsorum dignaremur aggregare.

« His igitur petitionibus praedicti Petri, filii Beten, nostri pugilis, qui pro suis fidelitatibus et meritorum servitiis summa esset per Nos dilectione attolendus: ipsum cum suis fratribus et proximis, una cum terris et possessionibus ipsorum universis, ex coetu et consortio ac conditionatu filiorum comitum udvarnicorum eximentes et in coetum ac consortium regni nostri nobilium, nobiscum sub vexillo nostro more exercituantis famulantium, de nostra benignitate regia duximus adscribendo coniungendum; quem ad modum progenitores ipsorum ab antiquo in libertate nobilium regni nostri, mediante privilegio regis Andreae, avi nostri carissimi, evidenter per nos excepto, dignoscebantur gratulari: volentes, quod de cetero idem Petrus pugil noster fratres et cognati sui praenotati illa et eadem gaudeant libertate, qua veri nobiles regni nostri gratulantur.

« Ut igitur series huius gratiae robur obtineat perpetuae firmitatis, nec processu temporis per quemquam possit vel debeat revocari: praesentes concessimus litteras, duplicis sigilli nostri munimine roboratas.

« Datum per manus discreti viri magistri Benedicti sacrae Strigoniensis ecclesiae electi eiusdemque loci comitis perpetui, praepositi Budensis, aulae nostrae vicecancellarii dilecti et fidelis nostri; praesentibus: Stephano Colocensi, Ioanne Spalatensi archiepiscopis, Lamberto Agriensi, Brictio Chanadiensi, Iob Quinqueeclesiensi, Paulo Vesprimiensi, aulae nostrae cancellario, Philippo Vaciensi, dominae reginae consortis

nostrae carissimae cancellario, Lodomerio Varadiensi, Timotheo Zagrabiensi, Dionysio Iauriensi, Petro Transsilvano ecclesias Dei fideliter gubernantibus, Dionysio palatino, comite de Ottlichtz et iudice Cumanorum, Matthaeo vaivoda Transsilvano, Aegidio magistro tavernicorum nostrorum, Ugrino bano de Zeurinio, Herbordo magistro dapiferorum nostrorum, comite de Baranya, Laurentio comite Sop roniensi, Gregorio comite Castriferrei, Muius magistro tavernicorum dominae reginae, consortis nostrae perdilectae, Iacobo comite Nitriensi et aliis compluribus comitatus regni nostri tenentibus et honores;

« Anno Domini MCCLXXV, regni autem Nostri anno tertio, VI Idus Septembris ».

In traducere românească, diploma aceasta are următorul cuprins:

« Ladislau, din mila lui Dumnezeu rege al Ungariei, Dalmației, Croației, Ramei, Serbiei, Galiției, Lodomeriei, Bulgariei, și Cumaniei.

« La toți credincioșii lui Hristos celor de acum și viitori cari vor vedea scrisoarea de față, mântuire în Mântuitorul izbăvirii.

« Se cuvine și e folositor ca Maiestatea regească să răsplătească cu belșug celor ce se sârguiesc mai îndelungat în slujbele domnilor săi și în vitejii la războiu, pentru ca prin pilda lor cu atât mai tare să se îndemne și alții la îndeplinire de fapte credincioase cu înflăcărare.

« Astfel venind în fața Maiestății noastre PETRU, fiul lui Beten, de BUDAFALVA, pugilul nostru special, ni aminti și ni spuse că el se dovedi, la porunca noastră, ca duelgiu iscusit în aria de luptă și câștigă de unsprezece ori triumful lăudabil și dorit;

« dar apoi și în lupta noastră ce o avusem lângă râul Morava cu regele Atakar al Boemilor, în care luptă același Petru, fiul lui Beten, rănit cu răni grozave, susținând lupta cu ceilalți credincioși ai noștri împreună, a fost vrednic de multe ori să fie lăudat, fiind același rege al Boemilor ucis ori murind în lupta amintită.

« Pe urmă însuși Petru, fiul lui Beten, rugându-se a cerut ca Noi ca răsplată pentru astfel și însemnate fapte ale sale să binevoim cu puterea noastră preaînaltă să-l scoatem, pe el și rudele sale împreună, anume cu fiii lui Martin, apoi fiii lui Bethus, aseminea cu fiii lui Andoch și cu fiii lui Matia, tot de acolo, din starea și numărul comiților de udvornici, cari se numesc și fii ai comiților de udvornici, sau scoțându-i să-i adăugim la ceata și tagma nobililor regatului nostru, cari slujesc sub steagul nostru, cu pământurile și moșiile lor împreună.

« Deci la aceste rugăminți ale amintitului Petru, fiul lui Beten, pugilul nostru, care pentru credința sa și slujbele sale vitejești ar trebui să fie înălțat de către Noi cu dragostea cea mai mare, am hotărît ca Noi, din grația noastră regească, pe el însuși cu frații și rudele sale și cu toate pământurile și moșiile lor împreună, scoțându-i din ceata,

tagma și legământul fiilor comiților de udvornici, prin scrisori să-i înșirăm în ceata și tagma nobililor regatului nostru, cari după obiceiu fac cu Noi împreună slujbe la oaste, sub steagul nostru; precum și despre strămoșii lor se dovedi invederat din documentul regelui Andrei, a iubitului nostru strămoș, primit de către Noi, că s'au bucurat încă din vechime de libertatea nobililor: hotărînd de altcum și Noi ca acest Petru, pugilul nostru, frații săi și rudele sale amintiți să se bucure de una și aceeași libertate, de care au parte nobilii adevărați ai regatului nostru.

« Drept care, pentru ca rânduiala acestei garanții a noastre să câștige întărire de trăinicie veșnică, nici ca să poată să fie ori să se poruncească să fie revocată de cineva în cursul vremii, li-am dat documentul de față întărit cu întăritura sigiliului nostru dublu.

« Dat prin mânile cucernicului bărbat ale magistratului Benedict (arhiepiscop) ales al sfintei eparhii a Strigoniului și comite perpetuu al acestui loc, prepozit de Buda, vice-cancelarul curții noastre, iubitul și credinciosul nostru, în ființă fiind și arhiepiscopii Ștefan de Kalocsa, Ioan de Spalato; iar Lambert la Agria, Brictius la Cenad, Iob la Pécs, Paul la Veszprém și cancelar al curții noastre, Filip la Vácz, și cancelar al Doamnei regine, soția noastră preaiubită, Lodomer la Oradea, Timoteu la Agram, Dionisie la Györ, Petru în Transilvania conducând cu credință bisericile lui Dumnezeu; fiind apoi Dionisiu palatin, comite de Ottlichtz și jude al Cumanilor, Matei voevod transilvan, Egid magistrul visternicilor noștri, Ugrin ban de Severin, Herbord magistru al stolnicilor noștri, comite de Baranya, Laurențiu comite de Sopron, Gregoriu comite de Vasvár, Muius magistru al vistiernicilor Doamnei regine, a soției noastre preaiubite, Iacob comite de Nyitra și alți mulți ținând diregătoriile și slujbele regatului nostru.

« In anul Domnului 1275, iar al domniei noastre an al treilea la 8 Septembre ».

In diploma aceasta se spune că Petrus este fiul lui *Beten* de Budafalva.

Ce ar putea să însemneze acest *Beten*, care probabil că va fi fost scris *Bethus* sau *Betus*?

In onomastica ungurească nu am putea să găsim explicația, și nici în o altă limbă.

Cetirea numelor de persoane, în diplome, este adeseori nesigură. Greșeli se făceau și în vechime, precum se întâmplă și astăzi. Intre litera *n* și *u* s'a făcut și se face încă multă confuzie, mai cu seamă în scrierea gotică, întrebuințată în diplomele vechi. Confuzia între *Beten* — care se poate scrie și *Bethen* — și între *Bethus* este foarte admisibilă. Forma *Beten*,

dacă *n* se confundă cu *u*, trebue să o cetim *Beteu*, la care adăugând un *s*, pentru a latiniza cuvântul, avem pe *Beteus* sau *Betheus*. Cuvântul acesta ne dă pe românescul *bătăuş*, nume ce corespunde exact noţiunei de *pugil*, adică maestru de scrimă, duelgiu, armaş regesc.

Este vorba, deci, de o familie de *bătăuşi* profesionişti. Şi tatăl lui Petru fusese bătăuş, şi fraţii lui fuseseră bătăuşi, ca şi fiii lui şi fiii lui Matia, după cum au fost şi alţii din familia Budafalva, despre cari vorbeşte o diplomă din 1588, pe care o vom vedea mai la vale.

Incă o observaţie asupra diplomei din 1275.

Ladislau IV, pentru a răsplăti pe Petru de Budafalva, şi pe neamurile lui, pentru faptele lor vitejeşti, hotăreşte să-i scoată « din starea şi numărul comiţilor de udvornici cari se numesc şi fii a comiţilor de udvornici » (a conditione et numero comitum udvarnicorum, qui filii comitum udvarnicorum dicuntur).

Comitele de udvornici, din secolul XIII, are exact acelaşi înţeles ca şi « kneaz ». Erau, adică, nişte nobili mai mici; descendenţi ai knejilor. Numele de « comes », în secolul XIII, se aplică şi la funcţii mai mici, ca « şefi », « căpitănii ». Udvornicii însăşi, în special cei regali, erau oameni liberi, îndeplinind anumite servicii, ca duelgii, curieri postali, chiar gardişti, vieri, grădinari, şi altele. Petru de Budafalva, fiu al unui comite de udvornici, avea funcţiunea de duelgiu regal.

O altă ramură a familiei Budafalva s'a mutat în comitatul Pojon, şi descendenţii acestei ramuri poartă numele de familie *Vermeş*.

Din ramura dela Pojon au fost mai mulţi pugili; unul dintre ei a fost pugil al regelui Ludovic I Anjou, dela care obţine o nouă confirmare a nobleţei, în anul 1356. (Palma, op. cit., p. 92). Nobilitatea familiei Vermeş a fost apoi confirmată şi de împăratul şi regele Matia II, la începutul secolului XVII.

Diploma din 1275 a fost dusă, din Budafalva, cu ramura Vermeş, în comitatul Pojon. Originalul nu se mai păstrează; Palma l-a publicat după o copie autentică din secolul XIV,

ceea ce explică și posibilitatea de greșeli în transcrierea numelui Beten, în loc de Beteus [1]).

Ramura familiei Budafalva cu numele Vermeș nu ne interesează, în genealogia Episcopului Ierotheiu.

Peste trei secole, un alt membru al acestei familii, *Andrei Borș de Budafalva*, militar de profesie, este răsplătit de împăratul Rudolf II, pentru serviciile aduse împărăției.

Diploma acestui împărat, dată în Praga, în luna Noemvrie 1588, scrisă pe piele de vițel, necunoscută până acuma, se află în colecția mea, rămasă dela bunicul meu de pe mamă, Banul *Iancu Borș*, dela Bâdiliță, din ținutul Sucevii.

Cu trecerea vremii, și după cumpenele prin care au trecut strămoșii noștri, cari pribegind își purtau, de multe ori, în sân, actele mai de valoare, diploma aceasta — pe care se cunosc urmele de grăsime ale pielii trupurilor care au adăpostit-o — are oarecare lipsuri, fiind ruptă la îndoituri, și unele cuvinte fiind șterse. Inceputul diplomei, însă, este mai bine conservat.

Cuprinsul acestei diplome, așa cum se poate ceti astăzi, este următorul: ...

« Nos Rudolphus Secundus Dei gratia electus Romanorum imperator.
« Semper Augustus ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae,... Galitiae; Lodomeriae... Rex Archidux Austriae Dux Burgundiae, Stiriae, Carinthiae, Carnioliae... Dux Luxemburgae ac superioris et inferioris Silesiae, Wurthembergae et Thek... Princeps, Tyroliae Comes... yburgi et Goritiae, Landgravius Alsatiae, Marchi... Roma... Imp... sum Burg... superioris et inferioris Lusatiae, Dominus Marchiae, Sola... Naviris et Salinarum et memoriae... praesenti... significantes quibus expedit universis Quod Nos cum ad... rum fidelium nostrorum h... supplicatorum nostrae p... Maiestati... attentio et consideratio fidelitate et fidelibus serviciis... nostri Nobilis ANDREAE BORS DE BWDAFFALWA, militis Zathmariensis

[1]) Palma, la p. 89, zice: « Am publicat acest document cu preciziunea cea mai mare, după o copie autentică ». In notă, adaugă: « Acest document ni l-au comunicat nouă descendenți de ai acestui Petru f. Beten, lăudat în diplomă, cari trăiesc astăzi (la 1766), purtând numele de Vermes; copia autentică este făcută de secretarul de cancelarie al Domnitorului Ludovic I, rege al Ungariei, care se numea Ladislau, și era totodată și prepozit al mănăstirii de Csdzma și comitele (șeful) capelei regești, întărită și cu sigiliul regelui și datată din Buda în ziua Sfântului Mucenic Bricțiu, în anul lui Hristos 1356 ».

quae idem... rae primum Regni nostri Hungariae coronae et deinde Maiestati nostrae pro locorum et temporum varietate fideliter exhibuisse et impendisse ac imposterum quoque exhibere et impendere fuisse dicitur ejusdem ob haec tum vero... et munificentia nostra regia, qua quosque de nobis et Republica Constiana benemeritos ac virtutis colendae antecessorum nostrorum Divorum quondam Augustorum exemplo pr... cisque cer... mommenta, quae ad maiora quaeque praestanda eos incitare possent decernere consu... mus... ANDREAM BORS DE BWDAFFALWA, ac per ipsum IACOBUM similiter BORS patruelem, eiusdem qui... nobilibus parentibus orti, et libertate nobilitari usi sunt et gauisi de Regiae nostrae potestatis plenitudine... adis denuo in coetum et numerum herorum non dubitauimus Regni nostri Hungariae et partium ei subiectarum nobilium duximus numerari et adscribere. Annuentes et... nostra scientia... semper et perpetuis temporibus... privilegiis horum libertatibus viribus prerogativis simultatibus nobilitari Regni nostri Hungariae et... nobiles haeredes... usi sunt et gaudere... quorum omnibus ...clausum Regio diademate... rubri et... illinc aurei et celestini colorum... sese diffundentibus illud decenter... coloribus recte... ANDREAE BORS DE BUDAFALWA ac per ipsum IACOBI similiter BORS patruelem eiusdem ipsorumque haeredibus et posteritatibus universis... et conferenda. Decernimus nostra scientia considerata concedentes ut ipsi a modo imposterum futuris... semper et perpetuis temporibus eadem arma seu nobilitatis insignia... Regni nostri Hungariae et parium sibi subiectarum nobilium... libertatibus potestatibus, quibus... vel ex consuetudine utuntur et gaudent... certaminibus. Adductus torneamentis duellis monomae... et quibus nos exercitys militaribus et nobilitaribus... nterys dominus. Generaliter vero in quarum libet generibus submer... et syncerae nobilitatis... quo eos ac haeredes ipsorum uniuersos... ac omnibus status, dignitatis conditionis et praemio... nobilitari uolumus ferre, gestare illisque atque frui et gaudere... ualeant haeredesque et posteritates ipsorum uniuersae habeant atque possint. Jmó damus et concedimus presentium per uigorem J.... rei memoriam firmitatemque perque... Hungariae utimur impendenti consueuimus nobilitare ANDREAE BORS DE BWDAFFALWA ac... ipsum JACOBO similiter BORS patrueli eiusdem ipsorumque haeredibus et posteritatibus uniuersis gratiose dandas duximus et concedendas. Datum per manus fidelis... eiusdem Comitis perpetui Consilii et Aulae nostrae summi Cancellary in arce nostra Regia Pragensi... mensis Nouembris anno Domini Millesimo Quingentesimo octogesimo octauo... Hungariae et aliorum ducum Bohemiae uero similiter... VENERABILIBUS et Christo patribus dominis Gaspari Ziankouachky... electo Chanad... Stephan... ecclesiarum et servis ecclesiae Dei feliciter gubernantibus Sil... et B... ecclesiarum... Metropolitanis necnon... Thoma... Comite perpetuo... ontis Claudy, Regnorum nostrorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae Bano, Comite Georgi... Cubiculariorum

Francisco de Roma... Stephan Th.... nostrae et Simone Forga... Magistris... Nicolao... H O N O R.
(Iscălitura Impăratului).

Patrus E. Jaurien...
Libartus Hindreich.

Pentru credinţa şi serviciile sale, Andrei Borş de Budafalva, şi ruda sa apropiată, de pe tată, Iacob Borş, împăratul le recunoaşte titlurile de nobleţă şi privilegiile acordate nobililor, şi-i fixează şi blazonul.

Andrei Borş de Budafalva era « miles Zathmariensis », oştean din Satul-Mare. Calitatea de militar, de pugil, pe care o aveau acei din familia lui, încă din vremurile vechi, de pe la anul 1000 după Hristos, se transmisese, ca o moştenire neştirbită, şi urmaşilor de pe vremea lui Rudolf II.

Mai târziu, la 14 August 1786, autorităţile în drept din Careii-Mari (Nagy-Károly), după cererea fraţilor *Mihail Borş de Budafalva* şi *Andrei Borş de Budafalva*, constată descendenţa lor din Andrei Borş de Budafalva, acel din diploma din 1588, şi le recunosc privilegiile de nobleţă.

Documentul acesta inedit, din colecţia mea, are următorul cuprins:

« Vice-Comes Ordinarius, & Sacrae Caesareo-Regiae ac Apostolicae Majestatis Consiliarius cum Juratis Notariis Comitatus Szatthmar in Systematica Sessione per Gloriose Regnantem Serenissimam Suam Caesareo-Regiam & Apostolicam Majestatem Josephum Secundum Dei Gratia Romanorum Imperator, & Regem Hungariae & Medio Circularis Excelsi Consilii Locumtenentialis Regii Intimati Buda de dato 20-o Mensis Junii Anno modo volvente 1786 Sub No 26523 Emanati, Regnotenusque Publicati Ordinata Considens, Memoriae Commendo Tenore presentium significans Quibus expedit Universis; Quod cum Anno, Die, Locové datarum presentium pro pertractandis Altum (Altissimae) Suae Serenissimae Caesareo-Regiae, & Apostolicae Majestatis Servitium, Communemque Comitatus istius permansionem respicientibus Publico-Politicis; Miseraeque ipsius Contribuentis Plebis Statum tangentibus Negotiis in Oppido Nagy-Károli Loco quippé Ordinarii Consessus Noviter prescripto more consedissem, àc una ibidem constitutus fuissem, Eotum Egregii *Michaël, & Andreas Bors*, pro nunc in Possessione Péér Comitatu Medii Szolnok ingremiata residentes Carnales, & Uterini fratres, *Filii Ioannis*, *Filii olim Petri*, *Filii Nicolai*, *Filii ibidem Nobilis Andreae condam Bors de Budafalva* Armalium quippé Imperatoris Militis dudum Caesareo-Regii Szatthmariensis, Nomine

etiam, & in Persona *Patruelis Sui Andreae* in possessione Tóti Comitatui Bihoriensi adjacente degentis *Filii Andreae* condam, Filii olim praefati *Petri Nepotis* videlicet antelati Andreae Impetratoris Armalium in Oppido hoccè Nagy-Károly Personaliter praesentes, medio exhibitae Supplicis Suae Instantiae detexerunt humillime: qvaliter Ipsi tàm sibi qvàm et praefato Patrueli Suo Tótiensi Andreae coram Congregatione, & Sede Judicia Comitatus hujus Anno (nunc?) volvente Judicialiter comprobata, àc dein per suam quoque Majestatem Serenissimam Clementer approbata super Nobilitate Sua Litteris Testimonialibus indigerent, ut plurimum essentque Eisdem, àc memorato Patrueli Suo, successoribusque Suis summè necessariae, supplicando desuper humillimè, qvatenus Ipsi cum praeattacto Patrueli Suo super indubio suo Nobilitari Statu Solitis Litteris Testimonialibus providerentur, cùm autem Justa petenti non esset denegandus assensus, sed et alias, siquidem Ipsi supplicantes in instituto illo Nobilitatis Legitimatorio, qui in Sedria Comitatus hujus Szatthmariensis ex Benignae Ordinatione Caesareo-Regiae Actore Fisco Magistrali contra antelatos Supplicantes Michaelem quippè Péériensem Ejusquè *Filios Georgium & Ioannem*, *Andream* item aequè Periensem *Ejusquè Filium Alexandrum* nec non Tótiensem, Andream improlem adhúc motus extiterat, ex Productis *Benignis Armalibus Rudolphi Secundi Imperatoris, & Regis Anno 1588 die 8-a Mensis Novembris*, pro parte *Nobilis Andreae Bors de Budafalva* Militis Szatthmariensis, àc per tum *Patrueli ipsius Jacobo* Clementer Concessis, ác prius in Comitatus hocce Szatthmar Possessione Domahida, qvo annò, & Die propter obligaterationem Publicatione non apparente, Subsequè autem in Comitatu Medii Szolnok Possessione Ákos prima proxima post Festum Beati Laurentii Martyris sub Congregatione & Sede Judiciaria Anno Domini 1595 solemniter Publicatis; Inquisitione item authentificata per Sedem Judiciariam Comitatus hujus Anno hoccè 1786 Die 11-a Mensis Februarÿ hicce Subinserta Sententia mediante pro veris Nobilibus adiuventi fuissent et pote:

«Producentibus in Edoctionem Nobilitatis Suas Armales Litteras Rudolphi 2-i imperatoris, & Regis Hungariae de Anno 1588 8-a Mensis Novembris in arce Pragensi Nobili, ut attacta Armales Testantur Andreae olim Bors de Budafalva, nec non Patrueli Ejus Jacobo Bors Clementer concessas inqué Comitatu hoccè prius Szatthmariensi more solito proclamatas, & publicatas Sub Littera A. Juri exhibentibus. Inquisitionem insuper Sub Littera B. quatuor adjuratorum Grandaevorum, omniqué exceptione Majorum Testium fassiones in se complectentem improcessuantibus Schaema item Genealogicum Sub C. aducetentibus, ác aliud praeter haec Instrumentum sub D. producentibus, Ex quo Sub Littera B. provocata Inquisitione mediante, relate ad exhibitum Schaema Genealogicum Sub C. id manifeste probaretur, quod modo Producens Andreas in Tóti residens habuerit Parentem Andream, Andreae frater Carnalis Ioannes genuerit Michaëlem, & Andream Péérienses modo producentes, Producentium porrò Avus fuerit Petrus,

hujus vero Genitor Nicolaus olim Bors Producentiumquippè Proavus, Ejusque Frater Carnalis Thomas in Semine deficiens, Testes eum (eos) optimè Novissè ex positiva scientia aequaliter recentem usum porro Nobilitarem ad haec usque tempora, cum continua Conservatione Privilegialium ab immemoriali exercitum, utut Lugubri injuria Ejusdem temporis eotum in his Partibus adeò praevalente Petrum Producentium Scilicet Avum Vi, & potestate nonnunquam aggravante, per Thomam tamen Fratrem Ejus Carnalem deficientem in favorem quoque Ejus continuo Sustentatum, tam ipsa Inquisitio sub B. qvàm et Documentum Sub D., Comitis videlicet Francisci Károlyi Scriptum comprobant, qui Petrus dein Militem etiam insurgitem inter Regni Nobiles Incolas statuisse remonstraretur, hinc Productione hác tàm per Publicam retentionem productarum, àc per neminem usque in praesentia Tempora praetensarum Privilegialium qvàm & continuatum Usum immemorialem Nobilitarem evicta, ut & per adaequatam edoctionem plurimorum quoquè Graduum Sufficienter per Producentes cum remonstratione etiam mutuae Connexionis Legitimata existente; Eandem velut Benigna Idaeae Caesareo-Regiae puncto Secundo cohorenter comprobatam Judicialiter stabiliri àc Processum praesentem fine altioris revisionis & Confirmationis Excelso Consilio Locumtenentiali Regio submittendum esse decerni, Per Juratum Comitatu Szatthmar Primarium Vice-Notarium Alexandrum Mátáy de Gutorfölde m. p.

« Quae dein praededucta Sententia Suae Majestati Serenissimae juxta altissima praescripta demisse submissa existente, eadem Clementissimè approbata praememorati supplicantes una cum cointeressatis Familiae Suae Hominibus pro Indubiis Nobilibus in qvantum declarati essent, Cujus etiam Benigne Resolutionis Regiae per Excelsum Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum de dato 3-ae Mensis Maÿ Anni 1786 Sub No 18847 Intimatae Contextus taliter sequitur:

« Jnclyta Universitas. In Processu Legitimatorio Nobilitatis Familiae Bors coram Comitatu hocce Szatthmariensi instituto, & sub 11-a Februarÿ a. c. isthuc submisso, abhinc verò Suae Majestatis Seremissimae demisse repraesentato, Nobilitate Producentium Bors ad prescriptam B. Idaeam sufficienter Legitimata, Benignae cisum fuit altae fatae Suae Majestati satam catenus Sedrialem sententiam approbare.

« Quod ipsum Jnclitae huic Universitati de B. jussu Regio Intimando praevium Processum praesentibus remittit committitque Consilium hoc Regium Locumtenentiale, ut taxam in hic advoluta Taxateratus Officii Nota espressam a concernentibus exigi, & incassatam proximo Camerali Officio resignari faciat. Datum ex Consilio Locumtenentiali Hungarico Budae die 3-a Maÿ 1786 celebrato Ad Officium paratissimi Comes Christophorus Niczky manu propria L. B. a Seeberg manu propria Inclitae Universitati Comitatus Szatthmariensis ex Officio Praesentatae & Publicatae sub Congregatione Partiali Comitatus Szatthmar die 24-a Maÿ 1786 in Oppido Nagy-Károly celebrata.

« Hic praevio modo coram Sede Judiciaria Comitatus hujus Szatthmariensis evicta superius recensitorum supplicantium Michaelis scilicet duorumque Filiorum hujus Georgii, & Ioannis, Andreae item, & Hujus Filii Alexandri in praescripta Possessione Péér residentium, Andreae denique in suprafata Possessione Tóti habitantis, Omnium Bors de Budafalva Nobilitate per suam quoque Majestatem Serenissimam Clementer Confirmata jam existente, justae supplicantium petitioni annuendo Ipsorum Nobilitaris Legitimationis praemisso modò agitatae, àc decisa, Subsecutaequè dein Clementissimae Conformationis Seriem praesentibus Litteris genuinè insertam super vera Eorundem, antenatorum què Ipsorum Indubia Nobilitate futura Jurium Suorum Successorumque etiam pro cautela. Necessaria deservituras Subscriptione, & Sigilio Meis Altissimè Noviter B. praescripto modo munitas extradandas esse duxi Litteras Testimoniales in Oppido Nagy-Károly Locó consessus Ordinario Die 14-a Mensis Augusti Anno Domini 1786 ».

Alexius Rakowsky de Eadem
Incliti Comitatus Szatthmariensis
Ordinarius Vice Comes et Suae
Celsissimae Regiae Apostolicae
Majestatis Consiliarius manu propria.
L. S.

Lectae correctae extradatae
per Juratum Incliti Comitatus
Szatthmariensis pro tunc
Vice Notarium Alexandrum
Mátaÿ de Gutorfölde.
L. S.

Josephus Za... nathÿ
Vice Notarius
L. S.

Josephus Csaszÿ
Jud. Vice Notarius
L. S.

Urmează, pe dosul actului, următorul text în ungurește:

« Ezen bizonyitó levél közönségessen fel olvastatott, kihirdettetett, senki ellene nem mondván a bent megirt Pér-ban lakó Bors Mihálly és fiai Gÿorgy és János, úgy Bors András és fia Sándor ennél fogva igaz nemeseknek megismértettek és tartatni rendeltettek.

« Kelt Tasnádon, Szent Iván havának tizenkilencedik napján, ezer hátszaz kilenczenharmadik esztendöben tartott közönséges gyulésünkböl.

Kiadatott Tekintetes nemes
Középp Szolnok vármegye hites
vicenotariusa
Balásy Sándor
által.

In româneşte, după traducerea lui Jeronim Bal, acest document sună astfel:

« Vicecomitele ordinar şi comisar al Maiestăţii Sale caesareo-regeşti apostolice, împreună cu consilierii juraţi şi Notarul Comitatului Satumare (Szatthmar), fiind în şedinţă ordinară, conform ordinului Prealuminatei Majestăţii Sale ces. reg. gloriosului Domnitor Josif II, din mila lui Dumnezeu Impărat al Romanilor şi Rege al Ungariei, comunicat prin adresa Inaltului Consiliu regesc de Locotenenţă d. d. 20 Iunie a. c. 1786 No 26523 şi publicat în toată ţara,

« dăm întru amintire aducând la cunoştinţa tuturor cărora se cuvine, prin conţinutul acestei scrisori, că eu ţinând şedinţă de judeţ îndătinată, în anul, ziua şi locul ce se aminteşte la data (sfârşitul) acestei scrisori, ca să se îndeplinească slujba Preaînălţatei Majestăţii Sale ces. reg. apostoliceşti şi chestiile publice-politice ce privesc bunăstarea de obşte a Comitatului acestuia şi cele ce privesc starea miserei plebe contribuabile, în oraşul Careii-Mari (Nagy-Károly), adică în locul reşedinţei mai din nou stabilite, atunci s'au prezentat (înaintea noastră)

« cinstiţii Mihail şi Andrei Borş, locuitori acuma la moşia Péér, încorporată acum în Comitatul Solnocul-de-mijloc, fraţi de sânge şi de naştere

« fii lui Ioan

« fiul lui cândva Petru,

« fiul lui Neculai

« fiul nobilului de odinioară Andrei Borş de Budafalva, care avuse diplomă de nobil dela un împărat, căci fusese odinioară soldat împărătesc din Comitatul Satul-Mare,

« în numele şi cu împuternicirea (reprezentând) vărului său Andrei, care locueşte în posesiunea Tóti ce se află în vecinul Comitat al Bihorului, care este

« fiul lui cândva (defunctului) Andrei, (iar acesta)

« fiul amintitului Petru, care adecă fusese nepot al lui Andrei, ce căpătase diplomă nobilitară împărătească,

« fiind deci aceştia prezenţi prin mijlocirea petiţiunei şi cererei lor aşternute, ni cerură cu umilinţă, cum că atât dânşii cât şi vărul lor amintit Andrei ar avea nevoie de documente despre nobilitatea lor, care fusese aprobată în anul curent în mod oficial (judecătoresc) atât în congregaţiune cât şi la tribunalul acestui Comitat, iar după aceea şi preagraţios de către Prealuminata Majestatea Sa;

« ba ce e mai mult, acestea (documente) sunt de mare trebuinţă atât lor cât şi amintitului văr al lor şi urmaşilor săi;

« ne rugară deci cu umilinţă, ca ei împreună cu amintitul lor văr să fie prevăzuţi cu documentele obişnuite despre starea (statul) lor nobilitară neîndoelnică.

« Cum însă celui ce cere lucruri drepte nu i se poate refuza aprobarea, dar şi în acea bază că însăşi petiţionarii la verificarea legală de nobilitate

care o intentase la tribunalul acestui Comitat Satmar din ordin grațios, susținându-l fiscalul oficial (avocatul statului) împotriva numiților petiționari Mihai din Péér, și fii săi George și Ioan și împotriva lui Andrei, tot asemenea din Péér, și fiul său Alexandru și împotriva lui Andrei din Tóti, fără copii,

« producând dânșii binevoitoarea diplomă nobilitară dată prea grațios de către împăratul și regele Rudolf II în anul 1588 ziua 8 a lunei noembre pentru (în favorul) nobilul Andrei Borș de Budafalva, soldat din Satmar și prin dânsul și vărului său Iacob,

« care (diplomă) a fost publicată în mod oficial întâiu în acest Comitat Satmar, în localitatea Domahaza, dar în care an și zi nu este evident, fiind ștearsă scrisoarea, apoi în Comitatul Solnocul-de-mijloc, în localitatea Ákoș, în ziua a doua după sărbătoarea Sfântului Laurențiu Martirul, în congregațiune și ședință de judecată;

« mai departe ei fuseseră aflați ca nobili adevărați și în urma cercetării oficiale făcută de către scaunul judecătoresc al acestui Comitat în acest an 1786 în ziua 11 a lunei februar, conform sentinței aci inserate, precum urmează:

« Producând pentru dovedirea nobilității lor diploma nobilitară dela Rudolf II împăratul și regele, dată prea grațios în anul 1588, 8-a zi a lunei noembre, în cetatea Praga, nobilului, precum dovedește diploma, Andrei cândva Borș de Budafalva, și vărului său Iacob Borș, publicată în mod obișnuit în acest comitat al Satmarului sub litera A. și susținând cercetarea oficială în chestie, sub litera B.,

« fasiunile complimentare pentru împrocesuați, făcute de patru marturi jurați și majori fără excepțiune,

« arborele genealogic sub C.,

« aducând mai departe în afară de acestea sub D. o dovadă din care prin mijlocirea cercetării instituite relativ la șema genealogică de sub C., se dovedea în mod manifest că cel ce prezenta acum diploma, adică Andreas, locuitor în Tóti, avu ca tată pe Andrea; iar fratele dulce (frate drept) al lui Andrei: Ioan, a născut pe Mihail și pe Andrei din Péér, acum producătorul (diplomei); iar moșul acestora producători fusese Petru, iar tatul acestui, Neculai cândva Borș, adică strămoșul producătorului, tatul acestui apoi a fost Nicolaus cândva Borș, adică strămoșii lor care avusese un frate dulce Toma, mort fără copii.

« Că marturii știu prea bine cu cunoștință pozitivă despre folosința nobilității lor în timpul de față, și că de când nimeni nu-și aduce aminte au și exercitat-o; cum că întâmplându-se în aceste părți mai multe răzmirițe: atunci Petru, adică moșul producătorilor (diplomei) fiind siliți de multe ori de putere și samavolnicii (de stări revoluționare), diploma nobilitară a fost păstrată de către Toma, fratele său dulce, mort fără copii, care o ținea la el totdeauna în favorul său; ceea ce dovedește atât cercetarea de sub B., cât și documentul scris de sub D. al Comitelui Francisc Károly, prin care se dovedește că acest Petru a fost înrolat ca soldat insurgent între locuitorii nobili ai țării.

Astfel dar, atât prin producerea (arătarea) cât şi prin conservarea (reţinerea) publică a celor (a literilor nobilitare) produse, cât şi prin aceea că nimeni, până în timpul de faţă n'a ridicat pretenţiune faţă de diploma aceea privilegială, cât şi prin uzul continuat al nobilităţii, din timpuri imemoriale, este dovedit şi dreptul celorlalţi faţă de deţinător, cât şi prin o dovedire potrivită de către producători ai mai multor grade de rudenie şi legături reciproce fiind legitimată (nobilitatea); se stabileşte că aceea este conform (ideii) intenţiunei cesareo-regeşti, din punctul al doilea comprobată în mod coherent prin judecătorie şi se hotărăşte că procesul prezent să fie înaintat la Inaltul Consiliu de Locotenenţă regesc în scopul revizuirii şi aprobării mai înalte. Scrisă prin primnotarul jurat al Comitatului Satmar, Alexandru Mátáy de Gutorfölde m. p.

« Această mai sus produsă sentinţă fiind supusă cucernic Majestăţii Sale Serenisime, conform ordinelor mai înalte, şi fiind ea prea graţios aprobată, că petiţionarii amintiţi împreună cu toţi membrii familiilor lor cointeresaţi, au fost declaraţi ca nobili neîndoelnici, urmează din textul rezoluţiunii binevoitoare regeşti, comunicată prin înaltul Consiliu de Locotenenţă regesc unguresc d. d. 3 maiu anul 1786, astfel:

« Cinstită obşte nobilă! In procesul pentru dovedirea nobilităţii familiei Borş, instituit înaintea Comitatului aceluia de Satmar şi la 11 februar aşternut aci, iar de aci referat (reprezentat) cu supunere Majestăţii Sale Serenisime, nobilitatea producătorului (de diplomă) Borş fiind în deajuns legitimată, conform avizului B., înalt amintita Majestate a binevoit a aproba hotărîrea Sedriei (judecătoriei comitatense).

« Deci actele procesului se retrimet onoratei Obştii nobile (universităţi) pentru a comunica deciziunea regească conform B., şi Consiliul de Locotenenţă vă însărcinează să lăsaţi să fie încasată dela cei interesaţi taxa ce cade conform notei oficiului taxatoral (de contabilitate) şi primind-o, să fie predată celui mai apropiat oficiu cameral (de dare). Dată din Consiliul Locumtenenţial ungar ţinut în Buda la 3 maiu 1786.

« Gata spre serviciu Comitele Christofor Niczkky m. p.

« Liber Baro a Seeberg m. p.

« Cinstitei Obştii a Comitatului Satmar, din oficiu.

« A fost prezentată şi publicată în adunarea parţială a Comitatului Satmar ţinută la 24 maiu 1786 în Careii-Mari.

« In urmare: fiind nobilitatea celor mai sus petenţi amintiţi, adică a lui Mihail şi a celor doi fii ai săi George şi Ioan; mai departe a lui Andrei şi a fiului său Alexandru, locuitori în amintita posesiune Péér, mai departe a lui Andrei din sus amintita posesiune Tóti, cu toţi Borşii de Budafalva, întâi dovedită în mod premergător înaintea judecătoriei acestui Comitat Satmar, apoi confirmată prea graţios prin Majestatea Sa prealuminată, eu îndeplinind petiţiunea justă a suplicanţilor,

« tot demersul (şirul) legitimaţiunei nobilităţii lor tratat în modul amintit mai sus, încorporându-l fidel în aceste scrisori, am hotărît ca, despre adevărata lor nobilitate şi a ascendenţilor săi, şi pentru ca să deservească şi pentru apărarea viitoare a drepturilor şi ale succesorilor

săi, să li extradăm acest document de dovadă întărit cu subscrierea și cu sigiliile mele, în modul B., prescris de autorități mai înalte, în opidul Careii-Mari, locul ordinar al ședințelor, în ziua 14 a lunei August anul Domnului 1786 ».

Alexius Rakowsky de Eadem (de Rakowsky)
vice comitele ordinar al onoratului Comitat de
Satmar și consilier al Majestății Sale apostolice
și preaînalte cu mâna proprie.

Au fost cetite, corectate și extradate de către juratul Comitatului Satmar de atunci vicenotar Alexandru Mátáy de Gutorfölde m. p.

Josephus ...náthy
vice notar

Joszephus Csasky
judecător vice notar (protojude).

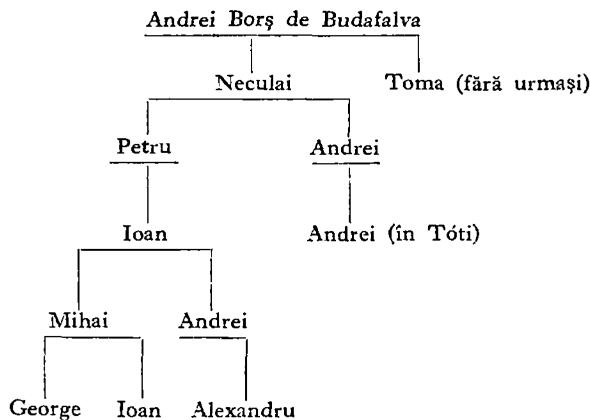
Textul unguresc:

« Acest document probatoriu s'a cetit public și s'a publicat, și neopunându-se nimeni cei numiți într'însul locuitori în Péér: Mihail Borș și fiii săi George și Ioan, tot astfel Andrei Borș și fiul său Alexandru, în consecință au fost recunoscuți ca nobili adevărați și s'a ordonat să fie (considerați) ținuți ca atari.

« Dată în Tașnad, la 19 iunie 1793 din congregațiunea noastră ordinară (adunarea Comitatului).

« A fost exhibită (dată oficial) de către Balásy Alexandru, subnotarul oficial autentic al Comitatului nobil Solnocul-de-mijloc.

Din acest document rezultă următoarea genealogie a familiei Borș de Budafalva, începând din 1588:

Mihai şi Andrei, fiii lui Ioan Borş de Budafalva, au provocat hotărîrea din 1786.

Mihai a avut doi fii: George şi Ioan. Unul dintre ei, prin ce împrejurări nu ştim, a trecut în Moldova şi s'a statornicit — probabil prin căsătorie — în satul *Dumbrăveni*, din judeţul Botoşani, sat situat între râurile Siret şi Suceava, pe drumul dintre Burdujeni şi Botoşani.

Acest fiu al lui Mihai, trebue să fi fost Ioan, acel care în călugărie, a luat numele de Ierotheiu, şi a fost Episcop al Huşilor.

Că familia Borş a fost statornicită în Dumbrăveni, sunt documente care dovedesc aceasta.

Cu cine a fost căsătorit Borş, viitorul Episcop, nu ştim. A avut, însă, un fiu *Ilie Borş*, căsătorit cu *Ileana*, fata lui *Toader Bădiliţă*, Vornic de Suceava, care Ilie a avut şi el un fiu *Kiriak*, pe care-l găsim locuind în Dumbrăveni.

La 10 Iunie 1799, Andrei Cazacliu din Dumbrăveni, vinde lui Kiriak Borş doi robi, cu următoarea scrisoare:

« Eu Andrei Cazacliu adeveresc cu această scrisoare a mea, la mâna dumisale vatavului *Kiriak Borş*, precum să se ştie că pe Maria, fata lui Ion ţiganul i a Catrinei ţigancei, am vândut-o dumisale vatavului Kiriak Borş, cu tocmală 230 lei, adică două sute treizeci lei, bani gata, luaţi în mânele mele, care pe Ion ţiganul şi pe Catrina, părinţii Mariei, de mai sus arătaţi, îmi sunt şi mie de cumpărătură; pe Ion ţiganul l-am cumpărat dela dumnealui vel Paharnic Iordache Lână, şi pe Catrina, dela dumnealui răposat Căminar Costandin Cozmiţă, de care pe această pomenită de mai sus aratată Marie, ce am vândut-o dumisale Kiriak Borş, să-i fie dumisale dreaptă roabă, atât dumisale şi tuturor următorilor clironomi ai dumisale în veci de veci, să o aibă a stăpâni ca pe o dreaptă roabă, şi orice pricină ce s'ar ivi asupra aceştei ţigance, atât de către neamurile mele, şi ori de către cine, eu să aib a răspunde. Care la această vânzare şi tocmală a noastră s'au mai întâmplat şi alte obraze, pe care i-am poftit de au iscălit marturi. Şi după această scrisoare să aibă a-şi face dumnealui şi carte gospod, şi spre încredinţare am iscălit puind şi pecete. 1799 iunie 10 ».

Andrei Cazacliu

(Pecete cu fum cu anul 793).

«. . . martur, care m'am întâmplat la Dumbrăveni, când au dat ţiganca.

« Poftit fiind de dumnealui kir Andrei Cazacliu, am scris această scrisoare unde am şi iscălit martur ».

Grigori Cozmiţă.

Vânzarea fetei acesteia de ţigan, a pricinuit o intervenţie a unui ginere a lui Cazacliu, care, la 22 Martie 1802, se adresează lui *Kiriak Borş, la Dumbrăveni*, cu o scrisoare a cărei adresă este astfel redactată:

« Cinstit al meu ca un frate, dumisale *badilui Kiriak*, cu frăţască dragoste să să deie, *la Dumbrăveni* ».

Cuprinsul scrisorii este următorul:

« Cu frăţască dragoste mă închin dumitale bade Kiriak,

« Pentru o faţă de ţigan ce ai cumpărat dela socru meu, anume Mariea, şi eu fiindcă n'am ştiut nimic până acum, poftesc pe dumneta ca să mă înştinţăz cu ce chip ai cumpăratu dela socru meu, ca să ştiu în cât ai cumpărat-o, ca să-ţi trimet banii ce ai dat dumneta pe dânsa, fiindcă ţiganii sânt de baştină şi eu mă protimisăscu ca s'o ieu, şi sânt a dumitale ca un frate ».

(Iscălitura nu se poate descifra).

Murindu-i soţia, Ioan Borş s'a călugărit la mănăstirea Putna, în Bucovina, luând numele de *Ierotheiu* (Ieroftei), sau *Irothei*, precum se iscălea el. Putna era cea mai apropiată de Dumbrăveni, dintre mănăstirile în vază, din Moldova.

Condiţia socială a lui Ierotheiu şi calităţile sale alese l-au urcat, în scurtă vreme, în scaunul de egumen al mânăstirii.

Diptihonul îl aminteşte pentru anul 1743, când el era Episcop al Huşilor, ceea ce ar fi de neînţeles. Dar astfel de lucruri se obişnuiau, pe la mănăstiri. Aşa, chiar la Putna, egumenul Ghedeon este amintit de diptihon pentru anul 1741, pe când el a egumenit abia în 1742 [1]).

Ca activitate a lui Ierotheiu, în scurtul timp a egumeniei lui, se citează jalba pe care, la 23 Iunie 1743, a făcut-o către Vodă, pentru împărţeala ţiganilor dela Rădăuţi, cu mănăstirea Putnii, şi în urma căreia s'a poruncit lui Iosifache, ispravnicul Sucevii, să cheme faţă amândouă părţile şi să le facă împărţeală pe dreptate [2]).

La 1742, fără arătarea lunii şi a zilei, Nikifor, Mitropolitul Moldovii iscăleşte un act care constată că, în unire cu Theofil,

[1]) Dimitrie Dan: Mănăstirea şi comuna Putna, p. 120. Ediţiunea Academiei Române, 1905.

[2]) Dimitrie Dan: op. cit., p. 284.

episcopul Romanului, şi cu Varlaam, episcopul Rădăuţului, au ales episcop la Huşi pe « cinstitul între ermonaşi anume kir Ierofteu, împodobit cu înţelepciune sufletească şi vrednic şi destoinic foarte şi plecat întru viaţa călugărească spre rânduiala arhieriei ».

Documentul acesta este publicat şi de d-l N. Iorga, în « Studii şi Documente », vol. VII, p. 341, cu arătare că este din colecţia d-lui Artur Gorovei. D-l Iorga scrie şi următoarea notiţă: « Actul e un *unicum*, căci nu se mai află altul prin care Mitropolitul să mărturisească pentru alegerea unui episcop ».

Cuprinderea actului este aceasta:

« Nikifor, cu mila lui Dumnezeu, Mitropolit Sucevii, prea cinstit şi exarh plaiului.

« Dacă vremi ce vrea şi trebuia şi la sfânta Episcopie a Huşului să să hirotonească cătră cuvântătoarele oi de acolo grija şi privigherea de păstorie Spsenii, cum poruncesc dumnezeeştile şi sfintele pravile, Smerenia noastră în grijă multe fiind ca să aflu eu să priimească folosinţa sufletească, căutând, aflat-am pre cinstitul între ermonaşi anume kir *Ierofteu*, înpodobit cu înţelepciune sufletească şi vrednic şi destoinic foarte şi plecat întru vieaţa călugărească spre rânduiala arhieriei, pre acesta chemat-am şi pe pravilă cu sorţu s'au ales de cei ce s'au aflat la noi arhierei şi de Dumnezeu iubitori episcopi, anume kir Theofil, episcopul Romanului, şi kir Varlaam, episcopul Rădăuţului, fraţi şi întocmai slujitori nouă, şi pre acesta hirotonisitu-l-am episcop la acea sfântă episcopie a Huşului, cu chemare şi cu darul a prea sfântului şi închinătorului duh. Drept aceea dator este acesta de Dumnezeu iubitor episcop să margă la acea episcopie care i s'au orânduit dela Dumnezeu, să pască sufletele pravoslavnicilor dintru dânsa şi să facă toate câte sânt ale arhieriei neapărat, ceteţi să însemneze, cântăreţi şi purtători de crâşnici, ipodiiaconi şi diiaconi să facă şi să-i aducă şi să orânduiască preoţii, şi duhovnici să puie, şi călugări să facă, peste mic şi mare, şi dumnezeeştile biserici să sfinţască, şi, cum am zis, câte se cuvin arhiereului pe legea noastră să le facă, şi să să plece şi Smereniei noastre. Drept aceea datori sânt şi creştinii de acolo, adică preuţii şi oamenii toţi, să să cucerească lui şi să i se plece lui întru toate, şi mai cu samă spre acei ce va avea cuvânt de spăsănie sufletului, să-l cinstească, să-l iubească şi să-i dea lui toată cheltuiala bisericei, şi ori pe care cu cale îl va afurisi, să fie afurisiţi, şi să aibă voie a lega şi a deslega. Pentru care dar şi această praxie a noastră de întărire se dă la acest iubitor de Dumnezeu episcop kir *Ierofteiu*, fratelui şi întocmai slujitoriu Smereniei noastre ».

Nikifor, Mitropolit Moldovii. La veletul 7250.

(Pecete: « Pecete Mitropolie Sucevei. Nikifor Mitropolit, 1740 ».

Activitatea lui Ierotheiu, ca episcop al Hușului, este arătată de Episcopul Melchisedek, în lucrarea menționată.

El a stăruit să se scoată de sub împresurare moșiile Episcopiei, precum moșiile Toporul și Căcăcerii, din ținutul Lăpușnei.

Tot în acel an, Ierotheiu scoate carte domnească prin care se împuternicește Episcopia a lua dijmă din viile de pe proprietatea ei, iar vădrarilor li se poruncește să nu se amestece.

Episcopia era în judecată cu răzășii din Bunești, județul Fălciului, pentru o sută de pământuri. După cererea lui Ierotheiu, Domnitorul a rânduit pe Stefan Ruset, ispravnicul de Vaslui, să cerceteze la fața locului. Față cu apărarea făcută de Ierotheiu și a documentelor ce a prezentat, Ispravnicul a găsit că Episcopia stăpânește cu dreptate pământul în pricină și a respins cererile răzășilor.

In 1745 a obținut dela Domnie dreptul de a-și aduce 10 oameni din țările vecine, pentru serviciul Episcopiei, și scuteală de a plăti banii peceților pe acești 10 oameni: « Peceți se vor da și acestora, dar banii peceților li se vor ridica dela visterie ».

Greutățile olacului erau lăsate toate în sarcina Episcopiei. La 1750, Ierotheiu intervine la Domnie și capătă o carte, prin care târgoveții de Huși sunt îndatoriți să poarte ei greutățile olacului.

In același an 1750, capătă dela Constantin Racoviță Vodă o carte de reînoirea dreptului dat Episcopiei asupra viilor paragine, drept căzut în desuetudine, și tot în 1750, Domnitorul hotărește, după tânguirea lui Ierotheiu, asupra lui Tacu Frățiță, ca acesta să nu mai pescuiască iazul dela Brădicești.

Un număr de locuitori se așezară pe locuri de ale Episcopiei, în orașul Huși, fără să plătească vreo dare în ajutorul Episcopiei. Ierotheiu se tânguiește Domnitorului, care, la 6 Septemvrie 1752, hotărăște ca toți acei locuitori să dea, pe fiecare an, câte doi lei de casă, pentru ajutorul Episcopiei.

Atâtea drepturi de ale Episcopiei de Huși, pe care antecesorii Episcopului Ierotheiu le neglijaseră, în dauna Episcopiei.

Devotat cu totul intereselor Episcopiei sale, Ierotheiu nu lasă niciun prilej de a-i mări averea.

Pe vremurile acelea, țiganii robi erau obiecte care formau inventarul averilor; pe un țigan și o țigancă i-a adus Ierotheiu

în proprietatea Episcopiei, prin cartea Domnitorului Constantin Racoviţă, din 25 Ianuarie 1752, care glăsueşte:

« De vreme ce Sfânta Episcopie a Huşilor fiind lipsită de ţigani, şi înştiinţându-ne Domnia mea prin cinstit părintele şi rugătorul nostru Sfinţia Sa kyr Ierotheiu, Episcopul de Huşi, că un ţigan anume Sava, om străin, cu ţiganca lui, căzând de câtăva vreme acolo la Episcopie, iată că Domnia mea m'am milostivit şi am dat danie sfintei Episcopii pe acest Sava ţigan, cu ţiganca şi cu toţi copiii lor, ca să fie drepţi şerbi a sfintei Episcopii ».

Activitatea Episcopului Iarotheiu nu s'a mărginit numai la conducerea treburilor gospodăreşti ale Episcopiei, pe care o cârmuia. El a avut un rost şi în treburile ţării, luând parte activă la multe evenimente importante din viaţa Moldovei.

Până la el, episcopii aveau un drept recunoscut prin canoanele bisericeşti de a pedepsi pe acei creştini cari se abăteau dela legile şi regulele statornicite. Atunci nu era cunoscut principiul separaţiunii Bisericii de Stat; drepturile şi prerogativele Domnitorului ţării şi ale Mitropolitului se confundau. Fiecare dintre ei reprezenta şi puterea judecătorească şi cea executivă şi foarte adeseori atribuţiunile lor se încălcau. Dacă Mitropolitul exercita autoritatea sa asupra clericilor, avea dreptul, după canoane, să o exercite şi asupra laicilor, în legătură cu religia. Acest drept nu-l avea Domnitorul; autoritatea lui se întindea asupra laicilor, numai în ceea ce priveşte relaţiunile lor cu particularii şi cu autorităţile laice.

Episcopul Ierotheiu, descălicat din o ţară mult mai civilizată decât Moldova noastră, şi având, prin urmare, o cultură superioară, cunoştinţi generale mai întinse şi o concepţie necunoscută cârmuitorilor noştri din vechime, şi-a dat seamă că este ceva anormal în chipul de conducere de până atunci, şi că în inspecţiile ce face în eparhia lui şi în dispoziţiile ce ar lua, ar putea să vie în conflict cu boierii şi chiar cu mănăstirile, care aveau anumite privilegii, ce ar fi putut să fie atinse, să fie jignite, a găsit de cuviinţă să se adreseze Domnitorului, stăpânitorul ţării, şi să capete dela el împuterniciri speciale pentru a-şi exercita autoritatea, pe care credea el că o are.

In acest scop, obține dela Ioan Mavrocordat, următoarea carte domnească, în anul 1746:

« Noi, Ioan Neculai Voevod, Boj. milost. Gospodar zemli Moldavskoi.

« Dat-am cartea Domniei mele cinstit părintelui și rugătorului nostru, Sfinției Sale kyr Erothei, episcopul de Huși, și pe cine va trimete să fie volnic, cu cartea Domniei mele, a cerca în eparhiile Sfinției Sale, pentru călugări și călugărițe, și pentru preuți și diiaconi mirenești, și pentru feciori holtei sau fetele lor mari și tot clirosul Bisericei, cari sânt necăsătoriți, și iarăși să mai cerce pentru cumătrii și cuscrii și cununii, și pentru sânge amestecat, și pentru cei ce șed necununați, și pentru toate care se fac afară de lege și de învățătura sfintei pravili, și pe unde s'ar afla greșele ca acestea, ori pe la mănăstiri, ori prin sate domnești ori boierești, ori călugărești, pe toți să aibă a-i giudecà, și a-i certà, și a-i canonì, pe fieștecare, cu sfânta pravilă. Iară alții nimeni să n'aibă cu unii ca aceștia ce scrie mai sus, nici a-i giudecà, nici a-i globì, nici boierii, nici ispravnicii de pre la ținuturi, nici nemeșnici pârcălăbești, ce numai Sfinția Sa Episcopul va avea treabă cu dânșii, de vreme că pentru unii ca aceștia poruncește sfânta pravilă să nu se giudece cu giudeț mirenesc, ce să să giudece cu giudeț sufletesc. Fără numai de s'ar tâmpla moarte de om, sau furtușag, aceste se vor căuta cu giudecata Divanului domnesc, și nime să nu stea împotriva cărții Domniei mele ».

Reputația de om cu mintea sănătoasă, de judecător bun și nepărtinitor, pe care și-o făcuse episcopul Ierotheiu, îl îndeamnă pe Domnitorul țării să-l însărcineze cu cercetări în pricini civile, care, de obiceiu, intrau în atribuția dregătorilor de județe.

Așa, în multe rânduri a fost el delegat să cerceteze chestiuni de prigonire între răzăși. « Episcopul cercetează, și dă mărturii de cele constatate, pentru înaintarea proceselor la Divanul domnesc. In una din aceste mărturii, din 1747, pentru hotarul moșiei Voloșenii, Ierotheiu se exprimă așa: Chemând înaintea Smereniei noastre..... Au mărturisit înaintea Smereniei noastre...».

In 1748, Domnitorul Grigori Ghica, cheamă pe Ierotheiu, ca împreună cu Iacov, episcopul Rădăuților, și cu Ioanichie, episcopul Romanului, să facă un așezământ pentru școli.

Pe lângă bisericile din orașe, și chiar pe la unele de prin sate, au existat, încă de mult, un fel de școli, ai căror profesori erau preuți sau dascăli, iar programul învățăturii consta din meșteșugul de a scrie și a ceti. Abecedarul vremurilor acelora era Ceaslovul.

Dacă erau astfel de şcoli pe lângă bisericile din sate şi oraşe, ar fi greu să admitem că numai pe lângă episcopii nu era nicio şcoală de acestea. Am fi chiar în drept să presupunem că şcolile de pe lângă episcopii înlocuiau seminarele de mai târziu, din care se recrutau preoţii.

Sfatul dela Curtea domnească, la 25 Decemvrie 1748, a reglementat şcolile dela episcopiile de Huşi, de Roman şi de Rădăuţi, dacă presupunem că ele existau, sau le-a înfiinţat atunci, dacă nu erau.

Hrisovul domnesc, după ce statorniceşte asupra şcolilor din Iaşi, zice:

« Facem ştire tuturor cui se cade a şti pentru rândul şcoalelor de învăţătura cărţii, de vreme ce în ţara aceasta din nepurtare de grijă a domnilor, neobicinuindu-se mai din nainte vreme a se ţinea şcoale de învăţătură, era multă prostie, că şi cei puternici, ce cu puterea lor ţinea dascal pentru copiii lor, încă şi cu învăţătura cea desvârşit nu se procopsea, rămăind cei mai mulţi tot neînvăţaţi, iar prostimea cu totul se afla lipsiţi de podoaba învăţăturii. Şi fiindcă şcoalele sânt ca o fântână din care se adapă obştescul norod cu îndestularea învăţăturii, şi a înţelepciunei, care învăţătură îl face pe tot omul a cunoaşte Dumnezeirea, a pricepe legea cea pravoslavnică, a procopsi pe oameni cu înfrumuţişarea vorbii, şi practica cuvintelor, a învrednici a se face preuţi iscusiţi, şi dascali învăţaţi, dela care curge mult folos, atât bisericesc, cât şi politicesc » [1]).

După o lungă motivare a necesităţii învăţăturii, pentru toate clasele sociale, trecând la necesitatea şcolilor de pe lângă episcopii, cartea domnească zice:

« Insă socotindu-se că unele ţinuturi fiind depărtate, nu pot ajunge toţi locuitorii cu copiii lor la şcoalele dela Eşi, şi mai vârtos cei săraci, fără putinţă, şi pentru ca să cuprindă să se împărtăşească toţi de această milă, s'au socotit la trei episcopi a ţării să se mai aşeze trei şcoale sloveneşti şi româneşti, la trei episcopi: la Roman, şi la Rădăuţi şi la Huşi, pentru care să aibă purtare de grijă sfinţiile sale episcopii, a găsi dascali învăţaţi la slovenie, ori şi la românie, ori din cei ieşiţi din şcoalele dela Eşi, ori dintr'alţii, şi să aşeze la fieştecare Episcopie câte o şcoală de învăţătura copiilor, şi acei trei dascali dela acele trei şcoale să fie datori a se sili cu învăţătura copiilor, atât cu sârbia cât şi cu românia, şi leafa

[1]) Uricarul lui Teodor Codrescu, I, p. 61. In Uricarul este o greşeală, tipărindu-se « Dorotheiu », în loc de « Ierotheiu », numele episcopului de Huşi.

lor s'au rânduit câte 80 lei de dascal pe an, care bani să-i eie pe giumătate la sfântul Gheorghie și pe giumătate la sfântul Dimitrie, însă Sfinția sa părintele Mitropolitul să deie acei bani din banii preuților, ce arată mai sus, la mâna episcopilor, și episcopii să plătească dascalilor, și acei dascali să aibă și scuteală de birul visteriei, nici un ban să nu deie, numai să păzască slujba lor, grijindu-se de învățătura copiilor, și iarăși sfințiile sale episcopii să facă necontenită cercetare, adese luându-le sama cum învață copiii și la ce se sporesc, ca și dascalii să se silească, și copiii să se pricopsască cu învățătura ».

« Banii preuților », de care se face mențiune, era un impozit pus preuților și diaconilor, cari trebuiau să dea, în fiecare an, câte un galben, la Mitropolie, anume pentru întreținerea acestei școli.

Glasul lui Ierotheiu a fost ascultat, în sfatul acesta. El era cel mai în măsură să reglementeze în asemenea chestiuni.

Despre școala organizată de Ierotheiu, Episcopul Melchisedek scrie următoarele:

« Ceea ce este fără de nicio îndoială, dela timpurile aceste la Episcopia de Huși totdeauna a ființat școală, precum se vede din planul acestei Episcopii, făcut de Iorest Dan, ce au fost dichiu sub episcopul următor, în care se arată, la No. 15, casa de școală, în preajma Episcopiei, despre Răsărit. Acolo totdeauna a existat școala, precum țin minte chiar contimporanii, până la incendiul din anul 1847, când împreună cu orașul a ars și casele cele de școală. Ele au rămas în ruină, fiindcă s'au cumpărat de cârmuire alte case de școală. Acum casele acele vechi de școală au devenit proprietate a D. Anastasie Condrea, care le-a reparat, și trăiește în ele ».

In 1749, Constantin Mavrocordat a făcut o adunare a țării, pentru a hotărî în chestia vecinilor.

La acest sfat, pe lângă Mitropolitul Nikifor, au fost chemați Ierotheiu, episcopul Hușilor, și Iacov, episcopul de Roman. In adunarea aceasta, s'au hotărît relațiunile dintre proprietari și vecini, statornicindu-se că vecinii nu sunt robi.

Un act de o mare însemnătate, pentru istoria Bisericei noastre, a fost semnat și de episcopul Ierotheiu, la 1 Ianuarie 1752.

Dela întemeierea Moldovei, toți mitropoliții, și toți episcopii, câți au păstorit, au fost numai pământeni: moldoveni. O singură excepție, și aceasta din cauză de forță majoră, s'a făcut

cu Nikifor, călugăr dela mănăstirea Neamțului, care deși grec de origină, a fost numit mitropolit al Moldovei, în vremi tulburi.

Temându-se ca nu cumva un asemenea fapt neîngăduit să se mai poată repeta, un mare sobor, compus din Mitropolitul și episcopii, și din egumenii tuturor mănăstirilor din Moldova, convocat la Mitropolia din Iași, a hotărît, într'un singur glas, ca niciodată să nu poată să fie numit un străin în ierarhia Bisericei din Moldova.

Hotărîrea aceasta a sinodului dela 1 Ianuarie 1752, e așa de frumos scrisă, și afurisenia care se aruncă asupra acelora ce s'ar abate dela hotărîrea luată, e așa de înfiorătoare, pentru un creștin, că se impune să o reproducem în întregime, ca un document de mare valoare:

« Iacob cu mila lui Dumnezeu Arhiepiscop și Mitropolit Moldaviei.

« In știință dăm tuturor cui se cade a ști, de vreme ce fieștecare țară are osebite obiceie, și se țin și se păzesc cu obiceiele sale, după cum și sfânta pravilă poruncește și întărește asupra obiceiului țării a se urma și a se păzi. Cuvine-se dar nu numai a păzi oricine obiceiul țării și al patriei sale, ca să steie nemutat și necălcat ce încă și apărător cu toată tăria ca să fie, asupra protivnicilor ce se ispitesc a călca obiceiul cel bun și de folosul țării. Fiind dar obiceiu și întru această de Dumnezeu păzită țară, mitropoliți și episcopi din străini să nu se facă, fără numai din pământeni, care obiceiu din descălicătura țării și până acuma așa s'au urmat, și s'au păzit, și niciodată altul străin nu s'au întâmplat să fi fost priimit la păstoria vreunui scaun, fără numai la veleat 1751, la vreme ce au venit oștile moschisești de au călcat pământul acestei țări. Atuncia, din oarecare pricină lipsind Mitropolitul ce au fost la păstoria acestui scaun, anume kir Antonie, lăsând Mitropolia pustie s'au dus cu Moscalii în țara lor, și fiind trebuință a se așeza alt Mitropolit, atuncia pentru multa râvnă și vrednică de toată cinstea și podoaba arhierească ce s'au găsit la un mitropolit străin grec, care s'au aflat aicea în țară, anume kir Nikifor, care au priimit călugărie dela mănăstirea Neamțul, cu tot soborul bisericesc și politicesc, l-au poftit, priimindu-l să li fie păstor, însă cu această tocmală, după dânsul altul străin să nu mai fie, apucându-se el că va alege pre urma lui pre unul din episcopii pământeni, să-l așeze la scaunul Mitropoliei, ca să nu se strămute obiceiul țării. (Insă aceasta s'au făcut nu că doar nu se afla la acea vreme vreunul din episcopii țării vrednic de păstoria Mitropoliei, ci mai vârtos ca să se acopere numele cel de hainlâc a lui Antonie). Și până au fost în vârsta firei și întregimea minței, s'au mulțămit toată obștia de către dânsul. Iară dacă l-au supus vârsta bătrânețelor, de au slăbit din fire, și mintea viindu-i

până la atâta slăbiciune, cât oricine ce-i vrea zice de fieștece lucru, se lăsa priimit, atunce fiind îndemnat de oamenii săi, l-au supus ca să eie o somă de bani dela unul din străini grec, carele se cerca cu mare somă de bani, să încapă la Mitropolie, și să-l așeze pre acela Mitropolit, care lucru cu puterea banilor afară din hotărîrea pravilei au venit să se facă. Ci stându-i împotrivă pământenii, apărându-se cu obiceiul țării și cu tocmala ce au avut cu proin Mitropolitul Nikifor, când s'au priimit Mitropolit, s'au apărat scaunul de alții străini. Dar îndestul că până a se îndrepta sfânta Mitropolie, au sosit la mare pagubă și datorie, și cu totul lipsită, rămăind numai piatra. Ci dar noi cari Dumnezeu ne au adunat cu darul său, la vremea aceasta, am cercetat de cele ce ni s'au căzut de folosul sfintei Mitropolii, făcând datoria noastră ce ni se cade a păzi hotarele obiceiului țării și a dreptății, și cu județul sfintei pravile, și cu puterea darului ce ni s'au dat dela Sfinția sa cu sobor. Și după cum însuși sfântul Dumnezeu au povățuit cu darul său pentru sfânta Mitropolie, așezând cele ce se clătise peste obiceiu, din întâmplarea mai sus arătată, hotărîm și legăm ca fieștecând, atât în vremele cele ce vom trăi noi, cât și în cele viitoare a urmașilor noștri, ca nicidecum obiceiul țării, și a sfintelor scaune a eparhiilor țării, altă dată să nu se mai calce, nici să se strămute, ci oricând va avea trebuință țara de păstor la vreo eparhie, să urmeze obiceiul țării, și din pământeni să se aleagă mitropolit sau episcop, iar străin niciodată să nu se priimească, nici să mai intre altul străin la păstoria vreunui scaun, cu mijlocire de bani, sau măcar și fără bani, sau măcar cu prieteni să-și isprăvească împotriva pravilei și obiceiului pământului. Datori să fie atât soborul bisericesc cât și politicesc, dela mare până la mic, ca să steie cu toții ajutor dreptății și obiceiului țării, și sfânta pravilă a se călca nicidecum să nu îngăduiască, nici să priimească pe un călcător ca acela, nici să aibă sfânta Mitropolie o strâmbătate ca aceasta, cât va trăi această de Dumnezeu păzită țară, încă și aceasta să fie în știința tuturor, că această sfântă Mitropolie a Moldaviei din început au fost închinată la Ohrida, și la zilele răposatului luminatului Domn, fericitul întru pomenire Alexandru Voevod cel bun și bătrân, Andronic Paleologul, fiul lui Manoil Paleologul, împăratul grecesc, viind cu întâmplare prin țara aceasta, mergând dela Beciu la Țarigrad și plăcându-i țara, și acest norod creștinesc, și mulțămindu-se și de cinstea ce i-au făcut Domnul cu Sinatul, și cu tot soborul bisericesc, petrecându-l din munte și până în Dunăre, și acel împărat așezând și altă orânduială a politiei boerilor, și înțelegând și de Mitropolia Moldovii că este închinată la Ohrida, după ce au mers la Țarigrad, au spus părintelui său Mihail Paleologul și au isprăvit cu sobor, după făgăduința ce dedese, rădicând Mitropolia Moldaviei de supt ascultarea Ohridului, au făcut-o ca să fie ca și Ohridul nesupusă nicăiri, trimețând Mitropolitului și Coroană și Sacos și au întărit acest așezământ și cu hrisoave împărătești. După cum preosfințitul și răposatul Gheorghie Mitropolitul mărturisește cu jurământ și cu sufletul său că el au văzut acele hrisoave împărătești în mănăstirea Neamțului, întru acesta chip

scriind. Și prăpădindu-se hrisoavele la vremea nepăcii, când cuprinsese Leșii partea muntelui, și ca să nu se întunece știința acestui lucru, au scris singur Gheorghie Mitropolitul Moldaviei, cu condeiul său, adeverind povestea cu sufletul său și cu jurământ, să fie în știința urmașilor săi, și de vreme ce și cu ochii noștri am văzut scrisoarea lui Gheorghie Mitropolitul, întru acestași chip scriind. Și ca să nu se piardă această așezare împărătească, noi încă cu sobor o adeverim și o încredințăm urmașilor noștri. Ci cu toate aceste oricine s'ar ispiti să calce obiceiul sfintei Mitropolii, sau altor scaune, cu mijlocire de bani sau cu prieteni nămiți cu dare, care lucru este afară din pravilă, vrând preste obiceiu a băga pe vreun străin la vreo eparhie, și atât din partea boerilor pământeni cât și din străini de s'ar amesteca făcându-se sfătuitori și îndemnători, și apărători și împrotivitori pravilei și obiceiului țării și a dreptății, pre unii ca aceia cu toții împreună, ca dintru o gură, îi legăm și îi blăstămăm și întru acesta chip zicem: să fie blăstămați de Domnul Dumnezeu a tot puternicul, și de a sa prea curată Maică și pururea Fecioară Maria, de slăviții 12 apostoli, și de acelea a toată lumea sfinte șapte soboare, și de toți sfinții; fierul, pietrele și lemnele, și toată firea neputrizătoare să putrezească și să se risipească, iar trupurile acelora să steie întregi; să aibă parte cu Iuda vânzătorul de Hristos, și cu procletul Arie, și cu alți eretici, să-i înghită pământul de vii, ca pre Datan și Aviron, să-i lovească cutremurul lui Cain, și bubele lui Ghiezi, copiii lor să rămâie săraci și muierele lor văduve și toată averea lor să fie întru jăfuire, și casele lor întru răsipire. In toată viața lor procopsală să nu aibă și iertare să nu afle. Așijderea și de Smereniile noastre, cari mai jos sântem iscăliți, cu puterea ce avem dela Domnul Dumnezeu, pre unii ca aceia orice obraz ar fi, îi afurisim și-i blăstămăm, și-i legăm supt tot blăstămul ce scrie mai sus, ca pre niște stricători obiceiului țării, și împotriva sfintei pravili. Iar care s'ar sili și s'ar nevoi ca să ție și să păzască nestrămutat și neclătit obiceiul țării, dupre cum arată legătura noastră aceasta, adică a nu se primi niciodată străin, ori la ce scaun arhieresc al țării acesteia, să fie ertați și blagosloviți, și de Domnul Dumnezeu, și de Smereniile noastre în veci, Amin. Leat 1752 ghenarie 1 » [1]).

Așezămintele vechi ale Moldovei dădeau drept episcopilor să numească pe starostele de bresle din orașele de reședință.

Dreptul acesta nu era contestat; cu toate acestea Ierotheiu, văzând că se încep oarecare prefaceri în așezămintele țării, precum fusese rânduirea relațiunilor dintre boieri și țăranii de pe moșiile lor, un adevărat început de revendicare democratică, și pentru a nu i se putea contesta dreptul acesta, a stăruit și Domnitorul Constantin Racoviță, la 11 Ianuarie 1750, a dat

[1]) Constantin Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldaviei și Sucevei și a Catredalei mitropolitane din Iași,* p. 24. București. Tipografia Cărților bisericești, 1888.

o carte domnească, prin care îi întărește dreptul de a numi pe starostii breslelor:

« De vreme ce ai noștri cinstiți părinți și rugători, numiți arhierei, după testamentele vechi au avut acea volnicie a pune staroste de bresle la târgurile pe unde sânt episcopi, cum și aice în Eși pune Sfinția sa părintele Mitropolitul, care rânduială se păzește și până astăzi, atâta în Eși cât și la târgul Romanului și la Huși, iată dară după alegerea Sfinției sale Episcopului de Huși, pe cine va socoti a fi om ca acela de ispravă, vrednic de stărostie, îl volnicim și Domnia mea cu cartea aceasta să-și păzască rânduiala sa, după testamentul breslelor, și toate să urmeze după obiceiul vechiu, și altul nimene să nu se amestece. Vlet 7260, ghenar 11 ».

In anul 1752, Ierotheiu simțindu-se îngreuiat de vreme, a demisionat din demnitatea de episcop al Hușului.

La 10 Mai, a adresat Mitropolitului următoarea « paretisire »:

« Smeritul Ierotheiu, cu mila lui Dumnezeu Episcop Hușului

« Căutând și socotind să pociu cunoaște ce este omul, și alt n'am socotit, fără cât praf și cenușă, și am întrebat și de Eclesiastul, și acea socoteală mi-au adeverit. Drept aceasta am socotit să nu mor, ci să înviez, și am socotit să mă duc la pocaianie, fiind cuprins de slăbăciune și neputință. Am închinat omoforul pre Sfântul Prestol, și paterița întru mânile prea luminatului și de Dumnezeu încoronatului și prea înălțatul Domn Io Costandin Mihail Cehan Racoviță Voevod, cu mila lui Dumnezeu Domn țării Moldovei, și cu știrea și blagoslovenia Sfinției sale părintelui kyr Iacov Mitropolitului, și a tot sfințitul Sobor, și cu voia a tot blagorodnicului Senat a Măriei Sale Domnului, și mila lui Dumnezeu să fie cu toți. Și mă rog la tot norodul creștinesc pravoslavnic să mă ierte, și Dumnezeu să-i ierte pre toți. Amin. Vleat 7260, maiu 10 ».

Frumoasă pildă a omului crezător în Dumnezeu, și iubitor de semenii săi.

Unde s'a retras Ierotheiu?

Probabil că la mânăstirea Putnei, de unde era de metanie, și unde trebue să fi murit și să fie înmormântat.

Intre documentele mânăstirii Putna este un izvod dela Ierotheiu, episcopul Hușilor, de câte au dat danie sfintei mânăstiri Putna, cu data de 26 Iunie 1752 [1]).

[1]) Dimitrie Dan, *o. cit.*, p. 216.

După retragerea la mânăstirea Putna, n'a mai trăit mult Ierotheiu.

Un document din 1753, privitor la o judecată ce a avut Tacu Frăţiţă din Buneşti, ţinutul Fălciului, şi cu alţi răzeşi de acolo, vorbeşte de « răposatul » Ierotheiu [1]).

Ierotheiu a avut un fiu, pe *Ilie Borş*, care a fost însurat cu *Ileana*, fata lui *Toader Bădiliţă*, Vornic de Suceava, care era de locul lui din satul *Criveşti*, din ţinutul Sucevii, partea rămasă în Moldova, astăzi ţinutul Baia, în apropiere de târgşorul de astăzi Lespezi, sat care se numeşte şi în zilele acestea: *Bădiliţa* [2]).

Ilie Borş, care a murit în 1791, a avut şi el patru copii:

a) O fată, căsătorită cu Constantin Kiruş, din Basarabia;

b) *Lupu Borş*, căsătorit cu Catrinuţa Botez, mort în 1803;

c) *Mihalachi Borş*, căsătorit cu Ana Capşa;

d) *Kiriak Borş*, născut în 1755, căsătorit cu Ileana, fata lui Vasile Ciurea, dela Tâmpeşti, lângă Folticeni; mort la 9 August 1813.

Kiriak Borş, care a continuat familia în linie bărbătească, a avut şi el şapte copii:

a) *Dumitrachi Borş*, născut în Aprilie 1793, căsătorit cu Ana Bosie, mort la 15 Mai 1865;

b) *Petrachi Borş*, născut în 1801, căsătorit cu Frosa Sarandi, mort în 1866;

Aceşti doi fraţi nu au avut copii.

c) *Zoiţa*, căsătorită la 31 Ianuarie 1816, cu Vasile Morţun, dela Cămârzani, judeţul Sucevii, bunicul lui Vasile G. Morţun;

d) *Catinca*, măritată cu Ioan Kazimir, din Basarabia;

e) *Mărioara*, căsătorită cu Cozmiţă;

f) *Profira*, căsătorită în 1824 cu Hârlescu, moartă la 20 Martie 1829;

---

[1]) Episcopul Melchisedek, op. cit., p. 225.

[2]) Despre Toader Bădiliţă, a se vedea studiul meu, intitulat: « Toader Bădiliţă, Vornic de Suceava », publicat în revista « Făt-Frumos », din Suceava, anul V, 1930, Nr. 2—3.

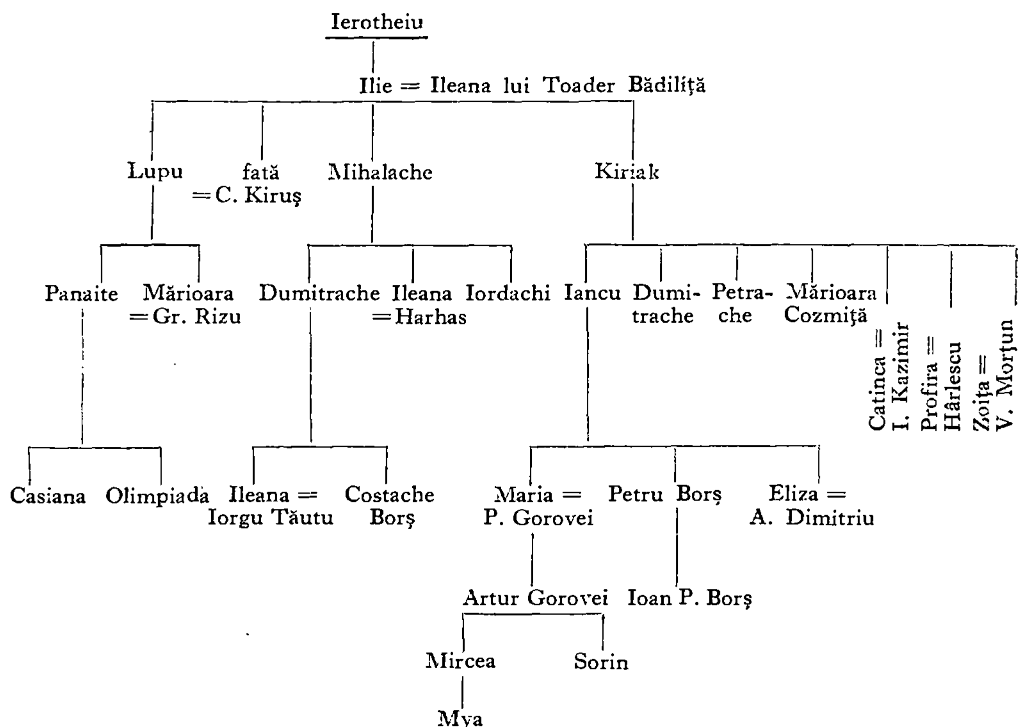
g) *Iancu Borș*, născut la 13 Decemvrie 1808, a continuat firul familiei Borș. Căsătorit cu Catinca, fata Căminarului Ioniță Grigoriu (Văsescu), din Folticeni, de locul lui din Nănești, pe apa Siretului, în ținutul Putnii, a avut trei copii:

a) *Maria*, născută la 5 Februarie 1835, căsătorită cu Petru I. Gorovei, moartă în Focșani la 19 Septemvrie 1898;

b) *Petru Borș*, născut la 29 Iunie 1853, în Cipiliuți (Basarabia), căsătorit cu Frosa Codreanu din Galați, a făcut studii în Academia Mihăileană, din Iași, a luat doctoratul în drept la Torino, a fost magistrat, apoi avocat, și a murit, în București, la 14 Martie 1914;

c) *Eliza*, născută la 8 Septemvrie 1840, căsătorită cu Alecu Dimitriu, din Leucușești, județul Sucevii, moartă la 8 Iunie 1919, în Folticeni.

Genealogia lui Ierotheiu, Episcopul Hușului, se rezumă în spița următoare:

Ultimul coborîtor, în linie bărbătească, al lui Ierotheiu, a fost *Ioan Borş*, fiul lui Petru Borş.

Ioan Borş, magistrat, a murit, în Galaţi, la 24 Septemvrie 1929, şi cu el s'a stins familia *Borş de Budafalva*, ramura din Moldova.

TOMUL V: (1930—31): Lei 330

W. MEYER-LÜBKE. Rumänisch und romanisch . . . . Lei 20
RAMIRO ORTIZ. Per la fortuna del Petrarca in Rumania (1783—1928) » 20
IOAN BIANU. Inscripţii în limba gotică şi în caractere runice descoperite lângă Folticeni . . . . » 20
Dr. ANDREI VERESS. Istoricul marele serdar Gheorghe Saul (1743—1785) » 18
N. N. CONDIESCU. Istoria lui Alţidalis şi a Zelidiei . . . . » 40
G. F. CIAUŞIANU. Glosar de cuvinte din jud. Vâlcea. . . . . » 75
ARTUR GOROVEI. Contribuţiuni la biografia lui Constantin Stamati . . » 12
ION GHERGHEL. Goethe în literatura română . . . . » 130

TOMUL VI: (1932—34): Lei 280

LIVIU MARIAN. Alexandru Hasdeu şi Academia Română . . . . . . Lei 60
C. T. HARLEY WALKER. Limba irlandeză sau gaelică . . . . » 6
ARTUR GOROVEI. Artistul Matei Millo . . . . » 25
Dr. CARLO TAGLIAVINI. Despre « Lexicon compendiarium latino-valachicum » . . . . » 10
MARCU BEZA. Biblioteci mânăstireşti în Palestina . . . . » 5
SEXTIL PUŞCARIU. B. P. Hasdeu ca linguist . . . . » 5
MARCU BEZA. Biblioteci mânăstireşti în Palestina, Chipru şi Muntele Sinai . . . . » 5
D. R. MAZILU. Sfânta Filoteia dela Argeş. Lămurirea unor probleme istorico-literare . . . . » 60
ARTUR GOROVEI. Contribuţii la istoria literară . . . . » 30
TUDOR VIANU. Influenţa lui Hegel în cultura română . . . . » 60
ARTUR GOROVEI. Ierotheiu Episcopul Huşilor . . . . » 20

MEMORIILE SECŢIUNII LITERARE

SERIA III

TOMUL I: (1923—24): Lei 120

TOMUL II: (1924—25): Lei 175

TOMUL III: (1925—27): Lei 200

TOMUL IV: (1928—29): Lei 250